

ФІНАНСИ

Барський Ю.М., Вахновська Н.А., Демидович М.В., Дорош
В.Ю., Іщук Л.І., Кравчук О.М., Лещук В.П., Ніколаєва А.М.,
Олександренко І.В., Тапах В.І., Талах Т.А.

ФІНАНСИ

Навчальний посібник

Луцьк, 2010

УДК 336(075.8) Барський Ю.М., Вахновська Н.А., Демидович М.В., Дорош В.Ю., Іщук Л.І.,
ББК 65.9(4)26я73 Кравчук О.М., Ленюк В.П., Ніколасва А.М., Олександренко І.В., Талах В.Л.,
Б 324 Талах Т.А.
ФІНАНСИ: Навчальний посібник. - Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2010. - 570 с.

В навчальному посібнику висвітлено систематизовані основи теорії фінансів, а саме: предмет та значення фінансів, генезу фінансової науки, фінансове право та фінансову політику. Дано характеристику сферам та ланкам фінансової системи. Розкрито особливості функціонування фінансових систем в зарубіжних країнах. Після кожної теми наведені запитання для перевірки знань, базові терміни і поняття, рекомендовану літературу. Короткий термінологічний словник подано в кінці посібника. Рекомендовано для студентів спеціальності «Фінанси» та економічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти

Рецензенти:

Крисоватий А.І. - д.е.н., професор (Тернопільський національний університет); Крупка М.Л. — Д.с.Н., Професор (Львівський національний університет імені Івана Франка);
Вахович І.М. — Д.е.н., професор (Луцький національний технічний університет).

Гриф надано Міністерством освіти та науки (лист №1.4/18-Г- 77 від 10. 01. 09)

ISBN 978-966-1532-90-1

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....
РОЗДІЛ 1. ПРЕДМЕТ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ ЯК ПІЗНАННЯ СУТНОСТІ ФІНАНСІВ.....
1.1. Фінанси як економічна категорія.....
1.2. Предмет і метод фінансової науки.....
1.3. Функції фінансів.....
1.4. Фінансова система та її основні елементи.....
РОЗДІЛ 2. ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСІВ.....
2.1. Виникнення товарно-грошових відносин та формування фінансів.....
2.2. Фінанси в умовах розвитку капіталізму та формування соціально-орієнтованої ринкової економіки.....
РОЗДІЛ 3. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІНАНСОВОЇ НАУКИ.....
3.1. Історичні та економічні передумови виникнення фінансової науки.....
3.2. Сутність та елементи фінансової науки.....
3.3. Генезис світових та вітчизняних теорій фінансової науки.....
РОЗДІЛ 4. ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА.....
4.1. Фінансове право як система правових норм та економічна категорія.....
4.2. Методи, принципи та функції фінансового права.....
4.3. Суть, види та характер фінансової політики.....
4.4. Оцінка ефективності фінансової політики.....
РОЗДІЛ 5. ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА.....
5.1. Зародження та розвиток податків.....
5.2. Історія формування податкової системи України.....
5.3. Сутність та функції податків.....
5.4. Особливості сучасного функціонування податкової системи України.....
5.5. Податкова служба України.....
5.6. Податкова політика держави.....
5.7. Особливості оподаткування окремими видами податків, зборів та обов'язкових платежів.....
РОЗДІЛ 6. БЮДЖЕТ. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА.....
6.1. Визначення терміну «бюджет».....
6.2. Бюджет як фінансова категорія.....
6.3. Призначення бюджету в ринковій економіці.....
6.4. Поняття «бюджетна система».....
6.5. Види бюджетів.....
6.6. Бюджетний устрій.....
6.7. Бюджетний процес.....
РОЗДІЛ 7. БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ.....
7.1. Економічна сутність дефіциту.....
7.2. Види дефіциту.....
7.3. Джерела покриття бюджетного дефіциту.....
РОЗДІЛ 8. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ.....

8.1. Економічна сутність державного кредиту.....	
8.2. Форми державного кредиту.....	
8.3. Поняття та види державного боргу.....	
8.4. Управління та обслуговування державного боргу.....	
РОЗДІЛ 9. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ. БЮДЖЕТНИЙ ФЕДЕРАЛІЗМ І ФІНАНСОВЕ ВИРІВНЮВАННЯ.....	
9.1. Сутність місцевих фінансів.....	
9.2. Система місцевих фінансів.....	
9.3. Роль місцевих бюджетів у соціально-економічному розвитку регіонів.....	
9.4. Основні проблеми зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування.....	
9.5. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання.....	
РОЗДІЛ 10. СОЦІАЛЬНІ ПОЗАБЮДЖЕТНІ ФОНДИ.....	
10.1. Особи, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню.....	
10.2. Страхівні внески до Пенсійного фонду.....	
10.3. Внески до фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.....	
10.4. Соціальне страхування на випадок безробіття.....	
10.5. Соціальне страхування від нещасного випадку.....	
РОЗДІЛ 11. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	
11.1. Суть фінансів суб'єктів господарювання.....	
11.2. Фінансові ресурси суб'єктів господарювання та джерела їх формування.....	
11.3. Організація фінансової служби суб'єктів господарювання.....	
11.4. Особливості планування фінансів суб'єктів господарювання.....	
РОЗДІЛ 12. ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ.....	
12.1. Домогосподарство як економічна категорія та суб'єкт фінансових відносин.....	
12.2. Бюджет та бюджетні обмеження домашнього господарства.....	
12.3. Доходи домогосподарств, їх формування та розподіл.....	
12.4. Витрати та заощадження домашнього господарства.....	
РОЗДІЛ 13. СТРАХУВАННЯ. СТРАХОВИЙ РИНОК.....	
13.1. Поняття про ризик та необхідність страхового захисту.....	
13.2. Суть та форми страхування.....	
13.3. Функції та принципи страхування.....	
13.4. Поняття страхового фонду та відшкодування збитків.....	
13.5. Поняття страхового ринку та особливості його формування.....	
13.6. Роль страхування в ринкових відносинах української економіки.....	
РОЗДІЛ 14. ФІНАНСОВИЙ РИНОК.....	
14.1. Сутність та роль фінансового ринку в економіці.....	
14.2. Класифікація та структура фінансового ринку.....	
14.3. Характеристика інструментів фінансового ринку.....	
14.4. Діяльність фінансових інститутів на фінансовому ринку.....	
14.5. Державне регулювання фінансового ринку в Україні.....	
РОЗДІЛ 15. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ.....	
15.1. Суть фінансового менеджменту.....	

15.2. Фінансовий менеджмент у контексті досягнення цілей фірми.....	
15.3. Функції і завдання фінансового менеджера.....	
15.4. Інструментальні методи, розрахунки і моделі у фінансовому менеджменті.....	
РОЗДІЛ 16. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ.....	
16.1. Міжнародні фінанси у сучасному розвитку світогосподарських відносин	
16.2. Світова валютна система та її склад.....	
16.3. Міжнародні розрахунки.....	
16.4. Оподаткування в системі міжнародних фінансових відносин.....	
16.5. Міжнародна інвестиційна діяльність.....	
16.6. Тестові завдання.....	
16.7. Практичні задачі.....	
РОЗДІЛ 17. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ.....	
17.1 Суть фінансової безпеки держави та її види.....	
17.2 Бюджетна та боргова безпека держави.....	
17.3 Безпека банківського, страхового та фондового ринку.....	
17.4. Необхідні умови підвищення фінансової безпеки України.....	
РОЗДІЛ 18. ФІНАНСИ КРАЇН З РОЗВИНЕНОЮ РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ.....	
18.1. Загальні риси та тенденції розвитку фінансових систем країн з розвиненою ринковою економікою	
18.2. Фінансова система Сполучених Штатів Америки.....	
18.3. Фінансова система Федеративної Республіки Німеччини.....	
18.4. Фінансова система Великої Британії.....	
18.5. Фінансова система Франції.....	
18.6. Фінансова система Японії.....	
РОЗДІЛ 19. ФІНАНСИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	
Вступ.....	
19.1. Основні цілі та завдання Європейського союзу.....	
19.2. Виникнення Європейського валютного союзу і запровадження єдиної валюти євро.....	
19.3. Особливості функціонування бюджетної системи ЄС.....	
19.4. Склад доходів та видатків бюджету ЄС.....	
19.5. Європейський інвестиційний банк, як основна інституція функціонування фінансової системи ЄС.....	

РОЗДІЛ 1

ПРЕДМЕТ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ ЯК ПІЗНАННЯ СУТНОСТІ ФІНАНСІВ

- 1.1. Фінанси як економічна категорія.
- 1.2. Предмет і метод фінансової науки.
- 1.3. Функції фінансів.
- 1.4. Фінансова система та її основні елементи.

1.1. Фінанси як економічна категорія

В повсякденному житті ми часто використовуємо слово „фінанси”, маючи на увазі гроші. Дійсно, фінанси завжди мають грошову форму вираження, і це важлива ознака фінансів. Якщо немає грошей, то не може бути і фінансів, оскільки фінанси є суспільна форма, яка обумовлена існуванням грошей. Але, на відміну від грошей, фінанси реально неможливо досягнути, так як в економіці термін „фінанси” і термін „фінансові відносини” тотожні і взаємозамінні. Іншими словами, фінанси – це економічні відносини або між людьми в суспільстві, або між державою і суспільством, що виражаються через гроші.

Фінанси як наукове поняття, як правило, асоціюється з тими процесами суспільного життя, які обов’язково супроводжуються рухом грошових коштів (готівки чи безготівково). Формами такого руху є: розподіл прибутку; формування фондів споживання на підприємстві; перерахунок податків в бюджет; внесення коштів у благодійні фонди та інші позабюджетні фонди; інші платежі. Всі ці фінансові операції об’єднує те, що в їх основі лежать виробничі відносини, що виникають між різними учасниками виробництва. Отже, фінанси виражають реально існуючі в суспільстві виробничі відносини і виступають як економічна категорія.

Сферою виникнення фінансових відносин є процеси первинного розподілу вартості суспільного продукту, тобто коли ця вартість розпадається на складові елементи (заробітна плата, прибуток тощо) і відбувається утворення різних форм грошових доходів та накопичень. Завдяки фінансам здійснюються багаточисленні

процеси перерозподілу вартості суспільного продукту у всіх структурних підрозділах економіки, в галузях матеріального виробництва та невиробничої сфери.

Розподіл та перерозподіл вартості за допомогою фінансів супроводжується рухом грошових коштів, які приймають специфічну форму фінансових ресурсів. Вони формуються за рахунок різних видів грошових доходів, відрахувань і надходжень, а використовуються на розвиток виробництва, матеріальне стимулювання працюючих, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.

Фінанси за своїм економічним змістом - складова економічних явищ і процесів, економічної системи в цілому. У фінансовій теорії немає єдиної думки щодо визначення фінансів. Розгляд еволюції теорій фінансової науки дозволяє зробити висновок про відсутність чіткої тенденції їх розвитку. Окрім того, багато теорій беруть свій початок із різних шкіл економічної думки. На думку Ш. Бланкарта, в розвитку фінансової науки тільки минулого століття можна простежити наступні тенденції:

- виокремлення економічного аналізу діяльності держави у спеціальну ланку фінансової науки;
- фінансова наука „старих” наукових концепцій (наприклад, кейнсіанського походження);
- фінансова наука, яка орієнтована на суспільний добробут (теорії, побудовані на концепції К. Вікселля);
- фінансова наука, яка орієнтована на економіку добробуту (теорії неокласиків Дж. Мілля, А. Маршалла, А. Пігу, В. Парето).

Тобто, теорії фінансової науки тісно пов'язані з теоріями про державу.

Більшість економістів радянської доби звужено трактує фінанси, відводячи їм роль розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту в процесі відтворення в державі. Це зумовлено тим, що у теоретичному плані на стадії будівництва комуністичного суспільства сфера дії фінансів має звужуватися разом із звуженням товарно-грошових відносин, які повинні поступово відмирати.

В економічній і фінансовій теорії сьогодні переважає трактування фінансів як системи економічних, грошових, виробничих відносин. Згідно з цими теоретичними положеннями, спочатку існують економічні, грошові відносини, потім на них накладається категорія фінансів, з чого і виводиться її економічна сутність. Але економічні відносини не мають чітких кількісних і якісних характеристик, тому неможливо визначити межу фінансів в економічній системі.

Зарубіжна фінансова наука трактує фінанси досить широко, не обмежуючись конкретними чіткими рамками економічних відносин: де існують товар і гроші, там є фінанси. У наукових дослідженнях зарубіжних авторів фінанси виступають як категорія економічного життя, що є невід'ємною частиною ринкової економіки.

Що стосується економічної думки в Україні, то фінанси розглядають як економічну категорію у системі товарно-грошових відносин, що відображають створення, розподіл і використання доходів і фондів фінансових ресурсів (на макрорівні - валового внутрішнього продукту й національного доходу, на мікрорівні - виручки й прибутку) для задоволення суспільних інтересів і потреб.

Фінансова теорія складається з низки концепцій, що представляють систематизований підхід до вивчення питань розподілу грошових ресурсів із врахуванням фактору часу, а також набору кількісних моделей, за допомогою яких оцінюються всі альтернативні варіанти, приймаються і втілюються в життя фінансові рішення. Ці основні концепції та кількісні моделі застосовуються на всіх рівнях прийняття фінансових рішень: при оцінці можливості оренди автомобіля, при визначення стратегічних напрямків розвитку підприємства, при розподілі фінансових ресурсів між рівнями бюджетної системи, при прийнятті рішення урядом держави про розміщення позик та залучення міжнародних кредитів тощо.

Вітчизняна теорія фінансів базується на єдиному комплексному підході до визначення сутності фінансів. При цьому у більшості науковців увага акцентується не на особливостях прояву фінансів на макро- та мікрорівнях, а на їх

характерних ознаках. У той же час, фінанси мають і певні риси, які характерні більшості економічних категорій.

Так, фінанси є продуктом еволюції суспільних відносин. Однією з передумов їх виникнення є наявність інституту державності. Тому, вони є історичною категорією. Інша ознака, що притаманна всім економічним категоріям, є те, що фінанси є об'єктивно існуючою категорією. Вони впливають на виробництво, розподіл, обмін і споживання і саме тому мають об'єктивний характер. Фінанси відбивають певну сферу виробничих відносин і належать до базисних категорій.

Разом з цим, фінанси, як будь-яка інша економічна категорія має певні особливості, які характерні лише їм. Таким чином, фінанси є грошовою категорією, розподільчою, а також беруть участь у формуванні та використанні фондів грошових коштів, а отже, є ресурсотворюючою категорією.

Загалом, у дослідженні сутності фінансів найбільш поширені дві концепції: розподільна (або розподільча) і відтворювальна.

Розподільна концепція обмежує сферу дії фінансів розподільчою фазою відтворення, в той час як фінанси опосередковують рух валового внутрішнього продукту на всіх стадіях відтворювального циклу. Крім того, в розподільчих відносинах беруть участь різні економічні категорії.

Відтворювальна концепція ототожнює розподільчі та виробничі відносини, досліджує фінанси у тісному зв'язку з кругообігом виробничих фондів, процесами створення і розподілу новоствореної вартості. Але слід підкреслити, що роль фінансів на кожній стадії відтворювального процесу має свої відмінні риси, виявляється по-різному.

На стадії виробництва за допомогою фінансів формуються й використовуються фонди фінансування капітальних вкладень, фондів обігових коштів, амортизаційного фонду та ін. На стадії розподілу з вартості валового внутрішнього продукту виділяються відповідні грошові фонди, які є фондами фінансових ресурсів, відбувається відокремлення грошової форми вартості від її натурально-речового втілення. На стадії обміну триває далі рух грошової форми вартості, але його супроводжує зустрічний рух товарів. Звісно, фінанси в обміні

участі не беруть, проте вони обслуговують цей обмін. Та на стадії споживання фінанси є умовою його здійснення. Саме тут відбувається використання відповідних фондів фінансових ресурсів: фонду розвитку виробництва, фонду матеріального заохочення тощо.

Особливість фінансів як економічної категорії полягає в тому, що вони завжди мають грошову форму вираження. Про які б фінансові операції не йшла мова вона характеризується рухом грошових коштів. ***Грошовий характер фінансових відносин*** – важлива визначальна ознака фінансів. Гроші, їх реальний рух служать обов'язковою умовою виникнення та існування фінансів. Проте самі по собі гроші, їх рух не визначають суті фінансів, їх змісту, суспільного призначення. При цьому слід зауважити, що хоча всі фінансові відносини є грошовими, не всі грошові відносини можна вважати фінансовими. Фінанси відрізняються від грошей не лише змістом, але і функціями, які вони виконують в процесі розширеного відтворення.

Фінанси не є безпосередньо грошовими коштами, вони відтворюють відносини між людьми, державою, установами та організаціями щодо утворення, розподілу та використання фондів грошових коштів. Фінанси безпосередньо пов'язані з функціонуванням суспільних економічних відносин в процесі перерозподілу і використання централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів. Сукупність грошових відносин, яка виникає у зв'язку із рухом коштів грошових фондів, утворює фінансові відносини.

Такий характер взаємозв'язків ще раз підкреслює те, що без участі фінансів національний дохід не може бути сформованим та розподіленим. Фінанси – невід'ємна зв'язкова ланка між утворенням та використанням національного доходу. Саме тому слід зауважити, що *другою характерною рисою фінансів як економічної категорії є розподільчий характер фінансових відносин.*

За допомогою фінансів відбувається виокремлення у складі виручки від реалізації продукції коштів для відшкодування матеріальних витрат, амортизаційних відрахувань, фонду оплати праці, прибутку, відрахувань на соціальні заходи тощо. Через податки, збори та інші фінансові платежі у

розпорядженні держави вилучається частина доходів суб'єктів господарювання і населення.

За допомогою фінансів здійснюється вторинний розподіл та перерозподіл національного доходу. Завдяки фінансам відбувається перерозподіл централізованих та децентралізованих доходів і надходжень через систему бюджетних та позабюджетних фондів, видатків підприємств, організацій, установ.

Проте, розподільчі процеси відбуваються не лише через фінансові відносини, але і шляхом використання цін, заробітної плати і кредитів. Перед тим, як відбувається перерозподіл національного доходу, товар має бути реалізованим. Ціна передбачає величину грошових коштів, що надійдуть від реалізації продукції до її власників, та виступає вихідною базою для подальшого розподільчого процесу.

Ціни також регулюють попит та пропозицію на товар і тим впливають на процес виробництва. На відміну від фінансів, які утворюють рух грошей і за своєю сутністю є динамічною категорією, ціна вимірює вартість товарів та послуг в грошовій формі у певний чітко визначений момент часу.

Заробітна плата, як правило, використовується як джерело особистого споживання. Лише незначна її частка може розглядатись як джерело виробничого інвестування, якщо фізична особа приймає рішення щодо акціонування або купівлі облігацій держави чи підприємства. Останнім часом, завдяки запровадженню зарплатних карток і проектів, вона все більше наближається до фінансової категорії, оскільки дає можливість здійснювати більшість розрахунків у безготівковій формі, а її частина залишається на рахунку і, відповідно, може використовуватись банківською установою як джерело дешевих кредитних ресурсів.

Перерозподільчі процеси відбуваються і у сфері кредитних відносин. Фінанси і кредит – категорії, що дуже тісно пов'язані між собою. У взаємозв'язку вони забезпечують кругообіг грошових фондів підприємств на розширеній основі. Відмінність кредитних відносин від фінансових полягає в тому, що кредит має в обумовлений термін бути поверненим кредитору із сплатою за нього заздалегідь

встановлених відсотків, у той час, як фінанси відображають односторонній та безповоротний рух вартості.

*Третьою характерною ознакою фінансів є те, що **фінансові відносини завжди пов'язані з формуванням та використанням фінансових ресурсів***, які представляють собою грошові кошти, що утворюються в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту, а також частини національного багатства.

Основними елементами фінансових ресурсів є прибуток, амортизаційні відрахування, дохід від продажу акцій та облігацій, інші види грошових доходів, відрахувань, а також частина національного багатства, створеного працею минулих поколінь. Їх використання здійснюється в основному через **фінансові фонди** – відокремлені частини грошових доходів і надходжень, що відповідають певному цільовому призначенню.

Фінансові фонди створюються на підприємствах, у галузевих органах управління, а також на загальнодержавному рівні. Цільове призначення таких фондів – важлива умова їх ефективного використання. Використання фінансових ресурсів може відбуватися і в не фондівій формі (сплата і одержання штрафів, інвестування коштів в акції та облігації, одержання за ними дивідендів та відсотків тощо). Проте фондова форма використання фінансових ресурсів у порівнянні з не фондовою дозволяє більш тісно пов'язати задоволення потреб суб'єктів господарювання і держави з їх економічними можливостями.

Таким чином, **фінанси як економічна категорія** – це економічні відносини, що пов'язані з формуванням, розподілом та використанням централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів для виконання функцій та завдань держави та забезпечення умов розширеного відтворення.

1.2. Предмет і метод фінансової науки

Фінанси призначені для забезпечення необхідних умов здійснення процесу створення, розподілу й використання валового внутрішнього продукту в державі.

Це досягається шляхом утворення й використання різноманітних фондів фінансових ресурсів на всіх етапах діяльності держави, підприємств і кожного громадянина.

Фонди фінансових ресурсів, які обслуговують економічні процеси, є досить різноманітні як за методами створення, напрямками використання, рівнем відображення інтересів, так і за суб'єктами економічної діяльності, методами виробничої й суспільної інтеграції та кінцевою метою відповідного виду діяльності. Найважливіша роль належить фінансам на рівні господарських структур. Тут створення й використання фондів фінансових ресурсів спрямовані на підвищення ефективності господарської діяльності, тобто одержання високої норми прибутку на вкладений капітал. Досягнення визначеної мети імовірно при залученні фондів фінансових ресурсів на впровадження нових технологій, кращому використанні основних фондів через застосування методів прискореної амортизації, забезпечення великих резервів для підтримки зростання ефективності виробництва, підвищення якості продукції та її конкурентоспроможності.

Пошук кращої можливості використання фондів фінансових ресурсів на всіх рівнях для підвищення ефективності виробництва шляхом фінансового забезпечення потреб розвитку економіки, стабілізації фінансового становища в державі - одне з основних завдань фінансової політики владних структур. Роль фінансів найвідчутніше проявляється при розв'язанні соціальних проблем. Тут створюються фонди фінансових ресурсів для здійснення соціальних заходів як на рівні кожного громадянина для покриття витрат на соціальні цілі, так і на рівні господарських структур для задоволення соціальних, позабюджетних і благодійних потреб, започаткування позабюджетних і благодійних фондів, а також фондів фінансових ресурсів на соціальні цілі в складі бюджетів.

Проте вирішальна роль у задоволенні соціальних потреб належить фондам, які створюються державою. За нинішніх умов у більшості країн світу державою все більше виділяється коштів на вирішення соціальних питань, які одержали назву суспільних благ і послуг. Ці блага й послуги є неречовими, нетоварними, але вони істотно впливають на рівень добробуту та якість життя.

В сучасних умовах, використовуючи фінанси, держава виконує соціальну функцію суспільного добробуту. Фонди фінансових ресурсів, що створюються державою й використовуються для задоволення соціальних потреб, відіграють вирішальну роль для досягнення зазначеної мети. Фонди фінансових ресурсів, що створюються й використовуються підприємницькими структурами та населенням, теж у відповідній формі регулюються державою через визначення переліку платних послуг, норм оплати тощо.

Таким чином, фінансова наука вивчає явища та процеси, що здійснюються у державі при створенні й використанні фондів фінансових ресурсів на цілі її економічного та соціального розвитку. Фінанси існують об'єктивно, тому пізнання їх функціонування пов'язано з аналізом, вивченням і точним описанням фактів, що належать до процесів здобування державою і підприємницькими структурами необхідних коштів для втілення своїх цілей.

Предметом фінансової науки є діяльність держави, підприємницьких структур, організацій та окремих громадян, що пов'язана зі створенням і використанням фондів фінансових ресурсів. Проте фінансові ресурси в економіці держави величина завжди обмежена, тому актуально постає питання їхнього ефективного використання для найкращого задоволення потреб суспільного добробуту. Для цього повинні залучатися досконалі методи мобілізації фінансових ресурсів, уважно обиратися напрями їх використання.

Фінансові явища та процеси можна досліджувати на різних рівнях. На рівні національної економіки, тобто на макrorівні, досліджуються інтегральні показники загальної величини фінансових ресурсів, їхня динаміка, взаємозв'язок із валовим внутрішнім продуктом, фондом оплати праці, їхня структура, розміщення за місцем володіння та розпорядження тощо.

Дослідження фінансових явищ і процесів на рівні підприємницької структури або окремого громадянина, тобто на мікрорівні, включає вивчення процесів створення й використання фондів фінансових ресурсів на рівні господарюючого суб'єкта або окремого громадянина. Тут об'єктом дослідження є загальна сума

валових доходів і валових витрат, амортизаційних відрахувань, прибутку, грошова вартість основних та обігових коштів.

Дослідження фактів й аналітична обробка статистичних даних дають змогу встановити закономірність явищ і процесів, що пов'язані зі створенням доходів та їх використанням. Існують об'єктивні параметри, що забезпечують найефективніше, з точки зору суспільства в цілому, функціонування фінансів, тобто їх вплив на економічне та соціальне життя.

Фінансова наука завжди повинна давати відповідь на дуже важливі запитання - як і в яких формах повинні створюватися та використовуватися фонди фінансових ресурсів для загальнолюдських потреб. Проте шляхи вирішення цього питання залежать від умов, у яких перебуває держава, від того, який рівень економічного розвитку у суспільстві, яка форма власності, структура економіки, соціальний склад населення, рівень інтеграції у світову економіку тощо.

Фінансова наука вивчає факти і явища не відособлено від сьогодення, а в конкретних умовах організації держави та інтересів різних верств населення. Але врахування цього повинно здійснюватися виходячи з поняття закономірностей фінансових явищ, їхньої об'єктивної необхідності.

Фінансова наука входить до складу соціально-економічних наук, проте вона вивчає вужче коло фінансових явищ - лише ті, що пов'язані з перерозподілом за допомогою фінансів валового внутрішнього продукту. Це диктує необхідність застосування певного методологічного підходу до вивчення фінансового життя в країні. Передусім необхідності врахування інтересів усіх учасників процесу створення валового внутрішнього продукту: держави як представника суспільства в цілому, виробничих структур і безпосередньо зайнятого в суспільному виробництві населення.

У гармонізації цих інтересів зосереджено розуміння призначення фінансової науки. Будь-яке нововведення у фінансовій сфері - запровадження нових податків, нової форми фінансування або іншого виду витрат - призводить до певних суспільних наслідків як для держави в цілому, так і для кожної соціальної або

господарської групи зокрема. Простежити ці наслідки, встановити на їхній основі історичні аналогії та паралелі - одне з важливих завдань фінансової науки.

Загальною метою фінансової науки є пізнання дії об'єктивних законів і закономірностей у сфері фінансів, а також передача результатів наукових досліджень до практичного використання.

Об'єктивні закони в сфері фінансів - це найстійкіші зв'язки та залежності фінансових явищ. Так, рівень бюджетного дефіциту тісно пов'язаний з рівнем інфляції в державі, поряд із цим від джерел фінансування дефіциту залежить його вплив на доходи юридичних і фізичних осіб. Можна впевнено стверджувати, що ставки податків впливають на розвиток певних видів діяльності чи виробництв. Але на запитання, в яких випадках ставки податків мають руйнівний вплив на господарську діяльність, а в яких вони набувають лише фіскального змісту і не завдають шкоди підприємницькій діяльності, повинна відповісти фінансова наука.

Слід зазначити, що в фінансовій науці є багато не розв'язаних проблем. Це передусім пов'язано з тим, що економічне життя з часом змінюється, відповідно змінюються взаємозв'язки і сфери активного впливу фінансів на економіку. Фінансова наука повинна бути впорядкованим процесом одержання знань, їхньою повною систематизацією відповідно до існуючої економічної ситуації в державі.

Важливим є і те, що проведення господарських операцій здійснюється з урахуванням фінансових важелів. В умовах ринкової економіки фінансова діяльність є визначальним фактором започаткування і розвитку підприємницької діяльності. Тому фінанси є присутніми у будь-якому господарському процесі з самого їх запровадження до одержання і використання фінансових ресурсів. Фінанси не зводяться до розподілу ресурсів. Це особливий вид діяльності, безпосередньо пов'язаний з підприємництвом, що здійснюється в будь-якій галузі.

Таким чином, предметом фінансів є діяльність суб'єктів, що пов'язана з проведенням мобілізації, розподілу і використання фінансових ресурсів для реалізації певної мети. Кожен з цих напрямів передбачає проведення певних організаційних засад виконання таких операцій та використання можливих

важелів при здійсненні як господарської, так і негосподарської діяльності суб'єктів, і відноситься до предмету фінансової науки.

Отже, предмет фінансової науки становить сукупність фінансових відносин, що виникають на різних етапах розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, різних рівнях економічної системи, між різними суб'єктами відносин та економічною основою яких є рух вартості у її грошовій формі.

Економічні відносини спостерігаються на різних стадіях відтворювального процесу, у всіх сферах суспільного життя, на різних рівнях господарювання та управління тощо. Дослідження особливостей цих відносин дає змогу глибоко розкрити властивості, специфічні ознаки різних об'єктів та суб'єктів власності, з'ясувати соціально-економічну природу різних економічних категорій у певних соціально-економічних системах. Особливостями економічних відносин є їхній розподільний характер (вони пов'язані з розподілом та перерозподілом вартості валового внутрішнього продукту) та вартісне вираження (ці відносини завжди грошові, оскільки їх носієм є гроші).

Отже, за допомогою економічних відносин забезпечується розподіл валового внутрішнього продукту. При цьому однорідні економічні відносини представлені в узагальнюючому абстрактному вигляді, утворюють економічні категорії, такі як гроші, фінанси, кредит, ціна, зарплата тощо. Всі ці категорії є теоретичним відображенням, абстракцією суспільних відносин. Вони відображають реально існуючі у суспільстві економічні відносини, що мають об'єктивний характер та соціальне суспільне призначення.

Фінансова наука зможе успішно виконати свою роль тільки при використанні певних методів пізнання фінансового життя, основними з яких, як і в кожній науці, є методи індукції і дедукції.

Метод індукції передбачає проведення досліджень шляхом вивчення окремих фактів, аналізу статистичних даних, даних опитувань, спостережень та інших способів пізнання, на основі яких вчений-фінансист доходить певних висновків щодо наявності закономірностей та залежностей між фінансовими явищами й процесами, а також їх впливу на економічне життя.

При використанні методу дедукції спочатку висувається певна гіпотеза, а потім здійснюється її перевірка на фактичному матеріалі. Гіпотеза, як правило, народжується на основі спостережень або логічних висновків. При дослідженні із застосуванням будь-якого методу фінансова наука як економічна може використовувати спосіб абстрагування. Абстрагування — це навмисне спрощення ситуації шляхом виключення із дослідження нетипових явищ або другорядних фактів.

Фінансове життя як держави в цілому, так і окремих юридичних чи фізичних осіб дуже складне, тому при проведенні досліджень треба використовувати математичні методи й моделі, що дасть змогу зробити наукові висновки і пропозиції більш обґрунтованими.

1.3. Функції фінансів

Реалізація призначення фінансів проявляється через їх функції. Фінанси виконують декілька важливих функцій у соціально-економічному розвитку країни. Проте переважна більшість вітчизняних науковців і практиків визнають, що фінансам притаманні дві основні функції: розподільна і контрольна.

Ці функції реалізуються фінансами одночасно. Кожна фінансова операція визначає розподіл суспільного продукту та національного доходу, а також здійснює контроль за цим розподілом.

Розподільна функція проявляється у процесі розподілу валового внутрішнього продукту у вигляді утворення фондів грошових коштів та використання їх за цільовим призначенням.

Об'єктами фінансового розподілу виступають:

- валовий внутрішній продукт, тобто вартість кінцевих продуктів (благ), вироблених на території певної країни резидентами даної країни за певний період часу (переважно за рік);

- національне багатство, тобто сукупність створених та нагромаджених благ, якими володіє суспільство, а також природні ресурси, залучені в економічний

оборот. Національне багатство залучається у розподільчі процеси лише у виняткових випадках (війни, катастрофи, стихійні лиха тощо);

- національний дохід, тобто знов створена вартість (валовий внутрішній продукт за мінусом вартості засобів виробництва та предметів праці, спожитих у процесі виробництва), коли відбувається утворення так званих основних або первинних доходів. Їх сума дорівнює національному доходу.

Основні доходи формуються при розподілі національного доходу серед учасників матеріального виробництва. До них відносять:

- заробітна плата працівників, доходи фермерів, селян, зайнятих у сфері матеріального виробництва;

- доходи підприємств сфери матеріального виробництва.

Проте, первинні доходи ще не утворюють суспільних грошових фондів, достатніх для розвитку пріоритетних галузей національної економіки, забезпечення обороноздатності країни, задоволення матеріальних та культурних потреб населення. Необхідним є подальший розподіл або перерозподіл національного доходу.

Суб'єктами розподілу при здійсненні розподільчої функції фінансів виступають: держава, юридичні і фізичні особи. При чому, слід розрізняти первинний і вторинний розподіл (або перерозподіл).

Первинний розподіл починається разом із розподілом доходів, які отримують суб'єкти господарювання за продукцію, роботи, послуги. Кошти в першу чергу направляються на покриття матеріальних витрат, оплату праці, утворення амортизаційного фонду. Після цього проводяться розрахунки з державою: сплачуються податки, здійснюються внески до державних цільових фондів соціального страхування, соціального забезпечення та іншого призначення. Разом із формуванням бюджету та інших централізованих фондів грошових коштів починається процес перерозподілу раніше розподіленої вартості.

Необхідність перерозподілу пов'язане із утриманням невиробничої сфери суспільства та забезпеченням держави грошовими коштами для виконання нею

своїх функцій (втручання в економіку, соціального захисту населення, управління, оборони).

Перерозподіл має свої види:

- міжгалузевий – здійснюється через бюджет та інші фонди для утримання невиробничої сфери, проведення структурних зрушень у матеріальному виробництві;

- між територіальний – здійснюється через бюджети, державні фонди і деякою мірою галузеві фонди для перерозподілу коштів між окремими регіонами країни;

- внутрішньогалузевий – здійснюється через галузеві фонди, а також фонди об'єднань, підприємств для вирівнювання їхнього розвитку;

- внутрішньогосподарський – здійснюється через утворення децентралізованих фондів підприємств, організацій і установ; перерозподіл коштів між структурними підрозділами, цехами, відділами та ін.

Таким чином, саме через розподільчу функцію реалізується специфічне суспільне призначення фінансів – забезпечення кожного суб'єкта господарювання необхідними йому фінансовими ресурсами.

Другою функцією фінансів є контрольна. Вона обумовлена здатністю фінансів кількісно відображати рух грошових потоків і забезпечувати контроль за дотриманням пропорцій в розподілі валового внутрішнього продукту, правильністю формування, розподілу та використання фінансових ресурсів держави і суб'єктів господарювання.

Основою контрольної функції є рух фінансових ресурсів, який здійснюється як у фондовій так і не фондовій формах. Оскільки фінанси охоплюють усе суспільне виробництво, усі його сфери і підрозділи, рівні господарювання, то вони виступають універсальним засобом контролю за виробництвом. Розподілом і обігом валового внутрішнього продукту. Завдяки контрольній функції фінансів суспільство отримує відомості про те, як складаються пропорції в розподілі коштів, наскільки своєчасно фінансові ресурси надходять у розпорядження різних суб'єктів господарювання, наскільки ефективно вони використовуються тощо.

Контрольна функція проявляється у контролі за розподілом валового внутрішнього продукту за відповідними фондами та використанням їх за цільовим призначенням.

На практиці контрольна функція реалізується через діяльність людей, які проводять фінансовий контроль, що є проявом внутрішньо притаманної фінансам контрольної функції, її свідоме використання.

У кожній країні функціонує ціла система органів, які здійснюють фінансовий контроль. В Україні до них належать Міністерство фінансів України, Рахункова палата, Державне казначейство України, Державна контрольно-ревізійна служба України, Державна податкова служба України та деякі інші. Ці організації є суб'єктами фінансового контролю.

Об'єктом фінансового контролю є грошові розподільчі процеси при формуванні та використанні фінансових ресурсів на всіх рівнях і ланках національної економіки. Предметом перевірки виступають фінансові вартісні показники (доходи, прибуток, витрати, рентабельність, податки, відрахування тощо). Сферою фінансового контролю є практично всі операції, які здійснюються з використанням грошей, а в деяких випадках і без них (бартерні угоди тощо).

Дія контрольної функції базується на інформації, джерелом якої є фінансова звітність, яка включає баланс, звіт про фінансові результати, звіт про власний капітал, звіт про рух грошових коштів та примітки до фінансової звітності.

Ефективність здійснення фінансовими органами контролю за діяльністю підприємств безпосередньо визначається тим, яка інформація знаходиться у їхньому розпорядженні. І тому до фінансової інформації ставляться ряд вимог: повнота, достовірність, своєчасність.

1.4. Фінансова система та її основні елементи

Основу економічної структури суспільства складають товарно-грошові відносини, що виникають в державі. В цих відносинах приймають участь чотири суб'єкта: держава, регіон, господарюючий суб'єкт та громадянин. Вступаючи у

товарно-грошові відносини ці суб'єкти сприяють утворенню фінансових відносин, що призводить до утворення та формування фінансової системи, а розвиток фінансової системи передбачає наявність певного фінансово-кредитного механізму, в межах якого здійснюються фінансові операції суб'єктів.

Система в широкому розумінні - це комплекс елементів та їх властивостей, взаємодія між якими зумовлює появу якісно-нової цілісності.

Фінансова система – це сукупність фінансових операцій, які проводяться суб'єктами фінансової діяльності з використанням певного фінансово-кредитного механізму.

За складом суб'єктів до фінансової системи входить:

- державні фінанси;
- фінанси недержавних підприємств і установ;
- фінанси громадян;
- фінанси спільних підприємств;
- фінанси закордонних юридичних та фізичних осіб;
- ін.

Кожен із перерахованих суб'єктів включає в себе певну сукупність фінансових операцій, яка розглядається як фінансова підсистема. Наприклад, державні фінанси включають державний бюджет, фінанси державних цільових фондів, державний кредит, фінанси державних підприємств і установ та ін. Державні фінанси охоплюють проведення таких операцій: формування доходів, розподіл видатків, здійснення інвестиційної діяльності, передачу державного майна в оренду, проведення приватизації державного майна, створення спільних підприємств, залучення і використання грошових коштів на умовах кредиту та ін. В межах державних фінансів фінансові операції можуть проводитись різними суб'єктами державного управління: урядом, центральним банком, правлінням державних цільових фондів, органами управління державними підприємствами і установами, місцевими органами самоврядування та ін.

Державні фінанси можна визначити як сукупність фондів фінансових ресурсів загальнодержавного призначення. За своєю структурою це дуже складна

та багатопланова ланка фінансової системи. Державні фінанси охоплюють: державний та місцеві бюджети; централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення; фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності; державний кредит; державне особисте й майнове страхування. Провідне місце в державних фінансах належить бюджетам різних рівнів, які об'єднуються у зведеному бюджеті держави.

Зведений бюджет — це сукупність усіх бюджетів держави, що входять до бюджетної системи. Принципи побудови бюджетної системи регулюються бюджетним законодавством і залежать насамперед від її адміністративно-територіального поділу. Взаємовідносини між різними складовими бюджетної системи визначаються рівнем розвитку демократичних засад у державі.

Зведений бюджет України включає державний бюджет України, бюджет Автономної Республіки Крим і місцеві бюджети. Державному бюджету належить центральне місце в системі державних фінансів. Він охоплює всі сфери економічної діяльності держави. За своєю сутністю бюджет характеризує фінансове становище держави. Проте бюджет — дуже складна економічна категорія, до якої не можна підходити однозначно, як і використовувати його показники без детального аналізу структури бюджетної системи держави.

Централізовані та децентралізовані фонди України цільового призначення включають Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Фонд сприяння зайнятості, Фонд конверсії, Валютний фонд, позабюджетні фонди місцевих органів самоврядування. Вони певною мірою доповнюють державний бюджет, проте специфіка їх полягає у тому, що ці фонди мають строго цільове призначення і на інші цілі не використовуються. По суті, перераховані фонди є новою складовою державних фінансів України, яка перебуває на стадії становлення.

Державний кредит є заборгованістю держави перед своїми громадянами та господарськими структурами, іноземними кредиторами. Його величина свідчить про раціональність і ефективність фінансової політики держави та регулюється законодавством. Значний борг дає підстави для висновку, що держава живе за

рахунок майбутніх поколінь. Велика сума боргу негативно впливає на видаткову частину бюджету, оскільки вимагає витрат на обслуговування.

Страхові та резервні фонди відіграють специфічну роль у фінансовій системі. Вони є сукупністю фондів фінансових ресурсів, основне призначення яких - покрити втрати, що виникли з непередбачених причин, або фінансового забезпечення заходів, які не були включені в плани фінансування, але є важливими для держави.

Страхові фонди створюються за рахунок страхових внесків юридичних та фізичних осіб і перебувають в розпорядженні страхових організацій і страхових компаній різних форм власності. Страхові фонди й резерви - об'єктивне явище в економіці держави, що пов'язане з наявністю ризиків у господарській діяльності та суспільному житті.

Наявність страхових і резервних фондів фінансових ресурсів дає можливість локалізувати втрати економіки та окремих громадян, пов'язані з фактами стихійного лиха і непередбачених обставин. Страхові фонди можуть використовуватися також як інвестиційний та кредитний ресурси в економіці до настання страхового випадку. Резервні фонди як на рівні держави, так і на рівні господарських структур сприяють підвищенню ефективності господарської діяльності.

До складу фінансової системи входять фінанси недержавних підприємств і установ, які включають фінанси індивідуальних, приватних і колективних підприємств. В свою чергу колективні підприємства поділяються на господарські товариства, кооперативи, сімейні підприємства та ін.

Фінанси громадян поділяються на фінанси домогосподарств та фінанси громадян – суб'єктів підприємницької діяльності.

Фінанси домогосподарств є засобом створення та використання фондів фінансових ресурсів для задоволення особистих потреб громадян. Джерелом створення вказаних фондів є заробітна плата й інші джерела доходів кожного громадянина чи його сім'ї. До доходів домогосподарств належать доходи від продажу власного капіталу, землі, продукції підсобних господарств, доходи,

одержані від здачі в оренду майна, відсотки на капітал, вкладений у цінні папери тощо.

До видатків домогосподарств належать витрати на придбання споживчих товарів, оплату наданих послуг і виконаних робіт, формування заощаджень, купівлю цінних паперів та інші витрати. Домогосподарства за своєю економічною суттю - це господарські структури виняткового типу, діяльність яких ґрунтується на створенні й використанні фондів фінансових ресурсів. Ця підсистема тісно пов'язана з іншими підсистемами фінансової системи.

Так, домогосподарства одержують кошти з бюджету та від господарських структур у рахунок оплати праці та при одержанні безоплатних послуг від держави. Зі свого боку домогосподарства вносять платежі до бюджету та централізованих фондів, беруть участь у формуванні й використанні страхових фондів, є суб'єктами фінансового ринку.

Фінанси спільних підприємств – це фінанси підприємств, які створюються державними органами управління, юридичними та фізичними особами за участю іноземних учасників. На території України фінансові операції проводяться також зарубіжними юридичними та фізичними особами, які мають резиденцію в Україні або діють за межами України (рис. 1.1.).

Фінансові системи мають певні характерні риси:

— кожна ланка фінансових систем має властиві їй методи мобілізації коштів для створення фондів фінансових ресурсів та свої напрямки й методи їхнього використання;

— кожна ланка фінансової системи є відносно самостійною, має власну специфічну сферу застосування;

- між ланками фінансової системи існують тісний взаємозв'язок і взаємна обумовленість, кожна ланка може успішно функціонувати лише при досконалості й ефективності системи в цілому;

— фінансова система держави досягає найбільшої ефективності лише тоді, коли налагоджена та законодавчо закріплена діяльність кожної її ланки;

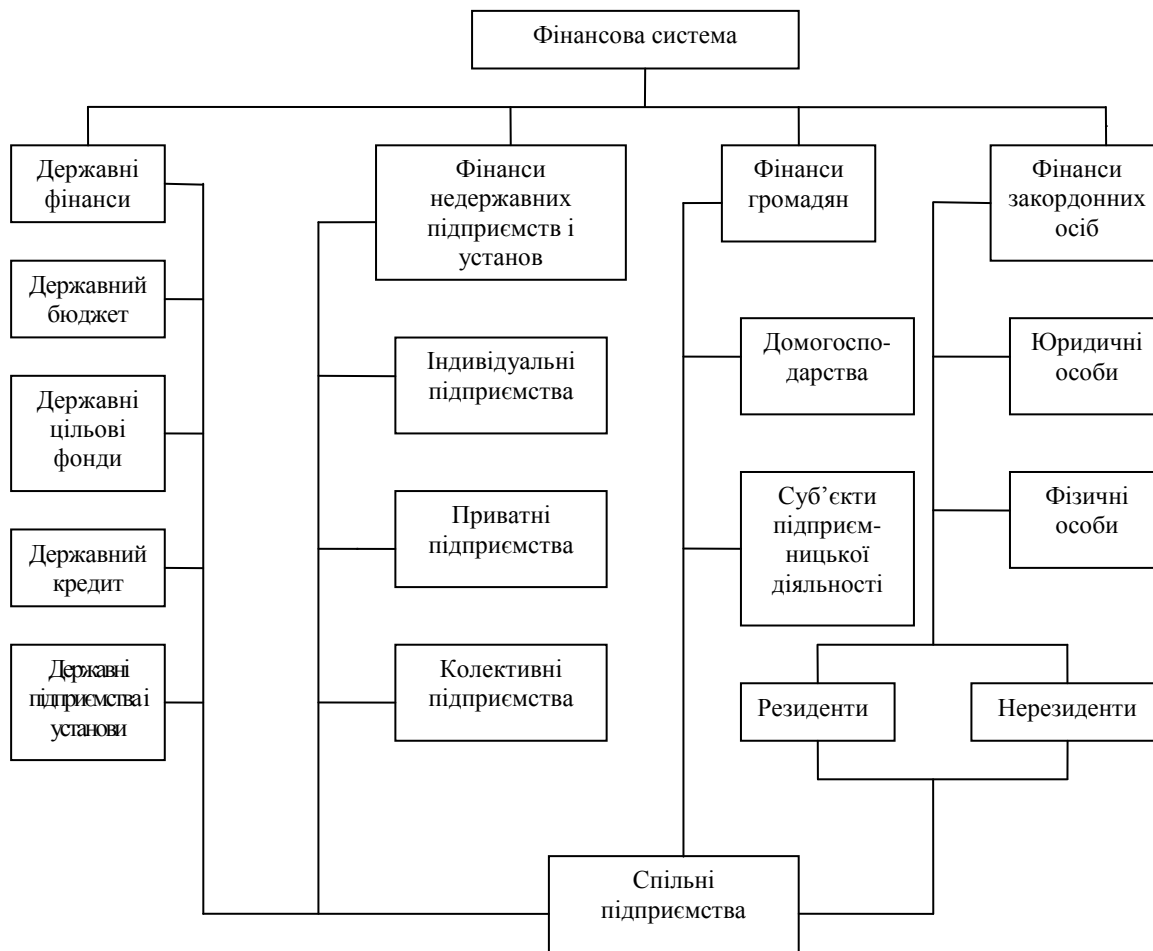

Рис 1.1. Фінансова система України

—залежно від факторів, що впливають на організацію фінансів, насамперед на формування й використання фондів фінансових ресурсів, кожна ланка фінансових систем може поділятися на менші підрозділи.

Поділ фінансової системи на окремі ланки - явище об'єктивне, зумовлене потребами економічного розвитку. Структура фінансової системи - динамічна і не може розглядатися в статичному вигляді. У процесі економічного розвитку вона може доповнюватися або деякі її ланки можуть відмирати.

Проте на сьогодні очевидно, що фінансова наука постійно поглиблює своє розуміння фінансової системи, її структури, функцій тощо. Якщо в середині ХХ століття більшість науковців поняття «фінансова система» ототожнювали з поняттям державних фінансів, тобто різних видів бюджетів, то нині до складу

фінансової системи стали включати фінанси підприємницьких структур, державний кредит, страхові й позабюджетні фонди тощо.

Для теорії й практики правильне визначення фінансової системи загалом і окремих її ланок зокрема має важливе значення, оскільки сприяє побудові ефективної фінансової політики, націленої на економічне зростання та поліпшення добробуту населення.

У періодичній літературі фінансова система іноді ототожнюється з фінансовим апаратом. Фінансовий апарат — це частина фінансової системи, її, так би мовити, інфраструктура, яка здійснює управління системою.

У літературних джерелах, насамперед у періодиці, трапляються сурогатні визначення на кшталт — фінансово-кредитна система, валютно-фінансова, грошово-фінансова тощо. Усе це результат поверхового розуміння складних явищ і процесів економічного життя. В економіці кожної держави самостійно існують фінансова, кредитна, грошова або валютна системи.

Фінансова система України має досить складну і багаторівневу структуру. Складовими трьохрівневої системи фінансів України є:

- державні фінанси;
- фінанси первинних структурних ланок економіки, тобто фінанси підприємств і організацій;
- фінанси населення.

В основі побудови фінансової системи України лежать наступні принципи:

- принцип розподілу фінансових ресурсів на централізовані і децентралізовані;
- принцип самостійності (кожна ланка фінансової системи є самостійною і відмінною від інших);
- принцип єдності (ланки фінансової системи тісно пов'язані між собою за допомогою системи фінансових відносин у зв'язку з розподілом і перерозподілом фінансових ресурсів) ;
- принцип функціонального призначення ланок фінансової системи;
- адміністративно-територіальний принцип.

Взаємодія між елементами фінансової системи здійснюється з використанням різних інструментів. До них відносять: податки, збори, відрахування, інвестиції, кредити, дотації, субвенції, ціни та тарифи, квоти, ліцензії, емісії грошових коштів, цінних паперів, продаж активів, формування і використання страхових фондів та ін.

Така взаємодія проводиться в межах певного фінансово-кредитного механізму, який представляє собою сукупність способів, форм та інструментів, які прийняті до використання в процесі проведення фінансових операцій.

Такий механізм передбачає використання певних форм і методів фінансової діяльності, які регламентуються законодавством та рішенням державних органів управління. До них відносять встановлені законодавством форми і способи підприємницької діяльності, емісії цінних паперів, прямого і непрямого оподаткування, форми проведення інвестиційної діяльності, умови та методи кредитування суб'єктів господарської діяльності та ін.

Форми і методи діяльності мають об'єктивні основи і можуть використовуватись суб'єктами шляхом вибору найбільш доцільних для вирішення поставлених завдань. Форми, способи та інструменти, які не заборонено до використання нормативними актами, можуть також використовуватись суб'єктами фінансової діяльності.

Фінансово-кредитний механізм передбачає використання певних способів мобілізації фінансових ресурсів суб'єктами фінансової діяльності. До них відносять:

- самофінансування, що передбачає мобілізацію додаткових фінансових ресурсів за рахунок доходів, одержаних суб'єктом за попередні періоди;
- кредитування, яке зводиться до мобілізації фінансових ресурсів на умовах позики;
- емісія і розміщення цінних паперів, що передбачає залучення ресурсів шляхом проведення емісії та продажу цінних паперів;
- державне фінансування, що передбачає залучення ресурсів з державного бюджету або державних цільових фондів, яке проводиться в межах програм

фінансування галузей або напрямків розвитку за рішенням державних органів влади і управління;

- зарубіжне фінансування. Що передбачає мобілізацію ресурсів, які надаються міжнародними фінансовими організаціями, іноземними державами, зарубіжними юридичними та фізичними особами в межах програм, які фінансуються з метою вирішення певних проблем;

- інше фінансування, що охоплює безоплатну передачу цінностей, внески до статутних фондів неакціонерних форм господарських товариств, кошти, одержані в процесі реструктуризації капіталу та ін.

Важливою складовою фінансової системи є фінансова інфраструктура, представляє собою сукупність інститутів (підприємств, установ, служб), які забезпечують організацію проведення фінансової діяльності. Такі інститути є посередниками фінансової діяльності і обслуговують їх операції.

До фінансової інфраструктури відносяться комерційні банки, фондові, валютні і товарні біржі, інвестиційні фонди та інвестиційні компанії, страхові фірми, дочірні товариства, аудиторські і консультативні фірми, продавці цінних паперів, реєстратори, зберігачі, депозитарії та ін. Вони надають певні фінансові послуги юридичним та фізичним особам на умовах, визначених законодавством. Діяльність учасників фінансових послуг проводиться на певних ринках: банківських послуг, страхових послуг, операцій з цінними паперами та ін.

РОЗДІЛ 2

ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСІВ

- 2.1. Виникнення товарно-грошових відносин та формування фінансів.
- 2.2. Фінанси в умовах розвитку капіталізму та формування соціально-орієнтованої ринкової економіки.

2.1. Виникнення товарно-грошових відносин та формування фінансів

Виникнення фінансів пов'язане з існуванням держави і товарно-грошових відносин. Держава для виконання покладених на неї функцій потребувала певних грошових коштів, які могла отримати в результаті розподілу суспільного продукту.

Фінанси як об'єктивна економічна категорія виражають економічні відносини з приводу розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту. Суть фінансів незмінна, однак форми їх використання постійно вдосконалюються. З розвитком товарно-грошових відносин і посиленням ролі держави застосовуються все більш досконалі форми фінансів, що дають змогу забезпечити учасників розподільного процесу достатнім обсягом фінансових ресурсів.

Зародкові форми фінансів виникли в період розпаду первісного ладу у вигляді натуральних податків, зборів, повинностей на користь князя, імператора, короля. Податки з часом почали сплачувати в грошовому вираженні. Отже, вони виступають найпростішою первинною формою фінансових відносин між громадами і владою у процесі утворення централізованого фонду грошових коштів. З розвитком держави сформувалися державні доходи і державні видатки, які склали більш загальну фінансову категорію — державний бюджет, і доповнилися категоріями "позабюджетні фонди", "державний кредит". Розвиток суспільного відтворення викликав необхідність включення до складу фінансових категорій фінансів підприємств, організацій, а це в свою чергу вимагало

перерозподілу фінансових ресурсів і сприяло виникненню фінансових ринків, міжнародних фінансів.

Фінанси починають виникати з появою грошей. Гроші, виконуючи функцію засобу нагромадження, становляться капіталом, тобто самозростаючою вартістю, вартістю, що приносить прибуток дохід. Таким чином, гроші створюють умови для появи фінансів як самостійної сфери грошових відносин, як частини виробничих відносин.

Розглянемо розвиток та роль фінансів відповідно до розвитку суспільних формацій та державних і владних структур.

У Київській Русі в фінанси розвиваються на основі відносин данини, яку необхідно було сплачувати для утримання князівської влади. Спочатку данина виступала у формі воєнної контрибуції, тобто характер фіску мав риси "фінансового насилля" і застосовувався до підкорених і поневолених народів.

З часом данина набула форм прямого державного податку з переорієнтацією державного скарбу на внутрішні джерела доходів. Одиницею оподаткування були "плуг", "рало", "дим", що вказувало на основних платників — землеробів. З кінця XI ст. об'єктом обкладання стає кожне господарство (дим, соха). (Соха означала розмір земельного наділу, до якого приписувалися селяни. Господарства, включені в соху, несли колективну відповідальність за сплату податків.)

Важливим видом доходів було мито, що пов'язано зі значним розвитком внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Для цього історичного етапу розвитку нашої країни характерна заміна прямих податків натуральними повинностями на будівництві доріг, мостів, фортець, що свідчило про нерозвинутість товарно-грошових відносин.

Державні доходи Київської Русі зосереджувалися у скарбниці київського князя і склалися з данини, судових зборів, мита, прибутків з княжих мастностей, воєнної здобичі та дарунків князям. Існувала система доходів і видатків окремих князівств, які входили до складу Русі.

Види податків, їх розміри та порядок сплати встановлював князь. Приватні доходи князя не були відокремлені від державних, а також не було контролю за їх використанням.

Державні видатки відповідали історичним умовам та соціально-економічному устрою країни і спрямовувалися на утримання княжого двору, дружини, апарату управління, будівництво мостів, доріг, церков тощо. Кожен князь проводив свою фінансову політику, яку закріплював у певних нормативних Документах. Так, Ярослав Мудрий видав збірник законів "Руська правда", у якому регламентувалися і фінансові питання. Для збирання данини, мита і контролю за виконанням повинностей князь призначав особливих чиновників — митників, вирників, металників, мостників, городників.

З розвитком товарно-грошових відносин з'явився і сам термін "фінанси" у XIII столітті. Він в середньовіччя означав обов'язкову сплату грошей. Ця сплата пов'язувалася з передачею частини доходу громадянина в розпорядження монарха, короля або іншого правителя на його утримання та на інші витрати державного змісту.

Термін "фінанси" походить від латинського слова *finis*, що означає кінець, закінчення, фініш.

На стародавньому світі і в середні віки термін *finis* застосовувався в грошових відносинах, що виникають між державою (в особі короля, суддів і тому подібне) і населенням. Він виражав остаточний розрахунок, тобто означав завершення грошового платежу.

Особи, що сплатили внески на користь судді, короля різних державних органів, отримували на руки документ, званий *fine*.

Згодом від назви цього документа відбувся термін *financia*, який на латинській мові означав грошовий платіж.

У цей же період у деяких державах, наприклад у Німеччині, слово "фінанси" мало негативне значення. Його пов'язували зі здирництвом, хабарництвом, вимаганням тощо. Вперше у сучасному тлумаченні термін "фінанси" став

застосовуватися у Франції, де під фінансами розумілася сукупність коштів, необхідних для задоволення потреб держави та різних суспільних груп.

У XVI ст. у Франції латинський термін *financia finance*, перетворюється на французький термін що означає готівку, дохід. Цей термін використовується в сенсі як сукупність публічних (тобто державних) доходів і витрат і поступово трансформується в сучасне поняття фінансів.

Як історична категорія фінанси є продуктом цивілізації. Вони виникають з появою торгівлі і як похідне від торгівлі. Розподіл праці і розчленовування первісного суспільства на окремі класи привів до розкладання родового ладу і заміни його державою. Велику роль в суспільстві почали грати ті, у кого багато грошей, що сприяло появі купців і капіталу. Розвиток процесу купівлі-продажу товару за гроші викликав появу грошових позик і обмінних пунктів (лавка міняйла), і разом з ними з'являються відсоток, лихварство і банки. Державі для виконання своїх функцій потрібні грошові ресурси, які формуються в добровільній, а ще більше в примусовій формі за допомогою зборів і податків. Все це сприяло створенню фінансів і фінансової системи держави, причому спочатку з'являються фінанси громадян і на їх основі виникають фінанси держави як суспільного інституту.

У докапіталістичних формаціях велика частина потреб держави задовольнялася шляхом встановлення різного роду натуральних повинностей і зборів. Грошове господарство в той період було розвинене тільки в армії. Головними витратами рабовласницьких і феодальних держав були витрати на ведення воєн, зміст двору монарха, державного апарату; будівництво суспільних споруд (храмів, каналів для зрошувальних систем, портів, дорогої, водопроводів). Головними доходами були: надходження від державного майна (доменів) і регалій (монопольного права монарха на окремі промисли і торгівлю певними товарами); військова здобич, дань з скорених народів; натуральні і грошові збори і повинності, мита, позики.

На етапі доменіального устрою державна влада вдавалася до добровільних зборів, дарів, пожертв, що мали назву субсидій. Щорічно король скликав пред-

ставників основних верств населення з метою погодження розмірів субсидій. Після схвалення субсидій суспільні стани самі розкладали загальну суму платежу між окремими територіями, містами та особами переважно відповідно до Майнового достатку або просто поголовно (прообраз подушного і майнового податків). Первинними формами оподаткування були саме майнове і подушне, °скільки вони не потребували додаткових витрат на адміністрування.

На початковому етапі розвитку сфери оподаткування існувало багато пільг, які встановлювалися для найбільш впливових осіб (духовенство, дворянство).

Так у Запорізькій Січі застосовувалися податкові пільги у вигляді повного або Часткового звільнення від сплати податків за особливі заслуги в козацькій службі, у зв'язку зі старістю або через низькі доходи. Однак ці пільги в основному надавалися козакам, у той час як більшість податків покладалася на не козаків, а на посполитих та населення, що проживало у паланках. Такий стан вказує на суспільну неуніверсальність оподаткування в Січі.

З розкладанням феодалізму і поступовим розвитком в його надрах капіталістичного способу виробництва все більшого значення почали набувати грошові доходи і витрати держави; частка натуральних зборів і повинностей різко скоротилася.

У податковій системі XVII—XVIII ст. регалії змінюються непрямими податками, переважно на товари широкого вжитку, які сплачували всі соціальні групи населення без урахування податкового імунітету. У Російській імперії непрямі податки займали більше половини доходів державного бюджету і включали акцизи на сіль, цукор, тютюн, сірники, гас та багато інших товарів. Політика уряду полягала в тому, що на дешеві товари встановлювалися вищі ставки акцизу, ніж на дорогі.

На ранніх стадіях розвитку держави не існувало розмежування між ресурсами держави і ресурсами монарха або царя: монархи розпоряджалися засобами країни як своєю власністю. З виділенням державної казни і повним відділенням її від власності монарха (XVI-XVII ст.) виникають поняття державних фінансів, державного бюджету, державного кредиту.

Державні фінанси послужили могутнім важелем первинного накопичення капіталу, що відбувався в XVI-XVIII ст. З колоніальних країн в метрополії притікали величезні багатства, які у будь-який момент могли бути використані як капітал. Державні позики і податки широко використовувалися в продуктивних цілях для створення перших капіталістичних підприємств. Важлива роль в створенні первинних капіталів належала системі протекціонізму, яка дозволяла першим капіталістам встановлювати на вироблювані промислові вироби високі ціни, отримувати високі прибутки, які в значній частині прямували на розширення виробництва. Особливістю фінансових відносин на місцевому рівні у XIV—XV ст. було їх формування під впливом Магдебурзького права, однак воно обмежувалося литовськими князями і польськими королями.

Державні фінанси Запорізької Січі були сформовані під впливом законодавства Литви і Польщі та пристосовані до конкретних умов і часу. Скарб був сховищем грошей і цінностей, архівом, складом військових клейнодів і оздоб, арсеналом бойових припасів і зброї. Шафар як державний казначей приймав доходи, видавав гроші й речі, вів облік коштів та інших цінностей. До фінансової старшини ще входили два підшафарія і кантаржі (хранитель мір і ваг).

До державних доходів січового скарбу належать кошові домени і регалії, мито, внутрішні податки, грошове і матеріальне забезпечення з боку Польщі, Росії та Гетьманщини, військова здобич та ін. Державні видатки здійснювалися за такими напрямками:

—внутрішні (утримання церков, адміністрації, забезпечення козацької служби, поточне утримання січового господарства);

—зовнішні (утримання війська інших держав під час бойових дій, дари іноземним правителям та ін.)

В управлінні Запорізької Січі й Гетьманщини найбільшими повноваженнями володів гетьман, який очолював виконавчу та військову владу, мав право вводити податки і розподіляти кошти державної скарбниці, конфіскувати і дарувати мастки. Для здійснення своїх повноважень він видавав універсали.

У розвитку державних фінансів України виділяють два періоди Гетьманщини. У перший за гетьманства Б. Хмельницького (1648—1657 рр.) державні доходи формувалися за польським зразком. Державні витрати у шість разів перевищували доходи. У другий період, що почався з моменту укладання Андрусівського миру (1667 р.), державні доходи включали натуральні й грошові податки, основу яких становили податки на споживання і промисли.

Спочатку приватні гетьманські та державні доходи були з'єднані. З розвитком господарства відбувалося реформування державного скарбу і відокремлення особистих гетьманських доходів. Вперше цю реформу було проведено за гетьмана І. Брюховецького. Пізніше такий принцип організації державних фінансів був продовжений П. Орликом, Д. Апостолом та К. Розумовським.

У 1710 р. були проголошені "Пакти й Конституція прав і вольностей Запорізького Війська", у яких сформульовані такі напрями організації бюджетних відносин: чітка і зрозуміла структура управління бюджетними коштами; компетентність, порядність і добровільна згода на виконання роботи підскарбів; боротьба з корупцією за організації функціонування урядового апарату; розмежування доходів урядовців та військового скарбу; чіткі ставки податків, контроль за ухиленням від сплати зборів; підзвітність за використані кошти.

Удосконаленням скарбового діловодства займалися гетьмани Д. Апостол і К. Розумовський. Д. Апостол встановив точний бюджет, який у 1731 р. досяг 144 тис. крб на рік.

У XVIII столітті трактування поняття фінансів як державного господарства мало подальший розвиток. Державні утворення різного рівня стали називатися союзами публічного змісту, а фінанси — формами та методами добування коштів і їх витрачання цими союзами при виконанні покладених на них функцій. Форми та методи мобілізації коштів постійно змінювалися й удосконалювалися, що пов'язано з розвитком економіки держав.

Форми одержання коштів союзами публічного змісту були зумовлені, в свою чергу, формами господарства. При натуральному господарстві переважали податки у натуральній формі, при недостатньому рівні розвитку приватної

власності держава задовольняла потреби експлуатацією своїх земель. Тоді, коли розшарування громадян у державі за розміром доходів було незначним, існувало переважно загальне майнове оподаткування. З розвитком приватної власності, коли з'явилися великі господарські структури в промисловості, торгівлі, сільському господарстві, виникли й різці форми мобілізації коштів у вигляді промислового, поземельного, домового податків.

2.2. Фінанси в умовах розвитку капіталізму та формування соціально-орієнтованої ринкової економіки

У XIX столітті спостерігається бурхливий економічний розвиток. Поглиблюється і саме розуміння фінансів. Від спрощеного поняття фінансів як державного господарства переходять до розуміння фінансів як самостійної галузі знань, що охоплює нові сфери їх функціонування і впливу. Це, зокрема, фінанси сфери виробництва, виконання робіт і надання послуг. Виникають фінансові ринки, набуває розвитку державний кредит й інші фінансові інститути. Фінанси перетворюються на вагомий фактор політичного та економічного життя в державі. Проблеми фінансів стають об'єктом постійних наукових досліджень, їх виникнення порівнюють із винаходом парової машини, колеса тощо. До певної міри це справедливо. Нині мало не всі знають, що невміле використання фінансів призводило навіть до загибелі цивілізацій. Так, Римська імперія занепала через непосильний тягар податків і зборів. Кризи у фінансовій сфері призводили до революційних подій, занепаду, або навпаки — до процвітання деяких економічних систем.

В умовах капіталізму, коли товарно-грошові відносини набувають всеосяжного характеру, фінанси виражають економічні відносини у зв'язку з освітою, розподілом і використанням фондів грошових коштів в процесі розподілу і перерозподілу національного доходу.

Для державних фінансів капіталістичних країн характерне швидке зростання витрат, що обумовлене перш за все посиленням мілітаризації економіки. В кінці

XIX ст. майже у всіх капіталістичних країнах витрати держави на військові цілі, погашення державного боргу і відсотків по ньому складали понад 2/3 всіх державних витрати. Крупні засоби прямували також на утримання державного апарату — парламенту, міністерств, відомств, поліції, в'язниць і ін. Витрати на освіту, охорона здоров'я були у край невеликі. Основним джерелом доходів держави були податки, переважно непрямі.

У цей період в Росії розпочинається регулярне складання державного бюджету. На початку XIX ст. стан російських державних фінансів був нестабільним. Державні видатки щорічно в середньому на третину перевищували державні доходи. Джерелом покриття бюджетного дефіциту були емісія грошей та позики державних кредитних установ.

Бюджетне право Росії базувалося на двох основних принципах — секретність і безконтрольність, що породжувало неефективне використання державних коштів. До 1862 р. державний бюджет не публікувався і затверджувався царем у секретному порядку.

У зв'язку з наявними проблемами у державних фінансах М.М. Сперанському доручили скласти розпис на 1810 р. і розробити основи бюджетного законодавства. У роботі "План фінансів" він запропонував реформувати податкову систему, відмовитися від непродуктивних видатків бюджету та дефіциту. М.М. Сперанський вважав за необхідне запровадити принцип гласності у бюджетному процесі, надати бюджету силу закону, встановити відповідність між державними доходами і видатками, заборонити грошову емісію. Основну причину кризи державних фінансів Росії він бачив у перевищенні видатків над доходами бюджету.

У 1862 р. уряд провів фінансову реформу, згідно з якою запроваджувалися принципи єдності і гласності бюджету, система державного контролю, заміна винних відкупів акцизом на вино. Ця реформа мала непослідовний, компромісний характер і не змогла забезпечити зміцнення державних фінансів, як того вимагали нові капіталістичні умови господарювання.

Бюджет Росії у другій половині XIX ст. характеризувався постійним зростанням абсолютних розмірів, що відповідало світовим тенденціям, однак таке зростання було формальним.

Особливою рисою державних фінансів цього періоду була наявність двох бюджетів: звичайного і надзвичайного. Останній формувался за рахунок коштів, отриманих за позиками і використовувався на військові цілі, будівництво залізниць, надкошторисні витрати відомств. Бюджет з 1862 по 1897 р. виконувався з дефіцитом, який покривався з надзвичайного бюджету.

Характеристика державного бюджету Росії у другій половині XIX ст. свідчить про те, що запровадження бюджетної єдності не було повністю реалізовано. Уряд використовував надзвичайний бюджет для приховування реального фінансового стану в країні. Надлишок коштів, які залишалися по надзвичайному бюджету, спрямовували на покриття дефіциту звичайного бюджету. Із бюджетних залишків була створена вільна готівка казначейства, за рахунок якої фінансувалися надзвичайні видатки. Дійсним джерелом нагромадження вільної готівки були державні позички.

Найвищого розквіту фінанси досягли у XX столітті, коли функції держави набагато розширилися і вдосконалилися, а товарно-грошові відносини посіли головне місце в економічних системах. Фінанси перетворилися на універсальний і надзвичайно активний елемент економічного життя, розвинулися методи і форми мобілізації коштів та їх розподіл у державі з метою задоволення потреб населення, удосконалення виробничих та соціальних процесів.

На початку XX ст. державні фінанси в Росії характеризувалися особливою нестійкістю. Державні видатки зростали, а доходи не наповнювалися в планових обсягах.

У період іноземної інтервенції та громадянської війни державний бюджет з грошового був перетворений на матеріальний. До цього призвели натуралізація господарських зв'язків та система централізованого розподілу продуктів. З відновленням грошових відносин він повернув своє призначення.

У 1917 р. до влади прийшли більшовики з новою фінансовою і бюджетною політикою. Перший бюджет був затверджений у березні 1918 р. з великим бюджетним дефіцитом, що покривався за рахунок емісії грошей.

Так, із приходом до влади більшовиків у Росії податкова система розвивалася за такими напрямками: широке застосування одноразових надзвичайних революційних податків (контрибуцій), перебудова системи непрямих податків шляхом підвищення ставок і запровадження нових, організація строгого обліку і контролю за стягненням прямих податків.

У 1921 р. із загальнодержавного бюджету були виділені місцеві бюджети. Зі створенням Союзу РСР у грудні 1922 р. вона була представлена союзним бюджетом і державними бюджетами союзних республік, у складі яких рахувались місцеві бюджети. У 1924 р. сформувалась система місцевих бюджетів, до яких належали: регулюючі (губернські, обласні, республіканські, окружні); міські, низові (волосні, районні, сільські). У СРСР мала місце значна централізація коштів у союзному бюджеті, обсяг якого у 1924—1925 рр. становив 78,1 % від загального обсягу державного бюджету.

Податкова політика була спрямована на досягнення централізації грошових коштів, встановлення нових принципів розподілу національного доходу, економічну боротьбу з приватними підприємцями. До 1929 р. налічувалося 86 платежів у бюджет, що ускладнювало їх стягнення. Податкова реформа 1930—1931 рр. запровадила двоканальну систему платежів у бюджет і дала змогу вдало поєднати прямі та непрямі податки: для державних підприємств — податок з обороту і відрахування від прибутку, для кооперативних організацій — податок з обороту і подохідний податок. Нова система платежів у бюджет дала стійкий дохід державі у формі податку з обороту, в якому було уніфіковано 53 платежі, стимули підприємствам у розвитку госпрозрахунку, а також можливості проведення ефективного фінансового контролю. Податок з обороту зберігся майже на 60 років, маючи на це реальні підстави: адміністративне управління і тверді ціни.

У роки Другої світової війни уряд активно залучав податки з метою поповнення доходів державного бюджету. Доходи і видатки державного бюджету неперервно зростали. Бюджетний дефіцит офіційно мав місце у 1941—1943 рр. Однак наявність у дохідній частині державного бюджету такого джерела, як державні позики, свідчить про традиційне джерело покриття розриву між доходами і видатками бюджету.

Так, на початку війни до подохідного і сільськогосподарського податків була встановлена 100-відсоткова надбавка, яку з січня 1942 р. замінили військовим податком, що мав подушний характер. Були введені податок з холостяків, одиноких і малосімейних громадян СРСР, податок з видовищ, збільшені ставки інших податків. Крім податків, основними формами залучення коштів населення були добровільні внески і пожертвування у фонди оборони та армії, використання коштів за ненадані відпустки, вклади в ощадкаси, військові позики. Податки з населення виконали своє фіскальне призначення і дали близько 30 % від усіх надходжень у державний бюджет.

У післявоєнні роки почав запроваджуватись соціалістичний спосіб виробництва і розподілу національного фонду, всезагальність державної форми власності, адміністративно-командне управління, які не давали реальних підстав для економічного зростання і забезпечення добробуту населення. Влада з певною періодичністю проводила економічні реформи, які стосувалися і внесення змін у систему оподаткування. Так, рішеннями господарської реформи 1965 р. були запроваджені нові прямі податки з юридичних осіб у бюджет: плата за фонди (прообраз податку на нерухомість), фіксовані (рентні) платежі, вільний залишок прибутку. У 70-ті роки розпочалися економічні експерименти, які змінили механізм розподілу прибутку і платежі в бюджет. Однак поверхові зміни і доповнення проблему наповнення дохідної частини бюджетів вирішували частково та не могли зрушити основи соціалістичного ладу.

З проголошенням незалежності України розпочалося реформування її податкової системи. Так, податок з обороту було скасовано, а в умовах розвитку ринкових відносин та вільного ціноутворення запроваджено податок на додану

вартість і акцизний збір. З прямих податків найбільше значення мають податок з прибутку підприємств і податок з доходів фізичних осіб. В Україні сформована податкова система, яка відповідає сучасному етапу суспільного розвитку, а механізм нарахування і сплати окремих податків потребує подальшого удосконалення.

Державний бюджет незалежної України займає основну частку у зведеному бюджеті. Бюджетні відносини регулюються Бюджетним кодексом України, прийнятим у 2002 р. Склад бюджетної системи з часу його введення в дію був змінений, і до місцевих бюджетів віднесено бюджет Автономної Республіки Крим.

До особливостей слід віднести виділення з 2000 р. у складі доходів і видатків бюджетів загального і спеціального фондів. Починаючи з 1 січня 2000 р. всі позабюджетні кошти установ і організацій, що утримуються за рахунок бюджетів, включаються до спеціального фонду відповідного бюджету.

У бюджетному процесі важливе значення має бюджетне вирівнювання. До 1997р. використовувався метод розщеплення податків між державним і місцевими бюджетами з метою збалансування їх доходів і видатків. З 1997—

1998рр. закладено розподіл податків між бюджетами. До державного бюджету надходять непрямі податки, які дають стійкі, значні надходження. Місцеві бюджети не мають достатніх власних доходів і отримують значні суми міжбюджетних трансфертів, що послаблюють самостійність органів місцевого самоврядування.

Державний бюджет є дефіцитним, на його покриття спрямовуються внутрішні й зовнішні запозичення.

Як бачимо фінансам належить провідна роль в економічній системі і невіддале управління ними призводить до економічних, політичних та соціальних негараздів. Це зумовлено тим, що їх функціонування визначає кількісні й якісні параметри будь-якого економічного явища чи процесу, а також кінцеві результати діяльності, розподілу та стимулювання.

Так двадцяте століття характеризується могутнім розвитком продуктивних сил, утворенням монополістичних об'єднань, злиттям держави з монополіями,

розширенням функцій капіталістичних держав. Держава не тільки забезпечувала обороноздатність країни, охорону приватної власності на засоби виробництва, свободу підприємництва і правопорядок, але і почала брати участь в процесі виробництва, розподілу і використання суспільного продукту.

Які передумови виникнення фінансів? Чому тільки в середні віки виникли дане явище і термін, що відображає його? Адже людство задовго до цього мало гроші, товарно-грошові відносини, державний пристрій.

Перша передумова. Саме у Центральній Європі в результаті перших буржуазних революцій хоча і збереглися монархічні режими, але влада монархів була, значно урізана і найголовніше відбулося відторгнення розділу держави (монарха) від казни. Виник загальнодержавний фонд грошових коштів - бюджет, яким глава держави не міг самостійно розпоряджатися.

Друга передумова. Формування і використання бюджету почало носити системний характер, тобто виникли системи; державних. доходів і витрат, з певним складом, структурою і законодавчим закріпленням. Примітно, що основні групи - витратній частині бюджету практично не змінювалися, протягом багатьох сторіч. Вже тоді були позначені чотири напрями витрат: на військові цілі, управління, економіку, соціальні потреби. Цікавий і той факт, що практично до цих пір незмінною (11—13%) залишається частка витрат на управління в бюджетах різних країн в різні періоди.

Третя передумова. Податки в грошовій, формі набули переважного характеру, тоді як раніше доходи держави формувалися головним чином за рахунок натуральних зборів і трудових повинностей.

Таким чином, тільки на даному етапі розвитку державності і грошових відносин став можливим розподіл створеного продукту у вартісному виразі. Розподільні відносини — частина економічних відносин в суспільстві, і фінанси, будучи виразом цієї об'єктивно існуючої сфери економічних відносин, є економічною категорією. Вони мають яскраво виражене специфічне суспільне призначення — формування і використання грошових фондів держави за допомогою особливих форм руху вартості. Фінанси разом з тим і історична

категорія, оскільки вони мають стадії виникнення, розвитку, тобто змінюються в часі.

Можна виділити два основні етапи розвитку фінансів. Перший етап — нерозвинена форма фінансів. Вона характеризується непродуктивним характером фінансів; тобто основна маса грошових коштів ($2/3$ бюджету) витрачалася на військові цілі і практично не надавала дії на економіку. Другою характерною межею цього періоду була вузькість фінансової системи, оскільки вона складалася з однієї ланки — бюджетного, і кількість фінансових відносин була обмежена. Всі вони були зв'язані сформуванням і використанням бюджету. У міру розвитку товарно-грошових відносин, державності виникала необхідність в нових загальнодержавних фондах грошових коштів і відповідно нових групах грошових відносин з приводу їх формування і використання.

В даний час повсюдно, незалежно від політичного і економічного устрою тої чи іншої держави, фінанси вступ в нову стадію свого розвитку. Це обумовлено багатогранністю фінансових систем, високим ступенем дії на економіку великою різноманітністю фінансових відносин. На цій стадії фінанси стають одним, з найважливіших знарядь непрямой дії на відносини суспільного відтворення: відтворення матеріальних благ, робочої сили і виробничих відносин.

РОЗДІЛ 3

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІНАНСОВОЇ НАУКИ

- 3.1. Історичні та економічні передумови виникнення фінансової науки.
- 3.2. Сутність та елементи фінансової науки.
- 3.3. Генезис світових та вітчизняних теорій фінансової науки.

3.1. Історичні та економічні передумови виникнення фінансової науки

Сутність фінансів, закономірності їх розвитку, сфера товарно-грошових відносин, яку вони охоплюють, та роль в процесі суспільного відтворення визначаються економічним устроєм суспільства, природою та функціями держави.

Фінанси – це сукупність грошових відносин, пов'язаних із формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів та з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їх використання валового внутрішнього продукту, а за певних умов – і національного багатства. Фінанси – одна із найважливіших і складних економічних категорій. Без них неможливе функціонування держави та діяльність юридичних та фізичних осіб, оскільки фінанси забезпечують вартісний рух створеного в суспільстві валового внутрішнього продукту, відображаючи складні відносини, що виникають при цьому.

Фінанси є історично сформованою, складною багатогранною економічною категорією. Термін «фінанси» походить від латинського - *finatio, financia* - обов'язкова сплата грошей або французького - *finance* - грошові кошти, або древньофранцузького - *finer* - платити, сплачувати.

У стародавньому світі та в середні століття цей термін застосовувався у грошових відносинах, які виникли між державою в особі монарха та населенням. Цим терміном визначалося завершення (*finis*) грошового платежу, тобто остаточний розрахунок. Особи, що сплатили кошти на користь монарха, судді або

інших державних органів, отримували на руки документ, який мав назву «*fine*». Саме назва цього документу послужила підставою для виникнення терміну «*financia*», що в перекладі з латинської означає «грошовий платіж», «обов'язкова сплата грошей».

Початкове застосування цей термін отримав в Італії у XIII ст.. Зокрема , у Флоренції, Венеції, Генуї, де були добре розвинуті торгівля, грошові розрахунки та банківська справа. Цим словом позначалися платежі та внески, які здійснювалися на користь держави. Фактично під фінансами розуміли державне публічне господарство або господарство будь-якого утворення нижчого рівня: земля, міська община тощо.

У цей період у деяких країнах, наприклад, Німеччині, термін «фінанси» мав негативне значення. Він використовувався у контексті із здирництвом, хабарництвом, вимаганням тощо.

Вперше у сучасному тлумаченні термін "фінанси" став застосовуватися у Франції, де під фінансами розумілася сукупність коштів, необхідних для задоволення потреб держави та різних суспільних груп. При цьому латинське «*financia*» перетворилось на французьке «*finance*», що означає готівку, грошові кошти або дохід. Поняття «фінанси» ввів у науковий обіг французький професор Ж. Боден у праці «Шість книг про республіку» (1557р.).

У XVI—XVII ст. відбулося відокремлення державної казни від казни сімей монархів, внаслідок чого виникли поняття "державні фінанси", "державний бюджет", "державний кредит". Платники податків почали офіційно визнавати право держави на оподаткування замість надання платникам певних суспільних послуг. Фінансові потоки стали прозорими, змінилося бачення сутності фінансів.

У XVIII ст. з розвитком державного господарства та демократичних засад з'явилося фінансове право. У 1784 р. Жак Неккер (міністр фінансів Франції) представив королю звіт про фінансовий стан нації. Таким чином вперше було оприлюднено офіційний документ, що містив дані за декілька років про доходи і видатки Франції. У XVIII столітті трактування поняття «фінанси» як державного господарства мало подальший розвиток. Державні утворення різного рівня стали

називатися союзами публічного змісту, а фінанси — формами та методами добування коштів і їх витрачання цими союзами при виконанні покладених на них функцій. Форми та методи мобілізації коштів постійно змінювалися й удосконалювалися, що пов'язано з розвитком економіки держав.

Форми одержання коштів союзами публічного змісту були зумовлені, в свою чергу, формами господарства. При натуральному господарстві переважали податки у натуральній формі, при недостатньому рівні розвитку приватної власності держава задовольняла потреби експлуатацією своїх земель. Тоді, коли розшарування громадян у державі за розміром доходів було незначним, існувало переважно загальне майнове оподаткування. З розвитком приватної власності, коли з'явилися великі господарські структури в промисловості, торгівлі, сільському господарстві, виникли й різні форми мобілізації коштів у вигляді промислового, поземельного, домового податків. Цей період характеризувався виділенням фінансової науки як самостійної галузі наукових знань. Досить вагомий внесок у розвиток фінансової науки в XVII—XVIII століттях зробили німецькі вчені-фінансисти: Л. фон Секондорф, Ф. Юсті, І. Зоннефельд. Вони належали до представників німецької школи камералістики, значну увагу приділяли системі управління фінансами, взаємозв'язку фінансів із народним господарством та залежності рівня добробуту населення від платоспроможності щодо податків.

Наприкінці XVIII століття спостерігається повне пожвавлення розвитку фінансової науки. Цьому сприяли нові наукові відкриття в галузях філософії, політичної економії, права, державного управління. Відбувалися докорінні перетворення в економіці та політиці. Цього часу широкого визнання досягають ідеї Монтеск'є, Ж. Руссо, Д. Дідро, Д. Канта. Державне управління зазнає змін під впливом ідей Великої французької революції та прогресу техніки.

Цього часу на найбільшу увагу заслуговують теоретичні постулати в галузі фінансової науки французьких вчених-фізіократів Ф. Кене, А. Тюрго, О. Мірабо. Ідеї фізіократів про справедливе оподаткування, про джерела доходів, про розмір участі кожного громадянина у витратах держави мали прихильників і

послідовників у багатьох європейських країнах протягом значного проміжку часу. Основна ідея фізіократів у фінансовій науці ґрунтувалася на тому, що лише земля дає чистий дохід, а тому держава може одержувати дохід у формі податку на землю.

Найбільший розвиток фінансової науки припадає на XIX століття, насамперед на другу його половину. В цей час у більшості країн Європи перейшли від абсолютизму до конституційної форми правління. Стали розвиватися правові основи державного управління, у тому числі й фінансове право, виникла потреба в наукових дослідженнях у галузі фінансів.

Цей період характеризується розвитком капіталізму, поглибленням розуміння і трактування фінансів, розширенням сфери фінансових відносин. Фінанси використовуються як вагомий чинник політичного і соціально-економічного життя суспільства. Поглиблюється і саме розуміння фінансів. Від спрощеного поняття фінансів як державного господарства переходять до розуміння фінансів як самостійної галузі знань, що охоплює нові сфери їх функціонування і впливу. Це, зокрема, фінанси сфери виробництва, виконання робіт і надання послуг. Виникають фінансові ринки, набуває розвитку державний кредит й інші фінансові інститути. Фінанси перетворюються на вагомий фактор політичного та економічного життя в державі. Проблеми фінансів стають об'єктом постійних наукових досліджень, їх виникнення порівнюють із винаходом парової машини, колеса тощо. До певної міри це справедливо.

Саме в цей час фінансова наука виокремлюється із загальної теорії політичної економії, стає самостійною сферою знань. У багатьох великих університетах Європи створюються кафедри фінансів. Можна стверджувати, що фінансова наука в XIX столітті досягла більших успіхів, ніж за весь попередній час.

У другій половині XIX століття не можна не відзначити вагомий внесок у фінансову науку німецьких учених. Насамперед слід згадати К. Г. Рау. Він написав першого підручника з фінансів "Основні начала фінансової науки", який

витримав багато видань і майже півстоліття був основним підручником не лише в Німеччині, й у багатьох країнах Європи.

Підручник К. Г. Рау має достатньо класичний зміст, він складається із вступу, де розглядаються загальні основи фінансової науки, й розділів: державні доходи; державні видатки; державний кредит; бюджет; організація управління фінансами. Ця структура фінансів як навчальної дисципліни тривалий час використовувалася у ВУЗах більшості країн.

Цього ж часу достатньо значний внесок у фінансову науку зробив швейцарський фінансист Ж. Сімонді. Він розглядав фінанси як засіб поліпшення життя народу. У своїх працях він доводив необхідність скорочення непрямого оподаткування, встановлення неоподаткованого мінімуму, впровадження прогресивного податку тощо. До числа відомих фінансистів кінця XIX століття належать також австрієць Е. Сакс, італієць Ф. Нітті, американець Е. Селігман.

Загальною характерною рисою всіх наукових досліджень цього часу є те, що фінансова наука не виходила за рамки державних фінансів, тобто проблеми розглядалися лише в межах бюджетної системи.

Із розвитком товарно-грошових відносин розширилися і вдосконалилися функції держави, відбулися глобалізаційні процеси, об'єднання економічних систем, створення потужних міждержавних фінансових структур, змінилося місце фінансових у сфері економічних відносин, їхня роль у внутрішньому житті країни та на світовому рівні.

Найвищого рівня розвитку досягли фінанси у XXI ст. З посиленням глобалізаційних процесів фінансові відносини вийшли далеко за межі окремих держав, стали домінуючими у світовій економіці і політиці.

Нині мало не всі знають, що невміле використання фінансів призводило навіть до загибелі цивілізацій. Так, Римська імперія занепала через непосильний тягар податків і зборів. Кризи у фінансовій сфері призводили до революційних подій, занепаду, або навпаки — до процвітання деяких економічних систем.

Тому фінанси як економічна категорія набувають міжнародного розповсюдження і починають відтворювати відносини між населенням та

державою з приводу створення і використання державних фондів грошових коштів.

Усе вищевикладене дає змогу визначити основні передумови виникнення фінансової науки. Фінанси – це економічна категорія, що має вартісний характер і пов'язана з товарно-грошовими відносинами. Тому однією з основних передумов виникнення фінансів є товарне виробництво. Воно передбачає наявність ринку, обмін товарів шляхом купівлі-продажу із застосуванням грошей. Безпосереднє просування товару від виробника до споживача зумовлене рухом грошової форми вартості, грошовими відносинами. В умовах діяльності підприємств, що базуються на комерційному розрахунку, фінанси забезпечують формування грошових доходів та нагромаджень, розподіл та використання їх на потреби виробництва, потреби працівників, на загальнодержавні потреби.

Процес розширеного відтворення завжди розглядається в динаміці. З огляду на це його можна представити як сукупність циклів, що безперервно повторюються з чотирьох послідовних стадій: виробництво, розподіл, обмін, споживання, яке включає особисте споживання та виробниче споживання.

Розширенню товарно-грошових відносин сприяє посилення та розвиток спеціалізації, суспільного розподілу праці як в країні, так і в світовому суспільстві. Все це зумовлює розширення сфери дії фінансів як системи грошових відносин.

Другою передумовою виникнення фінансів є дія закону вартості, який діє всюди, де є товарне виробництво. У товарному виробництві вартість товарів-продуктів, послуг. Робіт визначається за допомогою грошей, в грошовій формі. Виникає необхідність для визначення вартості використовувати такі категорії, як собівартість, ціна, прибуток, грошові накопичення.

Третьою передумовою виникнення фінансів є дія принципу розподілу згідно витраченої праці або принцип матеріальної зацікавленості. За умов відмінностей характеру праці, рівня освіти, рівня кваліфікації, вимір витрат праці кожного працівника є можливим лише в грошовій формі. В грошовій формі визначається і рівень оплати кожного працівника, і його частка у валовому внутрішньому

продукті. Таким чином, за допомогою системи грошових відносин забезпечується відповідна еквівалентність щодо відтворення затрат праці членів суспільства.

Четвертою передумовою, що визначає необхідність фінансів, це є наявність держави. Наявність та розвиток держави визначає два основні етапи розвитку фінансів.

Перший етап характеризується нерозвиненою формою фінансових відносин. Яким був притаманний прихований характер, що знаходило відображення у формуванні державних доходів: у цей час державні доходи формувалися переважно за рахунок податків у натуральній формі та трудових повинностей. На найбільш пізній стадії цей етап визначався відторгненням казни монархів від державної казни (бюджету).

З виділенням державної казни і повним відокремленням її від власності монарха (XVI-XVII ст..) виникли поняття «державні фінанси», «державний бюджет», «державний кредит». Такі зміни призвели до нового бачення сутності фінансів. У цей період закладається структура та законодавче підґрунтя видаткової частини бюджету, які не змінювалися протягом багатьох століть. При цьому були сформовані чотири напрями видатків бюджету: на військові потреби, управління, економіку та соціальні потреби.

Другий етап характеризується формуванням різноманітних фінансових систем, високим рівнем впливу фінансів на економіку, великим розмаїттям фінансових відносин. На цьому етапі фінанси стають одним з найважливіших чинників непрямого впливу на відносини суспільного відтворення: відтворення матеріальних благ, робочої сили та виробничих відносин. Держава постійно втручається в суспільний процес розподілу національного доходу. За допомогою податків, зборів, платежів держава акумулює частину доходів працюючих, спрямовуючи ці доходи на утримання апарату управління, оборону, соціальні потреби населення. У зв'язку із постійною зміною в політичному житті, економіці, екологічній ситуації з'являються витрати на охорону навколишнього середовища, на подолання економічної відсталості окремих регіонів, надання субсидій, кредитів тощо. Таким чином податки стають важливим фінансовим

методом мобілізації перерозподілу національного доходу. Наявність держави викликає об'єктивну необхідність щодо визначення системи грошових відносин, які забезпечують формування відповідних доходів держави та використання їх у процесі виконання його функцій. Таким чином визначається зв'язок держави з підприємствами, організаціями, галузями, з населенням, забезпечуючи при цьому безпосередній вплив держави на розвиток економіки.

Отже, фінансова наука вивчає діяльність держави, підприємницьких структур, організацій, установ, громадян, пов'язаних зі створенням і використанням фондів грошових коштів і фінансових ресурсів у конкретних історичних умовах, а також закони й закономірності фінансових явищ і процесів у їхній взаємодії та взаємозв'язку. Зважаючи на обмеження фінансових ресурсів у суспільстві, фінансова наука має дати відповідь на питання, як і в яких формах доцільно створювати та використовувати грошові фонди з метою оптимального вирішення загальнодержавних потреб, потреб суб'єктів господарювання і населення з урахуванням закономірностей всіх фінансових явищ, їхньої об'єктивної необхідності, а також різних суспільних інтересів.

Фінансова наука — суспільно-економічна наука, що вивчає сукупність фінансових явищ, пов'язаних з розподілом і перерозподілом валового внутрішнього продукту. Це потребує використання певного методологічного підходу. Одним з найважливіших завдань фінансової науки є теоретичне обґрунтування моделі розподільчих процесів, яка дала б можливість гармонізувати інтереси всіх суб'єктів фінансових відносин.

Загальна мета фінансової науки — пізнання дії об'єктивних економічних законів і закономірностей розвитку суспільства у сфері фінансів, передання результатів наукових досліджень для практичної реалізації. Об'єктивними законами у фінансовій сфері є найстійкіші сутнісні, причинно-наслідкові зв'язки та взаємозалежності фінансових явищ і процесів. Однак відповідь на питання, у яких випадках вони впливають негативно, а в яких набувають лише фіскального характеру і не шкодять виробничій діяльності, має дати лише фінансова наука.

3.2. Сутність та елементи фінансової науки

Формування фінансової наукової думки відбувалося протягом багатьох століть, що знайшло відображення у працях відомих науковців-економістів. Фінансові теорії, які ними створювались перевірялись реаліями суспільства та його потребами і визнавалися наукою, якщо відбивали реальну сутність явищ і мали практичне значення для держави і населення.

Наука в широкому розумінні слова, це інтегральне позначення людської діяльності щодо пізнання світу для використання отриманих результатів у практиці, а також системи логіко-гносеологічних і соціально- організаційних утворень цієї сфери.

Фінансова наука – наука, яка вивчає діяльність держави, підприємницьких структур, організацій і окремих громадян, яка пов'язана зі створенням і використанням фондів фінансових ресурсів у конкретних історичних умовах, а також закони і закономірності цих фінансових явищ і процесів у їх взаємодії.

Розміри фінансових ресурсів в економіці держави завжди є обмеженими, тому постає питання їх ефективного використання для найповнішого задоволення потреб суспільства на основі застосування досконалих методів мобілізації фінансових ресурсів. Фінансові явища і процеси на рівні національної економіки є інтегральними показниками загальної величини фінансових ресурсів, динаміки, взаємозв'язку з валовим внутрішнім продуктом, фондом оплати праці, структурою тощо. Дослідження цих явищ і процесів на рівні підприємницької структури або окремого громадянина охоплює вивчення процесів створення і використання фондів фінансових ресурсів на рівні господарюючого суб'єкта або окремого громадянина.

З огляду на це **об'єктом** дослідження фінансової науки є загальна сума валових доходів і валових витрат, амортизаційних відрахувань, прибутку, грошова вартість основних та оборотних засобів та ін. дослідження фактів і аналітична обробка статистичних даних дають змогу встановити закони і

закономірності явищ і процесів. Пов'язаних зі створенням доходів та їх використанням.

Суб'єкти фінансової науки — вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники, наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади III—IV рівнів акредитації, громадські організації у сфері фінансової наукової діяльності.

Існують об'єктивні параметри, що забезпечують ефективне функціонування фінансів в контексті суспільства в цілому: вплив фінансів на економічне і соціальне життя.

Фінансова наука має дати відповідь на важливе питання: як і в яких формах слід створювати і використовувати фонди фінансових ресурсів для загальнолюдських потреб. Однак шлях його вирішення залежить від умов, що склалися в країні, рівня економічного розвитку суспільства, форми власності, структури економіки, соціального складу населення, рівня інтеграції у світові економіку та ін. Фінансова наука вивчає факти і явища не відособлено від сьогодення, а в конкретних умовах організації держави та інтересів різних верств населення. При цьому слід брати до уваги закономірності фінансових явищ – тих, які пов'язані з перерозподілом за допомогою фінансів валового внутрішнього продукту, що потребує застосування певного методологічного підходу до вивчення фінансового життя країни. При цьому необхідно враховувати інтереси усіх учасників процесу створення валового внутрішнього продукту: держави як представника суспільства загалом, виробничих структур і безпосередньо зайнятого в суспільному виробництві населення. З огляду на це **основними завданнями** фінансової науки є насамперед гармонізація цих інтересів.

Фінансова наука виконує як загальнонаукові, так і конкретно-наукові функції.

Загальнонаукові функції:

—гносеологічна (пізнавальна) забезпечує суспільство необхідними знаннями про фінанси для правильного вирішення проблем, зокрема теоретичне відображення фінансів на рівні загальних закономірностей виникнення, розвитку і функціонування, констатацію існуючого стану

функціонування та розвитку фінансів;

—функція соціальної пам'яті — накопичення, збереження, трансляція досвіду функціонування фінансів у попередньому історичному періоді;

—інтерпретаційна забезпечує пояснення сутності фінансів та фінансових явищ, висвітлення їхнього причинного зв'язку, структурної організації, суспільного призначення;

—прогностична відображає здатність фінансової науки на підставі виявлених закономірностей та тенденцій розвитку фінансів і фінансової системи, шляхом висунення гіпотез, прогнозів, аналізу різних варіантів та альтернатив, визначити перспективи їхнього розвитку;

—евристична за своїм характером подібна до пізнавальної, але, на відміну від неї, означає не теоретичне опанування дійсності та поширення, систематизацію існуючих фінансових знань, а виявлення нових, раніше невідомих властивостей фінансів та фінансових явищ;

—нормативна встановлює, організовує та регулює відносини між науковими структурами за допомогою відповідних норм, правил етики;

—комунікативна забезпечує взаємозв'язок та взаємодію всіх видів фінансової науки, удосконалення фінансових знань, використання фінансовою наукою наукових знань інших галузей науки, запобігання дублюванню наукових досліджень та прогалин у фінансових знаннях, подолання неконструктивних та необґрунтованих дискусій; реалізується за допомогою наукової мови як зрозумілого та важливого засобу спілкування;

—прикладна сприяє вирішенню практичних завдань соціально-економічних перетворень і реалізується через розробку практичних заходів вирішення проблемних фінансових питань, проектів нормативно-правових актів з фінансів, концепцій реформування державних фінансових інститутів тощо;

—аксіологічна (ціннісна) формує у суспільстві ціннісні орієнтації, які спрямовують результати фінансових наукових досліджень на благо людей;

—креативна (творча) реалізується за допомогою створення потужного, інтелектуального потенціалу людства із числа вчених-фінансистів;

—ідеологічна відображає роль фінансової науки у формуванні суспільної ідеології, зокрема окремі фінансові явища та ідеї є складовими суспільної ідеології, закріплюють загальнолюдські цінності та ідеали, відображають інтереси та волю певних соціальних груп населення, використовуються для складання партійних програм, визначення основних засад внутрішньої та зовнішньої політики тощо;

—виховна конкретизує роль науки у фінансовій освіті, фінансовому вихованні різних верств населення, формування у членів суспільства певних фінансових орієнтирів і фінансової грамотності.

Спеціальні функції фінансової науки розкривають особливості, зумовлені спрямованістю науки на дослідження фінансів як особливого суспільного явища, що має власну природу та тенденції розвитку. Такими функціями є:

—фінансово-орієнтуюча відображає роль фінансів у визначенні орієнтирів, цінностей, ідей та принципів, шляхів удосконалення фінансових відносин та фінансового законодавства, фінансового регулювання, фінансового забезпечення, створення надійного фінансового механізму тощо;

—інструментальна визначає значення фінансової науки як інструменту суспільства і держави щодо наукового забезпечення фінансової практики;

—критично-експертна полягає у критичному осмисленні теоретичних положень фінансової науки, фінансової практики, стану фінансового законодавства, організації та діяльності фінансового апарату суспільства, їх відповідність загальноприйнятим нормам і демократичним принципам, а також у проведенні наукової експертизи різних фінансових проектів, нормативно-правових актів з фінансів, фінансової практики.

Будь-яке нововведення у фінансовій сфері – запровадження нових податків. Нової форми фінансування або іншого виду витрат – спричиняє певне суспільні наслідки як для держави загалом, так і для кожної соціальної чи господарської групи зокрема. Простежити ці наслідки, встановити на їх основі історичні аналоги та паралелі і покликана фінансова наука.

Загальна мета фінансової науки – пізнання дії об'єктивних законів та закономірностей у сфері фінансів, передання результатів наукових досліджень для практичного використання. Об'єктивні закони у сфері фінансів – найстійкіші сутнісні причинно-наслідкові зв'язки і залежності фінансових явищ і процесів. Зокрема, рівень бюджетного дефіциту тісно пов'язаний з рівнем інфляції в країні, від джерел фінансування дефіциту залежить його вплив на доходи фізичних та юридичних осіб. Ставки податків впливають на розвиток певних видів діяльності чи виробництв.

Однак на питання, в яких випадках ставки податків деструктивно впливають на господарську діяльність, а в яких вони набувають лише фіскального змісту і не заподіюють шкоди підприємницькій діяльності, має дати відповідь фінансова наука. Ця наука успішно виконує свою роль лише за використання відповідних методів пізнання фінансового життя, основними з яких, як і в кожній науці, є методи індукції та дедукції. Перший передбачає проведення дослідження вивчення окремих фактів, аналіз статистичних даних, даних опитування, спостереження, та інших способів пізнання, на основі яких учений-фінансист доходить певних висновків про наявність закономірностей і залежностей між фінансовими явищами і процесами, а також про їх вплив на економічне життя.

Метод дедукції передбачає висунення гіпотези, її перевірку на фактичному матеріалі. Гіпотеза, як правило, народжується на основі спостережень або логічних висновків. При дослідженні із застосування будь-якого методу фінансова наука може використовувати спосіб абстрагування – навмисне спрощення ситуацій внаслідок вилучення із дослідження нетипових явищ або другорядних фактів.

Методологія фінансової науки як вчення про систему наукових принципів, форм і способів наукової діяльності має чотирирівневу структуру. Перший і другий рівні — фундаментальні і загальнонаукові принципи, а третій і четвертий — конкретно-наукові і спеціальні методи і техніки.

Найвищим рівнем методології фінансової науки, який визначає загальну стратегію принципів пізнання, особливостей фінансових явищ, процесів, сфер

діяльності, є філософська або фундаментальна методологія, до якої належать діалектичні, гносеологічні та логічні методи.

Важливу роль у фінансовій науці відіграє принцип історизму, за використанням якого категорії фінансової науки (бюджет, бюджетна система, податки та ін.) наповнюються елементами якісно нового змісту, оскільки економічне життя змінюється, а отже, змінюється і взаємозв'язки та сфери активного впливу фінансів на економіку.

Фінансова наука повинна бути впорядкованим процесом здобуття знань, їхньої повної систематизації відповідно до існуючої економічної ситуації в державі.

На основі висновків фінансової науки встановлюють стійкість певних форм вияву фінансів. У цьому полягає зв'язок фінансової науки із правовими інститутами(фінансове право, фінансова політика).

3.3. Генезис світових та вітчизняних теорій фінансової науки

Формування фінансової науки відбувалось протягом багатьох століть, що знайшло відображення у працях відомих науковців-економістів. Створені ними фінансові теорії перевірялись реальними потребами суспільства і визнавалися наукою, якщо відбивали реальну сутність явищ і мали практичне значення для держави і населення. Теоретичні положення, сформульовані вченими різних країн світу, покладені в основу державної фіскальної політики і фінансових законодавств.

Фундатором фінансової науки можна вважати А. Сміта, який у своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» вперше сформулював окремі положення про сутність фінансів держави. Вони базувалися на його вченні про виробничу і невиробничу працю. За визначенням А.Сміта, виробнича праця – це праця, що обмінюється безпосередньо на капітал, а невиробнича праця – на дохід, тобто на заробітну плату і прибуток. Відповідно до цього він дав характеристику основним фінансовим категоріям (витрати, і прибутки держави).

Науковець доводив, що увесь, або майже увесь, державний дохід, отриманий за рахунок податків, витрачається непродуктивно. Тому державні витрати скорочують можливості накопичення капіталу і росту національного доходу. Звідси його негативне ставлення до податків. А.Сміт вважав за необхідне зменшення державних витрат, які є непродуктивними, а отже призводять до гальмування розвитку продуктивних сил.

Заслугою А. Сміта є також обґрунтування поділу державних витрат на загальнодержавні та місцеві, а також розробка принципів оподаткування, згідно з якими:

- податки повинні сплачувати всі відповідно до одержаних доходів;
- податки повинні бути визначені завчасно;
- податок повинен сплачуватися в зручний для платника час;
- стягнення податків повинно бути дешевим.

Ці положення не втратили своєї актуальності й понині. Проте заслуговують на увагу погляди А. Сміта щодо обмеження підприємницької діяльності держави. Ці його погляди відповідали інтересам промислової еліти, яка бажала монополізувати своє економічне становище. Звісно, ці погляди за нинішніх умов дещо видозмінені, але недооцінювати їх не можна.

Ідеї А. Сміта, викладені в його праці "Дослідження про багатство народів", сприяли тому, що наука про фінанси остаточно набула самостійного значення. У поглядах вченого виявились ключі до розуміння суті й ролі фінансів у суспільному житті держави. Наукові висновки стали використовуватися при прийнятті державних рішень у галузі фінансів. До числа найобдарованіших і найпослідовніших прихильників учення А. Сміта належить Д. Рікардо. Він не лише сприйняв основні положення його наукових поглядів, а й розвинув їх відповідно до нових економічних реалій. У своїй праці "Початок політичної економії і оподаткування" він створює нову теорію податків, стосовно до якої всі податки сплачуються з прибутку капіталіста, тобто усі податки в результаті перекладаються на підприємців, що може зменшити їхній прибуток. А прибуток підприємця — основне джерело доходів держави. Теоретичні засади теорії Д.

Рікардо знайшли велику кількість прихильників і послідовників, а також" відображення в законодавствах багатьох країн.

Перший науковий трактат про фінанси з'являється у 1746 році у книзі французького економіста та філософа Ф.Юсті «Система фінансового господарства» (за іншою версією – «Система сутності фінансів»). Дехто із зарубіжних вчених схильний вважати саме Ф.Юсті засновником фінансової науки. У 1768 році міністр фінансів Австрії Й. Зонненфельс опублікував книгу «Основні начала поліції, торгівлі та фінансів». Обидві книги мали успіх у всіх країнах Європи. Науковці належали до представників німецької школи камералістики, які значну увагу приділяли системі управління фінансами, взаємозв'язку фінансів із народним господарством та залежності рівня добробуту населення від платоспроможності щодо податків

Значний внесок у фінансову науку вніс англійський вчений Ж.С.Мілль, який працював над створенням «податкової теорії послуг», відповідно до якої кожна людина повинна віддавати державі частину свого прибутку за одержувану від неї підтримку. Він логічно поєднував податки з державними витратами, встановивши між ними сувору залежність. Ці положення в подальшому розвивали шведські економісти К.Віксель і Е.Ліндаль, а в наш час вона мала суттєвий вплив на формування поглядів американського вченого П.Самуельсона, який стверджував, що збільшення податків має супроводжуватись зростанням потреб у державних послугах.

Наприкінці XVIII століття спостерігається повне пожвавлення розвитку фінансової науки. Цьому сприяли нові наукові відкриття в галузях філософії, політичної економії, права, державного управління. Відбувалися докорінні перетворення в економіці та політиці. Цього часу широкого визнання досягають ідеї Монтеск'є, Ж. Руссо, Д. Дідро, Д. Канта. Державне управління зазнає змін під впливом ідей Великої французької революції та прогресу техніки.

На найбільшу увагу цього періоду заслуговують теоретичні постулати в галузі фінансової науки французьких вчених-фізіократів Ф. Кене, А. Тюрго, О.Мірабо. Ідеї фізіократів про справедливе оподаткування, про джерела доходів,

про розмір участі кожного громадянина у витратах держави мали прихильників і послідовників у багатьох європейських країнах протягом значного проміжку часу. Основна ідея фізіократів у фінансовій науці ґрунтувалася на тому, що лише земля дає чистий дохід, а тому держава може одержувати дохід у формі податку на землю.

Помилковість цього теоретичного положення нині очевидна, проте фізіократи найглибше дослідили взаємозв'язок фінансів і матеріального виробництва. Заслуги фізіократів у фінансовій науці полягають також у тому, що основоположник цієї школи Ф. Кене розробив знамениту економічну таблицю, де чітко проглядається схема взаємозв'язку фінансів, їхньої ролі в процесі суспільного відтворення, тобто процесі створення та використання суспільного продукту. Очевидно, що цей процес може відбуватися лише шляхом створення й використання фондів фінансових ресурсів. Проте найбільшим внеском фізіократів у розвиток фінансової науки є те, що вони своєю нищівною критикою наявної тоді фінансової системи вплинули на розвиток класичної школи політичної економії.

Наприкінці XVIII ст. слово "фінанси" з'явилося у російській науковій літературі і було запозичено з французької наукової літератури. До того використовувався термін "казна". Найвидатнішою науковою працею, у якій розглядаються проблеми фінансової науки серед російських вчених-економістів, слід вважати "Книгу о скудности и богатстве" І.Т. Посошкова. Ця невеличка праця, лояльна щодо царського режиму, давала низку порад монарху Петру Олексійовичу про те, як поповнювати царську скарбницю.

І.Т. Посошков рекомендував не розоряти платників податків надмірними поборами. Податки варто брати з землі, а за податкову одиницю приймати десятину замість значної кількості зборів. Він радив перейти до єдиного десятивідсоткового податку, мито сплачувати один раз із кожної одиниці товару. Є підстави стверджувати, що деякі поради І.Т.Посошкова були на практиці використані царським урядом.

У 1802 році в Росії було створено міністерство фінансів. З цього часу слово "фінанси" остаточно увійшло до наукового та практичного обігу. Науковою літературою фінанси вирізнялися як складова політичної економії, а з точки зору практики ними було все, що належало до доходів і витрат держави.

Наприкінці XVIII століття виходять праці прекрасного вченого й мислителя О.М. Радіщева. Одна з його робіт "Записки о податях" повністю присвячена податковій політиці. Це перша наукова робота в Росії, де досліджується суть і природа податків, їхній вплив на економіку держави, на матеріальне становище різних верств населення. Цінність наукової спадщини О.М. Радіщева полягає в тому, що він розробив завершену концепцію податкової політики в Росії та запропонував низку заходів щодо удосконалення оподаткування залежно від економічного становища платника.

Найбільший розвиток фінансової науки припадає на XIX століття, насамперед на другу його половину. В цей час у більшості країн Європи перейшли від абсолютизму до конституційної форми правління. Стали розвиватися правові основи державного управління, у тому числі й фінансове право, виникла потреба в наукових дослідженнях у галузі фінансів.

У 70-х роках XIX ст. виникла нова економічна школа, яку започаткували німецькі вчені Г.Шмоллер, М.Вебер, А.Вагнер та інші. Найбільшу увагу у сфері державних фінансів приділяв А.Вагнер, який запропонував своє бачення накопичення капіталу за допомогою держави. Виступаючи з позиції розширення державної діяльності (адміністративної, соціально-культурної, інвестиційної), він сформулював дев'ять принципів оподаткування, згрупував їх у чотири розділи: достатність і рухливість; вибір належного джерела й об'єкта; загальність і рівність; визначеність – зручність – дешевизна. Ці принципи, за своєю сутністю, доповнювали вже відомі принципи оподаткування, сформульовані А.Смітом.

Вагнер вважав, що фінанси можуть використовуватись державою для досягнення справедливого розподілу прибутків і багатства в країні.

З середини XIX ст. фінансова наука була під впливом марксистської думки. Сутність фінансів і фінансових категорій знайшли своє відображення у праця

К.Маркса та Ф.Енгельса «Капітал», «Критика політичної економії» та багатьох інших працях, в яких проводиться аналіз англійських бюджетів середини ХІХ ст., пруських бюджетів 1840-х років, а також бюджетів Франції. К.Маркс розкрив класовий характер державних бюджетів епохи домонополістичного капіталізму, непродуктивний антинародний характер витрат держави, правильно показавши зв'язок державних позик із податками. К.Маркс стверджував, що основним питанням бюджету є співвідношення видаткової і доходної частин, тобто сальдо бюджету (надлишок або дефіцит). Саме сальдо визначає скорочення або збільшення оподаткування.

Кінець ХІХ ст. характеризується поширенням теорії граничної корисності як реакції на марксистське вчення. Ця теорія мала значний вплив і на фінансову сферу. Представники теорії граничної корисності, незважаючи на великі розбіжності в оцінках, виступили проти трудової теорії вартості. Замінивши її аналізом ціни та факторів, які впливають на її формування. Найважливіші фінансові категорії – державні витрати і податки – розглядалися ними як численні індивідуальні угоди між державою і приватними особами, при цьому гранична корисність державних послуг мала узгоджуватись з граничною корисністю податків.

Фінансова наука у цей період розвивалась і в східній Європі (Росія, Україна). У цей час часу виходить робота М.І. Тургенєва "Досвід теорії податків" — перша російськомовна наукова праця, присвячена фінансовій науці. Він є найяскравішим представником фінансової науки в Росії.

Найбільшими заслугами М.І.Тургенєва є теоретичне обґрунтування об'єктивної необхідності податків, їхньої ролі в економічному житті держави і населення. Він рекомендував урядові враховувати економічні можливості населення при введенні податків, не припускати надмірних витрат, які б перевищували наявні доходи. У книзі нищівній критиці піддавався кріпосницький лад у Росії. М.І. Тургенєв стверджував, що фінансова наука має право на існування, проте вчення про податки є частиною політичної економії. Обґрунтовуючи принципи оподаткування, він розвинув положення А. Сміта, але

дійшов досить прогресивних як для його часу висновків. Так, він обґрунтував поділ податків на прямі й опосередковані, дав нову класифікацію податків залежно від джерел доходів. Дуже важливо й те, що М.І. Тургенєв вперше критикував фізіократів за їхні погляди на податки, ввів у науковий обіг термін "акциз" як мито на предмети внутрішнього споживання, а знецінення грошей назвав додатковим податком, до того ж найнесправедливішим.

У другій половині XIX століття з'явилися праці з фінансової науки І.Горлова, Д.П. Толстого, М.Ф. Орлова, Н.С. Мордвінова, І.І. Янжула, Л.Ф.Ходського, М.І. Капустіна й деяких інших вчених. Ці роботи мало що додають до тих наукових ідей у фінансовій науці, які відомі із зарубіжних джерел, але мають значення своєю фактичною наявністю.

Треба визнати особливі заслуги в розвитку фінансової науки І.Х.Озерова. Його підручник "Основи фінансової науки", що витримав багато видань, і нині є науковим доробком із найповнішим викладом багатьох фундаментальних положень фінансової науки. Свої погляди вчений формулює на основі глибокого вивчення європейської наукової літератури.

За визначенням І.Х. Озерова, "фінансова наука вивчає фінансове господарство, тобто сукупність відносин, які виникають на основі добування союзами публічного характеру матеріальних засобів". Він розширює межі предмета фінансової науки, зазначаючи, що вона повинна не тільки виявляти способи мобілізації державою необхідних їй коштів, а й вивчати, як ці способи вплинуть на різні аспекти суспільного життя, досліджувати причини переходу від одних форм державного господарства до інших. Це означало зовсім новий підхід до призначення та ролі фінансової науки, який дав поштовх для подальшого її розвитку.

Як свідчать історичні джерела, лише починаючи з другої половини XIX століття з'являються на Україні роботи вчених, присвячені проблемам фінансової науки. Тут насамперед слід назвати видатного вченого, поета, письменника, громадського діяча І.Я. Франка. Питанням фінансів І.Я.Франко присвятив понад 40 праць. Насамперед, це праця з аналізу фінансової політики Австро-Угорської

імперії, характеристика діяльності багатьох фінансових установ, у тому числі комерційних банків, фінансових фондів, господарських товариств.

Праці І. Франка написані українською мовою, і якщо їх уважно читати, то вони не втратили своєї актуальності й по-сьогодні. Його роботи мають різний рівень наукової завершеності, проте всім їм притаманний високий професіоналізм. У 1883 р. Франко публікує роботу під назвою "Сила податкова Галичини", в якій досліджує наявну податкову систему імперії. Він вказує на непосильний податковий тиск, що зумовлює тяжке економічне становище трудового люду. І. Франко вбачає причину податкового тягаря в надмірних непрямих податках, які завуальовують справедливий розподіл національного багатства між верствами населення на користь капіталу.

Усвідомлюючи роль податків у розподілі та перерозподілі фінансових ресурсів, І. Франко регулярно здійснює критичні огляди проектів та звітів державного бюджету, гостро реагуючи на постійне збільшення податків для Галичини та скорочення видатків на її економічні й соціальні цілі.

До числа визначних українських економістів-фінансистів належить також М.І. Туган-Барановський, професор університету святого Володимира (тепер Національний університет імені Тараса Шевченка). У своїх працях М.І.Туган-Барановський заперечує твердження К. Маркса про те, що прибуток і заробітна плата перебувають у зворотному співвідношенні одне до одного. Вчений доводить, що зі зростанням прибутку може зростати також і заробітна плата, а відповідно — доходи держави. Він також стверджує, що заробітна плата і прибуток можуть збільшуватися при зростанні продуктивності праці. Це збільшує фінансові можливості держави, підприємця, працівника.

Свої наукові погляди щодо проблем фінансів М.І. Туган-Барановський намагався втілити в життя, перебуваючи на посаді міністра фінансів України в уряді Центральної Ради.

На початку ХХ ст. у Європі значний внесок у формування фінансової концепції і розробку фінансової політики регулюючого типу зробив англійський економіст ДЖ.М.Кейнс. Кейнсіанські рекомендації з різноманітними

модифікаціями використовувались на практиці урядами багатьох держав протягом тривалого періоду. В основу фінансової концепції Дж.М.Кейнс поклав ідею «ефективного попиту». Він відзначав, що основними інструментами державного втручання в циклічний розвиток економіки мають стати фінансові відносини, і, в першу чергу, державні витрати. Їх формування. Структура і зростання є важливим чинником досягнення «ефективного попиту». Фінансування державних витрат за рахунок податків і позик має оживити підприємницьку діяльність і забезпечити збільшення національного доходу, а також ліквідувати безробіття.

Послідовники Дж.М.Кейнса у 50-60 рр XX ст. внесли в його теорію динамічний елемент, що дало можливість створити теорію економічного зростання. Важливе місце в ній зайняла фінансова концепція, у розробці якої приймали участь економісти різних капіталістичних країн: У Великобританії – Р.Харрод, А. Ілерсик, А. Пікок; у Франції – Ф.Перру, у Німеччині – Ф.Неймарк, у США – А.Хансен, С.Харрис та ін. Вони завершили створення фіскальної анти циклічної теорії, суть якої зводилась до регулювання циклічного розвитку економіки з метою забезпечення збалансованого економічного зростання за рахунок змін у державних прибутках і державних витратах.

Одночасно у повоєнні роки поживались неокласичні теорії. Що пропагували ідеї вільного підприємництва при обмеженому державному регулюванні. Теретики неокласичної школи (Р.Слоу, Жд.Кенрик у США; А.Роббінс, Дж.Мидь у Великобританії), Відстоюючи основний принцип невтручання держави в економіку, виступали за скорочення загального обсягу державних витрат з одночасною зміною їх структури, шляхом збільшення частки витрат на виробництво, науку, освіту.

В цей час широкої популярності набула податкова концепція американського економіста А.Лаффера, який на підставі графічної моделі відстоював думку, що високі ставки податку стримують темпи економічного росту . ці ідеї були покладені за основу податкових реформ у 80-ті рока XX ст. в Європі та Америці.

У 70-ті роки ХХ ст. англійський вчений Н.Калдор розвиває ідею заміни прибуткового податку податком на споживання, розглядаючи останній як оподаткування частини прибутку, що йде на особисті витрати. Такий підхід може стимулювати заощадження і послабити інфляцію.

В демократичному суспільстві прийняття управлінських рішень в галузі фінансів має свої проблеми. Їхня суть полягає в тому, що кожна юридична чи фізична особа може впливати на ті чи інші процеси в галузі фінансів на всіх стадіях їх реалізації. На практиці трапляються непоодинокі випадки, коли в деяких демократичних державах питання податків або видатків можуть вирішуватися або вирішуються на всенародних референдумах.

Фінансові програми політичних партій або об'єднань суттєво впливають на результати виборів і розстановку політичних сил у державі. З огляду на це фінанси стають проміжним, але дуже впливовим інструментом між економікою та політикою, вони впливають на співвідношення центру, регіонів і місцевого самоврядування.

Питання про співвідношення демократії і фінансів досліджують багато вчених-фінансистів, проте нині найяскравішим представником в цьому напрямку слід вважати американського вченого Дж. Бюкенена. Його наукові праці "Державні фінанси в демократичному процесі" (вийшла в 1967 р.) і "Попит та пропозиція суспільних благ" (1972 р.) є одними з фундаментальних робіт у сучасній світовій фінансовій думці. Він справедливо наголошує, що його попередниками були вчені, представники Швеції Е. Ліндаль і К. Віксель. Це справедливо, оскільки шведські вчені ще на початку століття довели, що фінанси справляють величезний вплив на економічні й соціальні процеси в державі. Ліндаль і Віксель були теоретиками шведської моделі фінансової системи, яка й забезпечила соціальний мир та економічний розквіт держави.

Дж. Бюкенен досліджував передусім поведінку як окремих громадян, так і політичних груп і партій при прийнятті рішень щодо кількісних і якісних параметрів державних доходів та видатків. Так, наприклад, які податки за можливості вільного вибору можуть сплачувати платники. За цикл робіт із

розробки теорії суспільного вибору та методів прийняття фінансових рішень Бюкенену в 1986 р. була присуджена Нобелівська премія.

В умовах командно-адміністративної системи термін «фінанси» значною мірою був пов'язаний з системою доходів і видатків держави

Після підручника І.Х. Озерова найвидатнішою роботою у галузі фінансової науки в Росії на початку ХХ століття можна вважати "Вступ до фінансової науки" А.І. Буковецького. Книга була видана в 1929 році й протягом першої половини ХХ століття була чи не найкращим навчальним посібником, у якому найціннішим є те, що автор аргументовано визначає власне зміст фінансової науки і замість численних спроб обмежити її тільки вченням про доходи публічно-правових союзів включає аж дев'ять розділів, у тому числі вчення про видатки, доходи, публічний кредит, бюджет, фінансовий контроль, фінансове управління, місцеві фінанси тощо.

У цей же час виходить робота "Основи фінансової науки" (1929р.) українського вченого-фінансиста М.І. Мітіліно. У своїй роботі він стверджував, що між державою та її громадянами відбувається угода, за якою держава задовольняє певні потреби громадян, а останні сплачують за це певну суму грошей у формі податків.

До числа українських вчених-фінансистів належав професор Київського університету святого Володимира М.Х. Бунге. Він більше відомий як державний діяч, який обіймав посаду міністра фінансів царської Росії. Водночас у нього є декілька невеликих, але оригінальних праць із питань грошового обігу, кредиту, державних фінансів.

Характерною рисою сучасної фінансової науки є плюралізм поглядів, дискусія, постійний прагматизм досліджень з позицій суспільних інтересів.

Досить складним і важливим завданням сучасної фінансової науки є напрацювання дефініцій і понять, які б відповідали рівню розвитку фінансів, особливостям їхнього функціонування в умовах глобалізації.

У сучасній фінансовій науці, незважаючи на розбіжності і постійні дискусії між різними школами, спостерігається процес конвергенції. Так, погляди

кейнсіанської теорії проникають у неокласичну, а неокласичної – у кейнсіанську. Це стосується насамперед фінансового, кредитного та грошового механізмів. Представники усіх напрямів і течій визнають необхідність дослідження цих інструментів для впливу на господарське життя країни.

РОЗДІЛ 4

ФІНАНСОВЕ ПРАВО ТА ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА

- 4.1. Фінансове право як система правових норм та економічна категорія.
- 4.2. Методи, принципи та функції фінансового права.
- 4.3. Суть, види та характер фінансової політики.
- 4.4. Оцінка ефективності фінансової політики.

4.1. Фінансове право як система правових норм та економічна категорія

Функціонування фінансової системи потребує правового регулювання тих суспільних відносин, які виникають під час здійснення фінансової діяльності. Лише завдяки правовим нормам фінансова система може діяти і використовуватися державою, органами місцевого самоврядування для виконання ними своїх завдань та функцій. У процесі фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування виникають не лише фінансові, а й інші суспільні відносини (трудові, цивільні, адміністративні), які регулюються відповідними галузями права.

Фінансове право - це система правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають в процесі утворення, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів держави, органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їх завдань і функцій.

Фінансове право належить до публічних галузей права, це визначається тим що:

- нормами фінансового права регулюються суспільні відносини у сфері публічної влади, а саме, однією з цілей правового регулювання є закріплення публічного інтересу в сфері фінансів;
- одним із суб'єктів фінансових правовідносин є держава, її органи та установи, територіальні громади, тобто, органи державної та місцевої влади;
- веління, що виходять від державної та місцевої влади, мають безумовний,

примусовий характер.

Характерними ознаками фінансового права є регулювання відносин між органами державної влади, місцевого самоврядування і юридичними та фізичними особами, орієнтованих на задоволення публічних фінансових інтересів, за допомогою велінь, що виходять від державної влади, і які мають безумовний, примусовий характер.

Фінансове право є самостійною галуззю права, до ознак якої відносять власне предмет і методи правового регулювання, принципи і функції такого регулювання, а також систему норм.

Фінансове право регулює суспільні відносини, які виникають у процесі фінансової діяльності, тобто відносини з планомірного утворення, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів державою, органами місцевого самоврядування для реалізації їх завдань і функцій. Ці розподільчі та перерозподільчі суспільні відносини і складають предмет правового регулювання фінансового права. За своїм змістом та суб'єктним складом вони є надзвичайно різноманітними, що обумовлено існуванням багатьох ланок фінансової системи та широкого кола учасників фінансових відносин.

За змістом до фінансових відносин, які складають предмет фінансового права, належать:

- відносини з приводу мобілізації коштів до державного і місцевих бюджетів, до цільових позабюджетних фондів;
- відносини з приводу використання коштів з цих фондів;
- відносини з приводу розподілу коштів з цих фондів;
- відносини з приводу виконання державного і місцевих бюджетів, бюджетів цільових позабюджетних фондів;
- відносини з приводу утворення, розподілу та використання фінансів підприємств, установ, організацій;
- відносини з приводу фінансового контролю в процесі здійснення державою, органами місцевого самоврядування фінансової діяльності;
- відносини з державного і місцевого кредиту у процесі використання для

покриття дефіциту бюджетів державних внутрішніх та зовнішніх запозичень, внутрішніх запозичень органів влади Автономної Республіки Крим, внутрішніх та зовнішніх запозичень органів місцевого самоврядування;

- відносини з приводу використання фондів кредитних ресурсів;
- відносини з приводу утворення, розподілу та використання коштів страхових фондів тощо.

У класифікації за суб'єктним складом можна виділити такі групи фінансових відносин, які складають предмет фінансового права:

- відносини між вищими і місцевими представницькими органами влади з приводу розмежування компетенції у сфері фінансової діяльності, розподілу доходів і видатків між окремими видами бюджетів, порядку їх формування та виконання;

- відносини між вищими і місцевими виконавчими органами влади з приводу здійснення контролю за відповідністю бюджетному законодавству України показників затверджених бюджетів;

- відносини між фінансовими і податковими органами держави та підприємствами, установами, організаціями з приводу виконання перед державою, органами місцевого самоврядування фінансових зобов'язань;

- відносини між органами державного управління і державними, комунальними та іншими підприємствами, установами, організаціями з приводу розподілу та використання у відповідних галузях економіки, соціальної сфери бюджетних і кредитних ресурсів;

- відносини між фінансово-кредитними органами та їх регіональними органами у зв'язку з утворенням, розподілом та використанням відповідних державних (місцевих) фондів коштів (бюджетних, позабюджетних, кредитних, страхових);

- відносини між фінансово-кредитними органами і юридичними та фізичними особами у зв'язку з утворенням, розподілом, використанням державних (місцевих) кредитних ресурсів та коштів страхових фондів;

- відносини між фінансовими і податковими органами держави та

фізичними особами з приводу внесення останніми платежів до державних (місцевих) фондів коштів (бюджетів, позабюджетних цільових фондів);

- відносини між органами управління державними фінансами (між Міністерством фінансів України і Національним банком України; між Державною податковою адміністрацією України і Міністерством фінансів України тощо).

Незважаючи на різноманітність фінансових відносин, які складають предмет фінансового права, вони мають спільні ознаки:

- по-перше, їх основним змістом є спрямованість на утворення, розподіл та використання державних і місцевих фондів коштів;

- по-друге, вони виникають за участю і безпосереднім впливом держави, органів місцевого самоврядування;

- по-третє, для них характерна нерівність сторін: одна сторона, яка завжди представляє публічний фінансовий інтерес, наділена владними повноваженнями щодо другої сторони.

Таким чином, предмет фінансового права - це суспільні відносини, які виникають у процесі діяльності держави, органів місцевого самоврядування з планомірного утворення, розподілу та використання централізованих та децентралізованих фондів коштів для реалізації їх завдань та функцій.

Наявність предмета правового регулювання, не властивого іншим галузям права, свідчить, що фінансове право у системі права є однією з самостійних галузей.

Самостійність фінансового права як галузі права характеризується наявністю власного методу правового регулювання суспільних відносин, що входять до її предмета.

Під методом правового регулювання у теорії права розуміється сукупність прийомів, способів впливу норм права на суспільні відносини, що складають предмет права. Кожна із галузей права характеризується поєднанням різних правових прийомів регулювання відносин, які виникають у певній сфері людської діяльності.

4.2. Методи, принципи та функції фінансового права

Методи фінансово-правового регулювання, які використовуються при регулюванні суспільних відносин, - це сукупність прийомів і способів правового впливу на поведінку учасників фінансових відносин, на характер взаємозв'язків між ними, які застосовують органи державної влади та місцевого самоврядування під час регулювання цих відносин.

Метод фінансово-правового регулювання - це специфічний спосіб, за допомогою якого держава, орган місцевого самоврядування забезпечують необхідну їм поведінку учасників фінансових правовідносин.

Якщо предмет фінансово-правового регулювання визначає, які суспільні відносини регулюються фінансовим правом, то метод фінансово-правового регулювання пояснює, яким чином здійснюється регулювання цих відносин, за допомогою яких правових прийомів і засобів досягається мета такого регулювання.

Метод фінансово-правового регулювання характеризується такими рисами (ознаками):

- порядком виникнення, зміни, припинення фінансових правовідносин;
- загальним юридичним становищем учасників фінансових правовідносин (правосуб'єктністю);
- характером встановлення прав і засобів забезпечення виконання обов'язків учасників фінансових правовідносин.

Фінансове право, на усіх етапах розвитку використовувало такі юридичні можливості впливу на суспільні відносини з метою забезпечення необхідної поведінки учасників цих правовідносин:

- припис (робіть лише так);
- заборона (тільки так не робіть);
- дозвіл (робіть, як вважаєте за потрібне).

Припис та заборона є типовими прийомами владно-авторитарного, директивного регулювання, побудованого на засадах влади і підпорядкування, яке

має назву імперативного. Імперативне регулювання приписує учасникам суспільних відносин певну поведінку, обмежує їх свободу - воно виражається формулою: «Все, що не дозволено, заборонено».

Припис як спосіб правового регулювання суспільних відносин виражається у покладанні відповідною правовою нормою прямого юри-динного обов'язку здійснити певні юридично значущі дії в умовах, передбачених цією нормою. Наприклад, відповідно до п. 2 ст. 119 Бюджетного кодексу, у разі нецільового використання бюджетних коштів, отриманих у вигляді субвенції, зазначені кошти підлягають обов'язковому поверненню до відповідного бюджету.

У приписах виражена переважно активнопідюча примусово зобов'язана сторона правового регулювання, причому, тим, кому адресований припис, ставиться в обов'язок здійснити те, що вони, можливо, і не здійснили або здійснили б в іншому обсязі.

Таким чином, юридична характеристика приписів виражається в тому, що вони опосередковуються правовідносинами, в яких на одну сторону покладений юридичний обов'язок здійснювати активні дії, а інша сторона володіє правом вимагати, а у разі невиконання - можливістю забезпечити реальне виконання юридичного обов'язку.

У фінансово-правовому регулюванні суспільних відносин метод приписів використовується дуже широко. Припис може мати характер як загальнонормативної орієнтації, коли затверджується положення про органи, встановлюються чи змінюються їх завдання, повноваження тощо, так і конкретних доручень здійснити ту чи іншу юридично значущу дію (наприклад, виділити кошти, прийняти рішення щодо накладення штрафу).

Сутність заборони як виду правового впливу на фінансові відносини полягає в тому, що правова норма покладає на своїх адресатів юридичний обов'язок утримуватися від здійснення певних значущих дій в умовах, які передбачені відповідною нормою (наприклад, нормою ст. 48 Закону України «Про Національний банк України» заборонено використання золотовалютного резерву для надання кредитів і гарантій резидентам та нерезидентам України.

Юридичні заборони є важливим і необхідним засобом охорони прав та законних інтересів суб'єктів фінансового права, створення перешкод для соціально шкідливої поведінки.

Заборона у праві - це юридичний обов'язок особливого виду, що виражається у вимозі утриматися від здійснення певних дій, тобто обов'язок пасивний за змістом. І як будь-який обов'язок, заборона характеризується однозначністю, категоричністю. Одним із способів установаження юридичної заборони є введення юридичних санкцій за ту чи іншу поведінку. Заборонні норми окреслюють зону можливої неправомірної поведінки, забезпечуючи тим самим захист публічних фінансових інтересів.

Дозвіл - прийом регулювання, побудованого на засадах автономії, юридичної рівності суб'єктів, угоди сторін, їх непередпорядкованості між собою, яке має назву диспозитивного. Диспозитивне регулювання надає значної свободи учасникам суспільних відносин та виражається формулою: «Все, що не заборонено, дозволено».

Дозвіл є суб'єктивним юридичним правом, якому властива міра можливої поведінки, що забезпечує можливість вибрати варіант власної поведінки. У фінансовому праві цей метод застосовується, наприклад, при визначенні повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, які здійснюють фінансову діяльність. Його сутністю є можливість суб'єктів діяти на свій розсуд, але у межах наданих їм повноважень з метою виконання покладених на них функцій. Наприклад, Державна податкова адміністрація України відповідно до покладених на неї завдань і повноважень має право викликати посадових осіб, громадян для пояснень, але тих, які стосуються джерела отримання доходів, щодо обчислення і сплати податків, інших платежів. Це означає, що до суб'єктів фінансового права неприйнятний принцип «дозволено усе, що не заборонено законом», який використовують суб'єкти цивільного права. Тут використовується інший правовий принцип - чіткого визначення переліку повноважень, які дозволяють суб'єктам фінансового права здійснювати юридично значущі дії.

На вибір методу правового регулювання (імперативний чи диспозитивний) впливають різні фактори: природа відносин, які регулюються цією галуззю права; роль і місце держави у суспільстві; історичні традиції; правова система тощо. Головна роль у визначенні методу регулювання належить природі суспільних відносин (предмету) і ролі держави у суспільстві.

Останнім часом у фінансово-правовому регулюванні використовуються засоби, властиві цивільно-правовому регулюванню, зокрема укладення договору при наданні підприємству інвестиційного податкового кредиту, цільових податкових пільг, при реструктуризації заборгованості підприємств з платежів до державного бюджету. Договірна форма притаманна також для відносин щодо: здійснення Пенсійним фондом окремих банківських операцій, добровільних внесків до державних цільових фондів, державного кредиту. У цих випадках договір є засобом фінансово-правового регулювання, а не цивільно-правового, оскільки названі відносини виникають у сфері фінансової діяльності, регулюються нормами фінансового права і ґрунтуються на методиці владних повноважень.

Але у цілому для фінансово-правового регулювання суспільних відносин найбільш характерними є приписи і заборони, тобто таке регулювання є владноімперативним. Це пояснюється природою тих суспільних відносин, які регулюються нормами фінансового права. Зміст більшості фінансово-правових норм визначають владні відносини, або відносини влади, у яких одна сторона - орган державної чи місцевої влади наділена юридично владними повноваженнями. Цей суб'єкт діє так у силу того, що він виступає від імені держави, органів місцевого самоврядування і виражає публічний фінансовий інтерес.

Отже, основний метод фінансово-правового регулювання - імперативний - виявляється у владних приписах одним учасникам фінансових правовідносин з боку інших. Останні виступають від імені держави, органів місцевого самоврядування і наділені у зв'язку з цим відповідними владними повноваженнями. Метод фінансово-правового регулювання виражений у

категоричній формі, яка не дозволяє зміни припису держави, органів місцевого самоврядування іншою стороною фінансових відносин.

Метод владних приписів («влади і підпорядкування») характерний і для інших галузей публічного права (конституційного, адміністративного), але у фінансовому праві він має специфіку, зумовлену особливостями його змісту та колом органів, уповноважених державою, органами місцевого самоврядування, давати владні приписи учасникам фінансових правовідносин. Особливостями основного методу фінансово-правового регулювання є такі:

а) ним регулюються суспільні відносини, що виникають у процесі фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування;

б) одним із учасників фінансових правовідносин завжди виступає держава в особі уповноважених органів, яка дає односторонні владні приписи іншому учаснику, що зобов'язаний їх виконати;

в) більшість владних приписів у сфері утворення, розподілу та використання державних і місцевих фондів коштів реалізується фінансово-кредитними та податковими органами, спеціально створеними для здійснення фінансової діяльності, які їх адресують різним галузевим міністерствам, відомствам, підприємствам, організаціям, громадянам тощо. У більшості випадків ці органи не знаходяться з іншими учасниками фінансових правовідносин, яким адресовані владні приписи, в адміністративному підпорядкуванні («по вертикалі»). Учасники фінансових правовідносин взаємопов'язані і залежні від таких органів лише по лінії функцій фінансової діяльності.

Ознаки методу фінансово-правового регулювання відображені у загальному становищі суб'єктів фінансових правовідносин, у специфіці юридичних фактів, у імперативному характері фінансово-правових норм, в особливостях фінансово-правових санкцій.

З основним методом фінансово-правового регулювання - методом владних приписів поєднуються інші методи (метод рекомендації, метод субординації, метод узгодження). Ці методи набули широкого застосування у зв'язку з

розвитком місцевого самоврядування, підвищенням рівня самостійності підприємств, організацій у здійсненні фінансової діяльності.

Особливості предмета і метода фінансово-правового регулювання конкретизуються у принципах фінансового права.

Термін «принцип» походить від латинського слова «рґіпсірішп», яке означає основні найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості.

Вчені виділяють щонайменше три різних підходи до проблем принципів права: традиційний (зокрема, ісламський), романо-германський та англосаксонський.

Традиційно під принципами права розуміють вихідні положення, керівні ідеї, які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин.

Відповідно, принципи фінансового права - це вихідні, відправні теоретичні положення, керівні ідеї, які визначають зміст, властивості, ознаки і спрямованість правового регулювання фінансових правовідносин та за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин, що складають предмет фінансового права.

Принципи фінансового права мають важливе значення для ефективного функціонування всієї системи фінансово-правових норм, оскільки вони:

- є основою об'єднання окремих фінансово-правових норм в єдину логічну систему, дають змогу визначити специфічні риси фінансового права України у порівнянні з іншими галузями;
- дають можливість глибше уявити зміст конкретних фінансово-правових норм та визначити загальну спрямованість і основні тенденції розвитку фінансового права України;
- саме у них відображені характерні риси методу фінансово-правового регулювання;
- за допомогою принципів фінансового права не тільки формулюється

сучасний підхід до правового регулювання фінансових правовідносин, але й визначається сутність майбутніх фінансово-правових норм;

- дають можливість правильно розуміти зміст фінансового законодавства та його взаємозв'язок з економікою, політикою, мораллю, правосвідомістю;
- допомагають правильно застосовувати чинні фінансово-правові норми, а також здійснювати правозастосовчу діяльність;
- є основою для здійснення тлумачення фінансово-правових норм.

У загальній теорії права традиційно принципи права за сферою дії поділяють на:

а) загальноправові, які поширюють свою дію (вплив) на правову систему в цілому: принцип верховенства права, справедливості, рівності, гуманізму, відповідальності, демократизму, законності тощо;

б) міжгалузеві, які поширюють свою дію (вплив) на декілька галузей права. Так, публічні галузі права побудовані на принципах: влади і підкорення, субординації (правової підпорядкованості один одному); ієрархії; нерівного правового становища; імперативності; загальної заборонності («Заборонено все, що прямо не дозволено законом»); правового захисту загальносуспільного інтересу та інших. Відносини влади підкорення, субординації складаються між підпорядкованими сторонами і потребують правового регулювання, головним чином, на підставі принципу імперативності. С.С. Алексеев називає цей принцип найпростішим прийомом регулювання, за допомогою якого держава може регламентувати поведінку учасників суспільних відносин безпосередньо зверху (імперативне регулювання). Вказані принципи визначають як характер юридичного становища учасників (суб'єктів) правових відносин, їх правовий статус, характер їх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, так і метод галузі, яка саме завдяки цьому належить до публічного права;

в) галузеві, які поширюють свою дію (вплив) на окрему конкретну галузь права.

Розглянемо зміст галузевих принципів фінансового права, до яких належать: пріоритетність публічних інтересів у правовому регулюванні фінансових

відносин; соціальна спрямованість фінансово-правового регулювання; самостійність фінансової діяльності органів місцевого самоврядування; принцип розподілу функцій у сфері фінансової діяльності між представницькими і виконавчими органами влади; гласність фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування; плановість тощо. Зміст вказаних принципів визначається Конституцією України та конкретизується у нормах фінансового права.

Принцип пріоритетності публічних інтересів у правовому регулюванні фінансових відносин зумовлений публічною суттю як державних і місцевих фінансів, так і фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування. Фінансово-правові норми закріплюють механізм державного впливу на фінансові відносини, що виникають у процесі здійснення такої діяльності в цілому і окремих галузях.

Змістом статей 1,3 Конституції України, у яких Україна характеризується як соціальна держава, а до найвищих соціальних цінностей віднесено людину, її життя і здоров'я, визначається принцип соціальної спрямованості фінансово-правового регулювання. Фінансово-правове регулювання має бути спрямоване на підвищення добробуту населення, на забезпечення необхідними фінансовими ресурсами найбільш важливих соціальних програм та розв'язання соціальних проблем.

Принцип самостійності фінансової діяльності органів місцевого самоврядування гарантується Конституцією України (розділ IX) та конкретизується в інших нормативних актах, відповідно до яких територіальні громади, органи та посадові особи місцевого самоврядування самостійно реалізують надані їм повноваження. Органи виконавчої влади, їх посадові особи не мають права втручатися в законну діяльність органів та посадових осіб місцевого самоврядування, а також вирішувати питання, віднесені Конституцією України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими законами до повноважень органів та посадових осіб місцевого самоврядування, крім випадків виконання делегованих їм радами повноважень та в інших

випадках, передбачених законом. Державний контроль за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, і не повинен призводити до втручання органів державної влади чи їх посадових осіб у здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм повноважень.

Фінансово-правовому регулюванню властивий принцип розподілу функцій у сфері фінансової діяльності між представницькими і виконавчими органами влади, повноваження яких визначені у Конституції України (розділи IV - VI, X, XI). Так, до повноважень представницьких органів віднесено затвердження бюджетів (п. 4 ст. 85; п. 4 ст. 138; ст. 143), встановлення податків і зборів (п. 1 ч. 2 ст. 92; ст. 143). Виконавчі ж органи розробляють проекти бюджетів, забезпечують їх виконання (п. 6 ст. 116; п.п. 4, 5 ст. 119; п. 4 ст. 138; ст. 143) та забезпечують проведення єдиної фінансової і податкової політики (п. 3 ст. 116; п. 4 ст. 138).

Принцип гласності фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування впливає з конституційних вимог доведення до відома населення змісту законів та інших нормативно-правових актів (ст. 5 7). їх офіційного оприлюднення (ст. 94), офіційного оприлюднення звіту про виконання Державного бюджету України (ст. 97), регулярних звітів про доходи і видатки Державного бюджету України (ст. 95) тощо.

Принципом фінансового права є також принцип плановості, який обумовлюється: плановим характером фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування з формування, розподілу і використання фінансових ресурсів; існуванням фінансових планів держави, її територіальних утворень, підприємств, установ, організацій.

Отже, фінансове право характеризується як загальноправовими та міжгалузевими, так і галузевими принципами, які виражають його сутність та особливості фінансово-правового регулювання.

Принципи фінансового права можна також класифікувати залежно від форми нормативного вираження на такі, що:

- а) закріплені в кодексах;
- б) закріплені в інших законах України;
- в) закріплені у підзаконних нормативно-правових актах. Окремо можна

виділити за змістом фінансово-правових інститутів:

- а) принципи бюджетного права;
- б) податкового права;
- в) принципи валютного права тощо.

Так, бюджетне право базується на таких принципах: єдності бюджетної системи України, збалансованості, самостійності; повноти, обґрунтованості, ефективності, субсидіарності, справедливості і неупередженості, публічності та прозорості, відповідальності учасників бюджетного процесу.

Таким чином, у принципах фінансового права в цілому знаходить своє вираження суспільна природа публічних фінансів, вони є своєрідними межами форм фінансової нормотворчості держави, основоположними напрямками цієї нормотворчості у сфері розподільних та перерозподільних фінансових відносин.

Активна роль фінансового права виражається в його функціях, тобто основних напрямках правового впливу на суспільні відносини, які регулюються фінансовим правом.

Серед основних функцій фінансового права можна виділити загальноправові функції, властиві багатьом галузям права - регулятивну, охоронну.

Регулятивна функція фінансового права полягає в тому, що переважна більшість суспільних відносин, які виникають у сфері фінансової діяльності, підлягають регулюванню з боку норм фінансового права.

Сутністю охоронної функції є охорона правовідносин, які складають предмет фінансово-правового регулювання, прав та інтересів їх учасників.

Фінансове право виконує також соціальну, виховну та захисну функції.

Соціальна функція фінансового права реалізується через соціальне спрямування фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування.

Сутністю виховної функції фінансового права є здійснення правового виховання за допомогою норм фінансового права шляхом переконання,

стимулювання, контролю за додержанням фінансового законодавства і державного примусу.

Захисна функція фінансового права полягає в тому, що нормами фінансового права передбачена система заходів, спрямованих на захист прав і законних інтересів суб'єктів фінансового права. Фінансове право не лише регламентує поведінку у процесі фінансової діяльності держа-ви, органів місцевого самоврядування, а й закріплює права їх учасників, установлює гарантії їх реалізації, передбачає механізм захисту цих прав.

Фінансове право, як будь-яка інша галузь, являє собою складну цілісну систему з певною внутрішньою структурою, разом з тим характеризується внутрішньою розчленованістю, диференціацією на відносно автономні, але пов'язані між собою частини - фінансово-правові норми, які групуються у фінансово-правові інститути та зводяться у підгалузі фінансового права у певній послідовності та взаємозв'язку.

Систему фінансового права можна визначити як внутрішню його структуру, систематизовану сукупність, єдність, взаємозв'язок і диференціацію окремих елементів (фінансово-правових норм, інститутів, підгалузей), розташованих у певній послідовності та ієрархії, що визначаються внутрішньою логікою цієї галузі.

Система фінансового права об'єктивно обумовлена особливостями суспільних відносин, які ним регулюються. Вона передбачає таке розміщення нормативного матеріалу, яке дає можливість забезпечити єдність та диференціацію фінансово-правових норм, їх логічну послідовність.

Структурними елементами системи фінансового права є:

- фінансово-правові норми;
- фінансово-правові інститути;
- підгалузі фінансового права.

Фінансово-правова норма - це первинний і кінцевий елемент системи фінансового права; вона самостійно регулює якусь одну сторону фінансових відносин.

Сукупність фінансово-правових норм, які регулюють певне коло суспільних відносин у сфері фінансової діяльності конкретного виду і утворюють відокремлену групу, складають фінансово-правовий інститут.

Підгалузь фінансового права - це сукупність інститутів і окремих норм, що охоплюють своїм регулюванням цілісну групу відносин у сфері фінансової діяльності.

Фінансово-правові норми групуються у Загальній та Особливій частинах фінансового права.

До Загальної частини фінансового права належать норми, які регулюють:

- загальні принципи, правові форми і методи фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування;
- систему органів, які здійснюють фінансову діяльність та їх повноваження;
- правові основи фінансового контролю, його форми і методи тощо.

Особлива частина фінансового права включає підгалузі та інститути, в яких згруповані норми, що регулюють відносини у сфері:

- державного та місцевих бюджетів;
- державних цільових позабюджетних фондів коштів;
- фінансів підприємств, установ, організацій;
- державних і місцевих доходів;
- державного і місцевого кредиту;
- державного страхування;
- державних і місцевих видатків;
- банківського кредитування;
- грошового обігу і розрахунків;
- валютного регулювання тощо.

Загальна та Особлива частини фінансового права являють собою єдине ціле, що дає можливість найбільш правильно і ефективно застосовувати фінансово-правові норми.

Отже, система фінансового права характеризується:

а) єдністю його складових частин, що зумовлюється системою фінансових відносин, які визначають зміст фінансово-правових норм;

б) диференціацією фінансового права на відносно відокремлені складові частини у вигляді об'єднань фінансово-правових норм - підгалузей та інститутів.

Система фінансового права тісно пов'язана з системою його джерел як органічна єдність форми та змісту у праві: у системі джерел певною мірою проявляється система фінансового права.

4.3. Суть, види та характер фінансової політики

Вплив фінансів на економічний і соціальний розвиток суспільства не можна зрозуміти без вивчення фінансової політики.

Політика як узагальнююче поняття охоплює всі напрямки діяльності держави. Залежно від сфери суспільних відносин, яка є об'єктом політичного впливу, виділяють економічну, бюджетну, кредитну, внутрішню і зовнішню політику.

Фінансова політика має самостійне значення і водночас є важливим засобом реалізації політики держави в будь-якій сфері, військовій реформі, в міжнародних відносинах.

Західні економісти – Кемпбелл Р. Макконнелл і Стенлі Л. Брю ототожнюють поняття фінансово-бюджетної і фінансової політики, визнаючи їх як зміни, які вносяться урядом у порядок державних витрат і оподаткування і спрямовані на забезпечення повної зайнятості і неінфляційного національного продукту.

Більш структурованим є визначення фінансової політики як сукупності заходів, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів, їх раціональний розподіл і використання, які держава здійснює через фінансову систему.

Фінансова політика відображає суб'єктивну сторону функціонування фінансів. Самі по собі фінанси і фінансова система є об'єктивними явищами. Вони існують незалежно від окремих суб'єктів фінансових відносин і загалом відбивають об'єктивні закономірності розвитку. Але механізм функціонування

фінансів, організація фінансових відносин і рух грошових потоків, хоча і підпорядковані цим об'єктивним закономірностям, не спрацьовують самі по собі. Їх організують конкретні суб'єкти, які керуються багатьма чинниками політичного, економічного і гуманітарного характеру, поєднуючи при цьому як загальносуспільні, так і власні інтереси. Тому фінансова політика завжди є переплетінням широкої гами різноманітних інтересів окремих політичних партій і владних структур, центральних і місцевих органів влади та управління, різних верств населення тощо.

Незважаючи на це, фінансова політика повинна враховувати потреби суспільного розвитку, реальні економічні і фінансові можливості держави, тому вона залежить від конкретних історичних умов і завдань, які стоять перед суспільством. Вивчаючи вимоги, які теорія і практика господарювання ставлять до фінансової політики, слід усвідомити дуже важливий висновок – фінансова політика має бути адекватною закономірностям суспільного розвитку. Порушення цієї важливої вимоги призводить до значних втрат у народному господарстві.

Фінансова політика – спосіб впливу фінансових відносин на економічний і соціальний розвиток суспільства; знаходиться в попередній залежності від характеру виробництва і сутності фінансових відносин; проявляється в системі форм і методів мобілізації фінансових ресурсів та їх розподілу.

Фінансова політика – це цілеспрямована діяльність держави з використанням фінансової системи, що направлена на мобілізацію фінансових ресурсів, їх розподіл і використання для виконання державою свої функцій.

Головне завдання фінансової політики – забезпечення відповідними фінансовими ресурсами для реалізації тої чи іншої державної програми економічного і соціального розвитку, тобто збереження в даній державі системи суспільних відносин.

Дія фінансової політики на економіку і соціальний розвиток суспільства потребує, щоб фінансова політика здійснювалась на основі науково-обґрунтованої теорії. Досвід економічного розвитку показав, що відрив фінансової політики від

економіки стримує реалізацію тих задач, які необхідно вирішувати для розвитку суспільства.

Науковий підхід передбачає:

1. Відповідність фінансової політики об'єктивно закономірному розвитку виробництва, тому важливе значення має наявність достовірної інформації.

Така інформація повинна повідомляти про процеси, що здійснюються в економіці, в соціальній сфері і відображати результати проведених заходів. Інформація складає базу для вироблення ефективної політики. Необхідність також притримуватися принципу зворотного зв'язку – основа правильності фінансової політики.

Основний напрямок фінансової політики повинен орієнтуватися на підвищення економічної ефективності і мати своєю метою ріст обсягу та ефективності використання фінансових ресурсів. Ріст показника фінансовіддачі свідчить про дієвість фінансової політики. При виробці фінансової політики враховуються умови і заходи, які проводились із врахуванням специфіки кожного конкретного етапу розвитку економіки країни. Якщо не враховувати фінансові ресурси, то це приведе до бюджетного дефіциту. При розробці фінансової політики необхідно враховувати досвід і використовувати умови конкретні для даної ситуації, оскільки копіювання чужого досвіду не дає дієвих результатів в кожній конкретній ситуації.

2. Рішення повинні прийматися на основі розрахунку і конкретного та чіткого передбачення наслідків заходів, що будуть проводитися.

3. Важливою умовою є використання комплексного підходу до проведення і вироблення фінансової політики. Координація повинна бути направлена на вирішення основних завдань. Важливо також враховувати цінову, зарплатну та кредитну політики. Якщо нема згоди, то й неможливо досягнути позитивних результатів. Фінансова політика є складовою економічної політики і має специфічні для неї способи і методи вирішення поставлених завдань. Можуть використовуватися різні шляхи досягнення результатів: прогнозування і вивчення результатів проведених заходів.

Зміст фінансової політики держави включає такі ланки:

- вироблення науково-обґрунтованих концепцій (системи поглядів) розвитку фінансів. Вони формуються на основі вивчення вимог економічних законів, усестороннього аналізу розвитку господарства, перспектив розвитку економічних відносин, потреб населення;

- визначення основних напрямків використання фінансів як на перспективу, так і на поточні потреби. при цьому виходять із шляхів досягнення поставлених цілей, передбачених економічною політикою, враховують міжнародні фактори, можливості росту збільшення фінансових ресурсів;

- здійснення практичних дій, направлених на досягнення поставлених цілей.

Єдність цих трьох основних ланок і визначає зміст фінансової політики.

Фінансова політика, як специфічна галузь людської діяльності, відноситься до категорій надбудови. Між нею і економічною базою є тісний зв'язок.

З одного боку, фінансова політика скорочується економічними відносинами, суспільство не вільне у виробленні і проведенні фінансової політики, - фінансова політика обумовлена економікою.

З другого боку, виникаючи і розвиваючись на основі економічної бази, фінансова політика володіє певною самостійністю; у неї свої закони, логіка розвитку. В силу цього, вона здійснює зворотній вплив на економіку і стан фінансів.

Слід розрізняти фінансову політику і економічну політику. Фінансова політика – це самостійна сфера діяльності держави в галузі фінансових відносин. Вона є важливим засобом реалізації політики держави в будь-якій сфері суспільної діяльності – чи то економіка, соціальна сфера, чи міжнародні відносини.

Політика, політичний вплив, політичне керівництво зводяться до трьох основних елементів:

- по-перше, визначення і постановка основних цілей та конкретизація перспективних і головних завдань, які необхідно вирішувати для досягнення поставлених цілей та за певний, визначений період життя суспільства;

- по-друге, розробка методів, засобів і конкретних форм організації відносин, з допомогою яких дані цілі досягаються в найкоротші строки, а найближчі і перспективні завдання вирішуються оптимально;

- по-третє, підбір і розміщення кадрів, які здатні вирішувати поставлені завдання, організувати їх завдання.

Сама по собі фінансова політика не може бути поганою чи хорошою. Вона оцінюється відповідно до того, наскільки вона відповідає інтересам суспільства (чи певній його частині) і наскільки сприяє досягненню поставлених цілей та вирішенню конкретних завдань.

Фінансова політика перш за все спрямована на формування можливого обсягу фінансових ресурсів, оскільки вони – матеріальна база будь-яких перетворень. Отже, для визначення і формування фінансової політики потрібні:

- достовірна інформація про фінансовий стан держави;
- фінансовий потенціал держави, тобто її об'єктивні можливості.

У період еволюційного розвитку суспільного життя і стабільного державного будівництва внутрішня і зовнішня фінансова політика держави вирішують одне головне завдання – забезпечення, збереження і зміцнення існуючої в даній державі системи суспільних відносин.

У період революційних змін політичні сили, які зацікавлені в зміні системи, яка склалася раніше, проводять політику, спрямовану на зруйнування діючої системи і формування нової системи суспільних відносин. Роль фінансів, фінансової політики в критичні моменти життя суспільства важко переоцінити, оскільки в першу чергу відбувається радикальний перерозподіл фінансових ресурсів.

В основі розподілу і перерозподілу лежать:

- вибір суб'єктів-власників і розподільовачів фінансових ресурсів;
- вибір пріоритетних напрямків використання фінансових ресурсів;
- вибір джерел і напрямків формування фінансових ресурсів та ступінь централізації їх в руках держави.

Ці завдання вирішуються залежно від змісту і функцій держави.

Фінансова політика держави залежить від багатьох як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Зовнішніми є, зокрема, фактори залежності держави від економічних взаємовідносин з іншими державами щодо поставок сировини, матеріалів, інших ресурсів, обміну технологіями, експортних можливостей самої держави, її інтеграції до світових економічних систем тощо.

Внутрішні фактори, які суттєво впливають на фінансову політику, - це форма власності на основні засоби виробництва, структура економіки, соціальний склад населення, рівень добробуту народу, інтелектуальний рівень населення, стан розвитку економіки і організація грошового обігу, стабільність грошової одиниці, розвиток форм кредитування тощо. На фінансову політику держави впливають також інші фактори, що диктуються тими економічними умовами, які склалися на цьому етапі господарського розвитку. З огляду на це фінансова політика змінюється і коригується з урахуванням практичної потреби.

Фінансова політика повинна бути підпорядкована одній меті – досягненню підвищення суспільного добробуту. Але для цього фінансова політика повинна також сприяти зростанню ефективності виробництва і насамперед підвищенню продуктивності праці, впровадженню матеріально- та ресурсозберігаючих технологій, побудові раціональної структури економіки тощо. Тому першим принципом фінансової політики є неухильне сприяння розвитку виробництва, підтримання підприємницької активності та підвищення рівня зайнятості населення.

Звісно, в умовах ринкової економіки діють саморегуляційні фактори, які забезпечують приплив і перерозподіл капіталів у сфері виробництва. Механізм ринку робить усіх учасників виробничого процесу зацікавленими у збільшенні виробництва й одержанні доходу на капітал. Це головна рушійна сила ринку. Ринок не всесильний, але він дає можливість успішніше розв'язувати головні проблеми економіки порівняно з іншими господарськими системами і насамперед заснованими на централізованому плануванні.

Проте в умовах змішаної чи перехідної економіки помилково недооцінювати роль держави в проведенні фінансової політики. Адже на тлі реформ, що

потребують величезних затрат фінансових ресурсів, мобілізувати ці кошти й визначити напрямки їх використання можна лише на державному рівні.

Іншим важливим принципом фінансової політики держави є мобілізація й використання фінансових ресурсів для забезпечення соціальних гарантій. До таких гарантій належать: освіта, оборона, охорона здоров'я, культура, державне управління, єдині енергетичні та комунікаційні системи, соціальне страхування, допомога малозабезпеченим та інші види допомоги тощо.

На сьогодні надання соціальних послуг населенню є однією з найважливіших функцій держави в економіці, де панує вільна конкуренція. Вони фінансуються з центрального та місцевих бюджетів. Обсяги соціальних гарантій значною мірою визначають розміри перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджет. У зв'язку з цим у фінансовій політиці держави питання фінансового забезпечення соціальних гарантій посідає одне з головних місць. Його принцип можна сформулювати як пошук і постійне вдосконалення форм, методів мобілізації і використання фінансових ресурсів на соціальні та інші загальні потреби громадян.

Третій принцип фінансової політики спрямований на запровадження такого фінансового механізму, який зумовлює раціональне використання природних ресурсів, заборону технологій, що загрожують здоров'ю людини. Фінансова політика повинна забезпечити право людини жити в умовах здорового навколишнього середовища. На жаль, це право людини постійно порушується і за планової, і за ринкової економіки.

Завдання й принципи фінансової політики в кожному конкретному випадку, в кожній державі, в певний проміжок часу можуть змінюватися. Зокрема, для України нині важливо проведення і фінансування заходів щодо соціального захисту громадян, які потерпіли від аварії на Чорнобильській АЕС, завдання з конверсії військової промисловості, прискореного розвитку агропромислового комплексу тощо.

До принципів фінансової політики також відносять:

- публічний характер;

- розподіл функцій між представницькими та виконавчими органами влади;

- фінансування безпеки держави;
- пріоритетність державних видатків;
- єдність фінансової політики та грошової системи держави;
- міжгалузевий характер;
- самостійність;
- плановість.

Фінансова політика складається з : бюджетної політики, податкової, грошово-кредитної, інвестиційної, валютної, митної, боргової тощо.

Фінансова політика розглядається в широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні вона відображає усі сторони функціонування фінансів і охоплює монетарну (грошово-кредитну) та фіскальну політики.

Монетарна або грошово-кредитна політика являє собою комплекс дій та заходів у сфері грошового ринку. Її механізм засновується на пропозиції грошей та їх вартості як фінансових ресурсів.

Валютно-курсова політика центрального банку держави є складовою частиною його грошово-кредитної політики, а отже, і загальнодержавної фінансової політики. Напрямо зміни валютного курсу національної грошової одиниці впливає на результати економічної діяльності та виконання боргових зобов'язань. Так, девальвація національної грошової одиниці є сприятливою для діяльності експортерів і розрахунків по внутрішніх боргах. В той же час ревальвація сприяє діяльності імпортерів і здійсненню розрахунків по зовнішніх боргах.

Завдання валютно-курсової політики держави є забезпечення стабільної зовнішньої купівельної спроможності грошей. Це виражається в підтримці стабільного валютного курсу національної грошової одиниці держави.

Фіскальна політика характеризує дії держави щодо централізації частини виробленого ВВП та її суспільного використання. Вона здійснюється шляхом впровадження різноманітних методів мобілізації державних доходів та розподілу

та розподілу цих коштів за окремими напрямками державних видатків. Саме фіскальна політика становить основу фінансової політики у її вузькому розумінні. Водночас ця політика ширша, оскільки включає також політику сферах фондового та страхових ринків та міжнародних фінансів.

Фіскальну політику дещо умовно можна поділити за двома напрямками – на податкову і бюджетну. Податкова політика – це діяльність держави у сферах запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави. Організація оподаткування має значний вплив на реалізацію суспільного продукту, темпи нагромадження капіталу та технічного оновлення виробничого потенціалу держави. Податкова політика відображає як потреби держави у коштах, так і вплив податків на діяльність підприємств і громадян. Бюджетна політика являє собою діяльність щодо формування бюджету держави, його збалансування, розподіл бюджетних коштів тощо. Залежно від структури бюджетних видатків ця політика може мати соціальне, економічне чи військове спрямування. Крім того, бюджетна політика визначає засади бюджетного устрою країни і побудови її бюджетної системи, а також організацію міжбюджетних відносин.

Фінансова політика у сферах фондового та страхового ринків характеризується діями держави щодо їх розвитку і регулювання, створення відповідних гарантій клієнтам страхових компаній та інституційних інвесторів. Оскільки вказані фінансові інституції є самостійними комерційними структурами, держава може впливати на них, як і на інших суб'єктів підприємницької діяльності, тільки засобами регуляторної політики.

Фінансова політика у сфері міжнародних фінансів пов'язана з налагодженням взаємовідносин держави з міжнародними організаціями і фінансовими інституціями, членство в яких є добровільним. З одного боку, воно передбачає членські внески, а з іншого – можливості отримання фінансової допомоги. Сутність політики полягає у визначеності щодо участі в цих організаціях та інституціях і у встановленні засад співпраці.

Важливою складовою фінансової політики є боргова політика держави. Вона починається з визначення співвідношення між податковими і позиковими фінансами. Перші засновуються на формуванні доходів бюджету за рахунок податків й обов'язкових платежів, а другі - на використанні в певних межах державних позик. Боргова політика визначає межі та умови державного запозичення, співвідношення між його формами, між кредиторами держави, а також порядок і механізм погашення державного боргу.

Дієздатність фінансової політики значною мірою визначається узгодженістю її окремих складових. І монетарна й фіскальна, і податкова й бюджетна, і політика фінансового ринку та боргова політика держави мають бути спрямовані в одну сторону. Тільки скоординована й узгоджені політика може дати позитивні результати. Фінанси являють собою єдиний організм, в якому всі складові досить тісно взаємозв'язані, а тому прорахунки в будь-якому напрямі фінансової політики неодмінно ведуть до негативних наслідків.

Фінансова політика може бути безперспективною і нереалістичною.

Безперспективна фінансова політика не містить в собі основних концепцій розвитку фінансів, тобто орієнтована на задоволення поточних потреб.

Нереалістична фінансова політика обмежена тільки виробленням напрямів, концепцій без підкріплення їх фінансами і конкретними практичними діями.

Фінансова політика залежно від тривалості періоду, на який вона розрахована, і характеру завдань, що вирішуються, включає фінансову стратегію і фінансову тактику. Причому вони тісно взаємозв'язані. Стратегія визначає сутність і напрями тактики. У свою чергу, тактичні можливості обмежують вибір стратегії, адже безглуздо визначати стратегічні цілі і завдання, для вирішення яких недостатньо належних тактичних засобів. Водночас слід наголосити на тому, що тільки та фінансова політика, яка ґрунтується на поєднанні та взаємоув'язці стратегії і тактики, їх єдності і підпорядкованості, може бути успішною. Фінансова політика, що не має стратегічних орієнтирів, а полягає лише у вирішенні тактичних завдань, має обмежений характер і, як правило, малоефективна.

Фінансова стратегія – довготривалий курс фінансової політики, розрахований на перспективу, і передбачає рішення великомасштабних завдань, визначених економічною і соціальною стратегією держави. Це також вибір довготривалих цілей і складання цільових програм у фінансовій політиці потрібні для концентрації фінансових коштів на головних напрямках економічного і соціального розвитку.

Фінансова політика спрямована на вирішення завдань конкретного етапу розвитку суспільства шляхом своєчасних змін способів організації фінансових зв'язків, перегрупування фінансових ресурсів.

Фінансова тактика – поточна політика, що спрямована на вирішення конкретних завдань відповідного періоду на основі розробленої фінансової стратегії. Вона здійснюється через переорієнтацію фінансових ресурсів та змін в організації фінансової діяльності.

При відносній стабільності фінансової стратегії фінансова тактика повинна відрізнятися гнучкістю, що визначається змінністю, рухливістю економічних умов і соціальних факторів. Стратегія і тактика між собою пов'язані.

У фінансовій політиці стратегія утворює сприятливі можливості для вирішення тактичних завдань.

Тактика, виявляючи вирішальні дільниці і вузлові проблеми розвитку економіки, соціальної сфери шляхом зміни способів, форм організації фінансових відносин, зв'язків, дозволяє в більш стислі строки, з найменшими затратами вирішувати завдання, які намічає фінансова стратегія.

Важливим станом здійснення фінансової політики в державі є вибір форм і методів її реалізації. Реалізація фінансової політики політичними силами, що перебувають при владі, є досить складним процесом, який потребує відпрацювання повної стратегії і тактики у використанні фінансів при управлінні економічними й соціальними процесами в державі.

Для оцінки фінансової політики уряду і для рекомендації з її коригування в першу чергу необхідно мати ясну, чітку програму суспільного розвитку з виділенням інтересів всього суспільства чи його окремих груп, характеристикою

перспективних і найближчих завдань, визначенням строків і методів їх вирішення.

Тільки за таких умов можна розробити і успішно проводити фінансову політику, дати їй об'єктивну оцінку.

Результативність фінансової політики тим вища, чим більше вона враховує потреби суспільного розвитку, інтереси, зацікавленість всіх прошарків і груп суспільства, конкретно-історичні умови і особливості життя. Не меншою мірою успіх політики залежить від якісної розробки механізму узгодження і реалізації зацікавленості шарів суспільства і наявності в державі об'єктивних можливостей, тобто механізму свідомого використання усесторонніх, деколи навіть суперечливих факторів впливу на хід реалізації політики, з врахуванням змін в соціальній структурі суспільства, в стані суспільної свідомості і психології.

З огляду на це конкретні форми та методи реалізації бюджетної й податкової політик, що є основними складовими фінансової, передбачають:

- знаходження і використання науково обґрунтованої величини перерозподілу фінансових ресурсів через бюджетну систему відповідного рівня економічного розвитку держави, використання методів державного регулювання економічного і соціального розвитку;

- удосконалення бюджетного процесу, запровадження його чіткої регламентації на стадіях розробки проекту бюджету, його виконання й контролю за витрачанням коштів, створення науково обґрунтованої системи прогнозування показників бюджету, поступовий перехід до середньострокового та перспективного фінансового і бюджетного планування;

- скорочення обсягу окремих видів дотацій та субсидій, які надаються з бюджету, з одночасним посиленням соціального захисту малозабезпечених верств населення;

- постійне здійснення фінансового контролю за діяльністю державних підприємств, організацій та установ з метою запобігання безгосподарності та марнотратству, ефективне використання бюджетних коштів і державного майна;

- вдосконалення міжбюджетних відносин, забезпечення їх стабільності,

посилення зацікавленості місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у збільшенні власних доходів і своєчасному справлянні податків;

- досягнення стабільності податкової системи та її спрощення, зниження податкового навантаження, справедливий підхід до всіх платників податків, скасування чисельних пільг, що негативно позначається на формуванні вартісних показників в економіці держави;

- при оподаткуванні юридичних осіб необхідно поступово зменшувати нарахування на фонд оплати праці, які впливають на рівень цін, їхню структуру, конкурентоспроможність українських товарів. Щодо оподаткування фізичних осіб, то необхідно зменшувати податкове навантаження на громадян із порівняно низькими доходами.

4.4. Оцінка ефективності фінансової політики

Для оцінки фінансової політики уряду використовують показники, такі як:

- фінансоємкість;
- фінансовіддача.

Фінансоємкість – така кількість фінансових ресурсів, що необхідна на виконання тої чи іншої програми.

Фінансовіддача – кількість прибутку, що отримано на вкладені ресурси.

Основною задачею є зниження фінансоємкості і підвищення фінансовіддачі в суспільному виробництві. При цьому необхідно пам'ятати, що важливим резервом збільшення фінансових ресурсів є покращена виробнича структура фінансових ресурсів вартості суспільного продукту.

Фінансова політика реалізується за двома напрямками: регламентування фінансових відносин у суспільстві та здійснення поточної фінансової діяльності. Регламентування фінансових відносин характеризує стратегію фінансової політики, а поточна фінансова діяльність – її тактику. Базовим елементом є регламентування фінансових відносин, яке може здійснюватись державою у законодавчій та адміністративній формах.

Законодавче регламентування полягає у прийнятті відповідних законодавчих актів, які встановлюють суб'єктів фінансових відносин, їх права і зобов'язання, порядок і методи здійснення фінансової діяльності тощо. Адміністративне регламентування передбачає надання прав регулювання фінансових відносин органам державного управління. Головною формою вироблення фінансової політики є законодавче регламентування фінансових відносин, оскільки воно ставить фінансову діяльність на стабільну правову основу, що робить стійкою і фінансову політику.

Залежно від ступеня законодавчого чи адміністративного регламентування фінансових відносин, який характеризується тією часткою доходу, що розподіляється і споживається відповідно до чинних законів чи адміністративних рішень, розрізняють три типи фінансової політики:

- жорстка регламентація;
- помірна регламентація;
- політика мінімальних обмежень.

Жорстка регламентація полягає в тому, що переважна частина фінансових відносин регулюється державою. Права підприємств і громадян у здійсненні фінансових операцій визначаються не стільки їх інтересами, скільки правилами, установленними законами чи адміністративними рішеннями. Така політика проводиться в умовах або адміністративної економіки і відповідної їй фінансової моделі, або в умовах обмеженості фінансових ресурсів. Подібна фінансова політика малоефективна, оскільки підриває стимули до продуктивної діяльності, адже фінансовим продуктом діяльності – доходом – більше розпоряджається держава, ніж його власники – юридичні і фізичні особи. Передбачає досить високий рівень бюджетної централізації ВВП.

Помірна регламентація здійснюється у законодавчій формі та охоплює обмежену частину фінансових відносин – взаємовідносини з державою, окремі елементи взаємовідносин на кредитному, фондовому, валютному та страховому ринках. Помірна регламентація має врівноважити інтереси держави і суспільства загалом та інтереси окремих юридичних і фізичних осіб. Вона забезпечує

юридичним і фізичним особам достатні стимули для продуктивної діяльності і водночас дає змогу державі вживати заходи на соціально-економічний розвиток суспільства.

Політика мінімальних обмежень спрямована на формування максимальної заінтересованості суб'єктів підприємницької діяльності та громадян в ефективному господарюванні. У даному разі в основному регламентуються тільки взаємовідносини з державою, які до того ж зводяться до мінімуму. Переважна частина фінансових відносин за таких умов регламентуються на договірних засадах між окремими суб'єктами.

Поточна фінансова діяльність держави відображає тактику реалізації фінансової політики. Її основним знаряддям є бюджет. Його структуризація за джерелами формування доходів і напрямками фінансування видатків, за рівнями адміністративно-територіального поділу характеризує ту чи іншу фінансову політику.

Залежно від завдань, на розв'язання яких спрямована фінансова політика, вона поділяється на такі види:

- політика стабілізації;
- політика економічного зростання;
- політика стримування ділової активності.

Політика стабілізації спрямована на підтримання макроекономічної рівноваги на основі сталих обсягів виробництва при стабільності цін. Її реалізація ґрунтується на забезпеченні стабільних обсягів фінансових ресурсів при сталих пропорціях розподілу і перерозподілу отриманих доходів. Розрізняють два різновиди цієї політики, які досить суттєво відрізняються один від одного. Перший – це політика стабілізації після економічного спаду, яка має стимулюючий характер. Другий – політика стабілізації в період економічного підсилення, яка має обмежувальне спрямування.

Політика економічного зростання спрямована на досягнення необхідного для країни рівня щорічного збільшення обсягів ВВП з урахуванням її потенціалу. Вона націлена на розширення обсягу фінансових ресурсів та забезпечення їх

доступності як за цінами, так і за умовами залучення. Реалізація фінансової політики економічного зростання може здійснюватись трьома основними способами – через зростання державних видатків, зниження рівня оподаткування та проведення політики “дешевих грошей”. Використання державних видатків як стимулу зростання ВВП відбиває прямий державний вплив на основі фінансування економічних потреб. Це фінансування відображає приплив додаткових зовнішніх ресурсів, необхідних підприємствам для розширення обсягів виробництва. Зниження рівня оподаткування веде до збільшення маси внутрішніх ресурсів підприємств. Політика “дешевих грошей” полягає у мінімізації процентних ставок за кредитами і розширює можливості підприємств у залученні кредитних ресурсів.

Політика стримування ділової активності використовується для регулювання економічного циклу з метою запобігання кризи надвиробництва чи недопущення виснаження економіки внаслідок надмірних темпів економічного зростання. Вона здійснюється такими самими способами, як і за політики економічного зростання, тільки у зворотному напрямі – скорочення державних видатків, підвищення рівня оподаткування, встановлення високих процентних ставок за кредитами.

За характером реалізації фінансова політика буває дискреційна та недискреційна. Дискреційна політика передбачає здійснення державою певних заходів, спрямованих на реалізацію фінансової стратегії і тактики. Заходи (стимулюючі або стримуючі) застосовуються відповідно до ситуації, що склалася в економіці та фінансах. Недискреційна політика полягає у використанні певних фінансових інструментів – “стабілізаторів”, які автоматично регулюють ситуацію в економіці. “Стабілізаторами” є податки, соціальні державні виплати, різні субсидії. У фінансовій практиці використовуються одночасно і “стабілізатори”, і засоби дискреційної політики.

Процес формування і реалізації фінансової політики охоплює кілька етапів (рис. 4.1).

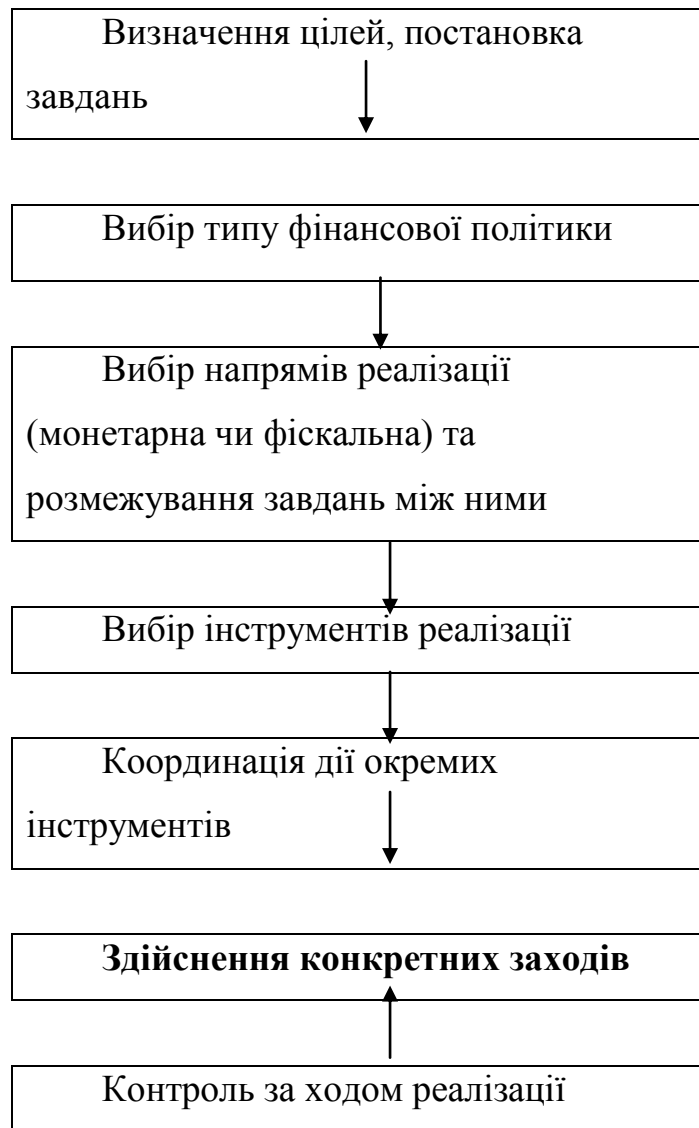

Рис.4.1. Етапи формування та реалізації фінансової політики

Дієздатність фінансової політики залежить від ефективності діяльності держави на кожному етапі та правильності прийнятих рішень. Її формування та постановки обґрунтованих завдань. Виходячи з цього здійснюється вибір типу фінансової політики – жорстка чи помірна регламентація, або політика мінімальних обмежень; дискреційна чи вбудованих стабілізаторів. На цій основі обираються напрями реалізації (вирішуються, які завдання забезпечуються засобами монетарної, а які фіскальної політики) та інструменти реалізації і способи забезпечення скоординованості їх дії.

На основі сформованої політики здійснюються конкретні заходи у сфері фінансів. При цьому дуже важливо забезпечити дієвість фінансових інструментів,

адже результативність фінансової політики залежить як від її обґрунтованості, так і від того, як реалізуються механізми її здійснення. У зв'язку з цим вкрай важливим є контроль за ходом реалізації виробленої фінансової політики. Фінансові відносини і фінансова діяльність настільки складні та багатofакторні, що будь-які зміни в економічному середовищі можуть або змінити дію фінансових інструментів, або спрямувати їх в інший бік. Це, у свою чергу, може призвести до зовсім інших результатів, порівняно з тими, які очікувалися від даної фінансової політики.

Організація здійснення фінансової політики полягає у створенні відповідної системи фінансових органів та інституцій, наданні їм достатніх функцій і повноважень для реалізації тієї чи іншої політики, чіткому розмежуванні функцій з метою забезпечення повноти здійснення фінансової політики та досягнення скоординованості дій цих суб'єктів. Система управління фінансами охоплює досить розгалужену сукупність фінансових органів та інституцій. Кожний із цих органів має свою сферу діяльності і несе відповідальність за реалізацію фінансової політики в певному напрямі. Координуючими центрами в цій системі є Міністерство фінансів України та Національний банк України.

Міністерство фінансів розробляє засади фінансової політики України у цілому і реалізує та координує фіскальну політику. Воно складає проект Державного бюджету й забезпечує його виконання. Водночас бюджет як фінансовий план складається на основі бюджетної резолюції, що розробляється Верховною Радою України, яка і затверджує бюджет. Отже, фіскальна політика держави є відображенням спільних дій законодавчої та виконавчої гілок влади. Законодавча влада визначає засади цієї політики, а виконавча, насамперед в особі Міністерства фінансів України, забезпечує її реалізацію.

Національний банк України розробляє засади монетарної політики та забезпечує її втілення. На відміну від Міністерства фінансів, яке входить до складу уряду, він є незалежною фінансовою інституцією. Водночас Рада Національного банку України формується наполовину за призначенням ВРУ і наполовину за призначенням Президента України. Голова правління НБУ

затверджується Верховною Радою. Такий статус Національного банку робить його відносно незалежним у здійсненні монетарної політики. Так, Рада Національного банку України самостійно розробляє основні засади грошово-кредитної політики та забезпечує її реалізацію.

Особливості статусів Міністерства фінансів та центрального банку відбиваються на виробленні та реалізації фінансової політики і забезпеченні взаємоув'язки її фіскальної та монетарної складових. З одного боку, відсутність єдиного підпорядкування може обумовити різновекторність монетарної та фіскальної політики. Але з іншого боку, у цьому полягає притаманна демократичному суспільству система противаг, яка сприяє збалансованості фінансової політики у цілому. Водночас це вимагає обов'язкової координації дій Міністерства фінансів та Національного банку України. І фіскальна, і монетарна політика мають бути спрямовані на вирішення основних завдань соціально-економічного розвитку.

РОЗДІЛ 5

ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА

- 5.1. Зародження та розвиток податків.
- 5.2. Історія формування податкової системи України.
- 5.3. Сутність та функції податків.
- 5.4. Особливості сучасного функціонування податкової системи України.
- 5.5. Податкова служба України.
- 5.6. Податкова політика держави.
- 5.7. Особливості оподаткування окремими видами податків, зборів та обов'язкових платежів.

“Щоб підняти державу з найнижчих щаблів варварства до вершин добробуту, потрібні лише мир, розумні податки і терпимість в управлінні”.

Адам Сміт

5.1. Зародження та розвиток податків

Процес виникнення та становлення податків як особливої форми соціальних відносин пройшов декілька етапів.

Першим етапом протоподаткових відносин є первіснообщинний лад. Особливість цього етапу полягає в зародженні податкових відносин у формі добровільних пожертв членів суспільства на релігійні потреби або на потреби вождів племені. Своєрідною формою оподаткування є також військова здобич та контрибуційні виплати (данина).

Другий етап виникнення власне податкових відносин пов'язаний з рабовласницькими суспільствами. Виникнення держави як особливого інструменту регулювання суспільних відносин та захисту права приватної власності стало безпосередньою причиною існування податків. Основними формами оподаткування цього періоду стають подушний, поземельний податки та мито як специфічна форма оподаткування торговельної діяльності.

Третій етап розвитку податків відбувся в умовах феодального способу господарювання, який в свою чергу поділяється на періоди раннього та пізнього середньовіччя. Особливість раннього середньовіччя полягає в натуральному характері податків. Основними носіями податків виступали селяни (як вільні, так і закріпачені), що пов'язано з особливостями земельних відносин. Реципієнтами виступали місцеві феодалі. Для пізнього середньовіччя характерним стають процеси централізації державної влади в руках монархів, що викликало відповідну концентрацію державних фінансів в руках центральної влади і розширення кола платників податків за рахунок духовенства, дрібних та великих феодалів, міського населення.

В буржуазних суспільствах, які прийшли на зміну абсолютним монархіям, відбувалось остаточне формування сучасної системи оподаткування. Оскільки провідною верствою в цей період стає буржуазія, нею встановлюються нові принципи оподаткування (справедливість, рівномірність та дешевизна податків, запровадження податків виключно парламентськими законами тощо). Виникають такі сучасні форми оподаткування, як прибуткове оподаткування, остаточно формується підсистема непрямого оподаткування – специфічних та універсальних акцизів. Суттєвою особливістю слід вважати запровадження системи обов'язкового соціального страхування та превалювання регулюючої функції оподаткування над фіскальною.

5.2. Історія формування податкової системи України

Виникнення податків сягає сивої давнини. В Київській Русі податки з'являються вже в перші роки виникнення цієї древньої держави. І що важливо, давньоруські податки не запозичуються з інших країн, а мають своє власне, національне походження.

Одним з найдавніших прямих податків Київської Русі, що проіснував на українських землях, було *подимне*. Назва походить від одиниці оподаткування –

“диму”. Тобто, “дому”, селянського двору. Платили подимне натурою та частково грішми.

Інший древній податок – *полюддя*. Він збирався під час щорічних об’їздів Київської Русі князем та його дружиною.

І ще одним джерелом наповнення казни було *поплужне*. Це земельний податок, одиницею оподаткування якого був плуг. Поплужне йшло на військові витрати, утримання великокнязівського двору та на дипломатичні місії.

Цікаво, що ці три види податків так узвичаїлись, що й продовжили існувати тоді, коли Київської Русі не стало. Спочатку в землях Галицько-Волинського князівства, а потім за часів литовсько-української та литовсько-польської держави.

Княгиня Ольга, розвиваючи і вдосконалюючи традиційну систему податків, збагачує їх оброками, втілює в життя рентні відносини. Останні стали важкою розплатою за суту і нестабільність життя на Русі в XII–XIII ст. В епоху середньовіччя Русь сплачувала податки Литовській, Польській і Московській державам, час від часу, збільшуючи кількість прямих і непрямих, звичайних і надзвичайних податей, яких нараховувалося більше 30.

З XV століття вводиться такий прямий грошовий податок як *половщина*. Спочатку його сплачували селяни, виходячи з кількості худоби і землі. Згодом половщину почали сплачувати всі державні категорії залежного селянства.

Понад триста років проіснував на українських землях такий натуральний податок як поштучне, запроваджений литовцями. Його сплачували селяни від кількості худоби та птиці, витканого полотна, ряден, рушників.

З XVI століття приходить в Україну так зване Магдебурзьке право, яке стає визначальним у податковому та митному регулюванні. Магдебурзьке право – це письмовий королівський дозвіл на місцеве самоврядування, куплене мешканцями окремих міст і містечок, або дароване жителям окремих міст за особливі заслуги перед короною.

Міський голова чи бургомістр за Магдебурзьким правом був найвищою виконавчою та судовою особою в місті. Він мав право встановлювати розміри

податків та мита, відмінити їх чи звільнити від них окремих громадян, розглядав усі майново-боргові спори і виносив по них рішення.

Міське населення було особисто вільним. Ковалі, гончарі, ювеліри, крамарі об'єднувались в окремі цехи і сплачували фіксовані податки колективно.

Завдяки Магдебурзькому праву почали швидко розвиватися міста. Чотириста років тому воно було запроваджено в Києві.

Понад півтори тисячі літ на наших землях існує такий види податку як *мито*. Спочатку це була платня, яка сплачувалася грішми за перевезення товарів, прогін худоби через державні кордони чи митні застави фортець, міських брам, мостів.

За часів Магдебурзького права було запроваджено *помірне торговельне мито*. І сплачувалось воно з певної міри привізного товару. Розмір помірною був сталим і декілька століть не мінявся: два гроші за одну одиницю товару.

Часто помірне торговельне мито органами міського управління замінювалось іншими вимогами.

За часів Гетьманщини частину податків, що стягувалися з населення, було скасовано. Шляхта, козацька старшина були звільнені від податків повністю. Лише міщани і селяни платили *стацію* – податок на утримання війська, а також сплачували *податок з промислових прибутків*.

Повна руйнація українських податкових національних традицій, яка передбачала помірність і доцільність оподаткування, розпочалась з втратою Україною її незалежності і повного поневолення Московською державою.

Ламаючи адміністративну систему України, яка за своєю демократичною суттю та універсальністю випереджала майже усі адміністративні системи світу, Москва почала запроваджувати й “свої” податки. Помірне мито було замінене Московським податком, що становив 5 відсотків від продажної ціни товару.

Було введено подвірне оподаткування. Тобто, запроваджено нову систему оподаткування населення прямими податками.

Запровадження подвірного оподаткування значно збільшило кількість платників податків за рахунок введення в їх число тих категорій населення, що

раніше були звільнені від оподаткування: “задвірних”, “ділових людей”, *половників* та інших.

Загальну суму подвірного визначав уряд на чолі з урядником, а сільська громада чи міське управління розподіляли суму податку між всіма дворами. Подвірне оподаткування зберігалось до запровадження *подушного*, тобто до XVIII століття.

Основний прями́й податок Російської імперії – *подушне* запроваджено в Україні в першій половині XVIII століття. Його сплачувало все чоловіче населення країни, крім дворян, духовенства і осіб, що перебували на державній службі. Розмір податку щороку визначався сумою, необхідною для утримання армії і флоту, і постійно збільшувався. У XVIII столітті подушне становило близько 50 відсотків усіх надходжень до державного бюджету Російської імперії. Подушне сплачували до кінця 19 століття. З появою іноземних капіталістичних інвесторів і розвитком в пореформений час сільськогосподарського і ремісничо-промислового підприємництва, подушна подать відміняється і вводяться майнові, та інші прями́ податки.

В роки революції і громадянської війни податкова система створюється, змінюється прямим визиском, експропріацією.

Елементи цивілізованого регулювання економіки шляхом запровадження прямих і непрямих податків запроваджуються в період коротко часового Непу.

Сталінізація спростила податкову систему і в умовах тоталітарної системи вона стала по суті номінальною і набрала вироджених форм.

Потреби в спеціальному податковому державному органі в умовах загальнодержавної форми власності на засоби виробництва не було. У складі Міністерства фінансів та його підрозділів в областях, районах, містах виділялись відповідні підрозділи держдоходів. Вони несли відповідальність за дотриманням діючого порядку справляння бюджетних доходів і за виконання плану надходжень платежів до бюджету.

Проте, з появою на початку 90-х років перших елементів ринкових відносин виникла нагальна потреба створити спеціальний орган, на який покладено

контроль за дотриманням податкового законодавства всіма суб'єктами підприємницької діяльності. З цією метою у складі Міністерства фінансів України було створено державну податкову службу і прийнято в грудні 1990 року Верховною Радою України Закон про неї.

Створення Головної державної податкової інспекції України викликане переходом від системи платежів у бюджет до системи оподаткування згідно з прийнятими законами. За умов податкового методу формування доходів бюджету на законодавчій основі вкрай необхідна самостійна, чітко організована міцна державна служба, яка здійснює контроль у сфері оподаткування.

З метою посилення контролю за справлянням податків, зборів та інших обов'язкових платежів, зміцнення виконавчої дисципліни працівників податкових органів та керуючись пунктом 15 статті 106 Конституції України, Указом Президента України від 22.08.96 р. № 760/96 "Про утворення ДПА України" та місцевих державних податкових адміністрацій" проведено реорганізацію податкової служби.

Сьогодні Україна вибудовує свою податкову систему, орієнтуючись на найрозвиненіші країни світу. Адже податкова система є найважливішою основою економічної системи кожної розвиненої країни. З одного боку вона забезпечує фінансову базу держави, а з іншого – виступає головним знаряддям реалізації її економічної доктрини. Податки – це об'єктивне суспільне явище, тому при побудові податкової системи слід виходити з реалій соціально-економічного стану країни. Жодна держава не може обійтись без податків, що є головним у її відносинах з суб'єктами господарювання. Історично це найдавніша форма фінансових відносин між державою і членами суспільства.

Отже, саме виникнення держави спричинило і появу платежів та внесків до державної скарбниці для фінансового забезпечення виконання державою її функції. Через податки йде перерозподіл суспільного продукту, формування фінансових ресурсів як держави в цілому, так і її адміністративно-територіальних одиниць. Отже, підсумовуючи викладене вище, можна сказати: *податки – це*

кошти, які держава збирає для спільних потреб усіх громадян. На ці кошти утримуються дитячі садочки, школи, лікарні, виплачуються пенсії тощо.

5.3. Сутність та функції податків

Як зазначалося вище, матеріальні блага розподіляються суспільством на користь держави для виконання останньою властивих їй функцій – оборони, охорони правопорядку, підтримки соціальної рівноваги тощо. Таким чином, сутність податків полягає в обов'язковому перерозподілі національного доходу з метою формування державних фінансових фондів. Особливістю податків є їх примусовий, обов'язковий характер, який не потребує зустрічної індивідуальної оплатності з боку держави.

До основних термінів оподаткування відносяться:

1. *Податок* (збір, обов'язковий платіж) – в Україні це обов'язків внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснюваний платниками у порядку і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування.

2. *Суб'єкт, або платник податків, зборів та обов'язкових платежів* – це особи, на яких Конституцією України та податковим законодавством покладено обов'язки:

- а) сплачувати податки, збори та обов'язкові платежі;
- б) нараховувати, утримувати та перераховувати податки, збори та обов'язкові платежі до бюджетів і до державних цільових фондів.

Платник податків може визнаватись суб'єктом оподаткування одним або декількома податками, зборами та обов'язковими платежами в залежності від діяльності, яку він провадить, володіння майном або інших обставин, у разі наявності яких виникають податкові зобов'язання.

Суб'єктом оподаткування може визнаватись й особа, на яку відповідно до податкового законодавства України покладено обов'язки щодо нарахування

податків, зборів та обов'язкових платежів, утримання їх з платника та перерахування до бюджету.

Суб'єктами оподаткування або платниками податків, зборів та обов'язкових платежів є юридичні або фізичні особи, банки, бюджетні організації, міжнародні об'єднання та організації, які відповідно до чинного податкового законодавства безпосередньо зобов'язані нараховувати, утримувати та сплачувати податки, збори та інші обов'язкові платежі.

Податкове законодавство завжди розпочинається з визначення суб'єктів оподаткування або платників податків, зборів та обов'язкових платежів, оскільки необхідно чітко знати, хто повинен платити той чи інший вид платежу до бюджету чи до державного цільового фонду та хто несе перед державою відповідальність за несплату або несвоєчасну сплату цього платежу.

3. *Об'єкт оподаткування* – юридично обумовлений факт або подія, після настання яких у суб'єкта виникає обов'язок сплатити податок; з економічної точки зору об'єктом оподаткування можуть виступати доход, прибуток, майно, грошовий капітал або розмір споживання.

Кожен податок, збір та обов'язковий платіж має самостійний об'єкт оподаткування, який визначається чинним податковим законодавством.

Об'єкт оподаткування повинен бути стабільним, чітко визначеним, мати безпосереднє відношення до платника податку.

4. *Предмет оподаткування* – фізична, якісна характеристика об'єкту, яка виступає еквівалентом об'єкту з метою оподаткування.

5. *Одиниця оподаткування* – це одиниця виміру (фізичного чи грошового) об'єкта оподаткування. Фізичний вимір досить точно відображає об'єкт оподаткування. Наприклад, оцінка земельної ділянки при оподаткуванні проводиться в гектарах, сотих гектара і т. ін. Чим більші розміри об'єкта оподаткування, тим більша одиниця виміру. Грошовий вимір може бути безпосереднім – при оцінці доходів і опосередкованим – при оцінці тієї ж земельної ділянки (за ринковою чи нормативною ціною), майна і т. ін.

6. *Джерело оподаткування* – дохід платника податку, збору та обов’язкового платежу, з якого він сплачує податок, збір та обов’язковий платіж.

7. *Податкова ставка* – законодавчо установлений розмір податку на одиницю оподаткування.

8. *Податкова квота* – це частка податку платника, яка може бути визначена як в абсолютному розмірі й у відносному виразі. Значення податкової квоти полягає в тому, що вона характеризує рівень оподаткування.

9. *Податковий оклад* – остаточна сума, що підлягає сплаті до бюджету; в більшості податків визначається як добуток бази оподаткування на ставку оподаткування.

10. *Джерело сплати податку* – фінансовий фонд суб’єкта оподаткування, за рахунок якого відбувається сплата податку. Як правило, джерелом можуть виступати прибуток, валовий дохід, чистий дохід фізичної особи тощо.

11. *Податкова пільга* – законодавчо закріплене повне або часткове звільнення від сплати податків, зборів та інших обов’язкових платежів.

Оскільки податки мають ознаки фінансових відносин (перерозподіл коштів та формування фондів), їх функції можна вважати тотожними функціями фінансів. Розрізняють такі функції фінансів:

1. *Фіскальна* – основне призначення полягає в мобілізації та накопиченні коштів в державних фондах.

2. *Розподільча* – одним із призначень податків є розподіл суспільних доходів з боку більш платоспроможних верств населення та суб’єктів господарювання на користь малозабезпечених; за рахунок виробничих галузей національної економіки на користь суб’єктів невиробничої сфери тощо. Завдяки цій функції підтримується соціальна рівновага та забезпечується відносна рівномірність доходів різних верств громадян.

3. *Регулююча функція* – податки як інструмент примусового вилучення частини доходів суспільства здатні суттєво впливати на стан національної економіки. Позитивний вплив дозволяє говорити про стимулюючу роль податків, негативний – про дестимулюючу роль оподаткування. Важливість урахування в

державній економічній політиці цієї функції була доведена новим економічним курсом Ф.Д.Рузвельта в роки Великої Депресії 1920-30-х рр.

4. *Контрольна функція* – допоміжна функція, яка полягає в контролі за допомогою податків за джерелами і обсягами доходів суспільства та напрямками їх використання.

5.4. Особливості сучасного функціонування податкової системи України

Статтею 3 Закону України “Про систему оподаткування” визначено основні принципи побудови системи оподаткування в Україні. Перелік задекларованих вітчизняних принципів оподаткування з точки зору теорії являє собою розширену копію класичних принципів оподаткування Адама Сміта.

Видатний представник політичної економії А.Сміт сформулював основні принципи оподаткування, які полягають у тому, що:

- громадяни кожної держави повинні брати участь у підтримці своєї держави по можливості та відповідно до доходів, які вони одержують під охороною держави;

- податок, що сплачується громадянами, повинен бути точно визначеним. Час його сплати й розмір повинен бути відомий платнику й усім, хто захоче знати;

- будь-який податок повинен стягуватися у зручний час і спосіб для платника;

- будь-який податок повинен бути побудований так, аби затрати на його вилучення були мінімальними.

У процесі переходу нашої країни до ринкових відносин особливо актуальною є проблема своєчасного забезпечення грошовими ресурсами доходної частини Державного бюджету.

Розв’язати цю вкрай важливу проблему можна лише завдяки ефективній діяльності податкової служби та розробці науково-обґрунтованої системи оподаткування, яка б відповідала реаліям сьогодення, забезпечувала зростання

податкових надходжень до бюджету та підвищувала рівень збору податкових платежів.

За пройдений період почала діяти ефективна система прогнозування та адміністрування податків, прийнято безліч законів і нормативних документів з реформування податкової служби, створено систему підготовки та перепідготовки кадрів, побудовано матеріально-технічну базу.

Податки класифікуються за різними ознаками.

Класифікація податків проводиться:

- за формою оподаткування;
- за економічним змістом об'єкта оподаткування;
- в залежності від рівня державних структур, які їх встановлюють;
- за способом їх стягнення (в залежності від територіального рівня);
- в залежності від способів встановлення ставок оподаткування;
- в залежності від встановленого порядку використання;
- за суб'єктом оподаткування.

За формою оподаткування податки поділяються на *прямі* і *непрямі*.

Критерієм такого поділу стала теоретична можливість перекладання обов'язку сплати податку на іншу особу – на споживача продукції. Критерій перекладання податку на споживача для визнання цього податку прямим чи непрямим є неточним, оскільки при певних умовах прямі податки також можуть бути перекладені на споживача продукції через механізм ціноутворення.

Прямі податки встановлюються відносно платників. Їх розмір залежить від розміру об'єкта оподаткування. Кінцевим платником прямих податків є той, хто одержує дохід, володіє майном.

До *прямих* податків належать всі прибуткові та майнові податки.

Вони встановлюються на дохід або майно платника податків і сприяють такому розподілу податкового тягара, при якому більше податків платить той, хто має більш високі доходи та більше майна. Такий принцип оподаткування більшість економістів вважає справедливим. У розвинених країнах світу, таких, як

США, Японія, Великобританія, Німеччина, прямі податки становлять близько 40–90 відсотків в загальній сумі податкових надходжень.

Окрім того, пряме оподаткування вимагає відпрацювання механізму попередження ухилень від оподаткування, а також складного механізму стягнення податків, оскільки виникають проблеми в обліку об'єкта оподаткування.

За ступенем обліку фінансового стану платника податків прямі податки поділяються на *особисті* та *реальні*.

Механізм обчислення та сплати особистих податків враховують платоспроможність та сімейний стан фізичної особи, оскільки вона сплачує податок в залежності від величини отриманого доходу (прибутку). Прикладом особистого податку є податок на доходи фізичних осіб.

Реальними податками оподатковується майно фізичних і юридичних осіб незалежно від індивідуальних фінансових можливостей платника податку. Прикладом реального податку є податок (плата) на землю чи податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, платники яких повинні сплачувати їх незалежно від того, чи отримали вони доходи і, якщо отримали, то в яких розмірах.

Непрямі податки встановлюються на окремі товари, роботи, послуги і включаються до їх ціни. Кінцевими платниками непрямих податків є споживачі товарів, робіт і послуг, а самі податки включаються у вигляді надбавки до ціни на ці товари, роботи й послуги. Непрямі податки ще називають податками на споживання.

Оскільки платниками непрямих податків є споживачі продукції, і самі податки включаються до ціни товарів, робіт і послуг, то їх розмір для окремого платника податку прямо не залежить від одержаних ним доходів або наявного у нього майна.

До *непрямих* податків належать такі податки, як *податок на додану вартість, акцизний збір, мито*.

Незважаючи на критику з боку багатьох економістів, непрямі податки доволі широко використовуються в усьому світі, оскільки при відносно простому

механізмі їх стягнення вони забезпечують стабільні й суттєві доходи держави та ухилитися від їх сплати важко. Крім того, психологічно ці податки сприймаються платниками легше, ніж прямі, адже вони приховані у ціні товару, роботи, послуги. Тому платник податку в момент його сплати не завжди усвідомлює, що сплачує податок державі.

За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяються на:

- прибуткові податки;
- майнові податки;
- податки на споживання;
- податки на різні дії;
- інші податки.

Прибуткові податки стягуються з доходів (прибутків) фізичних та юридичних осіб.

Майнові податки застосовуються при оподаткуванні рухомого та нерухомого майна, а також на використання різних ресурсів – землі, води, корисних копалин тощо.

Податки на споживання сплачуються не при одержанні доходів (прибутку), а при їх використанні.

Податки на різні дії стягуються за оформлення юридичних чи господарських актів, з фінансових операцій, реалізації продукції тощо.

В залежності від рівня державних структур, які встановлюють податки, вони поділяються на *загальнодержавні та місцеві.*

В Законі України “Про систему оподаткування” у редакції від 18 лютого 1997 року №77/97-ВР відокремлені *загальнодержавні та місцеві податки та збори.*

До загальнодержавних податків належать:

- 1) податок на додану вартість;
- 2) акцизний збір;
- 3) податок на прибуток підприємств, у тому числі дивіденди, що сплачуються до бюджету державними некорпоративними, казенними або комунальними підприємствами;

- 4) податок на доходи фізичних осіб;
- 5) мито;
- 6) державне мито;
- 7) податок на нерухоме майно (нерухомість);
- 8) плата за землю (земельний податок, а також орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності);
- 9) рентні платежі;
- 10) податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
- 11) податок на промисел;
- 12) збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;
- 13) збір за спеціальне використання природних ресурсів;
- 14) збір за забруднення навколишнього природного середовища;
- 15) збір до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення (*відмінено*);
- 16) збір на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- 17) збір до Державного інноваційного фонду (*відмінено*);
- 18) плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності;
- 19) фіксований сільськогосподарський податок;
- 20) збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
- 21) єдиний збір, що справляється у пунктах пропуску через державний кордон України;
- 22) збір за використання радіочастотного ресурсу України;
- 23) збори до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (початковий, регулярний, спеціальний);
- 24) збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;
- 25) збір за проведення гастрольних заходів;

26) судовий збір;

27) збір у вигляді цільової надбавки до затвердженого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

Загальнодержавні податки, збори та обов'язкові платежі відповідно до статті 14 Закону України “Про систему оподаткування” від 18 лютого 1997 року №77/97-ВР встановлюються Верховною Радою України та стягуються в обов'язковому порядку на всій території України незалежно від того, до якого бюджету вони зараховуються.

Уряд, місцеві органи влади не мають права скасовувати ці податки, збори та обов'язкові платежі або запроваджувати інші, встановлювати ставки оподаткування чи надавати пільги за виключенням тих, що передбачені чинним законодавством України.

Порядок зарахування загальнодержавних податків, зборів та обов'язкових платежів до Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів і до державних цільових фондів визначається відповідно до чинного законодавства України.

Такі податки, як податок на нерухоме майно (нерухомість), плата (податок) за землю, податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, податок на промисел, збір за використання природних ресурсів та збір за забруднення навколишнього природного середовища на території Автономної Республіки Крим, встановлюються Верховною Радою Автономної Республіки Крим. При цьому ставки по цих платежах встановлюються в межах граничних розмірів ставок, встановлених законодавством України.

Відповідно до статті 15 Закону України від 18 лютого 1997 року №77/97-ВР “Про систему оподаткування”, місцеві податки та збори налічують 16 видів платежів.

Сьогодні в Україні існує 2 види місцевих податків та 14 - місцевих зборів.

До місцевих податків належать:

- 1) податок з реклами;
- 2) комунальний податок.

До місцевих зборів належать:

- 1) готельний збір;
- 2) збір за припаркування автотранспорту;
- 3) ринковий збір;
- 4) збір за видачу ордера на квартиру;
- 5) курортний збір;
- 6) збір за участь у бігах на іподромі;
- 7) збір за виграш у бігах на іподромі;
- 8) збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі;
- 9) збір за право використання місцевої символіки;
- 10) збір за право проведення кіно- і телезйомок;
- 11) збір за проведення місцевого аукціону, конкурсного розпродажу і лотерей;
- 12) збір за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон;
- 13) збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг;
- 14) збір з власників собак.

Місцеві податки та збори, механізм їх справляння та порядок їх сплати встановлюються сільськими, селищними, міськими радами народних депутатів відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, встановлених законодавством України про місцеві податки та збори. Це не стосується лише збору за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон. Цей збір встановлюється обласними радами народних депутатів.

Комунальний податок, збір за припаркування автотранспорту, ринковий збір, збір за видачу ордера на квартиру, збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг, а також збір з власників собак відповідно до статті 15 даного Закону України за наявності об'єктів оподаткування або умов, з якими пов'язано запровадження цих податків і зборів, є обов'язковими для встановлення сільськими, селищними, міськими радами народних депутатів.

Місцеві податки та збори зараховуються до місцевих бюджетів.

В залежності від способів встановлення податкових ставок податки поділяються на *пропорційні, прогресивні та рівні*. До *пропорційних* належать податки, які передбачають сплату однакової суми з кожної одиниці оподаткування. Ставки *прогресивних податків* збільшуються із ростом одиниці оподаткування. *Рівний податок* стягується в однакової сумі зі всіх його платників. Перевагою таких податків є простота його стягнення.

В залежності від встановленого порядку використання податки поділяються також на *загальні та спеціальні*. Загальні податки при надходженні до бюджету знеособлюються. Вони не мають особливого призначення й передбачені для проведення загальнодержавних заходів і можуть бути використані для покриття будь-яких видів видатків державного та місцевого

5.5. Податкова служба України

Творчі зусилля і чесна праця податківців забезпечують сьогодні не лише ефективну діяльність податкової служби, а й подальші успішні перетворення в соціально-економічному розвитку країни. Стратегічні цілі податкових перетворень – у підтримці та стимулюванні реальної економіки, виробництва, легалізації, виходу з тіні прихованих капіталів, набутих некримінальним шляхом. Крок за кроком наступати на тіньову економіку, домагатись стовідсоткової сплати податків, вибудовувати ділові партнерські стосунки з платниками – найголовніші завдання податківців, виконання яких і надалі забезпечуватиме суспільне визнання праці податківців.

Державна податкова служба є органом, на який покладено забезпечення дотримання законодавства про податки, повний облік всіх платників податків та інших обов'язкових платежів в бюджет, здійснення контролю і забезпечення правильності обчислення цих платежів. Систему органів ДПС становлять три ланки:

1. Державна податкова адміністрація України.

2. *Державні податкові адміністрації в Автономній республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.*

3. *Державні податкові інспекції (об'єднані) в районах, містах, районах в містах; міжрайонні та об'єднані податкові інспекції.*

Економічні перетворення, що здійснюються в Україні, вимагають нових підходів як до системи справляння податків, так і формування податкової служби нового рівня. Державна податкова служба України підійшла до нового етапу: в цілому завершено створення матеріально-технічної бази, на черзі – формування нової психології податківців, нової атмосфери спілкування з платниками.

Ефективна діяльність державної податкової служби України потребує залучення сучасних інформаційних технологій, складовими яких є чотири основних компоненти: *технічні засоби і обладнання, програмне забезпечення, людські ресурси (персонал) та організація вдосконаленого бізнес-процесу.*

З метою встановлення партнерських відносин між податковими органами і платниками податків (клієнтами) на принципах добросовісності, неупередженості та прозорості необхідно провести кардинальні зміни в обслуговуванні клієнтів (фіскальна функція повинна бути змінена на функцію супроводження шляхом здійснення постійного моніторингу клієнта). Тобто, постійне спостереження за діяльністю платника податків та її аналіз на підставі максимально повної інформації, яку можна отримати без додаткового втручання в діяльність підприємства (автоматизація системи обробки і аналізу даних податкової і фінансової звітності, інформація з зовнішніх джерел дозволить всебічно аналізувати діяльність клієнта і не виходячи з кабінету знати, які порушення можливі під час здійснення діяльності платника. А це виключить вплив людського фактору на прийняття рішення про проведення податкового аудиту, поліпшить якість відбору підприємств для аудиту та зробить його більш ефективним). При цьому, платник повинен відчувати, що за його діяльністю здійснюється спостереження.

Підвищення ефективності діяльності податкової служби досягається також при вирішенні питання накопичення та обліку інформації про податкові

зобов'язання платника податків та їх погашення. Щоб бути корисною, така інформація повинна відповідати потребам користувачів, допомагаючи їм дати оцінку минулим та сучасним подіям, а щоб бути надійною – повинна бути повною.

Для цього необхідно:

- удосконалити роботу податкової служби з платниками податків (їх реєстрацію, присвоєння їм ідентифікаційних номерів платників податків, проведення камеральних перевірок, ведення карток особових рахунків, добір об'єктів для перевірки. Проведення комплексних перевірок та узагальнення їх результатів);

- критично оцінити сучасний стан системи податкового контролю;

- розробити напрями податкової реформи, реалізація якої передбачає застосування сучасних технологій обробки баз даних з використанням електронних засобів зв'язку, зокрема електронного цифрового підпису;

- підвищити рівень інформаційної взаємодії з державними, особливо контролюючими, органами.

Податкова служба – насамперед інформаційна база, система збору й опрацювання інформації, спроможна будувати прогнози, виявляти ризики. У цьому зміст модернізації служби. Створення такої інформаційної бази, захищених корпоративних і локальних мереж потребує дуже серйозної інфраструктури. Податкова система обладнана в ряді випадків і засобами оптичного зв'язку. Створена інформаційна база має працювати в державі як слід, тому вона повинна бути захищена, тобто має бути впевненість, що напрацьована інформаційна база не загубиться через вимкнення світла чи виникнення ще якихось інших ситуацій стосовно її збереження в зв'язку з відсутністю за нормативними правилами необхідного приміщення тощо.

Успішне функціонування будь-якої організації залежить, в першу чергу, від розвитку ефективного використання людських ресурсів - як головного ресурсу, необхідного досягнення стратегічних цілей. Подальший розвиток ДПС потребує створення цілісної системи управління людськими ресурсами, яка забезпечувала б

залучення, збереження та заохочення кращих працівників, скерованих на реалізацію стратегії ДПА України, що сприятиме становленню ДПС як високорозвинутої організації з високим рівнем довіри громадськості. Система управління людськими ресурсами (планування розвитку персоналу, його добір, навчання, оцінка персоналу, управління винагородами, розвиток кар'єри тощо) має ґрунтуватись в основному не на адміністративних методах, а на економічних стимулах і соціальних гарантіях. Впровадження модернізованої системи навчання, підготовки та перепідготовки кадрів, постійне підвищення рівня професійних знань та умінь податківців надасть можливість створити нову формацію персоналу.

Створення податкової служби та запровадження в країні реформ на початку 90-х років передбачало, що на шляху до ринкової економіки податки стануть найбільш дієвим інструментом регулювання економічних відносин (мають обмежити стихійність ринкових процесів, позитивно впливати на формування виробничої і соціальної інфраструктури, перешкоджати зростанню темпів інфляції). Проте на сьогодні кількість податків і зборів, які діють відповідно до Закону України “Про систему оподаткування”, занадто велика і не ефективна (загальний рівень усіх сплачуваних податків високий, не всі платники податків рівні у своїх податкових зобов'язаннях перед державою, механізм розрахунку та сплати податків складний, правова грамотність платників податків не висока, існують суттєві розбіжності між даними бухгалтерського і податкового обліку).

5.6. Податкова політика держави

Виражаючи інтереси суспільства в різних сферах життєдіяльності, держава виробляє та впроваджує відповідну політику: економічну, соціальну, екологічну, демографічну тощо. При цьому як засоби взаємодії об'єкта та суб'єкта державного регулювання соціально-економічних процесів використовуються фінансово-кредитні та цінові механізми.

Окресливши свою економічну політику, держава визначає напрямок розвитку, а також стратегію і тактику досягнення поставленої мети. Ось чому податкова політика і податкова система мають чітку цілеспрямованість на вирішення конкретних завдань і проблем.

Податкова політика держави є складовою частиною економічної політики, яка базується на сукупності юридичних актів, що встановлюють види податків, зборів та обов'язкових платежів, а також порядок їх стягнення та регулювання.

Кожна конкретна податкова система є відображенням податкової політики, яка проводиться державою.

Історія розвитку системи оподаткування свідчить про те, що податки можуть бути не лише джерелом наповнення бюджетів різних рівнів, а й інструментом регулювання тих чи інших соціально-економічних процесів – перерозподілу доходів між членами суспільства, стимулювання окремих видів господарської діяльності та обмеження розвитку інших тощо. Свідоме використання державою податків для досягнення певної мети проходить у рамках її податкової політики.

Суть, структура та роль системи оподаткування визначаються податковою політикою, яка є виключним правом держави, яка самостійно проводить цю політику в країні, виходячи із завдань соціально-економічного розвитку. Через податки, пільги та фінансові санкції, а також обов'язки по сплаті податків і відповідальність за порушення норм податкового законодавства, які виступають невід'ємною частиною системи оподаткування, держава висуває єдині вимоги до ефективного ведення господарства в країні.

Стратегія проведення податкової політики в Україні повинна спиратись на ґрунтовну теоретичну базу, максимально враховувати відмінність перехідного стану економіки держави.

Якщо податки економічно не обґрунтовані, то вони пригнічують і розвиток підприємств, і стимули до праці та спричиняють несправедливий перерозподіл доходів між соціальними групами.

Податкова політика являє собою систему заходів, які провадяться Урядом країни, по вирішенню певних короткострокових та довгострокових завдань, які

стоять перед суспільством, за допомогою системи оподаткування країни. До довгострокових завдань належать досягнення економічного зросту, максимального рівня зайнятості населення країни, росту рівня його благополуччя. Короткостроковими цілями відносно податкової політики можуть бути наповнення державного бюджету, досягнення його збалансованості, стимулювання інвестиційної діяльності тощо.

Податкова політика представляє собою діяльність держави у сфері встановлення та стягнення податків, зборів та обов'язкових платежів.

Загальна стратегія податкової політики повинна включати пріоритетні цілі, пов'язані з функціонуванням системи оподаткування, та методи їх досягнення. Перспективнішою є така податкова політика, яка здатна викликати й майбутній ефект, тобто реалізація певних заходів сьогодні дасть можливість забезпечити в майбутньому реалізацію інших заходів.

Найважливішим напрямком діяльності Уряду є створення сприятливих умов для розвитку економіки, забезпечення стабілізації фінансового стану держави, недопущення дефіциту бюджету, регулювання інфляційних процесів, забезпечення збалансованості бюджету, а також оживлення ділової активності та підтримка підприємств матеріальної сфери.

Податкова політика повинна передусім сприяти росту обсягів накопичення, створення умов, які полегшують оновлення капіталів підприємств.

При провадженні податкової політики держава обов'язково враховує інтереси кожного підприємства, кожного члена суспільства.

Однією з головних цілей формування системи оподаткування повинно бути поліпшення фінансового стану підприємств усіх форм власності і, особливо, пріоритетних напрямів виробництва.

З одного боку, податки зобов'язані забезпечити стабільну фінансову базу держави, а з іншого – залишити достатньо коштів підприємствам та громадянам з метою збереження максимальної зацікавленості у результатах їх діяльності.

Регулювання нових економічних відносин потребує гнучкої податкової політики, яка б дала змогу оптимально пов'язати інтереси держави з інтересами рядових платників податків.

Вся історія податкової політики зводиться до пошуків ідеалів оптимального оподаткування. При цьому держава не може задовольнятися лише загальними пропорціями розподілу ВВП. Вона повинна враховувати інтереси кожного підприємства, кожного члена суспільства. Іншими словами, податкова політика повинна влаштовувати і державу, і платників податків.

При переході до суто ринкової економіки повинні змінюватись як система оподаткування, так і методи розрахунків та сплати податків, а відповідно, і порядок їх адміністрування. При цьому в питаннях оподаткування не повинно бути сліпого копіювання досвіду окремих країн світу. Не можна накладати податкову систему будь-якої країни на нашу дійсність. Будь-які новації в податковому законодавстві повинні знаходити відображення лише після проведення глибокого вивчення існуючої проблеми та досвіду окремих елементів системи оподаткування країн з ринковою економікою, проведення досконалого аналізу доцільності зазначеної норми та можливості її застосування в українському податковому законодавстві.

Важливою умовою ефективної податкової політики є її стабільність і передбачуваність, завдяки чому у підприємств виникає можливість планувати господарську діяльність та правильно оцінювати ефективність прийнятих рішень.

Податкову політику можна розглядати в широкому та вузькому планах.

В широкому плані податкова політика охоплює питання формування доходів за рахунок постійних, тобто податкових, та тимчасових, тобто займаних, джерел.

Оскільки держава не може встановлювати занадто високий рівень оподаткування, тому що цьому протистоїть суспільство, вона змушена використовувати державні займи для покриття державних видатків. Однозначно оцінювати цю ситуацію не можна. Все залежить від конкретної ситуації. Головне при цьому те, що займи треба повертати, а повертати їх можна лише за рахунок

додаткових надходжень тих же самих податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Таким чином, державні займи – це не що інше, як відстрочені на майбутнє податки, збори й обов'язкові платежі.

Проблему ідеальної фіскальної системи можна поставити таким чином: який із способів – податки чи займи – краще відповідає найвищим цілям розвитку суспільства, забезпечує оптимальний розподіл наявних та завжди обмежених ресурсів між державою та приватним сектором. Як і податки, збори й обов'язкові платежі займи окремо чи в комплексі впливають на соціально-економічний стан в країні, на суспільне багатство, особисте благополуччя громадян.

У зв'язку з цим у фінансовій науці введено поняття “податкові фінанси” та “займані фінанси”.

У вузькому плані податкова політика охоплює діяльність держави лише у сфері оподаткування – встановлення видів податків, зборів та інших обов'язкових платежів, їх платників, об'єктів, ставок (нормативів) оподаткування, податкових пільг, строків та механізму стягнення податків та їх зарахування до бюджету чи до державних цільових фондів.

5.7. Особливості оподаткування окремими видами податків, зборів та обов'язкових платежів

Податок на додану вартість – Закон України від 03.04.97 р. № 168/97-ВР. Це непрямий податок, який сплачується до Державного бюджету на кожному етапі виробництва продукції, товарів, виконання робіт, надання послуг, при імпорті товарів до або під час митного оформлення. *Платниками податку на додану вартість є зокрема особи, обсяг оподатковуваних операцій з продажу товарів (робіт, послуг) яких протягом будь-якого періоду з останніх дванадцяти календарних місяців перевищував 300 тис. грн.; особи, що здійснюють на митній території України підприємницьку діяльність з торгівлі за готівкові кошти - незалежно від обсягів продажу (за винятком фізичних осіб, що здійснюють*

торгівлю на умовах сплати ринкового збору в порядку, встановленому законодавством тощо (стаття 2 Закону), які згідно з цим Законом зобов'язані здійснювати утримання та внесення до бюджету податку, що сплачується покупцем.

Акцизний збір (з підакцизних товарів: спирту, алкогольних напоїв, пива солодового, тютюнових виробів, нафтопродуктів, транспортних засобів) – Декрет Кабінету Міністрів України від 26.12.1992 р. № 18-92 “Про акцизний збір”. Це непрямий податок на високорентабельні та монопольні товари (продукцію), що включається до ціни цих товарів. *Платниками* є суб'єкти підприємницької діяльності – виробники підакцизних товарів, у тому числі з давальницької сировини, а також суб'єкти підприємницької діяльності та громадяни, що імпортують підакцизні товари (продукцію); юридичні або фізичні особи, які купують (одержують в інші форми володіння, користування або розпорядження) підакцизні товари у податкових агентів.

Податок на прибуток підприємств.

Податок на прибуток є прямим податком, який має важливе фіскальне значення і широкі можливості для регулювання та стимулювання підприємницької діяльності (регулююча функція цього податку розкривається за рахунок диференціації ставок оподаткування за різними видами діяльності та шляхом надання пільг у виробництві пріоритетних товарів).

Платниками податку на прибуток є:

1) з числа резидентів – суб'єкти господарської діяльності, бюджетні, громадські та інші підприємства, установи та організації, які здійснюють діяльність, спрямовану на отримання прибутку як на території України, так і за її межами;

2) з числа нерезидентів – фізичні чи юридичні особи, створені у будь-якій організаційно-правовій формі, які отримують доходи з джерелом їх походження з України, за винятком установ та організацій, що мають дипломатичний статус або імунітет згідно з міжнародними договорами України або законом.

3) філії, відділення та інші відокремлені підрозділи платників податку (далі філії), що не мають статусу юридичної особи, розташовані на території іншої, ніж такий платник податку, територіальної громади.

4) постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження з України або виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників.

Об'єктом оподаткування є прибуток, який визначається шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу звітного періоду на суму валових витрат платника податку, визначених статтею 5 Закону та суму амортизаційних відрахувань, нарахованих згідно із статтями 8 і 9 Закону.

Валовий дохід – це загальна сума доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі, виключній (морській) економічній зоні, так і за їх межами.

Валовий дохід включає:

1. Загальні доходи від продажу товарів (робіт, послуг), у тому числі допоміжних та обслуговуючих виробництв, що не мають статусу юридичної особи, а також доходи від продажу цінних паперів (крім операцій з їх первинного випуску (розміщення) та операцій з їх кінцевого погашення (ліквідації)).

2. Доходи від здійснення банківських, страхових та інших операцій з надання фінансових послуг, торгівлі валютними цінностями, цінними паперами, борговими зобов'язаннями та вимогами.

3. Доходи від операцій, передбачених статтею 7 Закону.

4. Доходи від спільної діяльності та у вигляді дивідендів, отриманих від нерезидентів, процентів, роялті, володіння борговими вимогами, а також доходів від здійснення операцій лізингу (оренди).

5. Доходи, не враховані в обчисленні валового доходу періодів, що передують звітному, та виявлені у звітному періоді.

6. Доходи з інших джерел, у тому числі, але не виключно, у вигляді:

- сум безповоротної фінансової допомоги, отриманої платником податку у звітному періоді, вартості товарів (робіт, послуг), безоплатно наданих платнику податку у звітному періоді, крім їх надання неприбутковим організаціям згідно з пунктом 7.11 статті 7 Закону та у межах таких операцій між платником податку та його відокремленими підрозділами, які не мають статусу юридичної особи;

- сум поворотної фінансової допомоги, отриманої платником податку у звітному періоді, що залишається неповерненою на кінець такого звітного періоду від осіб, що не є платниками цього податку (у тому числі нерезидентів), або осіб, які згідно із законодавством мають пільги з цього податку, включаючи право застосовувати ставку податку нижчу, ніж установлена пунктом 7.2 статті 7 або статтею 10 Закону. У разі коли у майбутніх податкових періодах платник податку повертає таку поворотну фінансову допомогу (її частину) особі, яка її надала, такий платник податку збільшує суму валових витрат на суму такої поворотної фінансової допомоги (її частини) за наслідками податкового періоду, в якому відбулося таке повернення. При цьому валові доходи такого платника податку не збільшуються на суму умовно нарахованих процентів, а податкові зобов'язання особи, що надала поворотну фінансову допомогу, не змінюються як при її видачі, так і при її зворотному отриманні. Як виняток з правила, визначеного цим абзацом, операції з отримання (надання) фінансової допомоги між платником податку та його філіями, відділеннями, іншими відокремленими підрозділами, що не мають статусу юридичної особи, розташованими на території України, не призводять до зміни їх валових витрат або валових доходів;

- сум невикористаної частини коштів, що повертаються із страхових резервів у порядку, передбаченому пунктом 12.2 Закону;

- сум заборгованості, що підлягає включенню до валових доходів згідно з пунктами 12.3 та 12.4 Закону;

- сум коштів страхового резерву, використаних не за призначенням;

- вартості матеріальних цінностей, переданих платнику податку згідно з договорами схову (у відповідальне зберігання) та використаних ним у власному виробничому чи господарському обороті;

- сум штрафів та/або неустойки чи пені, фактично одержаних за рішенням сторін договору або за рішенням відповідних державних органів, суду;

- сум державного мита, попередньо сплаченого позивачем, що повертається на його користь за рішенням суду;

- сум акцизного збору, сплачених (нарахованих) покупцями підакцизних товарів (за їх рахунок) на користь платника такого акцизного збору, уповноваженого законом вносити його до бюджету, та рентних платежів, а також сум збору у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію;

- доходів від продажу електричної енергії (включаючи реактивну).

Не включаються до складу валового доходу:

1. Суми податку на додану вартість, отримані (нараховані) платником податку на додану вартість, нарахованого на вартість продажу товарів (робіт, послуг), за винятком випадків, коли підприємство-продавець не є платником податку на додану вартість.

2. Суми коштів або вартість майна, отримані платником податку як компенсація (відшкодування) за примусове відчуження державою іншого майна платника податку у випадках, передбачених законодавством.

3. Суми коштів або вартість майна, отримані платником податку за рішенням суду або внаслідок задоволення претензій у порядку, встановленому законодавством як компенсація прямих витрат або збитків, понесених таким платником податку в результаті порушення його прав та інтересів, що охороняються законом, у разі якщо вони не були віднесені таким платником податку до складу валових витрат, або відшкодовані за рахунок коштів страхових резервів.

4. Суми коштів у частині надмірно сплачених податків, зборів (обов'язкових платежів), що повертаються або мають бути повернені платнику податку з бюджетів, якщо такі суми не були включені до складу валових витрат.

5. Суми коштів або вартість майна, що надходять платнику податку у вигляді прямих інвестицій або реінвестицій у корпоративні права, емітовані таким

платником податку, в тому числі грошові або майнові внески, згідно з договорами про спільну діяльність на території України без створення юридичної особи.

6. Суми доходів органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування від надання державних послуг (видачі дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, реєстрації, інших послуг, обов'язковість придбання яких передбачена законодавством), у разі зарахування таких доходів до відповідних бюджетів.

7. Суми доходів, накопичуваних на пенсійних рахунках у межах механізму додаткового пенсійного забезпечення, створених згідно з нормами пункту 5.8 Закону, а також суми надходжень до інших неприбуткових установ і організацій, що відповідають вимогам пункту 7.11 Закону.

8. Кошти спільного інвестування інститутів спільного інвестування (ІСІ) – кошти, залучені від інвесторів ІСІ, доходи від здійснення операцій з активами ІСІ та доходи, нараховані за активами ІСІ.

9. Суми одержаного платником податку емісійного доходу.

10. Номінальну вартість взятих на облік, але неоплачених (непогашених) цінних паперів, які засвідчують відносини позики, а також платіжних документів, емітованих (виданих) боржником на користь (на ім'я) платника податку як забезпечення або підтвердження заборгованості такого боржника перед таким платником податку (облігацій, ощадних сертифікатів, казначейських зобов'язань, векселів, боргових розписок, акредитивів, чеків, гарантій, банківських наказів та інших подібних платіжних документів).

11. Доходи від спільної діяльності на території України без створення юридичної особи, дивіденди, отримані платником податку від інших платників податку, що оподатковані у порядку, встановленому пунктами 7.7 та 7.8 Закону.

12. Кошти або майно, які повертаються власнику корпоративних прав, емітованих юридичною особою, після повної і кінцевої ліквідації такої юридичної особи-емітента, або після закінчення договору про спільну діяльність, але не вище номінальної вартості акцій (часток, паїв).

13. Кошти або майно, що надходять у вигляді міжнародної технічної допомоги, яка надається іншими державами відповідно до міжнародних угод, що набрали чинності у встановленому законодавством порядку.

14. Кошти, що надаються платнику податку – суб'єктові інноваційної діяльності спеціалізованими державними і комунальними інноваційними фінансово-кредитними установами відповідно до Закону України “Про інноваційну діяльність” та у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

15. Вартість основних фондів, безоплатно отриманих платником податку з метою здійснення їх експлуатації у випадках, передбачених законодавством:

- якщо такі основні фонди отримані за рішенням органів центральної виконавчої влади;

- у разі отримання спеціалізованими експлуатуючими підприємствами об'єктів енергопостачання, газо- і теплозабезпечення, водопостачання, каналізаційних мереж відповідно до рішень місцевих органів виконавчої влади та виконавчих органів рад, прийнятих у межах їх повноважень;

- у разі отримання підприємствами комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури, зазначених у підпункті 5.4.9 пункту 5.4 статті 5 Закону, що перебували на балансі інших підприємств та утримувалися за їх рахунок.

16. Кошти або майно, що надаються у вигляді безповоротної допомоги громадським організаціям інвалідів та підприємствам і організаціям, що визначені пунктом 7.12 статті 7 Закону.

17. Інші надходження, прямо визначені нормами Закону.

Таким чином, *скоригований валовий доход* – це валовий доход, визначений згідно з пунктом 4.1 без врахування доходів, зазначених у пункті 4.2 Закону.

Валові витрати виробництва та обігу (далі – валові витрати) – це сума будь-яких витрат платника податку у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, здійснюваних як компенсація вартості товарів (робіт, послуг), які придбаваються (виготовляються) таким платником податку для їх подальшого використання у власній господарській діяльності.

До складу валових витрат включаються:

1. Суми будь-яких витрат, сплачених (нарахованих) протягом звітнього періоду у зв'язку з підготовкою, організацією, веденням виробництва, продажем продукції (робіт, послуг) і охороною праці, у тому числі витрати з придбання електричної енергії (включаючи реактивну), з урахуванням обмежень, установлених пунктами 5.3 - 5.8 Закону.

2. Суми коштів або вартість товарів (робіт, послуг), добровільно перераховані (передані) протягом звітнього року до Держбюджету України або бюджетів місцевого самоврядування, до неприбуткових організацій у розмірі, що становить не менше 2 та не більше 5 відсотків оподаткованого прибутку попереднього звітнього року, за винятком відрахувань, визначених пунктом 5.8 Закону, та внесків, передбачених підпунктом 5.2.17 Закону.

3. Сума коштів, перерахованих підприємствами всеукраїнських об'єднань осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на яких працює за основним місцем роботи не менше 75 відсотків таких осіб, цим об'єднанням для проведення їх благодійної діяльності, але не більше 10 відсотків оподаткованого прибутку попереднього звітнього періоду.

4. Суми коштів, внесені до страхових резервів у порядку, передбаченому статтею 12 Закону.

5. Суми внесених (нарахованих) податків, зборів (обов'язкових платежів), установлених Законом України "Про систему оподаткування", включаючи акцизний збір та рентні платежі, а також збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, за винятком податків, зборів (обов'язкових платежів), передбачених підпунктами 5.3.3, 5.3.4, та пені, штрафів, неустойок, передбачених підпунктом 5.3.5 Закону.

Для платників податку, основною діяльністю яких є виробництво сільськогосподарської продукції, до складу валових витрат включається плата за землю, що не використовується в сільськогосподарському виробничому обороті.

6. Суми витрат, не віднесені до складу валових витрат минулих звітних податкових періодів у зв'язку з втратою, знищенням або зіпсуттям документів,

установлених правилами податкового обліку, та підтверджених такими документами у звітному податковому періоді.

7. Суми витрат, не враховані у минулих податкових періодах у зв'язку з допущенням помилок та виявлених у звітному податковому періоді у розрахунку податкового зобов'язання.

8. Суми безнадійної заборгованості в частині, що не була віднесена до валових витрат, у разі коли відповідні заходи щодо стягнення таких боргів не привели до позитивного наслідку, а також суми заборгованості, стосовно яких закінчився строк позовної давності. Для банків та інших небанківських фінансових установ норми цього пункту діють з урахуванням норм статті 12 Закону.

9. Суми витрат по операціях, передбачених пунктом 5.9 та статтею 7 Закону.

10. Суми витрат, пов'язаних з поліпшенням основних фондів у межах, встановлених підпунктом 8.7.1 Закону, та суми перевищення балансової вартості основних фондів та нематеріальних активів над вартістю їх продажу, визначені у порядку, встановленому статтею 8 Закону.

11. Суми коштів або вартість майна, добровільно перераховані (передані) для цільового використання з метою охорони культурної спадщини установам науки, освіти, культури, заповідникам, музеям-заповідникам, а також неприбутковим установам та організаціям у випадках, визначених у пункті 7.11 статті 7 Закону, у розмірі, що становить не менше 2 та не більше 5 відсотків оподаткованого прибутку попереднього звітного періоду (для громадських організацій інвалідів – не більше десяти відсотків оподаткованого прибутку попереднього звітного періоду).

12. Суми витрат, пов'язаних з придбанням, добудовою об'єкта незавершеного будівництва та введенням його в експлуатацію, які виникають у платника податку – покупця об'єкта незавершеного будівництва протягом строку будівництва, визначеного умовами приватизації. При цьому такі витрати амортизації не підлягають.

13. Суми витрат, пов'язаних з розвідкою (дорозвідкою) та облаштуванням нафтових та газових родовищ (за винятком витрат на спорудження будь-яких свердловин, що використовуються для розробки нафтових та газових родовищ).

14. Суми коштів або вартість майна, добровільно перераховані (передані) організаціям роботодавців та їх об'єднанням, створеним відповідно до закону з цього питання, у вигляді вступних, членських та цільових внесків, але не більше 0,2 відсотка фонду оплати праці платника податку у розрахунку за звітний рік.

Не включаються до складу валових витрат витрати на:

1. Потреби, не пов'язані з веденням господарської діяльності, а саме:

- організацію та проведення прийомів, презентацій, свят, розваг та відпочинку, придбання та розповсюдження подарунків (крім благодійних внесків та пожертвувань неприбутковим організаціям, визначеним пунктом 7.11 Закону, та витрат, пов'язаних з проведенням рекламної діяльності, які регулюються нормами підпункту 5.4.4 Закону). Обмеження частини другої цього підпункту не стосуються платників податку, основною діяльністю яких є організація прийомів, презентацій і свят за замовленням та за рахунок інших осіб;

- придбання лотерей, участь в азартних іграх;

- фінансування особистих потреб фізичних осіб за винятком виплат, передбачених пунктами 5.6 і 5.7 Закону.

2. Придбання, будівництво, реконструкцію, модернізацію, ремонт та інші поліпшення основних фондів та витрати, пов'язані з видобутком корисних копалин, а також з придбанням нематеріальних активів, які підлягають амортизації, згідно із статтями 8 і 9 та підпунктом 7.9.4 Закону.

3. Сплату податку на прибуток підприємств, податку на нерухомість, а також податків, установлених пунктами 7.8, 10.2 і статтею 13 Закону; сплату податку на додану вартість, включеного до ціни товарів (робіт, послуг), що придбаваються платником податку для виробничого або невиробничого використання, сплату податків на доходи фізичних осіб, які відраховуються за рахунок сум виплат таких доходів згідно із законом України про оподаткування доходів фізичних осіб.

Для платників податку на прибуток підприємств, які не зареєстровані як платники податку на додану вартість, до складу валових витрат виробництва (обігу) входять суми податків на додану вартість, сплачених у складі ціни придбання товарів (робіт, послуг), вартість яких належить до валових витрат такого платника податку.

У разі якщо платник податку на прибуток, зареєстрований як платник податку на додану вартість, одночасно здійснює операції з продажу товарів (робіт, послуг), що оподатковуються податком на додану вартість та звільнені від оподаткування, або не є об'єктом оподаткування таким податком, податок на додану вартість, сплачений у складі витрат на придбання товарів (робіт, послуг), які відносяться до складу валових витрат, та основних фондів і нематеріальних активів, що підлягають амортизації, включається відповідно до валових витрат або балансова вартість відповідної групи основних фондів збільшується на суму, що не включена до складу податкового кредиту такого платника податку згідно із Законом України "Про податок на додану вартість".

4. Сплату вартості торгових патентів, яка враховується у зменшення податкових зобов'язань платника податку в порядку, передбаченому пунктом 16.3 Закону.

5. Сплату штрафів та/або неустойки чи пені за рішенням сторін договору або за рішенням відповідних державних органів, суду.

6. Утримання органів управління об'єднань платників податку, включаючи утримання холдінгових компаній, які є окремими юридичними особами.

7. Виплату емісійного доходу на користь емітента корпоративних прав.

8. Виплату дивідендів.

9. Виплату винагород або інших видів заохочень пов'язаним з таким платником податку фізичним чи юридичним особам у разі, якщо немає документальних доказів, що таку виплату або заохочення було проведено як компенсацію за фактично надану послугу (відпрацьований час). За наявності зазначених документальних доказів віднесенню до складу валових витрат

підлягають фактичні суми виплат (заохочень), але не більші ніж суми, розраховані за звичайними цінами.

Не підлягають віднесенню до складу валових витрат суми збитків платника податку, понесених у зв'язку з продажем товарів (робіт, послуг) або їх обміном за цінами, що нижчі за звичайні, пов'язаним з таким платником податку особам.

У разі коли сума виплат (заохочень) або її частина пов'язаним фізичним особам не визнаються валовими витратами, така сума (або її частина) є базою для нарахування внесків на соціальні заходи, передбачені пунктом 5.7 Закону.

Не належать до складу валових витрат будь-які витрати, не підтверджені відповідними розрахунковими, платіжними та іншими документами, обов'язковість ведення і зберігання яких передбачена правилами ведення податкового обліку.

Особливості віднесення витрат подвійного призначення до складу валових витрат платника податку

До валових витрат включаються:

1. Витрати платника податку на забезпечення найманих працівників спеціальним одягом, взуттям, обмундируванням, що необхідні для виконання професійних обов'язків, а також продуктами спеціального харчування за переліком, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

2. Витрати, крім тих, що підлягають амортизації, пов'язані з науково-технічним забезпеченням господарської діяльності, на винахідництво і раціоналізацію господарських процесів, проведення дослідно-експериментальних та конструкторських робіт, виготовлення та дослідження моделей і зразків, пов'язаних з основною діяльністю платника податку, виплатою роялті та придбанням нематеріальних активів (крім тих, що підлягають амортизації) для їх використання в господарській діяльності платника податку.

Витрати на придбання літератури для інформаційного забезпечення господарської діяльності платника податку, у тому числі з питань законодавства, і передплату спеціалізованих періодичних видань, а також на проведення аудиту

згідно з чинним законодавством, включаючи проведення добровільного аудиту за рішенням платника податку.

Витрати платника податку, пов'язані з професійною підготовкою або перепідготовкою за профілем такого платника податку фізичних осіб, що перебувають у трудових відносинах з таким платником податку, в українських закладах освіти, за винятком фізичних осіб, пов'язаних з таким платником податку.

3. Будь-які витрати на гарантійний ремонт (обслуговування) або гарантійні заміни товарів, проданих платником податку, вартість яких не компенсується за рахунок покупців таких товарів, але не більше від суми, яка відповідає рівню гарантійних замінь, прийнятих (оприлюднених) платником податку, але не вище 10 відсотків від сукупної вартості таких товарів, що були продані, та по яких не закінчився строк гарантійного обслуговування.

4. Витрати платника податку на проведення передпродажних та рекламних заходів стосовно товарів (робіт, послуг), що продаються (надаються) такими платниками податку.

Витрати на організацію прийомів, презентацій і свят, придбання і розповсюдження подарунків, включаючи безоплатну роздачу зразків товарів або безоплатне надання послуг (виконання робіт) з рекламними цілями, але не більше 2 відсотків від оподаткованого прибутку платника податку за попередній звітний (податковий) рік.

5. Будь-які витрати платника податку, пов'язані з утриманням та експлуатацією фондів природоохоронного призначення (крім витрат, що підлягають амортизації або відшкодуванню), які перебувають у його власності, витрати із самостійного зберігання, переробки, захоронення або оплати послуг із зберігання, переробки, захоронення та ліквідації відходів від господарської діяльності платника податку сторонніми організаціями, з очищення стічних вод, інші витрати на збереження екологічних систем, які перебувають під негативним впливом господарської діяльності платника податку.

6. Будь-які витрати зі страхування ризиків загибелі врожаю, транспортування продукції платника податку; цивільної відповідальності, пов'язаної з експлуатацією транспортних засобів, що перебувають у складі основних фондів платника податку; екологічної та ядерної шкоди, що може бути завдана платником податку іншим особам; майна платника податку; кредитних та інших комерційних ризиків платника податку, за винятком страхування життя, здоров'я або інших ризиків, пов'язаних з діяльністю фізичних осіб, що перебувають у трудових відносинах з платником податку, обов'язковість якого не передбачена законодавством, або будь-які витрати зі страхування сторонніх фізичних чи юридичних осіб.

7. Будь-які витрати на придбання ліцензій та інших спеціальних дозволів, виданих державними органами для ведення господарської діяльності, включаючи плату за реєстрацію підприємства в органах державної реєстрації, зокрема, в органах місцевого самоврядування, їх виконавчих органах, крім витрат на придбання торгових патентів. Витрати на придбання ліцензій та інших спеціальних дозволів на право здійснення за межами України вилову риби та морепродуктів, а також надання транспортних послуг.

8. Витрати на відрядження фізичних осіб, що перебувають у трудових відносинах з таким платником податку або є членами керівних органів платника податку, у межах фактичних витрат особи, яка відряджена, на проїзд (включаючи перевезення багажу) як до місця відрядження і назад, так і за місцем відрядження, оплати вартості проживання у готелях (мотелях), а також включених до таких рахунків витрат на харчування чи побутові послуги (прання, чистка, лагодження та прасування одягу, взуття чи білизни), найм інших жилих приміщень, телефонних рахунків, оформлення закордонних паспортів, дозволів на в'їзд (віз), обов'язкового страхування, витрат на усний та письмовий переклади, інших документально оформлених витрат, пов'язаних з правилами в'їзду та перебування у місці відрядження, включаючи будь-які збори і податки, що підлягають сплаті у зв'язку зі здійсненням таких витрат.

Не дозволяється відносити до складу витрат на харчування вартість алкогольних напоїв та тютюнових виробів, суми “чайових”, за винятком випадків, коли суми таких “чайових” включаються до рахунку згідно із законами країни перебування, а також плати за видовищні заходи.

9. До валових витрат відносяться витрати платника податку на утримання, експлуатацію та забезпечення основної діяльності таких об'єктів соціальної інфраструктури, що перебували на балансі та утримувалися за рахунок такого платника податку на момент набрання чинності Законом (крім капітальних затрат, які підлягають амортизації):

- дитячих ясел або садків;
- закладів середньої та середньої професійно-технічної освіти та закладів підвищення кваліфікації працівників такого платника податку;
- дитячих, музичних та художніх шкіл, шкіл мистецтв, у разі якщо вони не надають платних послуг та не займаються іншою комерційною діяльністю;
- закладів охорони здоров'я, пунктів безоплатного медичного обстеження, профілактики та допомоги працівникам;
- спортивних залів і площадок, що використовуються безоплатно для фізичного оздоровлення та психологічного відтворення працівників, клубів і будинків культури, в разі якщо вони не використовуються для надання платних послуг та іншої комерційної діяльності (крім будинків відпочинку, туристичних баз та інших подібних закладів);
- приміщень, що використовуються платником податку для організації харчування працівників такого платника податку;
- багатоквартирного житлового фонду, включаючи гуртожитки, одноквартирного житлового фонду в сільській місцевості та об'єктів житлово-комунального господарства, які перебувають на балансі юридичних осіб, щодо яких платником податку прийнято документально оформлене рішення про передачу на баланс місцевих рад;
- дитячих таборів відпочинку за умови, що вони не здаються в оренду, не використовуються для надання платних послуг або іншої комерційної діяльності.

10. До валових витрат платника податку відносяться витрати на утримання, експлуатацію та забезпечення основної діяльності (крім тих, що підлягають амортизації):

- пунктів медичного огляду найманих працівників, наявність яких зумовлена законодавством або колективними договорами, укладеними згідно із законом;

- приміщень житлового фонду, які належать юридичним особам, основною діяльністю яких є надання платних послуг з туристичного обслуговування сторонніх громадян чи здавання таких приміщень в оренду (найм) стороннім громадянам або організаціям у порядку, визначеному цим Законом;

- легкових автомобілів, побутових літальних апаратів, моторних човнів, катерів і яхт, призначених для відпочинку, що належать платникам податку, основною діяльністю яких є надання платних послуг з транспортного чи туристичного обслуговування сторонніх громадян або організацій, а також якщо ці засоби належать спортивним організаціям і використовуються як спортивне знаряддя.

З урахуванням норм пункту 5.3 Закону *до складу валових витрат платника податку відносяться витрати на оплату праці фізичних осіб*, що перебувають у трудових відносинах з таким платником податку, які включають витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати та інших видів заохочень і виплат, виходячи з тарифних ставок, у вигляді премій, заохочень, відшкодувань вартості товарів (робіт, послуг), витрати на виплату авторських винагород та виплат за виконання робіт (послуг), згідно з договорами цивільно-правового характеру, будь-які інші виплати в грошовій або натуральній формі, встановлені за домовленістю сторін (крім сум матеріальної допомоги, які звільняються від оподаткування згідно з нормами закону, що регулює питання оподаткування доходів фізичних осіб (законодавства, що встановлює правила оподаткування прибутковим податком з громадян).

До складу валових витрат платника податку відносяться суми збору на обов'язкове державне пенсійне страхування та внесків на загальнообов'язкове

державне соціальне страхування, нараховані на виплати, зазначені в підпункті 5.6.1 Закону, у розмірах і порядку, встановлених законодавством.

Платник податку веде податковий облік приросту (убутку) балансової вартості товарів (крім тих, що підлягають амортизації, та цінних паперів), сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, напівфабрикатів, малоцінних предметів (далі - запасів) на складах, у незавершеному виробництві та залишках готової продукції, витрати на придбання та поліпшення (перетворення, зберігання) яких включаються до складу валових витрат згідно з цим Законом (за винятком тих, що отримані безкоштовно).

Вартість запасів оплачених, але не отриманих (не оприбуткованих) платником податку – покупцем, до приросту запасів не включається.

Вартість запасів оплачених, але не відвантажених (не знятих з обліку) платником податку – продавцем, до убутку запасів не включається.

У разі коли балансова вартість таких запасів на кінець звітного періоду перевищує їх балансову вартість на початок того ж звітного періоду, різниця включається до складу валових доходів платника податку у такому звітному періоді.

У разі коли балансова вартість таких запасів на кінець звітного періоду є меншою за їх балансову вартість на початок того ж звітного періоду, різниця включається до складу валових витрат платника податку у такому звітному періоді.

Ставка податку.

Прибуток платників податку, включаючи підприємства, засновані на власності окремої фізичної особи, оподатковується за ставкою 25 відсотків до об'єкта оподаткування.

Порядок нарахування та сплати.

Нараховується податок за діючою ставкою до оподатковуваного прибутку, який визначається:

$$П = ВД - ВВ - А, \quad (5.1)$$

де П – прибуток до оподаткування;

ВД – скоригований валовий дохід платника;

ВВ – валові витрати платника;

А – сума амортизаційних відрахувань.

Існують особливості визначення дати збільшення валових доходів і валових витрат залежно від виду здійснюваних операцій. Якщо здійснюється виробництво, то датою збільшення валових доходів вважають дату, яка припадає на податковий період, протягом якого відбувається будь-яка з подій, що сталася раніше:

- 1) або дата зарахування коштів на розрахунковий рахунок від покупця;
- 2) або дата відвантаження товарів.

Датою збільшення валових витрат при цьому є дата, яка припадає на податковий період, протягом якого відбувається будь-яка з подій, що сталася раніше:

- 1) або дата списання коштів з рахунку платника податку в оплату товару;
- 2) або дата оприбуткування платником податку товарів.

Не пізніше 40 днів, що настають за звітним кварталом, платник податку подає до податкового органу декларацію про прибуток за звітний квартал, розраховану наростаючим підсумком з початку звітного року. Протягом кварталу щомісяця платник податку сплачує авансові внески до бюджету, виходячи з оподатковуваного обороту за підсумками першого та другого місяців звітного кварталу.

Податок з доходів фізичних осіб.

Податок з доходів громадян стягується безпосередньо з доходів платників – фізичних осіб на підставі Закону України “Про податок з доходів фізичних осіб” від 22 травня 2003 року №889-IV (далі – Закон). *Перевага* податку – соціальна справедливість, за допомогою прогресивних ставок і пільг в оподаткуванні можливо зменшити податковий тягар для малозабезпечених верств населення і посилювати для осіб з високими доходами. *Недолік* – значні можливості для платників у заниженні оподатковуваного доходу і в ухиленні від сплати податку.

Платниками податку є:

- резиденти, які отримують як доходи з джерелом їх походження з території України, так і іноземні доходи;

- нерезиденти, які отримують доходи з джерелом їх походження з території України.

Не є платником податку нерезидент, який отримує доходи з джерелом їх походження з території України і має дипломатичні привілеї та імунітет, встановлені на умовах взаємності міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, щодо доходів, одержуваних ним безпосередньо від здійснення такої дипломатичної чи прирівняної до неї таким міжнародним договором іншої діяльності.

Об'єктом оподаткування резидента є:

- 1) загальний місячний оподатковуваний дохід;
- 2) чистий річний оподатковуваний дохід, який визначається шляхом зменшення загального річного оподаткованого доходу на суму податкового кредиту такого звітного року;
- 3) доходи з джерелом їх походження з України, які підлягають кінцевому оподаткуванню при їх виплаті;
- 4) іноземні доходи.

Об'єктом оподаткування нерезидента є:

- 1) загальний місячний оподатковуваний дохід з джерелом його походження з України;
- 2) загальний річний оподатковуваний дохід з джерелом його походження з України;
- 3) доходи з джерелом їх походження з України, які підлягають кінцевому оподаткуванню при їх виплаті.

При нарахуванні доходів у вигляді валютних цінностей або інших активів, вартість яких виражена в іноземній валюті або міжнародних розрахункових одиницях, така вартість перераховується у гривні за валютним (обмінним) курсом Національного банку України, діючим на момент одержання таких доходів.

При нарахуванні доходів у будь-яких негрошових формах об'єкт оподаткування визначається як вартість такого нарахування, визначена за звичайними цінами, помножена на коефіцієнт, який розраховується за такою формулою:

$$K = 100 : (100 - Sp), \quad (5.2)$$

де K - коефіцієнт;

Sp - ставка податку, встановлена для таких доходів на момент такого нарахування.

Вартість такого нарахування визначається виходячи із звичайної ціни, збільшеної на суму податку на додану вартість, якщо особа, яка здійснює таке нарахування, є платником податку на додану вартість та акцизного збору, якщо надається підакцизний товар.

У такому ж порядку визначається об'єкт оподаткування для сум надміру витрачених коштів, отриманих платником податку на відрядження або під звіт та не повернутих у встановлений строк.

При нарахуванні доходів у вигляді заробітної плати об'єкт оподаткування визначається як нарахована сума такої заробітної плати, зменшена на суму збору до Пенсійного фонду України та внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, які відповідно до закону справляються за рахунок доходу найманої особи.

Загальний оподатковуваний дохід платника визначається ст.4 Закону.

Ставка податку становить 15 відсотків від об'єкта оподаткування.

Крім того, ставка податку може становити 5 відсотків від об'єкта оподаткування, нарахованого податковим агентом як: процент на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок (у тому числі картковий рахунок); процентний або дисконтний дохід за іменним ощадним (депозитним) сертифікатом; процент на вклад (внесок) до кредитної спілки, створеної відповідно до закону; інвестиційний дохід, який виплачується компанією, що управляє активами інституту спільного інвестування, відповідно до закону; дохід за іпотечним сертифікатом участі, іпотечним сертифікатом з фіксованою

дохідністю, відповідно до закону; в інших випадках, прямо визначених відповідними нормами цього Закону.

Ставка податку становить подвійний розмір ставки, визначеної пунктом 7.1 Закону, від об'єкта оподаткування, нарахованого як виграш чи приз (крім у державну лотерею у грошовому виразі) на користь резидентів або нерезидентів, та від будь-яких інших доходів, нарахованих на користь нерезидентів – фізичних осіб, за винятком доходів, визначених у підпункті 9.11.3 Закону.

Податкові соціальні пільги в оподаткуванні доходів фізичних осіб.

З урахуванням норм пункту 6.5 Закону платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподатковуваного доходу, отримуваного з джерел на території України від одного працедавця у вигляді заробітної плати, на суму податкової соціальної пільги у таких розмірах:

1) у розмірі, що дорівнює одній мінімальній заробітній платі (у розрахунку на місяць), встановленій законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку;

2) у розмірі, що дорівнює 150 відсоткам суми пільги, визначеної за правилами пункту 1, – для платника податку, який:

- є самотньою матір'ю або самотнім батьком (опікуном, піклувальником) – у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років;

- утримує дитину-інваліда – у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років;

- має троє чи більше дітей віком до 18 років – у розрахунку на кожну таку дитину;

- є вдівцем або вдовою;

- є особою, віднесеною законом до 1 або 2 категорії осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, включаючи осіб, нагороджених грамотами Президії Верховної Ради УРСР у зв'язку з їх участю в ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи;

- є учнем, студентом, аспірантом, ординатором, ад'юнктом;

- є інвалідом I або II групи, у тому числі з дитинства;

- є особою, якій присуджено довічну стипендію як громадянину, що зазнав переслідувань за правозахисну діяльність, включаючи журналістів;

3) у розмірі, що дорівнює 200 відсоткам суми пільги, визначеної за правилами пункту 1, – для платника податку, який є:

- особою, що є Героєм України, Героєм Радянського Союзу, Героєм Соціалістичної Праці або повним кавалером ордена Слави чи ордена Трудової Слави;

- учасником бойових дій під час Другої світової війни або особою, яка у той час працювала в тилу, на яких поширюється дія Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”;

- колишнім в’язнем концтаборів, гетто та інших місць примусового утримання під час Другої світової війни або особою, визнаною репресованою чи реабілітованою;

- особою, яка була насильно вивезена з території колишнього СРСР під час Другої світової війни на територію держав, що перебували у стані війни з колишнім СРСР або були окуповані фашистською Німеччиною та її союзниками;

- особою, яка перебувала на блокадній території колишнього Ленінграда (Санкт-Петербург, Російська Федерація) у період з 8 вересня 1941 року по 27 січня 1944 року.

Порядок вибору податкової соціальної пільги, більшої за розміром. У разі, якщо платник податку має право на застосування податкової соціальної пільги з двох і більше підстав, податкова соціальна пільга застосовується один раз з підстави, що передбачає її найбільший розмір, при дотриманні процедур, визначених Законом.

Податкова соціальна пільга застосовується до нарахованого місячного доходу платнику податку у вигляді заробітної плати виключно за одним місцем його нарахування (виплати).

Платник податку подає працедавцю заяву про самостійне обрання місця застосування податкової соціальної пільги (далі – заява про застосування пільги) за формою, визначеною центральним податковим органом.

Податкова соціальна пільга починає застосовуватися до нарахованих доходів у вигляді заробітної плати з дня отримання працедавцем заяви платника податку про застосування пільги. Пільга не застосовується до доходу, нарахованого до моменту отримання такої заяви, крім випадків, зазначених у пункті 6.3.3 Закону.

Платник податку, який змінює за самостійним рішенням місце отримання податкової соціальної пільги, зобов'язаний надати працедавцю за попереднім місцем її застосування заяву про відмову від такої пільги за формою, визначеною центральним податковим органом. Така заява не подається, якщо платник податку припиняє трудові відносини з таким працедавцем з будь-яких підстав, а також у випадках, визначених у пункті 6.3.3 Закону.

Працедавець відображає у складі річної податкової звітності всі випадки отримання заяв платників податку про застосування пільги та заяв про відмову від такої пільги.

Податкова соціальна пільга застосовується за місцем отримання платником податку основного доходу (визначеним у трудовій книжці) на дату набрання чинності цим пунктом, без подання заяви про застосування пільги.

Порядок надання таких документів та їх склад визначається Кабінетом Міністрів України.

Податкова соціальна пільга не може бути застосована до інших доходів платника податку, якщо він отримує протягом звітного податкового місяця одночасно такі доходи, як:

а) плата за виконання громадських робіт, яка повністю або частково фінансується за рахунок бюджету або відповідного фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування;

б) стипендія, грошове чи майнове (речове) забезпечення, одержувані учнями, студентами, аспірантами, ординаторами, ад'юнктами, військовослужбовцями строкової служби, що виплачуються з бюджету;

в) заробітна плата під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі;

г) заробітна плата, нарахована (виплачена) за здійснення роботи за наймом у складі екіпажу (команди) транспортного засобу, який перебуває за межами

території України, її територіальних вод (виключної економічної зони), у тому числі на якірних стоянках, та належить резиденту на правах власності або перебуває у його тимчасовому (строковому) користуванні та/або є зареєстрованим у Державному судновому реєстрі України чи Судновій книзі України;

д) заробітна плата осіб, які відповідно до закону є державними службовцями;

е) доходи самозайнятої особи від підприємницької діяльності, а також іншої незалежної професійної діяльності.

Податкова соціальна пільга, передбачена підпунктами “а – в” підпункту 6.1.2 пункту 6.1 Закону, надається до кінця року, в якому дитина досягає вісімнадцяти років, а у разі її смерті до досягнення такого віку, – до кінця року, на який припадає така смерть. Право на отримання такої податкової соціальної пільги втрачається у разі позбавлення платника податку батьківських прав або якщо він відмовляється від дитини чи передає дитину на державне утримання, у тому числі до будинку маляти, дитини, інтернату, дитячого будинку сімейного типу, незалежно від того, чи береться плата за таке утримання, чи ні, а також якщо дитина стає курсантом на умовах її повного утримання починаючи з податкового місяця, на який припадає відповідна подія.

Податкова соціальна пільга застосовується до доходу, нарахованого на користь платника податку протягом звітного податкового місяця як заробітна плата (інші прирівняні до неї відповідно до законодавства виплати, компенсації та відшкодування), *якщо його розмір не перевищує суми, яка дорівнює сумі місячного прожиткового мінімуму, діючого для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженої на 1,4 та округленої до найближчих 10 гривень.*

При цьому граничний розмір доходу, який дає право на отримання податкової соціальної пільги одному з батьків у випадках та розмірах, передбачених Законом, визначається як добуток суми, визначеної в Законі, та відповідної кількості дітей.

Якщо платник податку отримує доходи у вигляді заробітної плати за час відпустки, то з метою визначення граничної суми доходу, що дає право на

отримання податкової соціальної пільги, такі доходи (їх частина) відносяться до відповідних податкових періодів їх нарахування.

Працедавець платника податку за місцем застосування податкової соціальної пільги здійснює перерахунок сум доходів, нарахованих такому платнику податку у вигляді заробітної плати, а також сум наданих податкових соціальних пільг:

а) за наслідками кожного звітного податкового року;

б) під час проведення розрахунку за останній місяць застосування податкової соціальної пільги при зміні місця її застосування за самостійним рішенням платника податку або у інших випадках, визначених Законом;

в) під час проведення остаточного розрахунку з платником податку, який припиняє трудові відносини з таким працедавцем.

Якщо внаслідок здійсненого перерахунку виникає недоплата цього податку, то така сума стягується працедавцем за рахунок суми будь-якого оподаткованого доходу (після його оподаткування) за відповідний місяць, а при недостатності суми такого доходу – за рахунок оподаткованих доходів наступних місяців, до повного погашення суми такої недоплати.

Якщо внаслідок проведення остаточного розрахунку з платником податку, який припиняє трудові відносини з працедавцем, виникає сума недоплати, що перевищує суму оподаткованого доходу платника податку за останній звітний період, то непогашена частина такої недоплати включається до складу податкового зобов'язання платника податку за наслідками звітного податкового року.

Якщо внаслідок здійсненого перерахунку виникає переплата цього податку, то на її суму зменшується сума нарахованого податкового зобов'язання платника податку за відповідний місяць, а при недостатності такої суми – сума податкових зобов'язань наступних податкових періодів, до повного повернення суми такої переплати.

Якщо внаслідок проведення остаточного розрахунку з платником податку, який припиняє трудові відносини з працедавцем, виникає сума переплати, що перевищує суму податкового зобов'язання, нарахованого за останній звітний

період, то така сума підлягає відшкодуванню з бюджету у встановленому порядку.

Податок підлягає *сплаті (перерахуванню) до бюджету* під час виплати оподаткованого доходу єдиним платіжним документом. Банки не мають права приймати платіжні документи на виплату доходу, які не передбачають сплати (перерахування) цього податку до бюджету. Якщо оподатковуваний дохід нараховується, але не виплачується платнику податку особою, що його нараховує, то податок, який підлягає утриманню з такого нарахованого доходу, підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету у строки, встановлені законом для місячного податкового періоду.

Якщо згідно з нормами Закону окремі види оподатковуваних доходів (прибутків) не підлягають оподаткуванню при їх нарахуванні чи виплаті, то платник податку зобов'язаний самостійно включити суму таких доходів до складу загального річного оподаткованого доходу та подати річну декларацію з цього податку.

Якщо оподатковуваний дохід виплачується у негрошовій формі чи готівкою з каси резидента, то податок сплачується до бюджету протягом банківського дня, наступного за днем такої виплати.

Платник податку, що отримує доходи, нараховані особою, яка є нерезидентом або фізичною особою, що не має статусу суб'єкта підприємницької діяльності, або не є особою, яка здійснює незалежну професійну діяльність, зобов'язаний включити суму таких доходів до складу загального річного оподаткованого доходу та подати річну декларацію з цього податку.

Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів. Платниками податку є підприємства, установи та організації, які є юридичними особами, а також громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають зареєстровані в Україні згідно з чинним законодавством власні транспортні засоби, які є об'єктами оподаткування.

Цей податок є одним із джерел фінансування будівництва, реконструкції, ремонту та утримання автомобільних шляхів загального користування та проведення природоохоронних заходів на водоймищах.

Від сплати транспортного податку звільняються: підприємства автомобільного транспорту загального користування – щодо транспортних засобів, зайнятих на перевезенні пасажирів, на які в установленому законом порядку визначено тарифи оплати проїзду в цих транспортних засобах незалежно від форм власності; навчальні заклади, які повністю фінансуються з бюджетів, стосовно учбових транспортних засобів, за умови використання їх за призначенням. Пільгами зі сплати податку також користуються фізичні особи – постраждалі від наслідків Чорнобильської катастрофи, ветерани війни і праці, інваліди - щодо одного легкового автомобіля з об'ємом циліндрів двигуна до 2500 см.куб. або одного мотоцикла з об'ємом циліндрів двигуна до 650 см.куб. чи одного човна моторного або катера з довжиною корпусу до 7,5 м.; (з врахуванням окремих положень законів, які визначають статус цих осіб), а також громадяни, у власності яких є легкові автомобілі, вироблені в країнах СНД і поставлені на облік до 1990 року включно (податок зменшується на 50 відс.)

Не є об'єктом оподаткування трактори на гусеничному ходу, автомобілі спецпризначення швидкої допомоги і пожежні, транспортні засоби, що використовуються на підприємствах для перевезення вантажів на короткі відстані тощо.

Податок обчислюється юридичними особами на підставі звітних даних про кількість транспортних засобів за станом на 1-е січня поточного року. *Розрахунок* подається не пізніше 60 календарних днів за останнім календарним днем звітного року. За придбані протягом року юридичними особами транспортні засоби податок сплачується перед їх реєстрацією за термінами, які не настали, з подачею уточненого розрахунку за такі транспортні засоби у 10-денний термін після їх реєстрації. За транспортні засоби, зняті протягом року з обліку, перерахунок податку не проводиться.

Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів визначається в залежності від об'єму циліндрів двигуна або потужності **в гривнях** ;

Податок з власників транспортних засобів *сплачується*:

- *фізичними особами* – перед реєстрацією, перереєстрацією транспортних засобів, а також до проходження технічного огляду щорічно або один раз за два роки, але не пізніше першого півріччя року, в якому проводиться технічний огляд;

- *юридичними особами* – щоквартально рівними частками до 15 числа місяця, що настає за звітним кварталом.

Платники податку зобов'язані пред'являти органам, що здійснюють реєстрацію, перереєстрацію або технічний огляд транспортних засобів, платіжні документи або платіжні доручення про сплату податку. *У разі відсутності документів про сплату податку або документів, що мають право на користування пільгами, реєстрація, перереєстрація і технічний огляд транспортних засобів не проводиться.*

Розрахунки суми податку юридичні особи подають за місцем свого знаходження та за місцем постійного базування транспортних засобів до податкових органів у терміни, визначені законом для річного звітного періоду. Розрахунок податку складається на основі бухгалтерських звітних даних стосовно кількості транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів станом на 1 січня поточного року.

Разом з тим, при несплаті транспортного податку громадянами (при наявності і не знятті з обліку їх) він стягується за три попередні роки!

Плата за землю. Плата за землю утримується у вигляді земельного податку або орендної плати, що визначається залежно від якості та місцеположення земельної ділянки, виходячи з кадастрової оцінки земель, за земельні ділянки, що перебувають у власності, користуванні, в т.ч. на умовах оренди. Розмір цього податку не залежить від результатів господарської діяльності власників землі.

Статтею 12 Закону передбачено *пільги як для юридичних осіб* (вітчизняні дослідні господарства, органи державної влади та місцевого самоврядування,

прокуратури, установи, які повністю утримуються за рахунок бюджету, заклади культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізкультури і спорту, релігійні та благодійні організації; не справляється плата за земельні ділянки державних, колективних і фермерських господарств, які зайняті молодими садами, ягідниками до вступу їх у пору плодоношення і інше), так і *фізичних* (інваліди I і II групи, громадяни, які виховують трьох і більше дітей, пенсіонери ...).

Якщо підприємства, установи та організації, *що користуються пільгами*, мають у підпорядкуванні госпрозрахункові підприємства або здають в тимчасове користування (оренду) земельні ділянки, окремі будівлі або їх частини, податок сплачується у встановлених розмірах на загальних підставах. Причому, за земельну ділянку, на якій розташована будівля, що перебуває у користуванні (спільній власності) кількох юридичних осіб або громадян, земельний податок нараховується кожному з них пропорційно відповідно їх частині площі будівлі або їх частці у власності на будівлю.

Підставою для нарахування земельного податку є *дані державного земельного кадастру*. Юридичні особи самостійно обчислюють суму земельного податку, визначену цим Законом за формою, встановленою Державною податковою службою України, щороку станом на 1 січня.

Відповідно до цільового призначення всі землі України поділяються на:

- 1) землі сільськогосподарського призначення;
- 2) землі населених пунктів (міст, селищ міського типу і сільських населених пунктів);
- 3) землі промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення;
- 4) землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення;
- 5) землі лісового фонду;
- 6) землі водного фонду;
- 7) землі запасу.

Комунальний податок (один з місцевих податків і зборів) стягується з юридичних осіб, крім бюджетних установ, організацій планово-дотаційних та сільськогосподарських підприємств. Його граничний розмір не повинен перевищувати 10 відсотків річного фонду оплати праці, обчисленого виходячи з неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Органи місцевого самоврядування мають право самостійно встановлювати і визначати порядок сплати місцевих податків і зборів.

Податок з реклами (один з місцевих податків і зборів) Об'єкт оподаткування – вартість послуг за встановлення та розміщення реклами. Податок справляється з усіх видів оголошень і повідомлень, які подаються з комерційною метою за допомогою засобів масової інформації, афіш, плакатів, інших технічних засобів, на вулицях, магістралях, майданчиках, будинках, транспорті та інших місцях. Граничний розмір податку не повинен перевищувати 0,1 відсотка вартості послуг за розміщення одноразової реклами, та 0,5 відсотка – за розміщення реклами на тривалий час. Податок сплачується під час оплати за встановлення та розміщення реклами.

Ресурсні платежі.

Збори за спеціальне використання природних ресурсів загальнодержавного значення (води, надр, лісу) в повному обсязі сплачуються до Державного бюджету. Збори за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення – повністю повинні сплачуватись до місцевого бюджету. Статтею 3 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” встановлено принципи платності спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності та принцип стягнення цього збору. Зокрема, до ресурсних платежів відносять наступні.

Збір за спеціальне використання водних ресурсів. Відповідно до статті 9 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” кожен громадянин має право на здійснення загального використання природних ресурсів, в т.ч. і водних, для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно. Про безоплатне

водокористування громадянами визначено і 47 статтею Водного кодексу (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць). Загальне водокористування може бути обмежене, якщо воно може завдати шкоди життю і здоров'ю громадян, навколишньому природному середовищу тощо. Для цілей оподаткування розрізняють такі види водокористування: загальне, спеціальне, користування водами для потреб водного транспорту, гідроенергетики, рибництва, з вилученням води з водних ресурсів, поверхневими водними об'єктами, видобування підземної води, розміщення відходів у водоносні горизонти. Розрахунки збору та сплата здійснюється за місцем податкової реєстрації платника;

Збір за забруднення навколишнього природного середовища. Платниками збору можуть бути підприємства, установи, організації або їх самостійні філії з банківським рахунком, відокремленим обліком діяльності та окремим балансом – за місцем податкової реєстрації. Збір за забруднення навколишнього природного середовища сплачують не тільки підприємства, але й фізичні особи.

Об'єктами збору (для стаціонарних джерел забруднення) є обсяги забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря або скидаються безпосередньо у водний об'єкт, та обсяги відходів, що розміщуються у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, а для пересувних джерел забруднення – обсяги фактично використаних видів пального, в результаті спалення яких утворюються забруднюючі речовини.

Основні пріоритети охорони навколишнього природного середовища визначає складна екологічна ситуація в Україні. Для кожного суб'єкта підприємницької діяльності встановлюються ліміти викиду забруднюючих речовин. Збір за забруднення навколишнього природного середовища сплачується до бюджету за спеціально встановленими Кабінетом Міністрів України нормативах. За понадлімітні обсяги викидів, скидів забруднюючих речовин та розміщення відходів збір сплачується у п'ятикратному розмірі.

Збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету. Платниками збору є всі надрокористувачі, незалежно від форм власності, які видобувають корисні копалини, включаючи підприємства з іноземними інвестиціями. На відміну від інших платежів цей збір вноситься (аналогічно, за місцем податкової реєстрації платника) ще й авансовими платежами до 20 числа першого місяця кварталу і до 20 числа третього місяця кварталу в розмірі третини суми збору, визначеного в попередньому розрахунок (на другий місяць кварталу припадає граничний термін сплати основної суми податкового зобов'язання за збором, тому він замінює авансовий внесок збору цього місяця.);

Збір за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду, в тому числі збір за спеціальне використання природних рослинних ресурсів місцевого значення (ягід, грибів, дикоростучих плодів, горіхів, лікарсько-технічної сировини) – справляється з лісокористувачів, визначених статтею 9 Лісового кодексу, і встановлюється виходячи з лімітів їх використання і такс на лісову продукцію та послуги з урахуванням якості та доступності за спеціальним дозволом – лісорубним квитком (ордером) або лісовим квитком;

Збір за користування надрами для видобування корисних копалин та в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин Платниками збору є всі надрокористувачі, незалежно від форм власності, які видобувають корисні копалини, та які користуються у межах території України ділянкою надр в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин (для зберігання природного газу та газоподібних продуктів, нафти та інших рідких нафтопродуктів, для витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання винопродукції, вирощування грибів, овочів, квітів та ін., зберігання харчових продуктів тощо).

Місцеві збори. Передбачені статтею 15 Закону України “Про систему оподаткування”, та відповідним Декретом КМ України від 20.05.93 р. № 56-93 – за наявності об'єктів оподаткування або умов, з якими пов'язане запровадження місцевими радами цих зборів. Зокрема:

1) *готельний збір* – платниками є особи, що проживають у готелях, граничний розмір не повинен перевищувати 20 відсотків вартості найманого житла (без додаткових послуг). Збір стягується і перераховується до місцевих бюджетів адміністрацією готелю.

2) *збір за припаркування автотранспорту* – платниками є юридичні особи і громадяни, які припарковують автомобілі в спеціально обладнаних або відведених для цього місцях. Ставки збору встановлюються з розрахунку за одну годину паркування. Її граничний розмір не повинен перевищувати трьох відсотків неоподаткованого мінімуму громадян – в спеціально обладнаних місцях, і одного відсотка – у відведених місцях. Сплачується водіями на місці паркування.

3) *ринковий збір* – це плата за торгові місця (сплачується до початку торгівлі через касовий апарат адміністрації ринку за кожний день торгівлі) на ринках і в павільйонах, на критих та відкритих столах, майданчиках для торгівлі з автомашин, візків, мотоциклів, ручних візків, що справляється з юридичних осіб і громадян, які реалізують сільськогосподарську і промислову продукцію та інші товари. Ставки ринкового збору встановлюються у розмірі від 0,05 до 0,15 н.м.д.г. (2,55 грн.) для фізичних осіб і від 0,2 до 2 н.м.д.г. (34,0 грн.) – для юридичних осіб за кожне місце торгівлі, передбачені Указом Президента України від 28 червня 1999 р. №761/99 “Про впорядкування механізму сплати ринкового збору”. Окрім того, гранична ставка з ринкового збору встановлена Декретом Кабінету Міністрів України від 20 травня 1993 року №56-93 “Про місцеві податки і збори” і становить для фізичних осіб 20 відсотків мінімальної заробітної плати і 3-х мінімальних заробітних плат для юридичних осіб, тобто, діє і Декрет, і Указ.

4) *збір за видачу дозволу на розміщення об’єктів торгівлі та сфери послуг* – це плата за оформлення та видачу дозволів на торгівлю у спеціально відведених для цього місцях. Справляється уповноваженими на це організаціями з юридичних осіб і громадян. Граничний розмір збору не повинен перевищувати 20 н.м.д.г. для об’єктів, що постійно здійснюють торгівлю у спеціально відведених для цього місцях. І одного н.м.д.г. в день – за одноразову торгівлю.

5) *збір за видачу ордера на квартиру* – сплачується за послуги, пов'язані з видачі документа, що дає право на заселення квартири. Граничний розмір збору не повинен перевищувати 30 відсотків н.м.д.г. на час оформлення ордера на квартиру.

б) *збір за право використання місцевої символіки* – стягується з юридичних осіб та громадян, які використовують символіку з комерційною метою. Дозвіл на її використання (герб міста, назва чи зображення архітектурних, історичних пам'яток) видається відповідними органами місцевого самоврядування. Граничний розмір збору не повинен перевищувати з юридичних осіб 0,1 відсотка вартості виробленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг з використанням місцевої символіки, а з громадян-підприємців – 5-ти н.м.д.г.

7) *плата за торговий патент* (у випадку здійснення торговельної діяльності за готівкові кошти, діяльності з обміну готівкових валютних цінностей, а також діяльності з надання послуг у сфері грального бізнесу) – Закон України від 10.02.98 р. № 102/98 “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності”.

8) *збір за участь у бігах на іподромі* стягується з юридичних осіб та громадян, які виставляють своїх коней на змагання комерційного характеру.

9) *збір за виграш на іподромі* стягується адміністрацією іподромів з осіб, які виграли в грі на тоталізаторі на іподромі, під час видачі їм виграшу.

10) *збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі* стягується у вигляді відсоткової надбавки до плати, визначено за участь у грі. Суми збору справляються адміністрацією іподромів під час продажу квитка на участь у грі.

11) курортний збір сплачують громадяни, які прибувають у курортну місцевість. Граничний розмір збору не може перевищувати 10% неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Курортний збір справляється адміністрацією готелю під час реєстрації прибулих.

12) інші збори.

РОЗДІЛ 6

БЮДЖЕТ. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

- 6.1. Визначення терміну «бюджет».
- 6.2. Бюджет як фінансова категорія.
- 6.3. Призначення бюджету в ринковій економіці.
- 6.4. Поняття «бюджетна система».
- 6.5. Види бюджетів.
- 6.6. Бюджетний устрій.
- 6.7. Бюджетний процес.

6.1. Визначення терміну «бюджет»

Сьогодні під терміном «бюджет» розуміють кілька понять. Крім того, налічується близько п'ятдесяти його похідних значень. Зважаючи на таку багатозначність цього терміну, звернемося до його витоків.

Слово «бюджет» походить від старонормандського bougette, що в перекладі означає буквально - шкіряний мішок. З нього надалі утворилось англійське слово budget, яке пізніше в такому ж написанні перейшло в інші мови.

Протягом XIX ст. відбулося оформлення терміну «бюджет» у відносно зрозуміле поняття. Словники багатьох країн вже почали супроводжувати термін «бюджет» таким тлумаченням: «Бюджет — слово, яке запозичене з англійської мови, використовується в адміністративному житті для позначення щорічної відомості передбачуваних витрат і сум, або доходів, передбачених для покриття цих витрат».

Протягом XX ст. тлумачення цього поняття стали чіткішими та всеохоплюючими. Пояснення стало підкреслювати, що в бюджеті повинні бути показані всі доходи і всі витрати без усіляких приховувань або таємничих визначень.

Вже наприкінці ХХ ст. у перекладених зарубіжних посібниках дається пряме визначення бюджету, що це детальний опис витрат, а також фінансових, планів окремих людей, компаній або органів влади різних рівнів.

Сучасні тлумачні словники української мови дають пояснення слова «бюджет» як кошторис прибутків і видатків держави, підприємства тощо на певний період. У фінансових словниках України дається визначення терміну «бюджет» як грошове вираження збалансованого розпису доходів і видатків держави, адміністративно-територіальних одиниць (області, району, міста, селища, села), підприємства, установи за певний період.

В офіційних документах, зокрема в Бюджетному кодексі України дається таке визначення: «"Бюджет — план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади АРК та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду».

Отже, можемо зробити висновок, що в сучасних умовах термін «бюджет» охоплює широкий спектр понять, але в кожному випадку він повинен передбачати план майбутніх доходів коштів, фінансових ресурсів та можливе їх використання.

Від розуміння терміну «бюджет» походять визначення такі як «бюджетування», «бюджетне планування» тощо, що передбачають комплекс організаційних, методичних і методологічних заходів для визначення доходів і видатків на всіх стадіях бюджетного процесу.

В сучасних економічних системах фінансова наука розглядає бюджет у трьох аспектах. По-перше, це правовий акт, згідно з яким виконавчі органи влади отримують легітимне право на розпорядження певними фондами грошових ресурсів та формувати ці ресурси у відповідних фінансових фондах. Відповідно до цього в Україні Державний бюджет затверджується виключно у формі Закону України (відповідно ст. 92 Конституції України), а місцеві бюджети – рішеннями відповідних рад народних депутатів. По-друге, це фінансовий план (кошторис) видатків і доходів відповідного державного або місцевого органу влади чи самоврядування. По-третє, це фінансова категорія, оскільки бюджет є

закономірним економічним атрибутом будь-якої самостійної територіальної одиниці і через яку ми можемо вивчати і вдосконалювати сукупність тих фінансових відносин, що за ними впливають.

Надалі ми будемо розглядати бюджет як основний фінансовий план центрального уряду (в Україні Державний бюджет) з переносним розумінням і тлумаченням та деталізацією до місцевих бюджетів.

6.2. Бюджет як фінансова категорія

Ознаки категорії. Бюджет як самостійна економічна і фінансова категорія є формою існування реальних, об'єктивно обумовлених розподільних відносин, які виконують специфічне призначення — задоволення потреб як суспільства в цілому, так і його адміністративно-територіальних структур у фінансових ресурсах. Із розгляду бюджету як фінансової категорії впливають такі ознаки:

- історичність – розуміння бюджету склалось історично, має свої специфічні риси зародження, які проявляються і в сучасних умовах;
- плановість – основою функціонування бюджету є його плановий характер;
- юридичність, правова основа – бюджет після затвердження набирає силу нормативного, правового акту;
- строковість – бюджет функціонує на протязі певного бюджетного періоду.

Сутність категорії. Сутність бюджету, його економічну природу відображають певні економічні відносини. Учасниками цих відносин є держава, суб'єкти господарювання всіх форм власності та населення:

- держава має потребу у фінансових ресурсах для виконання своїх функцій;
- суб'єкти господарювання всіх форм власності та напрямів діяльності які постачають грошові ресурси державі, так і можуть їх отримувати від неї залежно від місця і ролі в системі економічних відносин;
- населення, яке може бути як платником податків (переважно особи працездатного віку), так і отримувачем грошових коштів (допомога дітям, матерям, інвалідам, пенсіонерам тощо).

Сутність бюджету проявляється також у тому, що він є основною ланкою державних фінансів.

Функції бюджету. Сутність бюджету реалізується через його функції. Основних, чітко структурованих функцій є дві — розподільна і контрольна. В економічній літературі називаються також і додаткові функції — економічної безпеки держави, забезпечення існування держави тощо.

Через розподільну функцію держава зосереджує у своїх руках усі джерела бюджетних надходжень, щоб потім використати їх з найбільшою ефективністю. Жодна з інших ланок фінансів не здійснює такого багато профільного перерозподілу як по вертикалі, так і по горизонталі економіки. Це перерозподіл між міністерствами, відомствами, напрямками між блоками галузей, територіальний розподіл.

Сфера дії розподільної функції досить значна. Це пояснюється тим, що в бюджетних відносинах беруть участь практично всі члени суспільства. Основою бюджетного розподілу є чистий дохід, який утворюється в суспільстві.

Сутність контрольної функції полягає в тому, що суспільство в особі специфічних державних або громадських структур контролює і вирівнює бюджетний розподіл. Виконання контрольної функції сприяє оптимальному рухові бюджетних ресурсів як в частині їх формування, так і розподілу.

Функціонування бюджету здійснюється у взаємодії двох його особливих форм — доходів і видатків, кожна з яких має специфічне суспільне призначення.

За рахунок доходів формується фінансова база діяльності держави, а за рахунок видатків забезпечуються економічні та соціальні потреби всіх членів суспільства.

6.3. Призначення бюджету в ринковій економіці

Бюджет і ринкова економіка. Ринкова економіка суттєво відрізняється від попередніх господарських систем. Причому в кожній країні ця форма господарювання має певні особливості, які є відбитком національних ознак.

Водночас ринковій економіці притаманні загальні характерні риси, які проявляються в усіх державах з цією формою господарювання. Такими рисами є відносно самостійне господарювання підприємств, організацій без суттєвого втручання держави у виробничий процес, конкуренція між товаровиробниками за ринки збуту тощо.

Однак ринковий механізм повною мірою не може вирішити таких важливих для держави питань економічного характеру, як розвиток наукомістких технологій, фундаментальних досліджень, малорентабельних, але суспільно важливих виробників, підтримання функціонування складних і ризикованих програм (океанографічні, космічні дослідження тощо). Ринкові процеси не завжди можна з прогнозувати, й інколи вони призводять до суттєвих втрат фінансових і матеріальних ресурсів. Прикладом можуть бути фінансові кризи в 1998 р. та 2008 р. які охопили практично всі країни світової спільноти.

Бюджет як основний фінансовий план держави. Як зазначалось, плановість бюджету є однією з його визначальних ознак. В Україні, яка трансформує свою соціально-економічну систему, здійснює перехід до ринкових умов господарювання, бюджет (як загальнодержавний, так і його місцеві частини) виконує роль основного регулятора цих процесів. Як фінансовий план він має передбачати виконання всіх функцій держави на загальнодержавному і місцевих рівнях — економічної, соціальної, управлінської, військової, міжетнічної, судової, міжнародної тощо.

Стан бюджету як фінансового плану характеризується трьома показниками:

- рівновага доходів і видатків;
- бюджетний надлишок (профіцит) — перевищення доходів над нормативними видатками;
- бюджетний дефіцит — перевищення видатків над встановленими доходами.

За наявності бюджетного дефіциту встановлюються джерела його покриття (державні позики, емісія грошей тощо).

6.4. Поняття «бюджетна система»

Як уже було відмічено вище, у економічних системах всіх держав вирізняють бюджет центрального уряду та місцеві бюджети як атрибут кожного самоврядного органу управління і влади. Таким чином сукупність всіх бюджетів у країні утворюють **бюджетну систему**, якщо вони наділяються ознаками єдності або **систему бюджетів**, якщо вони мають чітко виражені ознаки самостійності і незалежності один від одного.

У відповідності ст.2 Бюджетного кодексу України, бюджетна система України – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративного устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетна система України складається із двох основних складових частин: **керуючої** або інституційної системи та **керованої** або функціональної. Керуюча частина виступає як суб'єкт управління бюджетами, а керована частина – як об'єкт управління. Визначальним тут є знання об'єкта управління, адже без цього процес управління стає просто неможливим.

6.5. Види бюджетів

У відповідності ст.5 Бюджетного кодексу України бюджетна система України складається з державного бюджету й місцевих бюджетів.

Бюджетами місцевого самоврядування визнаються бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їхніх об'єднань, тобто сільські, селищні та міські бюджети.

Місцевими бюджетами визнаються республіканський бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування.

У відповідності ст. 6 Бюджетного кодексу України для аналізу і прогнозування соціально-економічного розвитку держави і регіонів вводиться поняття «зведений бюджет».

Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим і зведених бюджетів областей та міст Києва й Севастополя.

Зведений бюджет Автономної Республіки Крим включає показники республіканського бюджету АРК, зведених бюджетів її районів і бюджетів міст республіканського значення.

Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

Зведений бюджет району включає показники районного бюджету, бюджетів міст районного значення, селищних і сільських бюджетів цього району.

Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету й бюджетів районів, що входять до його складу. У разі, коли місту або району в місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району в місті включає показники бюджетів цих міст, селищ і сіл.

6.6. Бюджетний устрій

Бюджетний устрій — це **організація і принципи** побудови бюджетної системи держави у відповідності її конституційного ладу та адміністративно-територіального поділу, взаємозв'язок окремих її елементів.

Стаття 2. Конституції України визначає унітарний її устрій, відповідно до цього в унітарних державах один бюджет центрального уряду, а решта бюджетів відносять до місцевих. Тобто бюджетна система України дворівнева. У федеративних державах може бути два рівні державних бюджетів та місцеві, тобто ці бюджетні системи можуть мати трьох рівневий характер або чотирирівневий.

Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах:

— принцип єдності бюджетної системи України — єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів і ведення бухгалтерського обліку й звітності;

— принцип збалансованості — повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;

— принцип самостійності — Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади АРК та органів місцевого самоврядування. Органи влади АРК та органи місцевого самоврядування коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, органів влади АРК та органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради АРК і відповідних рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати й затверджувати відповідні бюджети;

— принцип повноти — до складу бюджетів мають бути включені всі надходження до бюджетів і витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;

— принцип обґрунтованості — бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету й видатків бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик і правил;

— принцип ефективності — при складанні й виконанні бюджетів усі

учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів і досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

— принцип субсидіарності — розподіл видів видатків між державним бюджетом і місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;

— принцип цільового використання бюджетних коштів — бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;

— принцип справедливості й неупередженості — бюджетна система України будується на засадах справедливого й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

— принцип публічності та прозорості — Державний бюджет України й місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою АРК і відповідними радами;

— принцип відповідальності учасників бюджетного процесу — кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

6.7. Бюджетний процес

У Бюджетному кодексі подано визначення терміну «**бюджетний процес**» - це регламентована нормами права діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України.

Складання проекту бюджету. Не пізніше 1 червня або першого за цією датою дня пленарних засідань Верховної Ради України відбуваються парламентські слухання з питань бюджетної політики на наступний бюджетний

період. Проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період містить пропозиції Кабінету Міністрів щодо:

- 1) граничного розміру дефіциту (профіциту) Державного бюджету України у відсотках до прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту;
- 2) частки прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через зведений бюджет України;
- 3) граничного обсягу державного боргу та його структури;
- 4) питомої ваги обсягу міжбюджетних трансфертів у видатках Державного бюджету України і коефіцієнта вирівнювання для місцевих бюджетів;
- 5) питомої ваги капітальних вкладень у видатках Державного бюджету України та пріоритетних напрямів їх використання;
- 6) взаємовідносин Державного бюджету України з місцевими бюджетами в наступний бюджетний період;
- 7) змін до законодавства, прийняття яких є необхідним для реалізації бюджетної політики держави;
- 8) переліку головних розпорядників коштів Державного бюджету України;
- 9) захищених статей видатків бюджету;
- 10) обґрунтування необхідності поділу бюджету на загальний та спеціальний фонди.

Проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період ґрунтується на прогнозних макропоказниках економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період із зазначенням показників обсягу ВВП, індексів споживчих та гуртових цін, прогнозованого офіційного обмінного курсу гривні у середньому за рік та наприкінці року, прогнозованого рівня безробіття.

Відповідно Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період Кабінет Міністрів України розробляє, затверджує і не пізніше 15 вересня передає до Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України.

Разом з проектом Закону про Державний бюджет України, схваленим Кабінетом Міністрів України, подаються:

1. Пояснювальна записка до проекту Закону про Державний бюджет України, яка має містити:

а) інформацію про економічне становище держави та основні прогнозні макропоказники економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період, покладені в основу проекту Державного бюджету України;

б) оцінку надходження доходів та інших коштів (позик), що пропонуються для забезпечення фінансовими ресурсами витрат бюджету;

в) пояснення до основних положень проекту Державного бюджету України та проекту Закону про Державний бюджет України, включаючи аналіз пропонованих обсягів видатків на виконання функцій, програм. Обґрунтування включають бюджетні показники за попередній, поточний, наступний бюджетні періоди відповідно до класифікації видатків бюджету;

г) інформацію щодо врахування пропозицій Верховної Ради України до Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період, якщо вони були ухвалені Верховною Радою України відповідно до Бюджетного кодексу;

д) обґрунтування особливостей міжбюджетних взаємовідносин;

е) інформацію щодо обсягів державного боргу, в тому числі за типом боргового зобов'язання, графіка його погашення, обсягів та умов запозичень;

є) прогноз основних макропоказників економічного і соціального розвитку України, показників зведеного бюджету України за основними видами доходів, видатків та фінансування на наступні три бюджетні періоди.

2. Прогнозні показники зведеного бюджету України (включаючи оцінку Державного бюджету України та місцевих бюджетів) відповідно до бюджетної класифікації, а також зведений баланс фінансових ресурсів України.

3. Перелік пільг щодо податків, зборів (інших обов'язкових платежів) із розрахунком втрат доходів бюджету від їх надання.

4. Показники видатків Державного бюджету України, необхідні на наступні бюджетні періоди для завершення програм, що враховані в проекті Державного бюджету України, за умови реалізації цих програм протягом більше одного бюджетного періоду.

5. Зведення та структура фінансових зобов'язань із державного боргу та державних гарантій на поточний і наступний бюджетні періоди до повного погашення боргових зобов'язань, включаючи суми на обслуговування державного боргу.

6. Перелік інвестиційних програм на наступний бюджетний період, під які можуть надаватися гарантії Кабінету Міністрів України.

7. Доповідь про хід виконання Державного бюджету України у поточний бюджетний період.

8. Проекти кошторисів усіх державних цільових фондів, які створюються за рахунок податків і зборів (обов'язкових платежів) відповідно до закону.

9. Пояснення головних розпорядників бюджетних коштів до проекту Державного бюджету України (подаються до Комітету Верховної Ради України з питань бюджету).

Розгляд та прийняття Закону про Державний бюджет.

Не пізніше, ніж через 5 днів після подання КМ України проекту закону про Державний бюджет України до ВР України Міністр фінансів представляє його на пленарному засіданні.

За результатами обговорення проекту Закону про Державний бюджет України Верховна Рада України може прийняти вмотивоване рішення про його відхилення у разі невідповідності Бюджетному кодексу та Основним напрямам бюджетної політики на наступний бюджетний період.

У разі відхилення проекту Закону про Державний бюджет України Кабінет Міністрів України зобов'язаний у тижневий термін з дня набрання чинності рішенням про відхилення подати проект Закону про Державний бюджет України на повторне подання з обґрунтуванням внесених змін, пов'язаних з відповідним рішенням Верховної Ради України. Міністр фінансів України повторно

представляє проект Закону про Державний бюджет України не пізніше трьох днів після його повторного подання до Верховної Ради України.

Підготовка Верховною Радою України проекту закону про Державний бюджет України до першого читання полягає у:

- до 1 жовтня (6 жовтня, якщо проект бюджету був прийнятий до розгляду після повторного подання) розглядається у комітетах, депутатських фракціях та групах депутатів Верховної Ради і подають пропозиції до Комітету ВР України з питань бюджету. Після 1 жовтня (6 жовтня, якщо прийнятий після повторного подання) прийняття пропозицій припиняється.

- комітет ВР України з питань бюджету не пізніше 15 жовтня (20 жовтня, якщо прийнятий після повторного подання) спільно з уповноваженими представниками КМ України розглядає пропозиції до проекту закону і готує висновки та пропозиції до нього, а також таблиці пропозицій суб'єктів законодавчої ініціативи, які пропонується підтримати та відхилити. ВР України приймає проект закону про Державний бюджет України у першому читанні не пізніше 20 жовтня (25 жовтня, якщо був прийнятий після повторного подання).

КМ України у двотижневий строк готує і подає доопрацьований до другого читання проект закону про Державний бюджет України не пізніше 3 листопада (8 листопада, якщо проект бюджету був прийнятий після повторного подання) знову подається до ВР України для розгляду у другому читанні. Друге читання проекту закону про Державний бюджет завершується не пізніше 20 листопада. При цьому обсяг дефіциту (профіциту), доходів і видатків Державного бюджету України на наступний рік, обсяг міжбюджетних трансфертів та інші положення, необхідні для формування місцевих бюджетів, повинні бути прийняті у другому читанні в обов'язковому порядку і не підлягають розгляду у третьому читанні.

Комітет ВР України з питань бюджету доопрацьовує проект закону про Державний бюджет України та вносить його на розгляд ВР України у третьому читанні не пізніше 25 листопада року, що передує плановому.

Закон України «Про Державний бюджет України» приймається ВР України до 1 грудня року, що передує плановому.

Якщо до початку нового бюджетного періоду не набрав чинності Закон про Державний бюджет України, ВР України повинна прийняти Постанову ВР України про надання права Кабінету Міністрів України здійснювати витрати Державного бюджету України відповідно до Бюджетного кодексу з такими обмеженнями:

1) витрати Державного бюджету України можуть здійснюватися лише на цілі, які визначені у Законі про Державний бюджет України на попередній бюджетний період й одночасно передбачені у проекті Закону про Державний бюджет України на наступний бюджетний період, поданому Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України;

2) щомісячні видатки Державного бюджету України не можуть перевищувати 1/12 обсягу видатків, визначених Законом про Державний бюджет України на попередній бюджетний період, крім випадків, передбачених Бюджетним кодексом;

3) до прийняття Закону про Державний бюджет України на поточний бюджетний період провадити капітальні видатки забороняється, крім випадків, пов'язаних з введенням воєнного чи надзвичайного стану, оголошенням окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

Виконання бюджету

Стадіями виконання Державного бюджету України за видатками визнаються:

1) встановлення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів на основі затвердженого бюджетного розпису;

2) затвердження кошторисів розпорядникам бюджетних коштів;

3) взяття бюджетних зобов'язань;

4) отримання товарів, робіт та послуг;

5) здійснення платежів;

6) використання товарів, робіт та послуг на виконання бюджетних програм.

Державне казначейство України здійснює платежі за дорученнями розпорядників бюджетних коштів у разі:

1) наявності відповідного бюджетного зобов'язання для платежу у

бухгалтерському обліку виконання Державного бюджету України;

2) відповідності напрямів витрачання бюджетних коштів бюджетному асигнуванню;

3) наявності у розпорядників бюджетних коштів невикористаних бюджетних асигнувань.

Зміни до Закону про Державний бюджет України можуть вноситися у випадках виникнення відхилення оцінки прогнозу надходжень до бюджету від прогнозу, врахованого при затвердженні Державного бюджету України на відповідний бюджетний період, а також зміни структури видатків державного бюджету та в інших випадках, передбачених Бюджетним кодексом. Міністерство фінансів України проводить щомісячне оцінювання відповідності прогнозу надходжень показникам, установленим Державним бюджетом України.

Підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету

Бюджетним кодексом передбачена місячна, квартальна та річна звітність.

Квартальна звітність про виконання Державного бюджету України включає такі частини:

1) звіт про фінансовий стан (баланс) Державного бюджету України;

2) звіт про рух грошових коштів;

3) звіт про виконання Державного бюджету України;

4) інформацію про стан державного боргу;

5) зведені показники звітів про виконання бюджетів;

6) звіт про кредити та операції, що стосуються державних гарантійних зобов'язань.

Річний звіт про виконання Закону про Державний бюджет України включає такі частини:

1) звіт про фінансовий стан (баланс) Державного бюджету України;

2) звіт про виконання Державного бюджету України;

3) звіт про рух грошових коштів;

4) інформацію про виконання захищених статей видатків Державного бюджету України;

- 5) звіт про бюджетну заборгованість;
- 6) звіт про використання коштів з резервного фонду Кабінету Міністрів України;
- 7) інформацію про стан державного боргу;
- 8) звіт про кредити та операції, що стосуються державних гарантійних зобов'язань;
- 9) зведені показники звітів про виконання бюджетів;
- 10) інформацію про виконання місцевих бюджетів;
- 11) іншу інформацію, визнану Кабінетом Міністрів України необхідною для пояснення звіту.

РОЗДІЛ 7

БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ

- 7.1. Економічна сутність дефіциту.
- 7.2. Види дефіциту.
- 7.3. Джерела покриття бюджетного дефіциту.

7.1. Економічна сутність дефіциту

Оскільки бюджет є важливим інструментом регулювання соціально-економічних процесів у державі, то його стан визначає фінансовий стан держави і значною мірою рівень суспільного добробуту в цілому. Стан бюджету може характеризуватися трьома показниками: балансом доходів і видатків, перевищенням доходів над видатками (профіцитом) або, навпаки, видатків над його доходами, тобто бюджетним дефіцитом.

Дефіцит бюджету виражається двома показниками: це різниця між видатками бюджету та його доходами у грошових одиницях і відношення цієї різниці до ВВП країни у відсотках. Вираження дефіциту бюджету у відсотках до ВВП дає більш повну характеристику стану розвитку і економіки і ролі в ній бюджету.

Нормальним явищем є збалансованість доходів і видатків. Перевищення доходів над видатками означає економічну і фінансову стабільність у державі. Найскладнішим явищем є бюджетний дефіцит, який притаманний бюджетам більшості країн світу, в тому числі й високорозвиненим.

Сьогодні в більшості країн світу дефіцит бюджету становить від 2 до 15 відсотків ВВП при середньосвітовій його величині 4,5 відсотки. Спостерігається тенденція до стабілізації бюджетного дефіциту в середньосвітовому вимірі в розмірі 3—5 відсотків. Слід зауважити, що розмір бюджетного дефіциту, який перевищує 3 відсотки валового внутрішнього продукту, призводить до зниження інвестиційної активності, розвитку інфляції.

Існують глибинні, загальні причини бюджетного дефіциту, що властиві будь-якій державі, в якій видатки бюджету перевищують доходи, і конкретні, особливі причини, що мають місце в окремій країні. Глибинними причинами бюджетного дефіциту в Україні є спад виробництва, зниження ефективності функціонування галузей економіки і підприємств, не виважена соціально-економічна політика в державі.

Конкретними особливостями розвитку економіки України, що зумовлюють дефіцит бюджету, є:

- структурна розбалансованість економіки та несвоєчасне і неефективне проведення структурних перетворень;

- збереження значної кількості нерентабельних державних підприємств, що одержують дотації;

- неефективний механізм оподаткування суб'єктів господарювання;

- значний обсяг тіньової економічної діяльності;

- невідповідна наявним фінансовим можливостям держави структура бюджетних витрат;

- нецільове і неефективне використання бюджетних коштів;

- втрати, розбазарювання виробленої продукції, крадіжки, приписки і т. ін., що не стало об'єктом ефективного державного фінансового контролю.

Бюджетний дефіцит негативно впливає на економіку, зокрема, стимулюючи інфляційні процеси. Він є гальмом економічного зростання держави, не кажучи вже про його негативні соціальні наслідки. У країнах, де добре розвинений ринок державних цінних паперів, величина бюджетного дефіциту має менш відчутний вплив на стан економіки в даному періоді, але його наявність обов'язково впливатиме на господарське життя в майбутньому. Тому бездефіцитний бюджет — об'єктивна вимога економічного розвитку держави.

7.2. Види дефіциту

Розрізняють поняття **стійкий дефіцит** бюджету, який існує в довгостроковому періоді, та **тимчасовий дефіцит**, що викликається касовими розривами у виконанні бюджету або непередбачуваними подіями та обставинами.

За критерієм визначення складових частин бюджетного дефіциту виділяють **фактичний, структурний та циклічний бюджетний дефіцит**.

Якщо **фактичний дефіцит** є зовнішнім виявленням розбалансованості дохідної та видаткової частин бюджету, то **структурний і циклічний** дефіцити є його внутрішніми складовими. Фактичний дефіцит відображає реальні доходи, видатки бюджету і дефіцит за певний період. Структурний дефіцит — це дефіцит за умов повної або високої зайнятості потенційних виробничих ресурсів. Циклічний дефіцит — це результат недонадходження бюджетних доходів внаслідок циклічних коливань в економіці. В загальному вираженні циклічний дефіцит є різницею між фактичним і структурним дефіцитом.

За критерієм впливу на економіку бюджетний дефіцит поділяється на **активний і пасивний**. Активний бюджетний дефіцит є наслідком свідомого збільшення державних видатків, що спричинює неможливість збалансувати бюджет.

Відмінність між структурним і активним дефіцитом полягає в тому, що останній виникає в результаті проведення політики дефіцитного фінансування з метою стимулювання досягнення максимальної зайнятості наявних виробничих ресурсів, що спонукає економіку розвиватись відносно незалежно від циклічних коливань. Отже, активний дефіцит своїм імпульсним змістом відрізняється від структурного дефіциту.

Пасивний дефіцит бюджету зумовлюється економічною кон'юнктурою як першопричиною накопичення запланованого обсягу бюджетних ресурсів. Таким чином, пасивний дефіцит можна ототожнити з циклічним бюджетним дефіцитом.

Бюджетний дефіцит має різні прояви і причини. Його не можна оцінювати однозначно, оскільки завжди необхідно враховувати всі його чинники. Характеристика дефіциту дається за такими ознаками:

- формою прояву;
- причинами виникнення;
- спрямуванням коштів

За формою прояву розрізняють відкритий і прихований дефіцит. **Відкритий дефіцит** — це офіційно зафіксований стан бюджету під час його затвердження у відповідному документі: Законі про Державний бюджет чи в рішенні місцевих органів влади. **Прихований дефіцит** офіційно не визнається. Існує кілька варіантів прихованого і напівприхованого дефіциту. По-перше, це завищення планових показників доходів. По суті, воно означає фальсифікацію основного фінансового плану держави, яка все одно виявиться при виконанні бюджету. Така фальсифікація може бути як свідомою — для реалізації певних політичних, економічних чи фінансових цілей, так і наслідком невисокого рівня планування доходів, бажанням сприймати неможливе за реальність. Виходячи з рівня виконання плану доходів в Україні в останні роки, можна стверджувати, що певні елементи прихованого дефіциту шляхом завищення планових завдань мали місце. По-друге, завищення доходів може мати напівприхований характер.

За причинами виникнення бюджетний дефіцит поділяється на вимушений і свідомий. **Вимушений бюджетний дефіцит** є наслідком економічної і фінансової кризи. Слід також зазначити, що він пов'язаний із бажанням чи необхідністю витратити коштів більше, ніж їх є в наявності. Адже завжди можна скоротити видатки до наявних доходів, або, підвищивши рівень оподаткування, збільшити доходи і цим вирішити проблему. **Свідомий бюджетний дефіцит** пов'язаний з проведенням політики так званих «позикових» фінансів. Формування доходів бюджету може здійснюватись на основі «податкових» чи «позикових» фінансів. Політика «податкових» фінансів виходить з повного забезпечення доходів бюджету за рахунок податкових надходжень. Це створює стабільну дохідну базу, адже податки не треба повертати. Політика «позикових» фінансів ґрунтується на

необхідності обмеження рівня оподаткування і забезпечення частини бюджетних видатків через позики. Якщо вимушений бюджетний дефіцит є наслідком дефіциту фінансових ресурсів у країні, то свідомий, як правило, можливий саме за наявності вільних ресурсів, що їх фізичні та юридичні особи можуть надати державі у тимчасове користування.

За спрямуванням коштів розрізняють дефіцитне фінансування на **розвиток і на поточні витрати**. Ця ознака дефіциту бюджету теж досить суттєва в його характеристиці. Витрачання коштів на поточні витрати означає їх поглинання без відповідної віддачі. Це пасивне реагування на складне фінансове становище. Дефіцитне фінансування інвестицій, навпаки, передбачає активний вплив бюджету на розвиток економіки. Адже в умовах кризи інвестиції вкрай потрібні — це ліки для «хворої» економіки. Неможливо вийти з кризи без певних зусиль і без певних вкладень. Проблема полягає в тому, що під час економічної кризи падає ділова активність приватних інвесторів, оскільки високим є ризик втрати коштів чи їх знецінення. Тільки держава в змозі взяти на себе такий ризик і таку відповідальність. Звісно, що така політика дефіцитного фінансування інвестицій потребує чіткої організації і жорсткої відповідальності.

7.3. Джерела покриття бюджетного дефіциту

Існування бюджетного дефіциту вимагає постійного пошуку шляхів його подолання і, в ідеалі збалансування доходів і видатків бюджету. Конкретні заходи держави в цьому напрямі можуть бути різними, але в результаті зводяться до створення можливостей зростання доходів та скорочення видатків бюджету. З цією метою необхідно:

1) удосконалити податкову систему, забезпечити оптимальний рівень податкових вилучень для формування бюджетів усіх рівнів і створення сприятливих умов для підприємницької діяльності;

2) посилити відповідальність суб'єктів господарювання та їхніх керівників, зокрема особисту майнову і кримінальну, за дотримання вимог податкового

законодавства, своєчасність і повноту розрахунків з бюджетом та державними позабюджетними фондами;

3) удосконалити інструменти залучення до інвестиційної сфери особистих заощаджень населення;

4) забезпечити фінансову підтримку малого та середнього бізнесу шляхом розроблення й виконання цільових програм розвитку малого і середнього підприємництва;

5) запровадити жорсткий режим економії бюджетних коштів;

6) перейти від бюджетного фінансування до системи надання субсидій, субвенцій, інвестиційних позик суб'єктам господарювання;

7) запровадити науково обґрунтовану систему прогнозування показників, що беруться за основу формування доходів і видатків бюджету, використовувати при бюджетному плануванні нормативи бюджетної забезпеченості.

Джерелами покриття бюджетного дефіциту можуть бути:

- державні позики;
- емісія грошей.

Державні позики відображають взаємовідносини між державою як позичальником і юридичними та фізичними особами, урядами інших країн та міжнародними фінансовими організаціями як кредиторами. Залежно від **територіального розміщення** вони поділяються на внутрішні і зовнішні. Внутрішні характеризують залучення коштів від юридичних та фізичних осіб на внутрішньому фінансовому ринку даної країни. Зовнішні пов'язані з надходженням ззовні — від кредиторів інших країн, якими можуть бути як іноземні юридичні та фізичні особи, так і уряди чи урядові організації інших країн. Особливе місце займають кредити, які надаються міжнародними організаціями та міжнародними фінансовими інституціями **За способом мобілізації** розрізняють державні позики, які пов'язані з випуском в обіг державних цінних паперів, і такі, що оформляються відповідними угодами. За допомогою випуску цінних паперів здійснюється мобілізація вільних коштів

юридичних та фізичних осіб. На підставі угод можуть надаватись міжурядові кредити та кредити від міжнародних фінансових інституцій.

За термінами надання державні позики поділяються на коротко -, середньо - та довгострокові. Короткострокові надаються на термін до одного року. Основним інструментом розміщення короткострокових державних зобов'язань є казначейські векселі. Середньострокові (1—5 років) і довгострокові (5—20 років) позики базуються на випуску в обіг облігацій.

В Україні нині для покриття бюджетного дефіциту випускаються на коротко - і середньостроковій основі облігації внутрішньої державної позики. Значну роль у джерелах покриття бюджетного дефіциту відіграють зовнішні позики.

Емісія грошей, на відміну від державних позик, є не забезпеченим джерелом покриття бюджетного дефіциту. Саме тому вона спричиняє інфляцію — знецінення грошей. Фактично емісія на цілі дефіцитного фінансування не вирішує проблеми браку коштів: грошей стає більше, однак вартість грошової одиниці знижується, тобто сукупна вартість грошей в обігу залишається незмінною і знову-таки недостатньою. Але, оскільки це виявиться тільки після випуску в обіг зайвих грошей, то на період складання і виконання бюджету грошову емісію можна використати для збалансування бюджету.

РОЗДІЛ 8

ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ

- 8.1. Економічна сутність державного кредиту.
- 8.2. Форми державного кредиту.
- 8.3. Поняття та види державного боргу.
- 8.4. Управління та обслуговування державного боргу

8.1. Економічна сутність державного кредиту

Державний кредит являє собою досить специфічну ланку державних фінансів. Він не має окремого фонду фінансових ресурсів; кошти, що мобілізуються з його допомогою, проходять через бюджет. В окремих випадках через кредит залучаються кошти у фонди цільового призначення чи під цільові проекти.

Державний кредит є сукупністю найрізноманітніших форм і методів фінансових відносин. Такий підхід має на меті створення сприятливих передумов для залучення коштів як для держави, так і для її кредиторів. Різноманітність форм дає змогу органічно поєднувати інтереси юридичних, фізичних осіб і держави.

Механізм державного кредиту передбачає державні позики, надання кредитів державою суб'єктам господарювання та надання гарантій при оформленні кредитних угод.

Залучення позик має ґрунтуватися на двох чинниках — мінімізації вартості позики та стабільності державних цінних паперів на фондовому ринку.

Відносини державного кредиту на загальнодержавному рівні врегульовані статтями 16, 17 і 18 Бюджетного кодексу.

Право на здійснення державних внутрішніх та зовнішніх позик у межах і на умовах, передбачених Законом про Державний бюджет України, має держава в особі міністра фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України.

Платежі, пов'язані з виконанням гарантійних зобов'язань, належать до платежів за боргом.

Держава для фінансування своїх потреб може мобілізувати фінансові ресурси у формі державного кредиту. У цьому разі вона є позичальником, а населення і підприємницькі структури, тобто фізичні і юридичні особи, — кредиторами. У сфері міжнародних економічних відносин держава виступає у ролі як кредитора, так і позичальника.

Державний кредит відрізняється від банківського. Він, як правило, використовується для покриття дефіциту державного бюджету, і джерелом його повернення та сплати процентів є доходи бюджету, а не прибутки від ефективного використання обсягів кредиту.

За своєю економічною сутністю державний кредит — це форма вторинного перерозподілу ВВП. Його джерелом є вільні кошти населення, підприємств і організацій. Використання державного кредиту є цілком виправданою формою мобілізації коштів у розпорядження держави, їхня доцільність при покритті дефіциту бюджету зумовлена тим, що це має значно менші негативні наслідки для фінансового становища держави, ніж покриття дефіциту за допомогою грошової емісії.

8.2. Форми державного кредиту

Державний кредит виступає у двох формах: ощадна справа і державні позики. Ощадна справа належить до державного кредиту, якщо залучені кошти спрямовуються у доходи бюджету. Однак, як правило, ощадні банки, незалежно від форми власності, діють на комерційних засадах і мобілізовані кошти формують їх кредитні ресурси. Частина цих ресурсів може спрямуватись на придбання державних цінних паперів і таким чином належати до державного кредиту.

Державні позики є основною формою державного кредиту. За правовим оформленням розрізняють державні позики, що надаються на підставі угод, і

державні позики, забезпечені випуском цінних паперів. Тобто облігаційний державний кредит і безоблігаційний. Угодами оформляються, як правило, кредити урядів інших країн, міжнародних організацій та фінансових інститутів. За допомогою цінних паперів мобілізуються кошти на фінансовому ринку.

Оформлення державних позик може здійснюватись двома видами цінних паперів - облігаціями і казначейськими зобов'язаннями (векселями).

Облігація становить боргове зобов'язання держави, за яким у встановлені строки повертається борг і виплачується дохід у формі відсотків або виграшу. Вони можуть бути знеособленими (на покриття бюджетного дефіциту) і цільовими (під конкретні проекти).

Казначейські зобов'язання (векселі) мають характер боргового зобов'язання. Виплата доходу здійснюється у формі відсотків. Казначейські зобов'язання, як правило оформляються короткострокові (іноді середньострокові) - казначейськими нотами, облігаціями - середньострокові та довгострокові.

Залежно від місця розміщення позик їх поділяють на внутрішні і зовнішні (надходять ззовні - від урядів, юридичних і фізичних осіб інших країн, міжнародних організацій і фінансових інститутів).

Відповідно до термінів погашення заборгованості розрізняють короткострокові (до 1 року), середньо - (1-5 р.) і довгострокові більше 5 р.) позики.

За характером виплати доходу державні позики поділяються на процентні, виграшні та дисконтні (з нульовим купоном).

За процентними позиками дохід встановлюється у вигляді позикового процента. При цьому може встановлюватись як твердо фіксована на весь період позики ставка, так і плаваюча, тобто така, яка змінюється залежно від чинників, насамперед попиту і пропозиції на кредитному ринку. Виплата процентного доходу здійснюється на купонній основі. Вона може проводитися щорічно, раз на півріччя, щоквартально. У виграшних позиках виплата доходу здійснюється на підставі проведення тиражів виграшів. Дисконтні позики характеризуються тим,

що державні цінні папери купуються з певною знижкою, а погашаються за номінальною вартістю. Вказана різниця формує дохід кредитора.

Запозичення може проводитись як у грошовій формі так і в товарній. Товарна форма використовується переважно у періоди грошово-кредитних криз. Грошові позики здійснюються у валютах країн кредиторів або у вільно конвертованій валюті.

8.3. Поняття та види державного боргу

Використання державою у своїй фінансовій політиці залучення коштів на кредитній основі призводить до формування державного боргу і необхідності чіткої системи управління державного боргу.

Державний борг - це сума заборгованості держави своїм кредиторам. Розрізняють поточний і капітальний, внутрішній і зовнішній борги.

Поточний борг - це сума заборгованості, що підлягає погашенню в поточному році з належними до сплати в цей період процентами з усіх випущених на даний момент позик.

Капітальний борг - це загальна сума заборгованості і процентів, що мають бути виплачені за позиками.

Внутрішній борг - це заборгованість за кредитами в середині даної держави; зовнішній борг - кредиторам за межами країни.

Державний борг має економічно обґрунтовані межі. Величина боргу характеризує становище економіки та фінансів держави, ефективність функціонування її урядових структур. Оскільки джерелом покриття державного боргу є доходи бюджету, тобто податки, то можна стверджувати, що величина боргу – це взяті авансом у населення податки.

На сьогодні майже кожна держава має певний розмір заборгованості. Різниця лише в тому, що поряд із збільшенням боргу не кожна держава знаходить шляхи для його своєчасного повернення.

Однією з головних характеристик становища боргової залежності країни є співвідношення суми зовнішнього державного боргу до ВВП. Міжнародний банк реконструкції та розвитку критичним рівнем цього показника вважає 80 — 100%.

Все сказане вище дає підстави дійти висновку, що проблема полягає насамперед не в розмірах державних запозичень, а в їхньому використанні.

Залучення додаткових коштів зі світового ринку позикових капіталів має стимулювати економічне зростання держави. Часто кошти, що виділяються міжнародними кредитними інститутами, видаються під певні умови. Виконання цих умов може призвести до формування незахищеного внутрішнього ринку, зростання соціального напруження та інших негативних явищ. Тому в подібних випадках пріоритетними повинні бути економічні інтереси держави.

У більшості країн світу величина державного боргу регулюється законодавчо. В Україні щорічно граничні обсяги внутрішнього і зовнішнього державного боргу встановлюються у Законі України «Про Державний бюджету України».

8.4. Управління та обслуговування державного боргу

Управління державним боргом полягає у забезпеченні платоспроможності держави, тобто можливості погашення боргів.

В управлінні внутрішнім і зовнішнім боргами існують певні особливості. Платоспроможність за внутрішніми позиками забезпечується, як правило, за рахунок внутрішніх джерел. Платоспроможність за зовнішнім боргом залежить насамперед від валютних надходжень.

За недостатньої платоспроможності держави та в силу інших причин можуть застосовуватись різні способи коригування позикової політики. Можуть використовуватись кілька методів управління державним боргом. До них у першу чергу відносять:

1) конверсія — зміна дохідності позик. Вона відбувається внаслідок зміни ситуації на фінансовому ринку (наприклад, рівня облікової ставки НБУ) чи погіршення фінансового стану держави.

2) консолідація — перенесення зобов'язань за раніше випущеною позикою на нову позику з метою продовження терміну позики. Проводиться у формі обміну облігацій попередніх позик.

3) уніфікація — об'єднання кількох позик в одну. Це спрощує управління державним боргом.

4) обмін облігацій за регресним співвідношенням. Облігації попередніх позик обмінюють на нові з метою скорочення державного боргу. Це не є економічно обґрунтованим і оптимальним шляхом, оскільки означає часткову відмову держави від своїх боргів.

5) відстрочка погашення. Перенесення термінів погашення заборгованості.

6) анулювання боргу. Означає повну відмову держави від своїх зобов'язань.

Слід розрізняти заборгованість країни, яка включає державний борг та борги господарюючих суб'єктів даної країни і власне державний борг. Державний борг у свою чергу поділяється на прямий державний борг та гарантований державний борг.

РОЗДІЛ 9

МІСЦЕВІ ФІНАНСИ. БЮДЖЕТНИЙ ФЕДЕРАЛІЗМ І ФІНАНСОВЕ ВИРІВНЮВАННЯ

- 9.1. Сутність місцевих фінансів.
- 9.2. Система місцевих фінансів.
- 9.3. Роль місцевих бюджетів у соціально-економічному розвитку регіонів.
- 9.4. Основні проблеми зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування.
- 9.5. Бюджетний Федералізм і фінансове вирівнювання.

9.1. Сутність місцевих фінансів

Відновлення в Україні на початку 90-х років інституту місцевого самоврядування, стали об'єктивними чинниками процесу відродження місцевих фінансів у нашій державі. Процес формування місцевих фінансів України, як засвідчує практика, супроводжується значними труднощами. У нас немає ще сучасного управлінського досвіду організації фінансової системи, не сформовано сучасного чітко вираженого правового поля, немає політичної культури і традицій, без яких не можуть ефективно функціонувати фінанси місцевих органів влади.

Конституція України чітко задекларувала, що в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування (ст. 7), а ст.140 визначила, що місцеве самоврядування є право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення. Відповідно у ст.142 Конституції вказується, що матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст,

районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

Ці положення знайшли відображення та подальшу деталізацію у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (прийнятому 21.05. 1997 р.) та в Бюджетному кодексі України (прийнятому в 2001 р.). Разом з тим багато питань фінансового характеру залишається не вирішеними.

Найскладніше питання — визначення переліку функцій і завдань, котрі покладаються на місцеві органи влади України, що має стати основою для вибору моделі місцевих фінансів. Завдання та функції місцевих органів влади можуть бути розділені на дві основні групи:

- завдання та функції, які взагалі передано місцевим органам влади у межах місцевих інтересів і вони є їхньою невід'ємною власною компетенцією;

- завдання та функції, доручені місцевим органам влади центральною владою, або так звані делеговані повноваження.

Огляд еволюції місцевих фінансів у колишньому СРСР та поглядів на їхню суть дозволяє дати сучасне визначення. Поняття місцеві фінанси є синонімом поняття фінанси місцевих органів влади. Синонімами поняття фінанси місцевих органів влади можуть бути такі визначення, як муніципальні (комунальні) фінанси, фінанси територіальної громади, фінанси комуни, фінанси общини, фінанси муніципального утворення, фінанси штату, фінанси міста, області, району, села, селища і т. д.

Таким чином, формується визначення, що місцеві фінанси — це система формування, розподілу і використання грошових та інших фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань, як власних, так і делегованих.

Фінансова система, що формується в Україні, тільки тоді стане ефективною, коли в її склад поряд із державними фінансами, чільне місце буде належати місцевим фінансам як самостійному інституту.

9.2. Система місцевих фінансів

Процес становлення місцевих фінансів України, що розпочався в 90-х роках, зумовлює значні інституціональні зміни в усій фінансовій системі держави. Формування місцевих фінансових інститутів в Україні є складним і неоднозначним процесом. Одні інститути формуються швидше, інші повільніше, що відображає реальний стан економіки країни та її законодавства. Незважаючи на це, місцеві фінансові інститути формуються в тісному взаємозв'язку один з одним і, таким чином, утворюють певну систему.

Система місцевих фінансових інститутів в Україні ще не має завершеного характеру і перебуває в стадії становлення. Для цієї системи ще не властива така найважливіша ознака будь-якої системи, як цілісність. Не зовсім сформовані склад та структура системи місцевих фінансових інститутів. Як наслідок, місцеві фінанси України поки що не забезпечують можливості реалізації функцій і завдань, які покладаються на місцеві органи влади. Тобто, становлення місцевих фінансів України неможливе без формування структурованої й цілісної системи місцевих фінансових інститутів.

Практика останніх років дозволяє зробити висновки, що в структурі системи місцевих фінансових інститутів України формуються такі інститути: самостійні місцеві бюджети, комунальна форма власності, фінанси комунальних підприємств, комунальні платежі, позабюджетні, валютні та цільові фонди органів місцевого самоврядування, місцеві податки і збори, комунальний кредит.

Місцеві органи влади будують власні системи фінансів відповідно до виконання своїх функцій і потреб надання громадських послуг згідно з встановленими соціальними кількісними показниками. В Україні, як уже зазначалося, інститут громадських послуг перебуває лише в початковій стадії становлення, внаслідок чого вся система місцевих фінансових інститутів є аморфною і не цілеспрямованою.

Особливо важлива роль в ієрархії місцевих фінансових інститутів належить самостійним місцевим бюджетам. Саме місцеві бюджети є фондами, в яких

мобілізується основна частина фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення громадських послуг. Тому забезпечення самостійності місцевих органів влади у формуванні цих фондів — надзвичайно важливе завдання, що має бути розв'язане в процесі формування системи місцевих фінансових інститутів та оптимізації її структури. Особливо важливе значення для її становлення мають такі інститути, як поточні бюджети, бюджети розвитку, видатки, власні та закріплені доходи.

Велику роль у системі місцевих фінансових інститутів відіграють фінанси комунальних підприємств. В Україні реальний процес становлення фінансів комунальних підприємств розпочався лише після прийняття Конституції 1996 року, коли комунальні підприємства було роздержавлено.

Ключову роль у системі місцевих фінансових інститутів відіграє інститут комунальної форми власності. Комунальна форма власності на фінансові ресурси та майно місцевих органів влади є необхідною передумовою автономного існування місцевих фінансів.

З інститутом самостійних місцевих бюджетів тісно пов'язаний інститут місцевих податків і зборів. Саме місцеві податки і збори мають забезпечити фіскальні передумови самостійності місцевих бюджетів у частині формування їхніх доходів.

Винятково важлива роль у структурі місцевих фінансових інститутів належить комунальному кредиту. Комунальний кредит в умовах ринкової економіки — головне і, по суті, єдине джерело фінансових ресурсів для інвестиційних програм, що розробляються і здійснюються органами місцевого самоврядування. Таким чином, завершення формування цього місцевого фінансового інституту створить передумови для відновлення інвестиційної активності місцевих органів влади, яку в останній період майже повністю згорнуто.

Свою роль у системі місцевих фінансових інститутів відіграють позабюджетні валютні й цільові фонди органів місцевого самоврядування та комунальні платежі. Позабюджетні валютні й цільові фонди та комунальні

платежі надають локальним фінансовим системам більшої гнучкості, що сприяє стабілізації місцевих фінансів.

9.3. Роль місцевих бюджетів у соціально-економічному розвитку регіонів

Провідне місце в системі регулювання економіки держави, створення сприятливого фінансового середовища для швидкого розвитку ринкових відносин, забезпечення макроекономічної рівноваги в економіці належить бюджету. Він є невід'ємною частиною ринкових відносин і одночасно важливим інструментом реалізації державної політики.

Бюджет як одна з ланок фінансової системи відображає виробничі відносини, відтворює відносини розподілу і перерозподілу, опосередковує рух грошової маси.

Самостійність місцевих бюджетів гарантується власними та закріпленими за ними на стабільній основі загальнодержавними доходами, а також правом самостійно визначати напрями використання коштів місцевих бюджетів.

Мінімальні розміри місцевих бюджетів визначаються на основі нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя з урахуванням економічного, соціального, природного та економічного стану відповідних територій, виходячи з рівня мінімальних соціальних потреб, установлених законодавством.

Місцеві бюджети складаються із загального і спеціального фондів, можуть поділятися на поточний бюджет і бюджет розвитку.

Поточний бюджет використовується для виконання як власних, так і делегованих повноважень.

Кошти поточного бюджету спрямовуються на фінансування установ і закладів виробничої і соціальної інфраструктури, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення.

Кошти бюджету розвитку спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних зі здійсненням

інвестиційної та інноваційної діяльності, а також на фінансування субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширеним відтворенням. Поділ місцевих бюджетів на поточний бюджет і бюджет розвитку визначає порядок фінансування за умов наявності дефіциту бюджету у зв'язку з недовиконанням доходів бюджету. У такому випадку першочергово фінансуються видатки, які включені в поточний бюджет.

Місцеві бюджети є фінансовою базою органів місцевого самоврядування та вирішальним фактором регіонального розвитку. Наявність місцевих бюджетів закріплює економічну самостійність місцевих органів самоврядування, що передбачено Конституцією та Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 27.05.97р., активізує господарську діяльність, дозволяє їм розвивати інфраструктуру на підвідомчій території, розширювати економічний потенціал регіону, виявляти і використовувати резерви фінансових ресурсів. В кінцевому підсумку все це розширює можливості місцевих органів влади у більш повному задоволенні потреб населення. Через місцеві бюджети суспільні фонди споживання розподіляються в територіальному і соціальному розрізах. Разом з іншими ланками бюджетної системи місцеві бюджети є одним з головних інструментів реалізації на практиці програми економічного і соціального розвитку як регіонів, так і країни в цілому.

Прийняття в 1996 році Конституції України, закріплення в ній інституту місцевого самоврядування та його матеріальної та фінансової основи обумовило необхідність невідкладного практичного розв'язання проблем становлення місцевих фінансів, організації фінансової системи на принципово нових засадах. Адже місцеві фінанси є тільки у країнах, які взяли за основу модель «відносної автономії», тобто якщо держава визнає право на автономію місцевих органів влади, якщо вона розмежовує функції та завдання, що покладаються на центр і території (Ст.142 Конституції України).

Фінансові проблеми місцевої влади набули великої гостроти. Хронічна нестача грошей, фінансових ресурсів у органів місцевого самоврядування та нестабільність їхніх доходних джерел стали проблемою справді

загальнодержавної ваги. Як наслідок, на місцях не вирішується найболючіші життєві проблеми людей, занепадають міське господарство, соціально-культурна сфера (освіта, охорона здоров'я, культура), погіршується стан доріг та інших комунікацій міської інфраструктури.

Прийняття Бюджетного кодексу України, котрий визначає нову систему міжбюджетних відносин на основі подальшої децентралізації функцій і повноважень між різними рівнями органів влади та наближення суспільних послуг до місця їх безпосереднього споживання, посилення ролі місцевого самоврядування через запровадження прозорості та стабільної системи взаємовідносин між державним та місцевими бюджетами дозволить залучити активність територіальних громад до наповнення бюджетів, і в першу чергу на видатки, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів.

З прийняттям Бюджетного кодексу знайшло своє відображення одне з концептуальних положень місцевого самоврядування – закріплення джерел доходів за власними повноваженнями органів місцевого самоврядування

9.4. Основні проблеми зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування

Існування різних рівнів функціонування бюджету й управління ним диктують насамперед імперативи політичного і соціально-економічного характеру. Вихідними і домінуючими під час розподілу функцій і відповідних їм асигнувань між різними рівнями влади, а отже і між різними ланками бюджетної системи, є міркування державної доцільності, національних інтересів, суспільної солідарності.

З боку економіки діє ринковий принцип ефективного розміщення (розподілу) завжди обмежених фінансових ресурсів за будь-якого національного багатства. А це, у свою чергу, визначає доцільність тих пропорцій розподілу бюджетних ресурсів у масштабах країни між різними адміністративно-територіальними одиницями, які забезпечують їх ефективне формування, раціональне та

оптимальне витрачання і відповідний рівень суспільного добробуту (загального чи локального).

Незалежно від форми державного устрою — федерального чи унітарного — постає проблема вертикальних і горизонтальних бюджетних відносин між різними урядовими юрисдикціями (загальнодержавною, регіональною, місцевою), кожна з яких має право збирати податки і витратити бюджетні кошти. Цілеспрямований і ефективний бюджетний менеджмент дає змогу пом'якшити і гуманізувати суперечливі інтереси, що розколюють суспільство, гармонізувати міжрегіональні зв'язки, протистояти завжди можливим непередбачуваним обставинам. Але він же породжує і нелегкі проблеми. Через диференціацію регіональних фінансово-економічних потенціалів міжтериторіальне переміщення ресурсів об'єктивно неминуче. Складність перерозподільного процесу полягає в проблемі узгодження інтересів донорів і реципієнтів, у пошуках способів стимулювати перших за допомогу другим.

В українській фінансовій регіональній практиці за останні роки чітко виділились кілька напрямів міжбюджетних відносин, реалізація яких не завжди може характеризуватись як ефективні. З них слід виділити:

- розподіл джерел доходів;
- розподіл напрямів фінансування між рівнями бюджетів;
- бюджетні трансферти;
- бюджетні позики;
- міжбюджетні взаєморозрахунки.

І якщо в останні роки аналіз виконання зведеного бюджету України свідчить про стан видатків місцевих бюджетів на рівні біля 50 відсотків всіх видатків, що становить біля 12 відсотків ВВП, то доходи – лише біля 5 відсотків ВВП. Тобто значна частина коштів переводиться із державного бюджету через дотації вирівнювання та субвенції. Іншими словами, на законодавчому рівні закріплюються доходи за державним бюджетом, а місцевим бюджетам потім перераховуються через бюджетні трансферти, що не можна віднести за доцільне.

9.5. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання

В Україні, як уже зазначалося, - теорію фінансового вирівнювання не розроблено. Немає і відповідної практики. Перерозподіл фінансових ресурсів у системі бюджетів держави здійснюється в рамках регулювання доходів бюджетів.

Основними інструментами, за допомогою яких здійснюється регулювання доходів бюджетів, є власні та закріплені доходи, регульовані доходи, нормативи відрахувань від регульованих доходів, дотації та субвенції, а також міжбюджетні взаєморозрахунки.

У Законі України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21 травня 1997 року застосовано показники оцінки доходної бази територій. Згідно із Законом, є рівень "мінімальних соціальних потреб", який гарантується державою. Коли ж власних доходів у місцевому бюджеті для забезпечення цього рівня недостатньо, держава надає органу місцевого самоврядування відповідну фінансову допомогу. У разі перевищення доходів бюджету для задоволення цих потреб держава вилучає надлишок коштів до державного бюджету згідно із Законом "Про Державний бюджет". Проте поняття мінімальні соціальні потреби не може бути прийнятним. Ці потреби на практиці визначити неможливо.

Реально регулювання доходів бюджетів в Україні поки що здійснюється в режимі "ручного управління", з великою часткою суб'єктивізму та під тиском на центральну владу регіональної еліти. На основі наявних мережі, контингентів і штатів установ та об'єктів, що фінансуються з бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, складаються проекти видаткової частини зведених бюджетів цих рівнів. Їх подають на погодження з Міністерством фінансів України, після чого визначаються суми видатків указаних місцевих бюджетів.

Багатоступенева бюджетна система об'єктивно передбачає розподіл функцій коштів бюджету між різними рівнями влади за умови збереження певної фінансової самостійності на кожному з них. В ідеалі розподіл функцій і відповідне їм ресурсне забезпечення мають бути оптимальними, а витрачання

коштів — максимально ефективним. Із проблемами подібного роду має справу бюджетний (фіскальний) федералізм. Канадський учений-фінансист П. Расел визначає бюджетний федералізм як «трансферт багатства шляхом зрівняльних платежів від «імущих» до «неімущих» провінцій із метою передання доходів, достатніх для забезпечення порівняно прийнятних рівнів суспільних послуг за більш-менш допустимих рівнів оподаткування.

Узагальнюючи ознаки й призначення бюджетного федералізму в демократичній правовій державі, бюджетний федералізм — законодавчо зафіксований розподіл функціональних повноважень та відповідальності структур різних рівнів влади з паритетним розмежуванням на цій основі доходів і видатків між ними на засадах державної соціально-економічної і політичної доцільності, соціальної етики, міжрегіональної, міжнаціональної і суспільної солідарності. Отже, поєднуючи владні повноваження з фінансовими можливостями, бюджетний федералізм охоплює широке коло питань менеджменту взагалі і бюджетного менеджменту зокрема — від політичних процедур приймання рішень до скоординованої організації фінансових потоків у масштабах держави й ефективного управління ними.

Бюджетний федералізм існує в різних формах. Західні дослідники виділяють внутрішньодержавний, асиметричний, кооперативний, бюрократичний, двосторонній, виконавчий та інші, обумовлені національними особливостями. І всі вони так чи інакше торкаються розподілу компетенції та фінансових ресурсів між державним (центральним, федеральним) і низовими (місцевими) бюджетами. Для країн Європейського Союзу бюджетний федералізм вже набув своїх особливостей і вийшов на міждержавний рівень.

За допомогою бюджетного федералізму відбувається пряме зарахування податків за установленими квотами в бюджети всіх рівнів за належного фінансування потреб усіх бюджетів. Дуже важливо, що ефективно побудований бюджетний федералізм має саме регулюючий характер, дає змогу оптимально збалансувати необхідні потреби з фінансовими можливостями. Дозвільні

розподільні форми половинчастого федералізму в умовах дефіциту фінансових ресурсів створюють живильне середовище для корупції.

У західних країнах бюджетний федералізм не обмежується територіальним перерозподілом ресурсів у режимі пасивно-гуманітарної фінансової допомоги (за винятком екстраординарних випадків чи форс мажорних ситуацій). Усі механізми сучасного бюджетного федералізму спрямовані на заохочення до активного прагнення до самодостатності, опори на власні сили, нарощування фінансово-економічного потенціалу. Ринок і конкуренція цілком об'єктивно змушують адміністрацію створювати привабливий образ своїх територій з метою залучення інвестицій, вигідних проектів, міжнародних ярмарків, конкурсів і виставок, фестивалів і чемпіонатів.

РОЗДІЛ 10

СОЦІАЛЬНІ ПОЗАБЮДЖЕТНІ ФОНДИ

10.1. Особи, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню.

10.2. Страхові внески до Пенсійного фонду.

10.3. Внески до фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

10.4. Соціальне страхування на випадок безробіття.

10.5. Соціальне страхування від нещасного випадку.

10.1. Особи, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню

Підприємства нараховують і сплачують збори на соціальні заходи з фонду оплати праці або заробітної плати працівників.

Загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню підлягають:

- громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, в об'єднаннях громадян, у фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності та інших осіб, які обрали особливий спосіб оподаткування на умовах трудового договору або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи на зазначених підприємствах за договорами цивільно-правового характеру;

- члени колективних та орендних підприємств, сільськогосподарських кооперативів і фермерських господарств, у тому числі тих, які обрали особливий спосіб оподаткування;

- фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, у тому числі ті, які обрали особливий спосіб оподаткування, та члени сімей зазначених фізичних осіб, які беруть участь у проведенні ними підприємницької діяльності.

До членів сімей фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності належать: дружина, батьки, діти та інші утриманці, які досягли 15 років, не перебувають у трудових або цивільно-правових відносинах з такою фізичною особою – суб'єктом підприємницької діяльності, але разом з ним провадять підприємницьку діяльність та отримують частину доходу від цієї діяльності;

- особи, які забезпечують себе роботою самостійно – займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності;

- громадяни України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій;

- громадяни України та особи без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах та консульських установах іноземних держав, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах іноземних підприємств та організацій, розташованих на території України;

- особи, обрані на виборні посади до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які отримують заробітну плату за роботу на виборній посаді;

- особи, які проходять строкову службу у Збройних силах України, Службі безпеки України, інших військових формуваннях, а також в органах Міністерства внутрішніх справ України;

- працівники воєнізованих формувань, особи начальницького і рядового складу фельд'єгерської служби спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань зв'язку та інформації, гірськорятувальних частин незалежно від підпорядкування, а також особовий склад аварійно-рятувальної служби, створеної на постійній основі;

- особи, які проходять альтернативну службу;

- особи, які отримують щомісячні страхові виплати відповідно до Закону України „Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”, крім осіб, які отримують виплати у зв’язку зі смертю годувальника, та осіб, які не працюють й отримують пенсії з інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання;

- особи, які відповідно до закону отримують допомогу для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;

- особи, які проходять професійну підготовку, перепідготовку або курси підвищення кваліфікації з відривом від виробництва за скеруванням підприємств, установ, організацій;

- один із працездатних батьків, усиновителів, що не працює, опікун, піклувальник, які фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом, а також працездатні особи, котрі не працюють і здійснюють догляд за інвалідом 1 групи або за людиною похилого віку, яка за висновком медичного закладу, потребує постійного стороннього догляду або досягла 80-річного віку, якщо такі працездатні особи отримують допомогу або компенсацію відповідно до законодавства;

- особи, які отримують допомог з тимчасової непрацездатності;

- безробітні у період отримання допомоги з безробіття.

10.2. Страхові внески до Пенсійного фонду

Розмір страхових внесків, у тому числі розмір частини внесків, що спрямовуються до Накопичувального фонду, встановлює ВР України відповідно для страхувальників і застрахованих осіб за результатами актуарних рахунків, виходячи з того, що вони повинні забезпечувати надання особам пенсійних виплат і соціальних послуг, а також покриття адміністративних витрат для забезпечення функціонування системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.

Страхові внески є цільовим загальнообов'язковим платежем, який справляється на всій території України. Страхові внески не включають до складу податків, інших обов'язкових платежів, що становлять систему оподаткування. На ці внески не поширюється податкове законодавство.

Таблиця 10.1

Ставки внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування

<i>Категорія платників</i>		<i>Ставка внеску до ПФ</i>
Підприємства, установи, організації, об'єднання громадян, профспілки, політичні партії, у т.ч. філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи зазначених підприємств, що мають окремий баланс і ведуть розрахунки із застрахованими особами; фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують працю найманих працівників		33,2%
Платники фіксованого сільськогосподарського податку		20%
Роботодавці, які використовують працю найманих працівників із числа льотних екіпажів	Витрати на оплату праці найманих працівників із числа льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації	42%
	Витрати на оплату праці „звичайних працівників”	33,2%
Роботодавці, які забезпечують роботою інвалідів	Витрати на оплату праці працівників-інвалідів	4%
	Витрати на оплату праці інших працівників	33,2%
Підприємства всеукраїнських громадських організацій інвалідів, у яких кількість інвалідів становить не менше 50% загальної чисельності працівників		4%

Страхові внески до солідарної системи нараховуються:

- для роботодавця – на суми фактичних витрат на оплату праці працівників, що охоплюють витрати на оплату основної і додаткової заробітної плати й інших заохочувальних та компенсаційних виплат, у тому числі в натуральній формі, виплату винагород фізичним особам за виконання робіт за угодами цивільно-правового характеру, що підлягають обкладенню податком на доходи фізичних осіб, а також на суми оплати перших 5 днів тимчасової непрацездатності, яка здійснюється за рахунок коштів роботодавця, та допомоги з тимчасової непрацездатності.

Страхові внески до Накопичувального фонду нараховуються на всі суми сукупного оподаткованого доходу застрахованих осіб, а для осіб, які беруть добровільну участь – на суми, визначені договором про добровільну участь.

Нарахування страхових внесків здійснюється на суми, які не зменшені відповідно до законодавства про податок на доходи фізичних осіб.

Страхові внески нараховуються на суми у межах максимальної величини, що встановлюється законом про розмір страхових внесків. Ця максимальна величина щороку встановлюється на рівні величини 7 середніх заробітних плат, що склалася в попередньому календарному році, і не може бути меншою від діючої на день набрання чинності Законом максимальної величини фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, оподаткованого доходу, сукупного оподаткованого доходу, з яких справляються страхові внески до соціальних фондів.

Страхові внески обчислюються суто у грошовій формі, у тому числі з доходів, що здійснюються в натуральній формі обчислення страхових внесків застрахованих осіб, здійснюється страхувальниками на підставі бухгалтерських та інших документів, відповідно до яких провадиться врахування або які підтверджують нарахування заробітної плати, на які нараховуються страхові внески.

Обчислення страхових внесків територіальними органами Пенсійного фонду здійснюється на підставі складених актів перевірки правильності нарахування та сплати страхових внесків, звітності, яка подається страхувальником,

бухгалтерських й інших документів, що підтверджують суму заробітної плати, на яку нараховуються страхові внески.

Страхові внески обчислюються територіальним органом Пенсійного фонду за непрямим методом, виходячи з оцінки валового доходу та витрат страхувальника, кількості осіб, які перебувають з ним у трудових відносинах, обсягу виробленої продукції, суми сплачених ним податків, інших обов'язкових платежів, у разі:

- ухилення страхувальника чи його посадових осіб від надання територіальному органу Пенсійного фонду звітності чи інших документів про сплату страхових внесків;

- неведення страхувальником бухгалтерського обліку чи відсутності в нього відповідних первинних документів;

- якщо сума страхових внесків, нарахована страхувальником, не підтверджена документально.

Страховальники зобов'язані сплачувати страхові внески, нараховані за відповідний базовий звітний період, не пізніше ніж через 20 календарних днів від дня закінчення цього періоду.

Базовим періодом є:

календарний місяць – для всіх страхувальників;

календарний рік – для суб'єктів підприємницької діяльності.

При цьому в разі здійснення протягом базового звітного періоду виплат доходу, на які нараховуються страхові внески, страхувальники одночасно з видачею зазначених сум зобов'язані сплачувати авансом платежі у вигляді сум страхових внесків, що підлягають нарахуванню на зазначені виплати. У разі недостатності у страхувальника коштів для здійснення в повному обсязі виплати заробітної плати та одночасної сплати відповідних авансових платежів, виплата зазначених сум і сплата страхових внесків здійснюється у пропорційних розмірах.

Днем сплати страхових внесків вважається:

- у разі перерахування сум страхових внесків у безготівковій формі з банківського рахунку страхувальника на банківський рахунок органу Пенсійного

фонду – день списання установою банку, установою Державного казначейства суми платежу з банківського рахунку страхувальника незалежно від часу її зарахування на банківський рахунок Пенсійного фонду;

- у разі сплати сум страхових внесків готівкою – день внесення страхувальником коштів у банківську установу чи відділення зв'язку для перерахування на банківські рахунки органу Пенсійного фонду та/ або Накопичувального фонду.

Якщо страхувальники несвоєчасно або не в повному обсязі сплачують страхові внески, до них застосовуються фінансові санкції, а посадові особи, винні у порушенні законодавства про сплату страхових внесків, несуть *дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність*.

Страхові внески підлягають сплаті незалежно від фінансового стану платника страхових внесків. Установи банків приймають від страхувальників платіжні доручення та інші платіжні документи на видачу коштів для виплат заробітної плати, на які нараховуються страхові внески, і здійснюють видачу зазначених коштів лише за умови одночасного подання страхувальником платіжних документів про перерахування коштів для сплати відповідних сум страхових внесків або документів, що підтверджують фактичну сплату цих сум. У разі невиконання банками цієї вимоги вони за рахунок власних коштів сплачують відповідному територіальному Пенсійному фонду суму, що дорівнює сумі несплачених страхових внесків, з правом зворотної вимоги до страхувальників щодо відшкодування цієї суми.

10.3. Внески до фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, передбачає матеріальне забезпечення громадян у зв'язку з втратою заробітної плати (доходу) внаслідок тимчасової втрати працездатності (включаючи догляд за хворою

дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, часткову компенсацію витрат, пов'язаних із смертю застрахованої особи або членів її сім'ї, а також надання соціальних послуг за рахунок бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, що формується шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також за рахунок інших джерел, передбачених законодавством.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням є застраховані особи або інші особи у випадках, передбачених Законом України „Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням” від 18 січня 2001 року № 2240-III (зі змінами і доповненнями), страхувальники та страховики.

Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, підлягають:

1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності та господарювання або у фізичних осіб, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах;

2) члени колективних підприємств, сільськогосподарських та інших виробничих кооперативів.

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності (далі – Фонд) є органом, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, провадить збір і акумуляцію страхових внесків та інших коштів, призначених для фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг, види яких передбачені Законом

України „Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням”, та забезпечує їх надання, а також здійснює контроль за використанням цих коштів. Фонд належить до цільових позабюджетних страхових фондів.

Джерелами формування коштів фонду загальнообов’язкового державного соціального страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, є:

- 1) страхові внески страхувальників-роботодавців і застрахованих осіб, що сплачуються на умовах і в порядку, передбачених законодавством;
- 2) суми не прийнятих до зарахування витрат страхувальника за загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, пені, штрафів та інших фінансових санкцій, застосованих до страхувальників та посадових осіб відповідно до зазначеного Закону та інших актів законодавства;
- 3) благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;
- 4) асигнування із Державного бюджету України;
- 5) прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду, в тому числі резерву страхових коштів Фонду, на депозитному рахунку;
- 6) інші надходження відповідно до законодавства.

Кошти загальнообов’язкового державного соціального страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, не включаються до Державного бюджету України, не підлягають вилученню та використовуються тільки за цільовим призначенням. У разі їх невикористання в поточному році вони переходять на наступний фінансовий рік.

Для забезпечення фінансової стабільності Фонду утворюється резерв страхових коштів у сумі, необхідній для фінансування всіх видів матеріального забезпечення, передбачених Законом України „Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням”, в розрахунку не менш як на п’ять календарних днів.

Кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, спрямовуються на:

1) виплату застрахованим особам допомоги по тимчасовій непрацездатності, вагітності та пологах, на поховання;

2) фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованих осіб і членів їх сімей, позашкільне обслуговування, у тому числі придбання дитячих новорічних подарунків;

3) утворення резерву страхових коштів у розрахунку не менш як на п'ять календарних днів для фінансування матеріального забезпечення застрахованих осіб;

4) забезпечення поточної діяльності та утримання органів Фонду, розвиток його матеріально-технічної бази.

Розмір страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, щорічно за поданням Кабінету Міністрів України встановлюється Верховною Радою України відповідно для роботодавців і застрахованих осіб у відсотках:

1) для роботодавців – до сум фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що підлягають обкладенню податком з доходів фізичних осіб;

2) для найманих працівників – до сум оплати праці, які включають основну та додаткову заробітну плату, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які підлягають обкладенню податком з доходів фізичних осіб;

3) для застрахованих осіб зазначених у статті 6 Закону України „Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням”, – до сум оподаткованого доходу (прибутку).

Страхові внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими

похованням, нараховуються в межах граничної суми заробітної плати (доходу), що встановлюється щороку на рівні п'ятнадцяти розмірів прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб, та є розрахунковою величиною при обчисленні допомоги по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною), вагітності та пологах.

Платниками страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, є страхувальники та застраховані особи.

Порядок і строки сплати страхових внесків. Страхувальники-роботодавці сплачують до Фонду різницю між нарахованими для роботодавців і найманих працівників страховими внесками та витратами, пов'язаними з наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам відповідно до законодавства.

Перерахування зазначених сум шляхом безготівкових розрахунків здійснюється страхувальниками-роботодавцями один раз на місяць – у день, встановлений для одержання в установах банку коштів на оплату праці за відповідний період.

Страхові внески, сплачені в іноземній валюті, підлягають перерахуванню на рахунок Фонду у валюті України за офіційним курсом Національного банку України на день сплати страхових внесків.

У разі нестачі у страхувальників-роботодавців коштів для виплати заробітної плати та сплати страхових внесків у повному обсязі нарахування їх на заробітну плату і перерахування страхових внесків до Фонду провадиться пропорційно до сум заробітної плати.

У разі незабезпечення банківськими установами перерахування страхових внесків до Фонду одночасно з видачею коштів на виплату заробітної плати банківські установи сплачують за рахунок власних коштів до Фонду суму несплачених страхових внесків.

Якщо страхувальники несвоєчасно чи не в повному обсязі сплачують страхові внески, до них застосовуються фінансові санкції, передбачені статтею 30

Закону України „Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням”.

У разі ліквідації (реорганізації) юридичної особи страхувальник зобов’язаний провести повний розрахунок щодо сплати страхових внесків до Фонду по день ліквідації (реорганізації) та звернутися за місцем здійснення його обліку як страхувальника для отримання довідки про відсутність заборгованості.

Днем сплати страхових внесків вважається:

- у разі перерахування за безготівковими розрахунками – день подання до установи банку розрахункових документів на перерахування страхових внесків на рахунок Фонду;

- у разі сплати готівкою – день внесення коштів до банківської установи чи відділення зв’язку для перерахування на рахунок Фонду.

Допомога за рахунок коштів загальнообов’язкового державного страхування нараховується відповідно до чинного законодавства. Наприклад, допомога у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності виплачується на основі листка непрацездатності, виданого лікувальним закладом. Виходячи із кількості днів непрацездатності та середньоденного заробітку, визначають суму такої допомоги. При цьому треба мати на увазі, що тут враховується лише та сума оплати праці, з якої обчислено страхові внески, а також стаж роботи: 60% - до 5 років; 80% - від 5 до 8 років; 100 % - при стажі більше 8 років.

Виходячи із даних про тривалість захворювання за листком непрацездатності та заробітну плату за попередні 6 місяців, а також із встановлених відсотків оплати (100, 80 чи 60%) залежно від страхового стажу (більше 8 років, від 5 до 8 чи до 5 років відповідно) визначають суму допомоги.

Для цього визначають середньоденний заробіток діленням загальної суми заробітної плати, включаючи премії та допомоги за відпрацьований час. Наприклад, 3200грн./160 днів = 20 грн. Далі обчислюють загальну суму допомоги за тимчасовою непрацездатністю, помноживши середньоденний заробіток на кількість робочих днів під час хвороби.

Методика обчислення середнього заробітку у визначенні допомоги на соціальні заходи

Заробітна плата за відпрацьований час, грн.	Відпускні та інші виплати за відпрацьований час, грн.	Загальна сума доходу за місяць, грн.	Сума, з якої сплачуються страхові внески, грн.	Сума, що включається до розрахунку для обчислення середнього заробітку
<i>Метод 1:</i> кількість відпрацьованих днів за місяць поділена на кількість робочих днів у ньому, і визначений коефіцієнт помножений на суму, з якої сплачувалися страхові внески				
600	1000	1600	2660	$10\text{дн.}/21\text{дн.} = 0,47619$ $2660\text{ грн.} \times 0,47619 = 1266,66\text{ грн.}$
<i>Метод 2:</i> визначається співвідношення зарплати, з якої сплачувалися страхові внески, до загальної суми заробітку, нарахованого за місяць. Це співвідношення перемножують на заробітну плату за відпрацьований час				
1000	900	1900	2660	$2660\text{грн.}/1900 = 1,4$ $1000\text{грн.} \times 1,4 = 140\text{грн.}$

Наприклад, із 16 календарних днів за листком непрацездатності робочими були 13 днів. Отже, загальна сума допомоги становитиме $20\text{ грн.} \times 13\text{днів} = 260\text{ грн.}$ при умові, що виплата здійснюється у 100-відсотковому розмірі. Коли ж відсоток менший, то цю суму треба помножити на його значення.

Після цього визначають суму, яка припадає на перші п'ять календарних днів тимчасової непрацездатності, маючи на увазі, що обчислюють її з урахуванням кількості робочих днів у цьому періоді. Якщо на цей період припадають вихідні

чи святкові дні, то їх не враховують і сума допомоги, що виплачується за рахунок підприємства, відповідно, зменшується. Наприклад, на цей період хвороби припадає два вихідні дні. Отже, сума допомоги за перші п'ять календарних днів буде $260 \text{ грн} / 13 \text{ днів} \times 3 \text{ робочі дні} = 60 \text{ грн}$. Відповідно на розрахунки з Фондом страхування на випадок тимчасової непрацездатності треба зарахувати різницю між загальною сумою допомоги 260 грн. та тією, що припадає на перші п'ять календарних днів захворювання, – 60 грн. (200 грн.).

Розміри внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, дорівнюють:

- для роботодавців – 1,4 відсотка суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні і компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України „Про оплату праці”, та підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб;

- для роботодавців – на підприємствах та в організаціях громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів становить не менше 50 відсотків загальної чисельності працюючих і за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить не менше 25 відсотків суми витрат на оплату праці, - окремо 0,7 відсотка суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників-інвалідів та 1,4 відсотка суми фактичних витрат на оплату праці інших працівників, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України „Про оплату праці”, та підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб;

- для роботодавців – на підприємствах та в організаціях товариств УТОГ і УТОС – 0,5 відсотка суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітної

плати, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України „Про оплату праці”, та підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб;;

- для найманих працівників – від суми оплати праці, що включає основну та додаткову заробітну плату, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб:

0,25 відсотка – для найманих працівників – інвалідів, які працюють на підприємствах і в організаціях УТОГ і УТОС;

0,5 відсотка – для найманих працівників, заробітна плата яких нижча прожиткового мінімуму, встановленого для працездатної особи;

1,0 відсотка – для найманих працівників, заробітна плата яких вища прожиткового мінімуму, встановленого для працездатної особи.

Для осіб, які беруть участь у загальнообов’язковому державному соціальному страхуванні на добровільних засадах, забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), фізичних осіб – суб’єктів підприємницької діяльності, осіб, які виконують роботи (послуги) згідно з цивільно-правовими угодами, а також громадян України, які працюють за межами України та не застраховані в системі обов’язкового державного соціального страхування країни, в якій вони перебувають, - 4,1 відсотка суми оподаткованого доходу (прибутку), у тому числі:

1,9 відсотка – на загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням;

2,2 відсотка – на загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття.

Допомога з тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов’язаної з нещасним випадком на виробництві, виплачується застрахованим

особам Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності починаючи із шостого дня непрацездатності за весь період до відновлення працездатності або до встановлення медико-соціальною експертизою інвалідності незалежно від звільнення застрахованої особи в період втрати працездатності у порядку та розмірах, установлених законодавством.

Перші 5 днів тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, оплачуються власником або уповноваженим ним органом за рахунок коштів підприємства, установи, організації за основним місцем роботи.

10.4. Соціальне страхування на випадок безробіття

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття (далі – страхування на випадок безробіття) – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Страхуванню на випадок безробіття підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), цивільно-правового договору, включаючи тих, які проходять альтернативну (невійськову) службу, а також тих, які працюють неповний робочий день або неповний робочий тиждень, та на інших підставах, передбачених законодавством про працю, військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби).

Страхуванню на випадок безробіття не підлягають:

- працюючі особи, які отримують або мають право на призначення пенсії за віком, у тому числі на пільгових умовах, пенсії за вислугу років, а також особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку;

- іноземці та особи без громадянства, які тимчасово працюють за наймом в Україні, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття (далі – Фонд) створюється для управління страхуванням на випадок безробіття, провадження збору та акумуляції страхових внесків, контролю за використанням коштів, виплати забезпечення та надання соціальних послуг, здійснення інших функцій згідно із цим Законом і статутом Фонду.

Джерелами формування коштів Фонду є:

- страхові внески страхувальників – роботодавців, застрахованих осіб, що сплачуються на умовах і в порядку, передбачених цим Законом та іншими законодавчими актами;

- асигнування державного бюджету;

- суми фінансових санкцій, застосованих відповідно до Закону України „Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” (далі - Закон) та Закону України „Про зайнятість населення”, інших законів до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів Фонду, недотримання законодавства про зайнятість населення, а також суми адміністративних штрафів, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за такі порушення;

- прибуток, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду, у тому числі резерву коштів Фонду, на депозитному рахунку;

- благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;

- інші надходження відповідно до законодавства України.

Кошти Фонду використовуються на:

- виплату забезпечення та надання соціальних послуг, передбачених статтею 7 Закону, фінансування заходів, передбачених статтею 7-1 Закону;

- відшкодування Пенсійному фонду України витрат, пов'язаних із достроковим виходом на пенсію осіб, зазначених у частині другій статті 20 Закону;

- фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів, управління Фондом, розвиток його матеріальної та інформаційної бази;

- створення резерву коштів Фонду.

З метою забезпечення фінансової стабільності Фонду утворюється резерв коштів Фонду, який не може перевищувати суму, необхідну для виплати допомоги по безробіттю в розрахунку не менш як на п'ять календарних днів.

Розміри страхових внесків на соціальне страхування на випадок безробіття визначаються виходячи з того, що вони повинні забезпечувати:

- виплату застрахованим особам забезпечення та надання соціальних послуг;

- створення резерву коштів Фонду;

- покриття витрат Фонду у зв'язку із: відшкодуванням Пенсійному фонду України витрат, пов'язаних із достроковим виходом на пенсію осіб; фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції фонду та її робочих органів, управління фондом, розвиток його матеріальної та інформаційної бази.

Розміри страхових внесків щорічно за поданням КМУ встановлює ВРУ відповідно для роботодавців та застрахованих осіб одночасно із затвердженням Державного бюджету України на поточний рік.

Розміри внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття становлять:

- для роботодавців – 1,6 відсотка суми фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, грошового забезпечення військовослужбовців, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітної плати, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, що визначаються згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України „Про оплату праці”, виплату доходу (прибутку) за договорами

цивільно-правового характеру та підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб;

- для найманих працівників, військовослужбовців – 0,6 відсотка суми оплати праці, грошового забезпечення, що включає основну та додаткову заробітну плату, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, які підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб;

- на підприємствах та в організаціях громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів становить не менше 50 відсотків загальної чисельності працюючих і за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить не менше 25 відсотків суми витрат на оплату праці, роботодавці звільняються від сплати внесків у частині витрат на оплату праці найманих працівників-інвалідів;

- роботодавці підприємств та організацій товариств УТОГ і УТОС звільняються від сплати внесків;

- для юридичних та фізичних осіб, які використовують працю фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру – 2,2 відсотка суми витрат на виплату доходу (прибутку).

Роботодавці та застраховані особи сплачують страхові внески один раз на місяць у день одержання роботодавцями в установах банків коштів на оплату праці.

Страхові внески, сплачені в іноземній валюті, перераховуються на рахунок Фонду у валюті України за офіційним курсом НБУ на день виплати страхових внесків.

Від сплати страхових внесків звільняються:

- застраховані особи на період відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку за медичним висновком;

- застраховані особи в частині отриманої допомоги з часткового безробіття.

Розміри страхових внесків установлюються на календарний рік:

- для роботодавця – у відсотках до сум фактичних витрат на оплату праці найманих працівників;

- для найманих працівників – у відсотках до суми оплати праці;

- страхові внески нараховуються на фактичні виплати, що не перевищують максимальної величини фактичних витрат страхувальника на оплату праці найманих працівників і доходу фізичних осіб, з якої справляються внески до Фонду.

Роботодавці – суб'єкти підприємницької діяльності відносять страхові внески на валові витрати, суми страхових внесків вилучаються із доходів працівників, що підлягають оподаткуванню податком з доходів громадян.

10.5. Соціальне страхування від нещасного випадку.

Страхування від нещасного випадку є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист, охорона життя та здоров'я громадян у процесі їх трудової діяльності.

Завданнями страхування від нещасного випадку є:

- проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням та іншим випадкам загрози здоров'ю застрахованих, викликаним умовами праці;

- відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків або професійних захворювань;

- відшкодування шкоди, пов'язаної з втратою застрахованими особами заробітної плати або відповідної її частини під час виконання трудових обов'язків, надання їм соціальних послуг у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також у разі їх смерті здійснення страхових виплат непрацездатним членам їх сімей.

Суб'єктами страхування від нещасного випадку є застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи, страхувальники та страховик.

Об'єктом страхування від нещасного випадку є життя застрахованого, його здоров'я та працездатність.

Обов'язковому страхуванню від нещасного випадку підлягають:

- 1) особи, які працюють на умовах трудового договору;
- 2) учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок у період проходження виробничої практики, виконання робіт на підприємствах;
- 3) особи, які перебувають у виправних, лікувально-трудовах закладах та залучені до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами.

Добровільно від нещасного випадку у Фонді соціального страхування від нещасних випадків можуть застрахуватися:

- 1) священнослужителі, церковнослужителі та особи, які працюють у релігійних організаціях на виборних посадах;
- 2) особи, які забезпечують себе роботою самостійно – займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності, члени фермерського господарства;
- 3) громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності.

Страхування від нещасного випадку здійснює Фонд соціального страхування від нещасних випадків, що є некомерційною самоврядною організацією, яка діє на підставі статуту, затвердженого її правлінням.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків провадить збір та акумулювання страхових внесків, має автономну, незалежну від будь-якої іншої, систему фінансування.

Фінансування Фонду соціального страхування від нещасних випадків здійснюється за рахунок:

- внесків роботодавців: для підприємств – з віднесенням на валові витрати виробництва, для бюджетних установ та організацій – з асигнувань, виділених на їх утримання та забезпечення;

- капіталізованих платежів, що надійшли у випадках ліквідації страхувальників у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

- прибутку, одержаного від тимчасово вільних коштів Фонду на депозитних рахунках;

- коштів, одержаних від стягнення відповідно до законодавства штрафів і пені з страхувальників, штрафів з працівників, винних у порушенні вимог нормативних актів з охорони праці, а також адміністративних стягнень у вигляді штрафів з посадових осіб підприємств, установ, організацій, фізичних осіб, які використовують найману працю, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення;

- добровільних внесків та інших надходжень, отримання яких не суперечить законодавству.

Сума страхового внеску розраховується відповідно до страхового тарифу, виходячи з класу професійного ризику галузі національної економіки, до якого віднесено страхувальника.

Якщо страхувальник провадить свою діяльність із кількох галузей економіки або видів робіт, він підлягає зарахуванню до тієї галузі, котра має найбільшу питому вагу в обсязі реалізованої продукції.

Розміри страхових внесків страхувальників обчислюються:

- для роботодавців – у відсотках до сум фактичних витрат на оплату праці найманих працівників;

- для добровільно застрахованих осіб – у відсотках до мінімальної заробітної плати.

Страховальники відносять страхові внески на валові витрати.

РОЗДІЛ 11

ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

11.1. Суть фінансів суб'єктів господарювання.

11.2. Фінансові ресурси суб'єктів господарювання та джерела їх формування.

11.3. Організація фінансової служби суб'єктів господарювання.

11.4. Особливості планування фінансів суб'єктів господарювання.

11.1. Суть фінансів суб'єктів господарювання

Фінанси суб'єктів господарювання є самостійною ланкою національної фінансово-кредитної системи з індивідуальним кругообігом коштів, що забезпечує покриття витрат виробництва продукції (робіт, послуг) і одержання прибутку.

У фінансовій системі країни визначальне місце займають фінанси підприємств, організацій, установ і, в першу чергу, підприємств, які діють на засадах комерційного розрахунку. Комерційний розрахунок знаходиться у тісному зв'язку з підприємництвом, яке діюче законодавство України визначає як безпосередню самостійну, систематичну, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою одержання прибутку. Така діяльність здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством.

Найважливіші принципи підприємництва це:

- вільний вибір діяльності;
- залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян;
- самостійне формування програми діяльності та вибір постачальників і споживачів виробленої продукції, встановлення цін відповідно до законодавства;
- вільний найм працівників;

— залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонено або не обмежено законодавством;

— вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, установлених законодавством;

— самостійне здійснення підприємцем – юридичною особою зовнішньоекономічної діяльності, використання будь-яким підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Комерційний розрахунок полягає у:

— отриманні максимального прибутку при мінімальних затратах;

— повній самостійності суб'єктів господарювання;

— відсутності дріб'язкової опіки з боку держави і невтручанні її у внутрішні справи підприємств;

— встановлення реальної і відчутної відповідальності за результати роботи, своєчасне виконання зобов'язань, сплату податків, зборів та інших платежів.

Державне регулювання підприємницької діяльності в умовах ринку здійснюється через:

– податкову та фінансово-кредитну політику, включаючи встановлення ставок податків і процентів по державних кредитах; податкових пільг, цін і правил ціноутворення; цільових дотацій; валютного курсу, розмірів економічних санкцій; державне майно і систему резервів, ліцензії, концесії, лізинг, соціальні, екологічні та інші норми і нормативи;

– науково-технічні, економічні та соціальні державні та регіональні програми;

– договори на виконання робіт і поставок для державних потреб.

Втручання державних органів влади і управління у господарську діяльність підприємців не допускається, якщо вона не зачіпає передбачених законодавством прав державних органів зі здійснення контролю за діяльністю підприємців.

У процесі проведення господарської діяльності на підприємствах виникають різноманітні фінансові відносини, пов'язані з розподілом і перерозподілом

створеної вартості, утворенням і витрачанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів. Це відносини:

- всередині самого підприємства з приводу утворення первинних доходів, формування та використання цільових фондів (амортизаційного, статутного, матеріального заохочення та ін.);

- з акціонерами, пайовиками, засновниками;

- з державою зі сплати податків, зборів, внесків та інших обов'язкових платежів;

- з іншими підприємствами та організаціями з приводу утворення асоціацій, спільних підприємств, міжгосподарських об'єднань; внесення внесків, сплати штрафів;

- із вищестоящою організацією при перерозподілі фінансових ресурсів всередині виду економічної діяльності;

- із страховими, банківськими організаціями та ін.

Таким чином, фінанси комерційних підприємств обслуговують весь процес формування, розподілу і використання доходів і нагромаджень на підприємствах.

У процесі господарської та інших видів діяльності у підприємств виникають певні витрати, які можна поділити на:

- 1) поточні – пов'язані із основною діяльністю з випуску продукції, виконанню робіт, наданню послуг, їх ще називають собівартістю продукції;

- 2) капітальні – це витрати по розширеному відтворенню на підприємстві, джерелом їх фінансування є частково амортизаційний фонд, крім того чистий прибуток;

- 3) фінансові – це витрати, пов'язані з інвестуванням вільних коштів у цінні папери, депозити, статутні фонди змішаних підприємств. Джерелом фінансування цих витрат є чистий прибуток.

При здійсненні господарської, фінансової діяльності суб'єкти підприємництва отримують різноманітні доходи, які можна об'єднати у 3 групи:

- 1) виручка від реалізації продукції, виконання робіт та надання послуг;

2) виручка від іншої реалізації (продукції підсобного господарства, зайвих товарно-матеріальних цінностей);

3) позареалізаційні доходи (одержані штрафи, доходи від цінних паперів, від спільного підприємства).

Якщо з отриманих доходів підприємство вирачує витрати, то утворюються різні види прибутку, який потім розподіляється. Під розподілом прибутку розуміють направлення прибутку на формування доходів бюджету та задоволення власних потреб підприємств.

Принципи розподілу прибутку:

- 1) першочергове виконання зобов'язань перед державою;
- 2) встановлення зацікавленості у кращих результатах господарювання;
- 3) створення пільгових умов для окремих суб'єктів господарювання, діяльність яких має велике економічне і соціальне значення, для інвесторів.

Система розподілу прибутку постійно вдосконалюється за напрямом більш повного врахування інтересів держави і підприємств.

Некомерційні організації і установи функціонують принципово на інших засадах, ніж комерційні підприємства. Головним чином вони належать до невиробничої сфери. Особливістю діяльності цих організацій є те, що вони не виробляють матеріальний продукт, не створюють вартість. Заклади невиробничої сфери існують за рахунок продукту, створеного у матеріальному виробництві. І тому рівень матеріально-технічної бази, оплати праці працівників цих установ у значній мірі залежить від розвитку матеріального виробництва. Частина чистого продукту, створеного працею робітників у виробничій сфері з допомогою фінансів через бюджет і державні цільові фонди направляється на фінансування організацій невиробничих сфер економіки.

Установи, що утримуються за рахунок коштів бюджетів називаються бюджетними. Це – школи, дитячі дошкільні заклади, лікарні, поліклініки, професійно-технічні училища, вищі навчальні заклади, державні органи влади і управління тощо. У більшості випадків ці заклади надають населенню послуги безкоштовно. Матеріальною основою функціонування установ невиробничої

сфери є основні невиробничі фонди, за якими амортизація не проводиться. У цій сфері використовується висококваліфікована робоча сила – спеціалісти з вищою освітою, кандидатськими і докторськими ступенями – яка потребує відповідної оцінки і оплати. І тому найбільша питома вага у видатках бюджетних установ – це оплата праці.

Установи, що працюють у невиробничій сфері можна поділити на 3 групи в залежності від організації їх діяльності:

1) установи, що знаходяться на бюджетному фінансуванні (лікарні, школи, технікуми та ін.);

2) установи, що працюють на засадах госпрозрахунку, отримують доходи і повністю відшкодовують свої видатки, пов'язані із основною діяльністю та її розвитком (побутові, видовищні, житлово-комунальні організації). Переважно вони мають низький рівень доходності; високий рівень характерний лише для кредитних, страхових та інших фінансових установ;

3) структурні підрозділи бюджетних установ, що працюють на засадах негоспрозрахункової окупності затрат. Надають послуги і виконують роботи за плату за рахунок якої відшкодовують свої затрати, сплачують передбачені законодавством податки, але самостійного юридичного статусу не мають. Це – платні кабінети спеціалістів в медичних закладах, науково-дослідні та інформаційні центри вузів тощо.

Серед всіх некомерційних структур найбільшу частину складають бюджетні організації, діяльність яких за останні роки зазнала багатьох змін. Для багатьох з них головним джерелом фінансування залишається бюджет. У той же час їм надана можливість додаткового отримання доходів від надання платних послуг. В останні роки відбулося розширення прав керівників бюджетних організацій у використанні матеріальних і трудових ресурсів, стимулюванні працюючих.

Сучасні умови економічної кризи, дефіцит бюджетних коштів не могли не позначитись на матеріальному, фінансовому стані цих закладів. І тому мережа їх скорочується, зменшується штатна чисельність у діючих бюджетних організаціях. Одночасно посилюється контроль з боку фінансових органів за економним і

цільовим використанням коштів у бюджетних установах, запроваджується режим жорсткого обмеження бюджетних видатків та інших державних витрат з метою зменшення бюджетного дефіциту та запобігання фінансовій кризі.

Фінансовий план бюджетної організації складається у вигляді кошторису. Кошторис доходів і видатків бюджетної установи, організації є основним плановим документом, який підтверджує повноваження щодо отримання доходів та здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання нею своїх функцій та досягнення цілей, визначених на рік відповідно до бюджетних призначень.

Кошторис має дві складові: загальний фонд – у ньому показується обсяг надходжень із загального фонду бюджету та розподіл видатків за повною економічною класифікацією на виконання бюджетною установою основних функцій; спеціальний фонд – у ньому показується обсяг надходжень із спеціального фонду бюджету та їх розподіл за повною економічною класифікацією на здійснення видатків спеціального призначення, а також на реалізацію пріоритетних заходів, пов'язаних з виконанням установою основних функцій.

Формування кошторису здійснюється на підставі лімітної довідки про асигнування з бюджету, яку вищестояща організація надсилає всім підпорядкованим установам протягом двох тижнів з дня затвердження бюджету, з якого проводиться фінансування установи.

При визначенні витрат бюджетних установ враховується об'єктивна потреба в коштах кожної установи, виходячи з основних її виробничих показників, обсягу роботи, штатної чисельності та намічених заходів щодо скорочення витрат. Ставиться вимога першочергового забезпечення фінансовими ресурсами витрат на заробітну плату з нарахуваннями на соціальне страхування, а також на господарське утримання установи. Витрати, які не мають першочергового характеру (придбання обладнання, капітальний ремонт приміщень тощо) можуть передбачатися при умові забезпечення фінансування невідкладних витрат.

Громадські організації та добродієні фонди відіграють важливу роль у суспільно-політичному житті країни. Вони сприяють розвитку політичної та громадської активності, творчої ініціативи громадян, благодійної діяльності, спрямованої на надання допомоги соціально незахищеним верствам населення. Добровільні громадські формування об'єднують громадян на основі єдності інтересів, уподобань, для спільної реалізації своїх прав і свобод. Незалежно від назви, яку отримує таке формування (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо) всі вони поділяються на дві групи – політичні партії та громадські організації.

Політичні партії об'єднують громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництв в їх складі.

Громадські організації створюються для задоволення та захисту соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів громадян. До них належать професійні, молодіжні і творчі спілки, клуби, спортивні товариства, товариства сліпих, глухих, інвалідів, товариства партнерства і співробітництва з іншими країнами та ін.

Громадські організації та політичні партії у своїй власності мають майно і кошти, необхідні для здійснення їх статутної діяльності. Майно і кошти можуть бути наданими засновниками, учасниками, державою, підприємствами і організаціями. Об'єднання громадян мають можливість проводити необхідну господарську та іншу комерційну діяльність шляхом створення госпрозрахункових установ і організацій із статусом юридичної особи, виступати засновниками підприємств.

Для політичних партій діючим законодавством встановлено деякі обмеження. Так, створені ними установи і організації можуть належати лише до засобів інформації, комерційна діяльність повинна бути пов'язана з продажем суспільно-політичної літератури, інших пропагандистсько-агітаційних матеріалів, виробів із власною символікою, проведенням фестивалів, свят, виставок, свят,

виставок, лекцій та ін. Політичним партіям, їх установам заборонено прямо або опосередковано одержувати кошти і майно від:

- іноземних держав та організацій, міжнародних організацій, іноземних громадян та осіб без громадянства;
- державних органів, державних підприємств, установ та організацій, крім випадків, передбачених законами України;
- підприємств, створених на основі змішаної форми власності, якщо участь держави або іноземного учасника в них перевищує 20 %;
- нелегалізованих об'єднань громадян;
- анонімних пожертвувачів.

Доходи громадських організацій та політичних партій формуються за рахунок вступних та членських внесків, поступлень від належних їм комерційних структур, від проведення платних заходів, добровільних та спонсорських пожертвувань фізичних та юридичних осіб.

Добровільні пожертвування надаються неприбутковим організаціям, доходи яких формуються виключно з добровільних пожертвувань чи з бюджетних асигнувань. Передбачається цільове використання пожертвувань лише на проведення екологічної, оздоровчої, аматорської, культурної, освітньої, релігійної, наукової та благодійної діяльності. Тобто добровільні пожертвування надаються для власного споживання без наступної реалізації.

Видатки громадських формувань пов'язані із необхідністю фінансування витрат з статутної діяльності та її розвитку, оплаті праці штатного апарату, адміністративно-господарських витрат, проведенню культурно-масових заходів тощо.

Громадські організації та політичні партії – це некомерційні організації і тому вони не сплачують податок на прибуток, мають пільги по деяким іншим податкам і зборам; держава не втручається в діяльність вказаних організацій, яка регламентується виключно їх статутом.

Професійні спілки – найбільш чисельні самодіяльні громадські організації, метою діяльності яких є вираження, представлення і забезпечення захисту

економічних, соціальних, трудових, духовних прав та інтересів своїх членів. Професійні спілки об'єднують на добровільних засадах, без обмеження через національність, стать, партійність та релігійні переконання представників окремих професій.

Діяльність профспілкових організацій базується на демократичних засадах, будова - за виробничо-територіальним принципом. Основою кожної професійної спілки є первинні організації, що створюються в установах, закладах і підприємствах. Через первинні організації члени профспілки реалізують свої права. Первинні організації об'єднуються у територіальні (районні, міські, обласні, республіканську) організації профспілки.

Функціонування профспілкових організацій забезпечується за рахунок :

- вступних і членських внесків її членів;
- доходів від господарської, комерційної та іншої діяльності належних їм підприємств і організацій;
- благодійних внесків;
- коштів, що надходять від власників або уповноважених ними органів за колективними договорами.

Головне спрямування благодійної діяльності – це надання матеріальної та фінансової допомоги, а також різних послуг особам, які потребують соціальної допомоги, та захисту. Наприклад: інваліди, діти, пенсіонери, багатодітні та малозабезпечені сім'ї, тощо. Добродійна діяльність здійснюється за такими напрямками:

- поліпшення матеріального становища і соціальна реабілітація малозабезпечених осіб, що потребують опіки, надання допомоги особам, які через свої розумові здібності обмежені в реалізації своїх прав та законних інтересів;
- надання допомоги потерпілим від стихійного лиха, конфліктів, жертвам репресій;
- підтримка розвитку охорони здоров'я, соціального захисту, освіти, науки, культури;

– захист і охорона навколишнього природного середовища та тваринного світу;

– захист та охорона історичних і культурних цінностей.

Однією з форм реалізації благодійної діяльності є створення добродійних фондів. У залежності від статусу діяльності вони поділяються на всеукраїнські та місцеві. В Україні налічується понад тисячу благодійних об'єднань. Добре відомі благодійні фонди «Україна-дітям», «Сімейне коло», «Житло військовим», «Відродження», «Ковчег», «Інтелект», Український громадський благодійний фонд сприяння розвитку Олімпійського руху в Україні та інші.

Кожен добродійний фонд виступає як юридична особа, має свій бухгалтерський баланс, рахунки в установах банку в національній та іноземній валюті, свої печатки, штампи і необхідні реквізити. Держава не втручається у діяльність добродійних фондів, але може сприяти її здійсненню, особливо коли вона спрямована на вирішення проблем загальнонаціонального або регіонального значення. Фонди не відповідають за зобов'язаннями держави, а держава не відповідає за зобов'язаннями добродійних фондів, крім тих випадків, коли така відповідальність передбачена нормативними документами, що регламентують діяльність фондів.

Добродійні фонди можуть мати у власності кошти, в т.ч. в іноземній валюті, рухоме і нерухоме майно, майнові права, необхідні для здійснення статутної діяльності. За своїми фінансовим зобов'язаннями фонди відповідають всім своїм майном. Одночасно фонди не відповідають за зобов'язання своїх членів, створених суб'єктів підприємництва та жертвувачів. З другого боку, члени фондів не відповідають за зобов'язаннями фонду. Внески жертвувачів до благодійного фонду можуть бути у будь-якій формі (кошти, майно або майнові права), вони, як правило, не повертаються.

Фінанси добродійних фондів мають особливості організації, які зумовлені відсутністю державного втручання, надання допомоги і податкових пільг, переважання добровільних жертвувань і спонсорських внесків у джерелах формування коштів фондів.

Доходи доброчинних фондів можуть формуватись за рахунок:

- внесків членів фондів;
- благодійних внесків та пожертвувань фізичних та юридичних осіб;
- коштів, що передаються на договірних засадах фізичними та юридичними особами для фінансування конкретних програм відповідаючих завданням фонду;
- кредитів та інших позик;
- доходів від діяльності фондів;
- частини доходів від діяльності створених благодійними фондами суб'єктів підприємництва у межах передбачених їх установчими документами;
- інших надходжень, не заборонених законодавством України.

11.2. Фінансові ресурси суб'єктів господарювання та джерела їх формування

Ресурси суб'єктів господарювання є необхідною умовою їх функціонування та здійснення процесу розширеного відтворення на всіх його стадіях і у всіх формах. Існують особливості формування та використання фінансових ресурсів комерційних та некомерційних суб'єктів господарювання.

В економічній літературі існує багато визначень фінансових ресурсів підприємств. Фінансові ресурси підприємства це грошові доходи і надходження, які перебувають у розпорядженні суб'єкта господарювання і необхідні для виконання ним фінансових зобов'язань, здійснення витрат з розширеного відтворення і економічного стимулювання працівників.

Фінансові ресурси комерційного підприємства складаються з таких елементів:

- статутного (або пайового) капіталу (фонду);
- додаткового капіталу, одержаного за рахунок того, що вартість реалізації випущених акціонерним товариством (АТ) акцій перевищує їх номінальну вартість; суми дооцінки необоротних активів (вартості активів, безкоштовно отриманих підприємством від інших юридичних і фізичних осіб);

- резервного капіталу;
- амортизаційних відрахувань;
- забезпечення наступних виплат і платежів (резервів на оплату наступних відпусток тощо);
- нерозподіленого прибутку;
- довго- і короткострокових кредитів комерційних банків;
- позикових коштів від реалізації облігацій власної емісії;
- кредиторської заборгованості всіх видів, включаючи заборгованість з бюджетних платежів, відрахувань у державні страхові фонди з оплати праці, за виданими векселями, за одержаними авансами;
- інших коштів, відображених у пасиві бухгалтерського балансу підприємства.

Актив балансу підприємства показує, як воно розмістило наявні фінансові ресурси, куди вони спрямовані на дату складання бухгалтерського звіту.

Фінансові ресурси підприємства формуються за рахунок власних і притриманих до них коштів, а також позикових коштів.

Створенню підприємства будь-якої організаційно-правової форми і форми власності передують формування статутного капіталу. Статутний капітал – це виділені підприємству або залучені ним на засадах, визначених чинним законодавством, фінансові ресурси у вигляді коштів або вкладень у майно, матеріальні цінності, нематеріальні активи, цінні папери, що закріплені за підприємством на правах власності або повного господарського відання. За рахунок статутного капіталу підприємство формує власні (основні та оборотні) засоби.

Залежно від організаційно-правової форми господарювання статутний фонд може утворюватися з акціонерного капіталу, пайових внесків членів кооперативів, засновників, а також бюджетних коштів. Мінімальний розмір статутного капіталу визначається нормативними актами для кожного суб'єкта господарювання і складає: для акціонерних товариств – не менше суми, еквівалентної 1250 мінімальним заробітним платам, виходячи із ставки мінімальної заробітної плати,

діючої на момент створення акціонерного товариства; для товариств з обмеженою відповідальністю – не менше суми, еквівалентної 100 мінімальним заробітним платам, виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, діючої на момент створення; для банків – на момент реєстрації банку не може бути менше 10 млн євро (перерахування розміру статутного капіталу у гривні здійснюється за офіційним курсом гривні до іноземних валют, встановленим Національним банком України на день укладення установчого договору).

Основним джерелом власних фінансових ресурсів на діючих підприємствах є надходження коштів від реалізації продукції (надання послуг), різні частини якої у процесі розподілу виручки набувають форми відшкодування витрат і прибутку. Фінансові ресурси збільшуються переважно за рахунок прибутку від основної діяльності з виробництва і реалізації певної продукції (товарів, робіт, послуг), що є основною метою створення підприємства.

За напрямками надходження фінансові ресурси поділяють на зовнішні та внутрішні.

Зовнішні фінансові ресурси — це додаткові власні та позикові кошти, одержані через фінансовий ринок (розміщення власних акцій та облігацій), від кредитно-банківської системи (отримання кредитів) та інших кредиторів (отримання авансів замовників, товарних кредитів від постачальників). За рахунок зовнішніх надходжень може збільшуватись як власний капітал підприємства (продаж власних акцій, додаткові внески до статутного капіталу у вигляді фінансової допомоги, добровільних пожертвувань, страхові відшкодування за застрахованими ризиками, що відбулися, бюджетні дотації), так і позиковий (продаж облігацій власної емісії, банківські кредити, кошти інших кредиторів).

Внутрішні фінансові ресурси – це нерозподілений прибуток, амортизаційні відрахування та кредиторська заборгованість, що постійно перебуває на балансі підприємства (стійкі пасиви).

У процесі діяльності підприємство повинно вибрати оптимальні варіанти збільшення капіталу – за рахунок зовнішніх чи внутрішніх фінансових ресурсів. При управлінні фінансами необхідно, наприклад, з'ясувати:

- яку частину прибутку, що залишився в розпорядженні підприємства після сплати податків, спрямувати на розвиток виробництва, технічне переоснащення, а яку – у фонд споживання;
- як використати кошти – на будівництво нового цеху чи придбання акцій іншого підприємства;
- куди вкласти кошти – придбати понад мінімальні потреби виробництва запаси дефіцитних матеріалів чи купувати їх у міру потреби;
- збільшити статутний капітал за рахунок додаткової емісії акцій чи звернутися за кредитом до комерційного банку.

Правильне розпорядження фінансовими ресурсами саме собою є важливим чинником забезпечення ефективності розв'язання економічних і соціальних завдань підприємства.

Певні висновки щодо ефективності використання фінансових ресурсів підприємства (і, отже, щодо ефективності його фінансової діяльності) можна робити шляхом порівняння досягнутого результату його господарської діяльності – прибутку – з обсягом фінансових ресурсів, що були в розпорядженні підприємства у відповідний період.

Якщо показати відповідність фінансових ресурсів балансу підприємства, то ними є всі активи підприємства: необоротні, оборотні. Джерелами формування ресурсів є власні та залучені кошти (рис. 11.1).

До власних належать: статутний капітал, амортизаційні відрахування, валовий дохід та прибуток. До залучених – отримані кредити, пайові та інші внески, кошти, мобілізовані на фінансовому ринку.

Загальною проблемою для українських підприємств є постійна нестача власних фінансових ресурсів. Нині важливе місце в джерелах фінансових ресурсів належить пайовим та іншим внескам фізичних та юридичних осіб, членів трудового колективу. Водночас значно скорочуються обсяги фінансових ресурсів, які надходять від галузевих структур, обсяги бюджетних субсидій від органів державної влади. Збільшується значення прибутку, амортизаційних відрахувань та позичкових коштів у формуванні фінансових ресурсів підприємств.

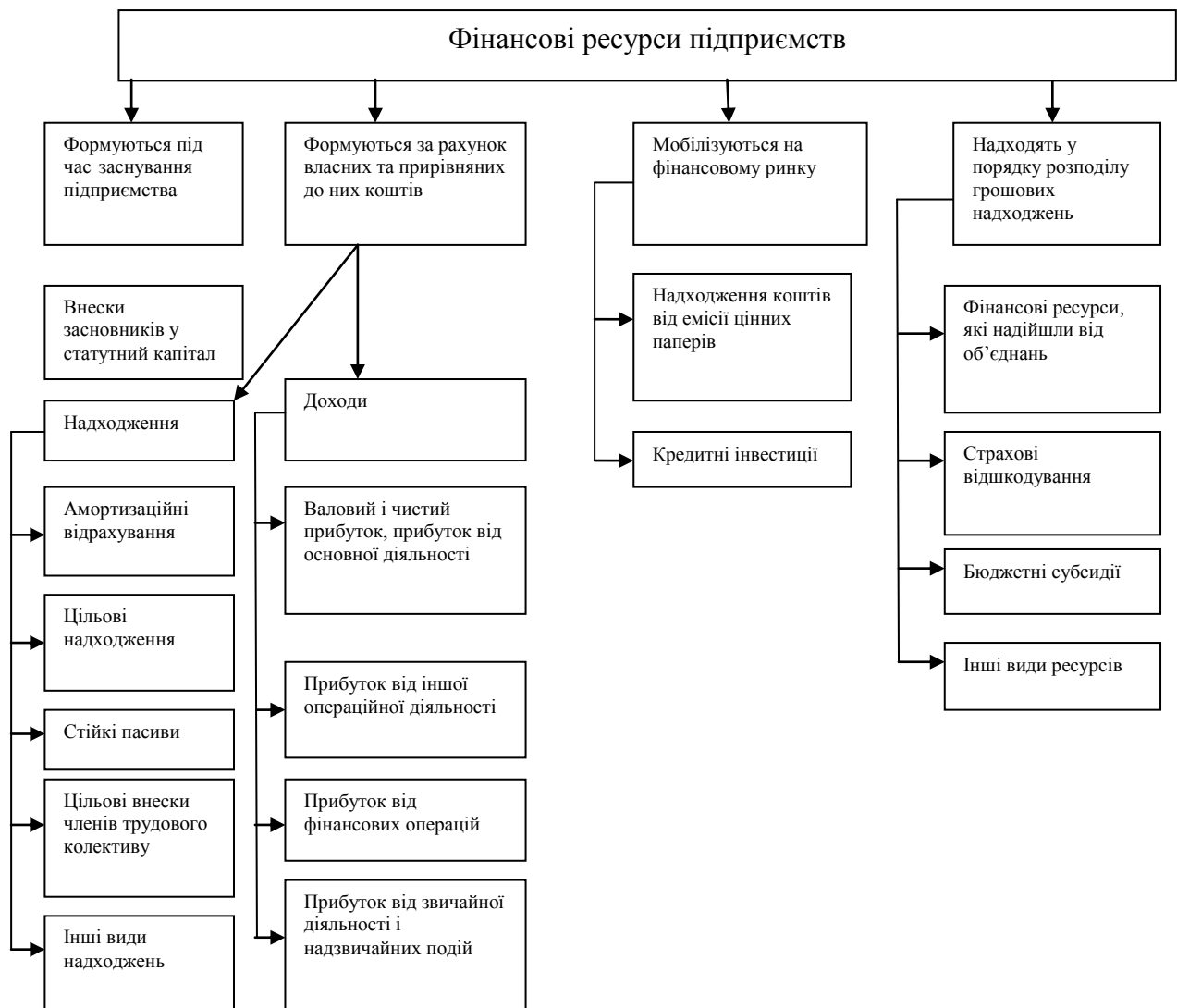

Рис. 11.1. Формування фінансових ресурсів підприємства

Некомерційна недержавна організація (ННО) – це суб’єкт господарювання, який здійснює некомерційну господарську діяльність і працює незалежно від державних органів (але одночасно в тісному з ними співробітництві), члени якої зацікавлені в забезпеченні розвитку та процвітання підприємств певного виду економічної діяльності, незалежно від спрямування комерційної діяльності. Некомерційні недержавні організації в більшості не мають у своєму розпорядженні стільки фінансових ресурсів, скільки комерційні. Але вони мають багато дозволених законодавством джерел формування фінансових ресурсів. Некомерційні цілі господарювання вимагають від ННО не тільки розробки

власних прибуткових напрямів діяльності, але і залучення зовнішніх джерел фінансування з боку держави, населення і приватного сектора.

Джерела фінансування некомерційних організацій, які наведені в табл.11.1., поділяються на три групи: залучені, державні, власні кошти.

Таблиця 11.1

Джерела фінансування некомерційних недержавних організацій

Джерела фінансування		
Залучені	Державні	Власні
Благодійні та спонсорські Гранти Членські внески Резервні внески Позикові кошти	Пряме фінансування Непряме фінансування	Доходи від основної діяльності Пасивні доходи

Наявність різних джерел фінансування у структурі доходів ННО визначається такими національними особливостями менеджменту в некомерційній сфері.

По-перше, це добродійність. Добродійність – добровільне безкорисливе пожертвування фізичних і юридичних осіб у формі надання одержувачам мінімальної фінансової, організаційної й іншої добродійної допомоги. Формами добродійності є меценатство і спонсорство. Меценат – фізична особа, що надає матеріальну, фінансову, організаційну й іншу добродійну допомогу на безкорисливій добровільній основі. Спонсор – юридична або фізична особа, що надає на добровільній і неприбутковій основі матеріальну підтримку добродійної діяльності з метою популяризації виключно свого імені (назви), торгової марки тощо. Отже, спонсорство – це добровільна матеріальна, фінансова, організаційна та інша підтримка фізичними та юридичними особами набувачів благодійної допомоги з метою популяризації виключно свого імені (найменування), свого знака для товарів і послуг. Таким чином спонсорство – вид економічної угоди, у процесі якої відбувається обмін грошових коштів, товарів, послуг, робіт на можливість розміщення реклами, проведення PR-компаній, стимулювання збуту і ін. На відміну від добродійності, що є формою добровільної безкорисливої підтримки некомерційної діяльності з боку фізичних і юридичних осіб,

спонсорство характеризується винятково комерційними інтересами. У ході спонсорування некомерційні організації набувають необхідних для виконання статутної діяльності матеріальні і грошові ресурси, можливості використання сучасних видів зв'язку, устаткування, а також підвищення кваліфікації співробітників. Меценатство – добровільна безкорислива матеріальна, фінансова, організаційна та інша підтримка фізичними особами набувачів благодійної допомоги.

Залучені кошти є основним джерелом фінансування некомерційної сфери в усіх країнах світу

По-друге, великий вплив на розвиток некомерційної сфери донорських фондів. Донор – юридична або фізична особа, що надає матеріальну, фінансову, організаційну і іншу добродійну допомогу неприбутковим організаціям на добровільній безкорисливій основі. Фонди у більшості випадків вважають за краще займатися довгостроковими програмами розвитку некомерційної сфери. Проте це не означає, що фонди повністю фінансують вибрані програми. Їх субсидії у низці випадків носять частковий, разовий або нетривалий характер і ставлять за мету допомогти розвитку проекту на початковій стадії. Разом з тим, підтримка некомерційної сфери донорськими фондами не обмежується лише наданням грантів. Грант – кошти цільового фінансування (грошові кошти або інше майно), що виділяються на конкурсній основі і надаються безоплатно і безповоротно з подальшим звітом про їх цільове використання. Останніми роками велику популярність отримав такий вид підтримки донорських фондів як консалтинг. Великі фонди все частіше виконують функції науково-консультаційних центрів по широкому колу проблем.

Співробітники фондів займаються в некомерційній сфері експертними оцінками програм, беруть участь у відборі і оцінці проектів, розробляють рекомендації з ефективної реалізації робіт у некомерційних організаціях. Таким чином, донорські фонди надають підтримку некомерційним організаціям не лише у формі фінансової, але і науково-консультаційної допомоги. Некомерційні організації в основному одержують гранти від американських фондів і

організацій, таких як Фонди «Євразія», Форда, Сороса, Світовий банк реконструкції і розвитку і ін.

По-третє, важливу роль у фінансуванні некомерційної сфери відіграють членські внески. Членські внески – регулярне відрахування коштів в некомерційну організацію з метою отримання певного пакету товарів і послуг. Залежно від типів учасників виділяють два види членства – індивідуальне (для фізичних осіб) і корпоративне (для юридичних осіб). З погляду термінів є три види членства – річне, термінове (5, 10, 15, 20, 25 років) і безстрокове. Залежно від суми грошового внеску виділяють категорії простих і привілейованих членів, донорів, покровителів некомерційній організації і ін. Всі ці категорії членства дають різні переваги вкладникам.

По-четверте, серед залучених джерел фінансування некомерційних організацій особливе місце посідають позикові кошти. Як позикові джерела фінансування виступають кредити банків, фінансових інститутів, міжнародних організацій і ін.

По-п'яте, у 90-х роках минулого століття в некомерційній сфері одержав розвиток новий напрям залученого фінансування – резервні внески. Резервні внески представляють особливу форму залучення коштів фізичних і юридичних осіб у некомерційну організацію. На відміну від інших типів внесків резервні внески розміщуються некомерційною організацією на рахунках банків і інвестиційних інститутів з метою отримання стабільних відсотків. Головною особливістю резервних внесків є заборона на використання самої суми внеску на фінансування витрат некомерційної організації. Некомерційна організація має право розпоряджатися лише накопиченими відсотками з цієї суми, причому сам внесок ніколи не повертається вкладникові. Контроль за використанням резервних внесків і доходів від них здійснює Рада директорів некомерційної організації.

Використання некомерційними організаціями такого джерела фінансування як резервні внески набуває великого значення. Правові особливості резервних внесків надають можливість створити своєрідний фонд у некомерційних

організаціях, який виступить певним гарантом їх діяльності і дозволить підвищити їх фінансову стійкість та організаційну спроможність.

Друга група доходів некомерційних організацій, яка об'єднує різні види державного фінансування, є традиційним джерелом надходжень до некомерційної сфери різних країн. До державних джерел прямого фінансування належать регулярні субсидії та субвенції держави на утримання і розвиток некомерційних організацій, а також разове фінансування, пов'язане з реалізацією окремих проектів, програм, державне замовлення та бюджетні кредити. Субвенція – це форма фінансової допомоги на фінансування певного проекту, яка може бути надана в період економічної кризи і підлягає поверненню внаслідок порушення її цільового використання. Субсидія – грошова або натуральна допомога, яка надається за рахунок коштів державного чи місцевого бюджетів, а також спеціальних фондів, юридичним і фізичним особам. Державне фінансування в Україні має набагато менші обсяги порівняно із залученими коштами, що пов'язане з тривалістю і складністю процесів отримання бюджетних коштів, а також з великою роботою зі збору інформації для обґрунтування необхідності фінансової підтримки.

До непрямого державного фінансування належить надання в безплатне користування державного і місцевого майна та надання пільг. Органи державної влади та місцевого самоврядування згідно з чинним законодавством надають податкові пільги, пільги на оплату комунальних послуг та на використання об'єктів соціальної інфраструктури. Надання в безплатне користування державного і місцевого майна, земельних ділянок, звільнення від орендної плати здійснюється щодо об'єктів нерухомості, які є необхідними для виконання статутних цілей некомерційної недержавної організації.

Третя група джерел фінансування некомерційних організацій об'єднує доходи від власної діяльності. По-перше, це доходи від основної діяльності, а по-друге – пасивні доходи.

Під терміном "основна діяльність" слід розуміти діяльність некомерційних недержавних організацій з надання допомоги, просвітніх, культурних, наукових,

освітніх, консультаційних, представницьких та інших подібних послуг суб'єктам малого підприємництва, зі створення систем інформаційного забезпечення малого підприємництва та для інших цілей, передбачених статутом, складеним на основі норм відповідних законів про неприбуткові організації та установи. Статутні документи ННО повинні містити вичерпний перелік видів їх діяльності.

Під пасивними доходами слід розуміти доходи, отримані у вигляді процентів, дивідендів, страхових виплат і відшкодувань, а також роялті, плата за користування правами інтелектуальної власності. Проценти – дохід, який сплачується позичальником на користь кредитора у вигляді плати за використання залучених на визначений строк коштів або майна. До процентів включаються: платіж за використання коштів або товарів (робіт, послуг), отриманих у кредит; платіж за використання коштів, залучених у депозит; платіж за придбання товарів у розстрочку. Проценти нараховуються у вигляді відсотків на основну суму заборгованості або фіксованих сум.

Дивіденд – платіж, який здійснюється юридичною особою – емітентом корпоративних прав чи інвестиційних сертифікатів на користь власника таких корпоративних прав (інвестиційних сертифікатів) у зв'язку з розподілом частини прибутку такого емітента, розрахованого за правилами бухгалтерського обліку.

Роялті – платежі будь-якого виду, одержані як винагорода за користування або за надання права на користування будь-яким авторським правом на літературні твори, твори мистецтва або науки, включаючи комп'ютерні програми, інші записи на носіях інформації, відео або аудіокасети, кінематографічні фільми або плівки для радіо чи телевізійного мовлення; за придбання будь-якого патенту, зареєстрованого знака на товари і послуги чи торгової марки, дизайну, секретного креслення, моделі, формули, процесу, права на інформацію щодо промислового, комерційного або наукового досвіду (ноу-хау).

Отже, комерційні та некомерційні суб'єкти господарювання мають свої особливості щодо формування фінансових ресурсів. Проте всі фінансові ресурси умовно можна поділити на 2 групи: власні і залучені. Різниця полягає у джерелах формування цих груп.

11.3. Організація фінансової служби суб'єктів господарювання

Підприємства обирають зручну для них форму організації фінансової роботи виходячи з конкретних умов господарювання, структури управління, наявності територіально відособлених підрозділів (філіалів, представництв). Розмір підприємства впливає в основному не на кількість функцій, а на ступінь їх складності. Із збільшенням розмірів підприємства зростає складність управління фінансами, тому кожна функція підрозділяється на підфункції, які можуть бути розподілені між окремими фахівцями і підрозділами. Відповідно до цього ускладнюється структура фінансової служби. Так, у малих і середніх підприємствах функції фінансового менеджменту менш складні, ніж у великих, тому їх виконання може поєднуватися з виконанням інших управлінських функцій (наприклад, з керівництвом підприємством у цілому, управлінням виробництвом і збутом, веденням бухгалтерського обліку). Найскладнішими стають функції з управління фінансами у великих корпораціях, тому й структура фінансової служби тут є найбільш розгалуженою. Управляючий комітет корпорації звичайно складається з начальників департаментів маркетингу, фінансів і виробництва; вони разом визначають довгострокові цілі розвитку фірми з цих напрямів на 5–10 років. Потім керівники відповідних операційних відділів знаходять нові типи товарів, складають плани розширення виробництва існуючих товарів і намічають шляхи зменшення виробничих і позавиробничих витрат відділу виконувати поставлені довгострокові цілі. Посада директора з фінансів існує тільки у великих компаніях, у середніх – фінансовий керівник і головний бухгалтер, а у малих – тільки головний бухгалтер. Для підприємств малого бізнесу, як правило, характерною є централізація всіх управлінських функцій, у т. ч. і функції управління фінансами на рівні керівника підприємства, який досить часто є його власником (або співвласником). Якщо необхідно він звертається до послуг зовнішніх консультантів, аудиторів. Бухгалтерську роботу на таких підприємствах досить часто виконує бухгалтер-сумісник.

Практика діяльності підприємств малого бізнесу в країнах Західної Європи та США показує, що складанням бухгалтерської, фінансової та податкової звітності таких підприємств займаються (за відповідну плату) здебільшого спеціалізовані консалтингові чи аудиторські фірми, а роботу щодо управління фінансами частково виконує відділ по роботі з корпоративними клієнтами обслуговуючого банку. Це пояснюється тим, що підприємствам дешевше обходиться сплата послуг зовнішніх консультантів, ніж утримання власних фінансових чи бухгалтерських служб.

Іноді для кращої координації фінансової політики в корпорації створюється фінансова комісія, яка підзвітна раді директорів. Якщо фінансової комісії не передбачено, то вище керівництво з фінансів підзвітне безпосередньо директору розпоряднику, який відповідає за ефективність використання капітальних ресурсів, що передбачає планування і координацію фінансової діяльності. Вищий керівник з фінансів звичайно присутній на засіданнях ради директорів, дає консультації з фінансових проблем; він часто є членом цієї поради. Хоча функції фінансового керівника і головного бухгалтера у корпорації можуть бути розподілені між службами, але частіше за все зважаючи на тісний взаємозв'язок виконуються в сукупності. Практика показала ефективність організації управління фінансами, при якій делегування відповідальності за отримання доходу (прибули) і достатньо широких повноважень в управлінні поточною діяльністю поєднується з централізацією ухвалення фінансових рішень з розподілу і використуванню фінансових результатів. Прикладом такої організації управління є створення на підприємстві так званих центрів відповідальності. Залежно від того, за які фінансові результати відповідають менеджери центру, розрізняють центри доходів, прибули, витрат і інвестицій. Узгодження оплати праці працівників із відповідним запланованим для центру показником (виручка, прибуток, витрати, норма прибутку на інвестиції) підвищує зацікавленість у результатах діяльності і сприяє поліпшенню фінансових результатів підприємства в цілому. Управління за центрами відповідальності характеризується чітким розподілом функцій між структурними підрозділами

підприємства (департаментами, відділами, ділянками тощо), великою самостійністю і відповідальністю співробітників у рішенні оперативних питань.

На підприємствах, як правило, створюються фінансово-аналітичні відділи, які мають право:

- контролювати інші відділи в питаннях, пов'язаних з виконанням покладених на нього обов'язків;
- вимагати від інших відділів матеріали, необхідні для виконання обов'язків;
- вибирати в бухгалтерії, плановому відділі, відділі маркетингу, технічному, капітального будівництва необхідні документи і матеріали для роботи.

У склад фінансової служби можуть входити такі відділи: планові; реєстраторські; розрахункові.

Завданнями фінансової служби підприємства є:

- фінансування витрат на виробництво, капітальних вкладень і інших витрат;
- виконання фінансових зобов'язань перед бюджетом, банками, постачальниками, працівниками, засновниками;
- пошуки шляхів збільшення грошових надходжень;
- забезпечення збереження і оборотності оборотних засобів;
- контроль за ефективністю використання основних фондів (ОФ);
- організація і вдосконалення форм грошових розрахунків.

Функції фінансової служби підприємства:

- фінансово-кредитне планування;
- розрахунки з робітниками і службовцями, бюджетом, банками, постачальниками і підрядними організаціями.

Крім того, фінансові служби підвищують ефективність виробництва. З цією метою систематично:

- вдосконалюють організацію впровадження оборотних засобів і їх оборотності;

- виявляють непотрібні матеріальні цінності;
- вивчають попит зі службою маркетингу;
- вивчають динаміку складу і структури ОФ і показники їх використання;
- розробляють систему фінансових показників;
- здійснюють фінансовий контроль;
- аналізують фінансово-господарську діяльність.

11.4. Особливості планування фінансів суб'єктів господарювання

В ринкових умовах теорія бізнес-планування використовується при обґрунтуванні процесів освоєння нових сфер діяльності підприємств, створення нових видів бізнесу. Для більшості українських підприємств пошук нових сфер діяльності (в області збуту продукції, що випускається, освоєння виробництва нових видів виробів, підвищення конкурентоспроможності продукції, що випускається тощо) є необхідним для виживання і подальшого розвитку. Саме тому зросло значення фінансового планування для забезпечення стійкого фінансового стану та підвищення рентабельності підприємств.

Система фінансового планування на підприємстві включає в себе три основні підсистеми:

- перспективне (стратегічне) фінансове планування;
- поточне фінансове планування;
- оперативне фінансове планування.

Кожна із цих підсистем включає певні форми фінансових планів, їх зміст та чіткі межі періодів, на які ці плани розробляються. Перспективне фінансове планування визначає найважливіші показники, пропозиції та темпи розширеного відтворення, є основною формою реалізації головних цілей підприємства. Воно включає розробку фінансової стратегії підприємства та прогнозування його фінансової діяльності. Основними документами, які складаються на підприємстві під час перспективного (стратегічного) планування є прогноз звіту про фінансові результати, звіту про рух грошових коштів, бухгалтерського балансу. Вони

складаються на 3–5 роки. Система поточного фінансового планування ґрунтується на фінансовій стратегії і фінансовій політиці підприємства. Поточне фінансове планування полягає у розробці конкретних фінансових планів як правило на 1 рік. Останні дають можливість підприємству визначити всі джерела фінансування його розвитку на майбутній період, сформулювати структуру доходів і витрат, забезпечити постійну платоспроможність, визначити структуру активів і капітал підприємства на кінець планового періоду. До них відносять план доходів і витрат за операційною діяльністю, інвестиційною та фінансовою діяльністю, план надходжень і витрачання грошових коштів, балансовий план. Система оперативного планування фінансової діяльності полягає у розробці комплексу короткострокових планових завдань з фінансового забезпечення основних напрямів фінансово-господарської діяльності підприємства. Оперативне фінансове планування необхідне підприємству для контролю за фактичним надходженням коштів на поточний рахунок, витрачанням коштів у процесі господарської діяльності, виконання поточного фінансового плану. Більшість підприємств вдається до спрощеної системи оперативного фінансового планування, коли складається лише окремі його елементи – платіжний календар та касовий план. Як правило вони розробляються на декаду, місяць, квартал.

Фінансове планування містить такі елементи: цілі (новаторські, розв'язання проблеми, звичайні робочі обов'язки, вдосконалення), програми (цільові комплексні, робочі), нормативи і норми (державні, регіональні, місцеві, галузеві, суб'єкта господарювання), правила і процедури.

Нині фінансове планування вимагає використання нових принципів організації. Його зміст та форми суттєво змінюються у зв'язку з новими економічними умовами та соціальними орієнтирами. Особливістю фінансового планування на підприємствах у ринковій економіці є те, що воно не носить елементів директивності і є внутріфінансовим. Мета фінансового планування на підприємстві – забезпечення оптимального розміру коштів, необхідних для успішної господарської діяльності, а в кінцевому підсумку – досягнення прибутковості підприємства. Планування направлено, з одного боку, на усунення

помилкових дій в області фінансів, а з іншого – на зменшення невикористаних внутрішніх резервів.

Фінансове планування має орієнтуватися на ринкову кон'юнктуру, враховувати ймовірність настання певних подій і одночасно розробляти моделі поведінки підприємства за зміни ситуації з матеріальними, трудовими та фінансовими ресурсами.

Фінансове планування – це процес визначення обсягу фінансових ресурсів за джерелами формування і напрямками їх цільового використання згідно з виробничими та маркетинговими показниками підприємства у плановому періоді.

Отже, фінансове планування представляє собою процес розроблення системи фінансових планів і планових (нормативних) показників з забезпечення розвитку підприємства необхідними фінансовими ресурсами та підвищенню ефективності його фінансової діяльності у майбутньому періоді.

Основними завданнями фінансового планування на підприємстві є:

- забезпечення необхідними фінансовими ресурсами виробничої, інвестиційної і фінансової діяльності;
- врахування інтересів підприємства, акціонерів та інших інвесторів при розподілі прибутку;
- визначення ефективних напрямів вкладення капіталу, оцінка раціональності його використання;
- установлення раціональних фінансових відносин із суб'єктами господарювання, банками, інвестиційними фондами, страховими компаніями;
- забезпечення виконання зобов'язань підприємств перед бюджетом і державними цільовими фондами, банками та іншими кредиторами;
- виявлення внутрішньогосподарських резервів та мобілізація всіх видів ресурсів з метою збільшення прибутку від звичайної діяльності, зростання інших доходів, включаючи і позареалізаційні;
- забезпечення контролю за фінансовим станом, платоспроможністю і кредитоспроможністю підприємства.

Умови ринкової економіки вимагають від підприємств якісного фінансового планування, оскільки вони відповідають за всі негативні наслідки і прорахунки розроблених планів.

Широке здійснення фінансового планування в сучасних економічних умовах обмежується:

- високим рівнем невизначеності на ринку, яка пов'язана з тривалими глобальними змінами у всіх сферах суспільного життя (непередбаченість їх ускладнює фінансове планування);

- відсутністю ефективної нормативно-правової бази у сфері внутріфірмового фінансового планування. Для державних підприємств така правова основа впроваджена з 2001 року, для підприємств недержавної форми власності вона має рекомендаційний характер;

- обмеженістю фінансових можливостей у більшості підприємств для залучення висококваліфікованих спеціалістів з метою виконання складних фінансових розрахунків. Особливо це стосується малих і середніх підприємств, в яких потреба у фінансовому плануванні є гострішою, ресурси ще більш обмежені і на їх діяльність значно впливає зовнішнє середовище.

Значення фінансового планування для підприємств полягає у:

- втіленні розроблених цілей у форму конкретних фінансових показників;
- забезпеченні фінансовими ресурсами закладених у виробничому плані економічних пропорцій розвитку;

- визначенні з його допомогою можливості життєздатності проекту підприємства за умов конкуренції;

- залученні фінансових ресурсів від зовнішніх інвесторів.

Фінансове планування дає змогу підприємству визначити:

- розмір грошових коштів, що може мати підприємство в своєму розпорядженні;

- джерела їх надходження;

- відповідність фінансових ресурсів обсягу накреслених завдань;

- частину коштів, яка має бути перерахована у бюджет, державні цільові фонди, банкам та іншим кредиторам;
- механізм розподілу та використання прибутку на підприємстві;
- ступінь забезпечення реальної збалансованості планових витрат і доходів підприємства на принципах самоокупності та самофінансування.

У процесі фінансового планування використовуються різні методи: балансовий; нормативний; розрахунково-аналітичний; оптимізації планових рішень; моделювання.

Зміст балансового методу полягає у тому, що не тільки балансуються підсумкові показники доходів і витрат, а для кожної статті витрат зазначаються конкретні джерела покриття.

Суть нормативного способу фінансового планування полягає у том, що на основі встановлених фінансових норм та техніко-економічних нормативів розраховується потреба суб'єкта підприємницької діяльності у фінансових ресурсах та визначаються джерела цих ресурсів. Цими нормативами є ставки податків, ставки зборів та внесків, норми амортизаційних відрахувань, норми оборотних коштів. Норми та нормативи бувають галузевими, регіональними та індивідуальними.

За використання розрахунково-аналітичного методу планові показники розраховуються на підставі аналізу фактичних фінансових показників, які беруться за базу, та їх зміни в плановому періоді.

Оптимізація планових рішень полягає у розробці варіантів планових розрахунків для того, щоб вибрати з них найоптимальніший. Відтак можуть використовуватися різні критерії вибору:

- максимум прибутку (доходу) на грошову одиницю вкладеного капіталу;
- економія фінансових ресурсів, тобто мінімум фінансових витрат;
- економія поточних витрат;
- мінімум вкладення капіталу за максимально ефективного результату;
- максимум абсолютної суми одержаного прибутку.

Фінансове планування (крім вже згадуваних способів розрахунків) потребує широкого використання економіко-математичного моделювання. Цей спосіб уможливорює знаходження кількісного вираження взаємозв'язків між фінансовими показниками та факторами, які їх визначають. Економіко-математична модель – це точний математичний опис факторів, які характеризують структуру та закономірності зміни даного економічного явища і здійснюються за допомогою математичних прийомів. Моделювання може здійснюватися за функціональним та кореляційним зв'язком. Економіко-математичне моделювання дає змогу перейти в плануванні від середніх величин до оптимальних варіантів. Підвищення рівня наукової обґрунтованості планування потребує розробки кількох варіантів планів виходячи з різних умов та шляхів розвитку підприємства з наступним вибором оптимального варіанта фінансового плану.

Отже, фінансове планування є необхідним для фінансового забезпечення розширення кругообігу виробничих засобів, досягнення високої результативності виробничо-господарської діяльності, створення умов, які забезпечили б платоспроможність та фінансову стійкість підприємства. Ринок ставить високі вимоги до якості фінансового планування, оскільки нині за негативні наслідки своєї діяльності відповідає само підприємство. За нездатності врахувати несприятливу ринкову кон'юнктуру підприємство стає банкрутом і підлягає ліквідації з відповідними негативними наслідками для засновників.

Тести

Тест 1. Державне регулювання підприємницької діяльності в умовах ринку здійснюється через:

- 1) податкову та фінансово-кредитну політику;
- 2) бюджетну політику;
- 3) фіскальну політику;
- 4) дискреційну політику;
- 5) політику кредитної рестрикції.

Тест 2. Капітальні витрати підприємства це:

1) витрати, пов'язані із основною діяльністю з випуску продукції, виконанню робіт, наданню послуг, їх ще називають собівартістю продукції;

2) витрати по розширеному відтворенню на підприємстві;

3) витрати, пов'язані з інвестуванням вільних коштів у цінні папери, депозити, статутні фонди змішаних підприємств;

4) витрати по простому відтворенні на підприємстві;

5) витрати на збут та адміністративні витрати.

Тест 3. Джерелом фінансування фінансових витрат є:

1) чистий прибуток;

2) амортизаційний фонд;

3) фонд економічного стимулювання;

4) валовий прибуток;

5) чиста виручка (дохід) від реалізації продукції.

Тест 4. Некомерційні організації і установи належать до:

1) виробничої сфери економіки;

2) фінансової сфери економіки;

3) невиробничої сфери економіки;

4) кредитної сфери економіки;

5) бюджетної сфери економіки.

Тест 5. Функціонування профспілкових організацій забезпечується за рахунок :

а) вступних і членських внесків її членів;

б) доходів від господарської, комерційної та іншої діяльності належних їм підприємств і організацій;

в) благодійних внесків;

г) коштів, що надходять від власників або уповноважених ними органів за колективними договорами;

д) бюджетних коштів.

1) а), б), г), д);

2) а), в), г), д);

3) б), в), г), д);

4) а), б), в), г);

5) б), г), д).

Тест 6. Фінансові ресурси комерційного підприємства складаються з таких елементів:

1) запаси і товарно-матеріальні цінності;

2) дебіторська заборгованість;

3) грошові кошти та їх еквіваленти;

4) амортизаційні відрахування;

5) основні засоби.

Тест 7. Мінімальний розмір статутного капіталу для товариств з обмеженою відповідальністю повинен бути:

1) не менше суми, еквівалентної 1250 мінімальним заробітним платам, виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, діючої на момент створення акціонерного товариства;

2) не менше суми, еквівалентної 100 мінімальним заробітним платам, виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, діючої на момент створення акціонерного товариства;

3) не менше суми, еквівалентної 625 мінімальним заробітним платам, виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, діючої на момент створення акціонерного товариства;

4) не менше суми, еквівалентної 10 млн євро;

5) не менше суми, еквівалентної 250 мінімальним заробітним платам, виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, діючої на момент створення акціонерного товариства;

Тест 8. До складу фінансових ресурсів, що формуються за рахунок власних і прирівняних до них коштів у вигляді надходжень включають:

1) валовий і чистий прибуток, прибуток від основної діяльності;

2) прибуток від іншої операційної діяльності;

3) кредитні інвестиції;

- 4) стійкі пасиви;
- 5) страхові відшкодування.

Тест 9. До складу фінансових ресурсів, що мобілізуються на фінансовому ринку включають:

- 1) кредитні інвестиції;
- 2) цільові внески членів трудового колективу;
- 3) фінансові ресурси, які надійшли від об'єднань;
- 4) бюджетні субсидії;
- 5) цільові надходження.

Тест 10. Джерелами фінансування некомерційних організацій є:

- 1) власні та прирівненні до них кошти;
- 2) власні та позичкові кошти;
- 3) державні кошти;
- 4) власні та прирівненні до них кошти, а також державні кошти;
- 5) залучені, державні, власні кошти.

Тест 11. Під роялті розуміють:

1) платіж, який здійснюється юридичною особою – емітентом корпоративних прав чи інвестиційних сертифікатів на користь власника таких корпоративних прав (інвестиційних сертифікатів) у зв'язку з розподілом частини прибутку такого емітента, розрахованого за правилами бухгалтерського обліку;

2) дохід, який сплачується позичальником на користь кредитора у вигляді плати за використання залучених на визначений строк коштів або майна;

3) платежі будь-якого виду, одержані як винагорода за користування або за надання права на користування будь-яким авторським правом на літературні твори, твори мистецтва або науки, включаючи комп'ютерні програми, інші записи на носіях інформації, відео або аудіокасети, кінематографічні фільми або плівки для радіо чи телевізійного мовлення; за придбання будь-якого патенту, зареєстрованого знака на товари і послуги чи торгової марки, дизайну, секретного креслення, моделі, формули, процесу, права на інформацію щодо промислового, комерційного або наукового досвіду (ноу-хау);

4) грошова або натуральна допомога, яка надається за рахунок коштів державного чи місцевого бюджетів, а також спеціальних фондів, юридичним і фізичним особам;

5) форма фінансової допомоги на фінансування певного проекту, яка може бути надана в період економічної кризи і підлягає поверненню внаслідок порушення її цільового використання.

Тест 12. Розмір підприємства впливає на:

- 1) кількість функцій фінансової служби;
- 2) ступінь складності функцій фінансової служби;
- 3) рівень виконання функцій фінансової служби;
- 4) якість реалізації функцій фінансової служби;
- 5) відношення управлінців до фінансової роботи.

Тест 13. На підприємствах малого бізнесу в країнах Західної Європи та США складанням бухгалтерської, фінансової та податкової звітності займається (за відповідну плату):

- 1) саме підприємство;
- 2) бухгалтер-сумісник;
- 3) фінансист-сумісник;
- 4) спеціалізовані консалтингові чи аудиторські фірми;
- 5) відділ по роботі з корпоративними клієнтами обслуговуючого банку.

Тест 14. Фінансова комісія в корпорації підзвітна:

- 1) керівнику підприємства;
- 2) спостережній раді;
- 3) загальним зборам власників;
- 4) директору-розпоряднику;
- 5) раді директорів.

Тест 15. Функції фінансової служби підприємства такі:

- 1) фінансово-кредитне планування;
- 2) фінансування витрат на виробництво, капітальних вкладень і інших витрат;

- 3) пошуки шляхів збільшення грошових надходжень;
- 4) забезпечення збереження і оборотності оборотних засобів;
- 5) організація і вдосконалення форм грошових розрахунків.

Тест 16. Система фінансового планування на підприємстві включає в себе:

- 1) чотири основні підсистеми;
- 2) дві основні підсистеми;
- 3) п'ять основних підсистем;
- 4) сім основних підсистем;
- 5) три основні підсистеми.

Тест 17. Оперативне фінансове планування необхідне підприємству для;

- 1) розробки фінансової стратегії підприємства та прогнозування його фінансової діяльності;
- 2) розробки конкретних фінансових планів як правило на 1 рік;
- 3) контролю за фактичним надходженням коштів на поточний рахунок, витрачанням коштів у процесі господарської діяльності, виконання поточного фінансового плану;
- 4) контролю за станом кредиторської та дебіторської заборгованості;
- 5) встановлення оптимального співвідношення між власними й позиченими коштами.

Тест 18. У процесі фінансового планування використовуються такі методи:

- а) балансовий;
 - б) нормативний;
 - в) розрахунково-аналітичний;
 - г) оптимізації планових рішень;
 - д) моделювання;
 - е) динамічних рядів.
- 1) а), в), г), д);
 - 2) г), д), е);
 - 3) а), б), в);
 - 4) а), б), в), г), д);

5) б), в), г), д), е).

Тест 19. Суть нормативного способу фінансового планування полягає:

1) у тому, що на основі встановлених фінансових норм та техніко-економічних нормативів розраховується потреба суб'єкта підприємницької діяльності у фінансових ресурсах та визначаються джерела цих ресурсів;

2) у визначенні планових показників на підставі аналізу фактичних фінансових показників, які беруться за базу, та їх зміни в плановому періоді;

3) у розробці варіантів планових розрахунків для того, щоб вибрати з них найоптимальніший;

4) у тому, що не тільки балансуються підсумкові показники доходів і витрат, а для кожної статті витрат зазначаються конкретні джерела покриття;

5) у математичному описі факторів, які характеризують структуру та закономірності зміни даного економічного явища і здійснюються за допомогою математичних прийомів.

Тест 20. До елементу фінансового планування «цілі» належать:

1) цільові комплексні програми;

2) державні нормативи;

3) звичайні робочі обов'язки;

4) правила;

5) процедури.

Література до теми

1. Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта / И.Т.Балабанов. – 2-е изд., доп. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 208 с.

2. Господарський кодекс України: за станом на 30 квіт. 2009 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

3. Кириленко О.П. Фінанси (Теорія та вітчизняна практика): навч. посіб. / О.П.Кириленко. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 259 с.
4. Коробов М. Финансовое планирование на предприятии / М.Коробов. – [2-е изд.]. – Х.: Консультант, 2003. – 118 с.
5. Крамаренко Г.О. Фінансовий аналіз і планування / Г.О.Крамаренко. – Київ, ЦУЛ, 2003. – 224 с.
6. Логачова С.С. Визначення ефективності некомерційної організації / С.С.Логачова // Економіка. Менеджмент. Підприємство. Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. -2006. – № 15. – С. 199–209.
7. Логачова С.С. Особенности классификации некоммерческих организаций / С.С.Логачова // Економіка. Менеджмент. Підприємство. Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2000. – № 2.– С. 164–168.
8. Логачова С.С. Особливості управління некомерційною організацією / С.С.Логачова // Простір і час сучасної науки, 3-4 жовт. 2006: тези доп. –Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. – К.: ТК МЕГАНОМ. – 2006. – С. 22–23.
9. Логачова С.С. Ресурси як складник організаційної спроможності некомерційних недержавних організацій, що сприяють діяльності суб'єктів малого підприємництва / С.С.Логачова // Економіка. Менеджмент. Підприємство. Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2007. – № 4.– С. 174–180.
10. Орлов О.О. Планування діяльності промислового підприємства: підручник / О.О.Орлов. – К.: Скарби, 2002. – 336 с.
11. Про благодійництво та благодійні організації: Закон України від 16.09.97. № 531/97-ВР. – Чинний з 16.09.97 // Голос України. – 1997. – 15 жовт.
12. Путівник для НПО. – Славутич: Струм-Славутич, 2004. – 68 с. – (МГО «Лабораторія малого бізнесу»).
13. Стецюк П.А. Економічна суть фінансових ресурсів / П.А. Стецюк // Фінанси України. – 2007. – № 1. – С.129–132.

14. Фінанси підприємств: підручник / [керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін]. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2000. – 460 с., іл.

15. Хруцкий В.Е., Сизова Т.В., Гамаюнов В.В. Внутрифирменное бюджетирование: настольная книга по постановке финансового планирования. / В.Е.Хруцкий, Т.В.Сизова, В.В.Гамаюнов. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 400с.

16. Шекова Е.Л. Экономика и менеджмент некоммерческих организаций: учеб. пособ. / Е.Л.Шекова. – СПб, 2005. – 154 с.

РОЗДІЛ 12

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

- 12.1. Домогосподарство як економічна категорія та суб'єкт фінансових відносин.
- 12.2. Бюджет та бюджетні обмеження домашнього господарства.
- 12.3. Доходи домогосподарств, їх формування та розподіл.
- 12.4. Витрати та заощадження домашнього господарства

12.1. Домогосподарство як економічна категорія та суб'єкт фінансових відносин.

Домогосподарству як одному з суб'єктів мікроекономіки належить надзвичайно важлива роль у системі економічних відносин. В Україні з розвитком ринкових відносин домогосподарство опинилося в нових умовах функціонування. А створення сприятливих умов господарювання для кожного домогосподарства – є одним із важливих завдань для будь – якої держави, в тому числі й України.

Зважаючи на глибокі корені в менталітеті українського народу до ведення домашнього господарства, держава має створити відповідне правове поле для успішного процвітання домогосподарств.

Тлумачення поняття "домогосподарство" згідно словника законодавчих термінів по – суті – співпадають (табл. 12.1).

Таблиця 12.1

Законодавчі підходи до трактування поняття "домогосподарство"

Джерело	Визначення
<p style="text-align: center;">ЗАКОН УКРАЇНИ</p> <p>"Про Всеукраїнський перепис населення" (ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ, ст.1) м. Київ, 19 жовтня 2000</p>	<p>Сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках</p>

року N 2058-III	свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи.
<p>УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ "Про Стратегію подолання бідності" (Стратегія, розд.Визначення термінів) м.Київ, 15 серпня 2001 року N 637/2001</p>	<p>Сукупність осіб, які проживають в одному жилу будинку (приміщенні) та ведуть спільне господарство (мають спільні витрати з утримання житла, харчування тощо). В сучасних умовах поняття "домогосподарство" та "сім'я" дуже близькі. Частина домогосподарств, у складі яких є особи, не пов'язані родинними стосунками, становить 0,61 відсотка загальної кількості домогосподарств. У окремих випадках домогосподарство може бути представлено однією особою.</p>
<p>ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ ІНСТРУКЦІЯ обліковцям щодо перепису худоби у домашніх господарствах у міських населених пунктах за станом на 1 січня 2006 року (п.1.6) 07.07.2005 N 169</p>	<p>Сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують свої кошти та витрачають їх. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояків, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках.</p> <p>Однак, який не має родини, також вважається окремим домогосподарством. Якщо у даному будинку, квартирі або іншому житловому приміщенні живуть дві або більше родини, які ведуть самостійне господарство, то кожна з цих родин записується як окреме домогосподарство.</p>
<p>ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ СТАТИСТИКИ</p>	<p>Сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть</p>

<p>УКРАЇНИ НАКАЗ "Про затвердження Методологічних положень щодо організації статистичного спостереження за змінами цін (тарифів) на споживчі товари (послуги) і розрахунку індексу споживчих цін" (Методологічні положення, розд.2) 14.11.2006 N 519</p>	<p>спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Домогосподарство може складатися з однієї особи.</p>
<p>За рекомендаціями ООН</p>	<p>Особа або група осіб, об'єднаних з метою забезпечення всього необхідного для життя</p>

В умовах ринкових відносин роль домашніх господарств у економічному розвитку суспільства значно зростає. Це визначається такими чинниками:

— *по – перше*, домогосподарства беруть активну участь у кругообігу ринкової економіки як самостійні незалежні суб'єкти господарювання, які мають власні потреби та інтереси. Приватна власність надає домогосподарствам право користуватись і розпоряджатись ресурсами, укласти будь-які угоди, використовувати будь-які придбані ресурси і реалізовувати вироблювану продукцію, виходячи з власних інтересів;

— *по – друге*, домогосподарства одночасно діють як виробники (продавці) і як споживачі (покупці). На ринку ресурсів домогосподарства пропонують працю і підприємницькі здібності, землю, капітал. На ринку споживчих благ вони визначають свій попит на них;

— *по – третє*, задоволення потреб домогосподарств у різноманітних товарах та послугах є метою національного виробництва, а попит на них цього економічного суб'єкта є одним із найвагоміших компонентів сукупного попиту;

— *по – четверте*, частина доходу, що залишається невикористаною домогосподарствами при витратах на поточні споживчі потреби, накопичується і може стати потужним джерелом формування фінансових ресурсів держави.

Таким чином, домогосподарства як суб'єкти ринкових відносин проявляють три основних види економічної діяльності: пропонують чинники виробництва, споживають частину отриманого доходу і заощаджують¹ [17, с.330].

Грошові відносини домогосподарства можуть виникати з [4, с.12]:

1) державою, а саме з:

- органами державного управління з різного роду платежів (візовий збір, державне мито, таможений збір, транспортні платежі і т.н.);
- органами податкової служби при внесенні податків, зборів та інших платежів;
- органами місцевого самоврядування при приватизації житла, земельної ділянки та інших об'єктів, при сплаті адміністративних штрафів, при оплаті орендної плати за землю і тлі.;

2) приватними фірмами, а саме з:

- банківською системою при отриманні і погашенні кредитів, купівлі-продажу валюти і цінних паперів, при депозитних строкових вкладах, участі в лотереях і т.п.;
- страховими товариствами (компаніями) з усіх видів страхування;
- недержавними пенсійними фондами по вкладах і отриманню пенсій і виплат;
- фінансовими і фінансово-кредитними господарюючими суб'єктами (інвестиційні фонди, ломбарди, кредитні спілки та ін.), при здійсненні трастових операцій, заставних операцій, селінгу, купівлі-продажу цінних паперів, участі в розиграші лотерей і т.п.;
- з приватними фірмами при виплаті заробітної плати, дивідендів з акцій, пайових часток, орендної плати за землю і т.п.;
- з громадянами при виплаті орендної плати за землю, за найм квартири, при

¹ Основи ек. теорії: Підручник/З науковою ред. проф. Федоренка В.Г.–К.: Алерта, 2005. – С. 511.

спадкуванні і даруванні майна, купівлі-продажу об'єктів рухомої і нерухомої власності.

В основу вивчення структури домогосподарств покладено їх поділ за типами, складом і розмірами. Щоб оцінити вплив різних факторів на розміри та структуру домогосподарств, зазначений поділ можна поєднувати з групуванням членів домогосподарств за соціально-демографічними ознаками (віком, шлюбним станом, кількістю дітей, економічною активністю, зайнятістю і т. ін.).

Таблиця 12.2

Класифікація домашніх господарств

Класифікаційна ознака	Вид домогосподарства	Підхід до ідентифікації виду
За організаційною структурою	Індивідуальні	Згідно з рекомендаціями ООН для переписів населення, поняття індивідуальне домогосподарство ґрунтується на побутовому укладі, в рамках якого окремі особи або їх групи забезпечують себе всім необхідним для життя, у першу чергу — харчуванням. Індивідуальні домогосподарства можуть складатися з однієї або кількох осіб, що проживають сумісно, об'єднують повністю або частково свої доходи й ведуть спільне господарство. На відміну від сім'ї, відносні спорідненості або свояцтва між членами одного індивідуального домогосподарства не обов'язкові. Останні можуть об'єднувати, крім родичів, ще й прислугу, пожильців та інших неродичів. Наприклад, до індивідуальних домогосподарств, згідно програми перепису, зараховувались і безпритульні; як окремі самостійні індивідуальні домогосподарства переписувались особи, які у той час постійно проживали у гуртожитках, пансіонатах та інших подібних установах.
	Приватні (звичайні)	Групи людей, які мають спільне житло, як правило поєднанні кровними зв'язками, ведуть спільний бюджет.
	Колективні	Групи людей, які мають спільне житло та

	(групові)	спільно харчуються, але не мають індивідуальних бюджетів і спільних споживчих витрат. Ці групи людей, як правило, не пов'язані між собою і родинними стосунками. Такі домогосподарства утворюють, наприклад, особи, котрі постійно проживають у будинках-інтернатах для старих та інвалідів, у дитячих будинках, інших установах соціального забезпечення, релігійних установах, казармах військових частин тощо.
За складом	Сімейні	Господарства, основою яких є сім'я. Вони можуть складатися з однієї або кількох сімей.
	Несімейні	Господарства, які складаються із самотніх осіб, а також із родичів, які не утворюють сім'ю (брат і сестра, бабуся та онука і т. ін.), або не родичів.
За повнотою	Повні	Господарства, які містять у своєму складі принаймні одну шлюбну пару.
	Не повні	Господарства, які утворені одним із батьків з дітьми.
За ступенем складності сімейної структури	Прості	Господарства, що складаються з батьків і їхніх дітей
	Складні	Господарства, що охоплюють декілька кровноспоріднених простих сімей. Вони можуть нараховувати до 10 – 15 осіб
	Розширені	Перехідний тип між простими і складними домогосподарствами. Це господарства, які складаються з однієї подружньої пари та окремих ближніх або дальніх родичів.
За місцем проживання	Міські	Робітничі сімейні господарства, сім'ї службовців та інтелегенції
	Сільські	Селянські сімейні господарства, сім'ї заробітчан та інтелегенції. Передусім це селянські фермерські господарства, деякі види ремісничих господарств, особисті підсобні господарства.
За розміром	Малі	Одноосібні господарства та ті, що складаються зі шлюбної пари.
	Середні	Шлюбна пара з дітьми
	Великі	Переважно трипоколінні сім'ї
За видами	Домогосподарства,	Господарства, що займаються торгівлею,

діяльності	що займаються приватним бізнесом	надомним бізнесом, “човникарством”, комп’ютерним бізнесом
	Домогосподарства, не зайняті приватним бізнесом	Домогосподарства, члени яких зайняті на підприємствах, в організаціях та установах
За рівнем споживання	Забезпечення	Господарства у яких рівень сімейних доходів вищий за прожитковий мінімум
	Малозабезпеченні (бідні)	Господарства у яких рівень сімейних доходів нищий за прожитковий мінімум.
	Незабезпеченні (злиденні)	Крайнім проявом бідності є злиденність. У цю групу віднесені ті домогосподарства, які можуть забезпечити собі тільки фізіологічний мінімум, тобто такий рівень задоволення потреб у харчуванні, нижче якого існування людини не допустиме.

Багатством домогосподарства являється сукупність усіх благ яким володіє сім’я (рис.12.2.).

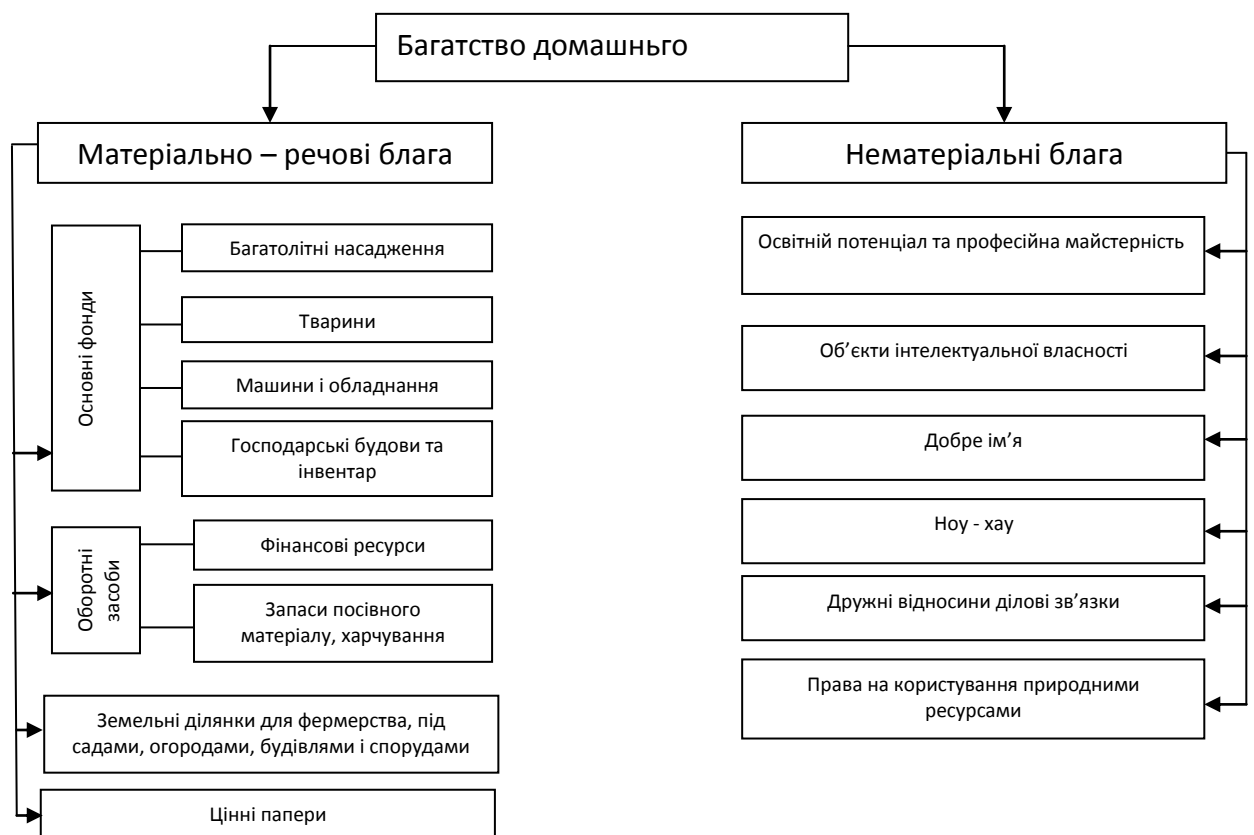

Рис.12.2. Багатство домогосподарства[4, с.7]

Чинники, що впливають на добробут домогосподарства:

1. Демографічні (чисельність і темпи приросту населення, віковий склад населення та ін.).
2. Економічні (рівень реальних доходів населення взагалі і сім'ї, зокрема, рівень розвитку системи охорони здоров'я і медичного обслуговування, наявність робочих місць, які дозволяють використовувати жіночу і підліткову працю, кількість робочих місць з неповним робочим днем або пільговими умовами праці для підлітків і неповнолітніх).
3. Політичні (політика уряду, органів законодавчої державної влади, профспілок по відношенню до сім'ї);
4. Культурні (кількість і доступність закладів культури і культурних цінностей; система чинних в суспільстві правових, моральних норм тощо);
5. Екологічні умови (природно-географічні особливості середовища проживання, ступінь урбанізованості і санітарно-гігієнічних умов життєдіяльності, ступінь забрудненості довкілля).

12.2. Бюджет та бюджетні обмеження домашнього господарства

Бюджет домашнього господарства (сім'ї) – це формування доходів сім'ї та їх використання, узгодження доходів і витрат. Отже, цей бюджет можна розглядати як фінансовий план, який сумує доходи і витрати за певний проміжок часу. Коли бюджет показує, що витрати дорівнюють доходам, його називають збалансованим. Якщо очікувані витрати перевищують величину очікуваних надходжень, то говорять, що цей бюджет має дефіцит. Бюджет, в якому доходи перевищують витрати, буде мати позитивний залишок.

Бюджет сім'ї характеризує рівень життя населення, його соціально – економічний статус, підприємницьку активність, освіту та ін.

Хоча існує стільки способів скласти бюджет, скільки людей використовує його. Для ведення своїх справ, за звичаєм цей процес включає три основні фази: постановку фінансових цілей, оцінку доходів і планування витрат [4, с.14].

Для того щоб ефективно збалансувати бюджет необхідно розумно і передбачливо вести домашнє господарство. Це знаходить вияв у необхідності здійснення систематичних записів, які допоможуть дотримуватися запланованого бюджету. Бюджет має складатися так, щоб сума доходу дорівнювала сумі витрат. Складений за таким принципом план дасть змогу уникнути боргів. Існує важлива проблема, яка виникає в процесі бюджетування – чим скромніший бюджет, тим більша небезпека порушити його рівновагу. Однак навіть найскромніший бюджет повинен включати деяку суму коштів на непередбаченні та сезонні витрати, які б в один місяць були б непосильним тягарем.² Правильно складений бюджет перш за все повинен враховувати постійні платежі (плата за квартиру, радіо, дитячий садочок, навчання) та платежі сума за які мнє постійна (плата за газ, електроенергію, телефон).

Для ефективного процесу планування доходів та витрат домогосподарствам доцільно вести домашню касову книгу макет якої наведений у таблиці 3.

Для ведення такого виду обліку непотрібні спеціальні знання з бухгалтерії. Регулярне ведення такої касової книги дасть змогу бачити реальну ситуацію стану сімейного бюджету.

Бюджет сім'ї знаходиться в полі зору і держави, яка повинна дбати про гарантований прожитковий мінімум своїх громадян. Тому законодавчо встановлюються мінімальний і раціональний споживчі бюджети сім'ї.

Мінімальний споживчий бюджет як верхня межа бідності виражає в грошовій і натуральній формах той обсяг споживання життєвих благ, що мінімально достатній для фізіологічного і розумового розвитку людини й забезпечення простого відтворення її життя і працездатності. Він визначається суспільством як необхідний для збереження більш-менш допустимого рівня життя (складається, наприклад, система "споживчих кошиків" для різних статево-вікових груп).

² Притула О.В., Дорош В.Ю.

Щоденне зведення доходів та витрат

Дата	Доходи		Витрати		
	Залишок на початок дня	Залишок на кінець дня	Найменування витрат	Кількість	Сума витрат
01.04.09			<u>Продукти</u> Хліб Молоко Овочі ... <u>Інші витрати</u> ...		
Всього					

Розраховується також оптимальний (раціональний) споживчий бюджет. Він відображає ту величину і структуру . споживання матеріальних і нематеріальних благ, які забезпечують найповніше і розумне задоволення потреб людини. Він використовується для оцінки фактичного рівня споживання, для прогнозування загального обсягу виробництва і споживання благ[4, с.16].

Метою виробництва є задоволення потреб споживачів у певних товарах і послугах, але інтереси суб'єктів ринкових відносин при цьому не співпадають, оскільки кожен прагне отримати вигоду для себе. Яким чином узгоджуються їх інтереси і звідки фірми знають про товари, в яких домогосподарство має потребу? Як, врешті – решт, домогосподарства вибирають необхідний для них набір благ за умови, що купити всі товари вони не можуть, оскільки існує проблема обмеженості ресурсу — доходу?

Ці проблеми розглядає теорія споживання, яка досліджує вподобання індивідів на основі їх власних потреб, аналізує, як домогосподарство вибирає той або інший товар, в якій кількості воно може його купити, враховуючи обмежений бюджет споживача і прагнення максимізувати власну вигоду.

Для того щоб споживач міг розподілити свої кошти для задоволення потреб між різними потребами, йому потрібна певна загальна основа для їх співставлення. З цією метою економісти ввели поняття корисності. У XVIII ст. це

поняття почали використовувати дослідники математичної ймовірності. У 1738 р. швейцарський математик Д. Бернуллі зазначив, що люди поводяться так, що гроші, які вони можуть виграти у чесному парі, коштують для них менше, ніж гроші, які вони можуть програти. Це означає, що вони не схильні до ризику і кожен наступний долар майна приносить їм менший приріст реальної корисності.

У гуманітарні науки поняття корисності було введено англійським філософом, соціологом, юристом Є. Бентамом, який заснував утилітаризм — напрям у соціальній філософії (від лат. *utilitas* — користь, вигода). ”Під принципом користі, — писав учений, — розуміють той принцип, що схвалює або не схвалює будь – яку дію, залежно від того, чи прагне вона (як нам здається) збільшити або зменшити щастя тієї особи, про інтерес якої йде мова, або, кажучи те ж саме іншими словами, сприяти або перешкоджати цьому щастю”. Згідно з теорією Є. Бентама, максимізація корисності і є психологічним принципом поведінки людей, яким вони керуються, намагаючись уникнути страждань і збільшити задоволення або щастя. Він вважав, що суспільство, в тому числі і законодавство, повинно ґрунтуватися на цьому принципі, щоб забезпечувати ”найбільше щастя для найбільшої кількості індивідів”. На той час погляди Є. Бентама були досить прогресивними. Вчений вважав, що соціальну й економічну політику потрібно спрямовувати на досягнення певних практичних результатів, тоді як попередні підходи ґрунтувалися на традиційній або релігійній доктринах. І нині ці ідеї актуальні, тому що багато політиків захищають свої законодавчі пропозиції за допомогою утилітарних уявлень про те, що може бути найкращим для найбільшої кількості людей [33].

Прийнявши утилітарну доктрину корисності, економісти мали нагоду створити теорію поведінки споживача, засновану на гіпотезі про можливість співставлення корисностей різноманітних благ. Вважали, що при заданих цінах споживач прагне так розподілити свої кошти на купівлю товарів, щоб максимізувати очікуване задоволення або задоволення від їх споживання. При цьому він керується особистими смаками й уявленнями.

Представник неокласичного напрямку політичної економії В. Джевонс розвинув концепцію корисності Є. Бентама. Він розглядав економічну теорію як "обчислення задоволення і болю" і показав, як раціональні індивіди можуть обґрунтувати свої споживчі рішення додатковою або граничною корисністю кожного товару. Більшість утилітаристів ХІХ ст. вважали, що корисність є психічною реальністю, яку можна прямо і кількісно виміряти.

Визначена у такий спосіб корисність має суто особистий, суб'єктивний характер. Французький філософ Е. де Кондильяк зазначав: "Отже, з міркувань про корисність речей складається їх цінність, і залежно від цих міркувань вона підвищується або знижується... Але якби почали вважати цінність ознакою невідною, невіддільною від речей і незалежною від міркувань, то це поняття стало б лише джерелом поганих роздумів".

Економісти неодноразово намагалися відмовитися від терміна "корисність", який має оцінний характер, знайти йому кращий відповідник. Російський економіст Н. Бунге пропонував використовувати поняття "придатність". "Потреба у наркотичних засобах, — писав він, — незаперечна, але чи можна сказати, що опіум і гашиш корисні для тих, хто палить, — вони тільки придатні як речовина для сп'яніння". Італійський економіст і соціолог В. Парето запропонував замінити термін "корисність" неологізмом "ophelimité", що означає відповідність між речами та бажаннями. Французький економіст Ш. Жид пропонував використовувати термін "бажаність", вважаючи, що ця категорія "не передбачає існування у бажань моральних або аморальних ознак, розумних або нерозсудливих". На підтримку терміна "бажаність" висловлювався і відомий американський економіст і статистик І. Фішер, зазначаючи перевагу антоніма "небажаність" порівняно з "некорисністю". Але термін "корисність" пережив своїх критиків і вживається й досі [16].

Домогосподарству як одному з суб'єктів економіки належить вагоме значення в системі економічних відносин. Економічне значення цього суб'єкта визначається такими чинниками:

- задоволення потреб домогосподарств у матеріальних і нематеріальних благах є природною метою виробництва. Попит домогосподарств - один з найвагоміших компонентів сукупного попиту на кінцеві блага;

- домогосподарства як власники чинників виробництва передають їх діловим одиницям (фірмам), які ефективно поєднують їх;

- частина доходу, що не використовується домогосподарствами впродовж поточного періоду, перетворюється на заощадження і може за певних обставин стати потужним джерелом економічного зростання країни.

Чинники, що визначають домогосподарство як споживача:

1. Домогосподарство є економічним суб'єктом і задовольняє свої потреби як ціле, тобто не береться до уваги його внутрішня структура, і воно ототожнюється з поняттям "індивід".

2. Припускають, що домогосподарство отримує доходи за рахунок продажу послуг, чинників виробництва або перерозподілу між членами суспільства, якщо воно не має у власності чинники виробництва, і повністю використовує їх для поточного споживання не роблячи заощаджень.

3. Домогосподарство може споживати, купуючи на ринку, усі споживчі блага, які виробляються на цей момент виробничим сектором економіки (припускається, що ці блага є нескінченно подільними), за наявності повної інформації щодо їхніх споживчих якостей.

4. Не беруться до уваги такі дії домогосподарства, які можуть вплинути на обсяг його поточного споживання а саме: вкладення частини доходів у запаси споживчих благ, збільшення або зменшення майна, отримання кредиту на споживчі цілі тощо.

За таких обставин домогосподарство ставиться в умови вибору. Йому треба розподілити наявні доходи між різними благами, якими задовольняються його потреби.

При цьому треба мати на увазі, що можливості вибору домогосподарств не є необмеженими. Зовнішніми і внутрішніми чинниками, що обмежують можливість вибору, є рівень і структура виробництва, структура потреб певного

домогосподарства, рівень насичення деяких з них (досить швидко насичуються потреби в основних продуктах харчування, тоді як духовні та соціальні потреби практично не мають межі насичення); рівень доходів домогосподарства, адже в умовах ринкової економіки більшість благ надається лише в обмін на гроші; рівень ринкових цін на які домогосподарство не може впливати.

Сукупність наборів благ, доступних за таких обмежень домогосподарству, і є тим простором, де воно може мати свободу дій, здійснюючи свій споживчий вибір.

Рівень доходу домогосподарства та ринкових цін на певний момент є чинниками, які з фінансового боку встановлюють межу задоволення потреб, тобто утворюють те, що називають бюджетним обмеженням.

Оскільки, виходячи з попередньо сформульованих припущень, увесь дохід домогосподарства витрачається на поточне споживання, бюджетне обмеження можна записати у такому вигляді:

$$M = p_1x_1 + p_2x_2 + \dots + p_nx_n,$$

де M – отриманий за певний період дохід;

p_1, p_2, p_n – ціни споживчих благ;

x_1, x_2, x_n – кількість придбаних на ринку благ.

Сукупність споживчих наборів, які можна придбати за наявного бюджетного обмеження називають фінансово можливими.

На бюджетне обмеження (сукупність споживчих наборів, доступних для реалізації) впливають такі фактори:

1) величина доходу M , який людина може витратити на придбання споживчих благ. Чим більший дохід, тим більші можливості має домогосподарство для реалізації своїх планів споживання.

2) Ціни благ. Зростання цін зменшує споживчі можливості, а зниження - збільшує.

Є також непрямі чинники, які впливають на величину доходу. Наприклад, оподаткування доходу (податок з доходів фізичних осіб) веде до зменшення доходу у розпорядженні людини; запровадження акцизів на товари - до підвищення їхніх цін.

12.3. Доходи домогосподарств, їх формування та розподіл

У ринковій економіці кожне домогосподарство володіє певними економічними ресурсами і використовує їх ефективно з метою одержання доходу як засобу свого існування [13, с.7].

Сімейний дохід — сума доходів свідомо організованої на основі родинних зв'язків та спільності побуту невеликої групи людей, життєдіяльність яких спрямована на реалізацію соціальних, економічних та духовних потреб індивідів, сім'ї, суспільства в цілому.

Дохід домогосподарства — це загальна сума грошей, яку отримала особа або родина протягом певного періоду (як правило, за рік) [17, с.333]. Головним джерелом доходів домогосподарств є заробітна плата, доходи від власності; доходи від особистого підсобного господарства; доходи від індивідуальної трудової діяльності; державні трансфертні платежі (пенсії, допомога з безробіття, стипендії, безплатні послуги в галузі охорони здоров'я, освіти та ін.); доходи з інших джерел (спадщина тощо).

Доходи населення в ринковій економіці виконують такі функції:

- 1) *добробуту* — забезпечують певний рівень життя населення;
- 2) *мотиваційну* — сприяють ефективному включенню до виробничого процесу шляхом створення системи нових стимулів;
- 3) *соціальну* — формують відповідну якість життя, що охоплює умови праці, життя і відпочинку, соціальні гарантії та забезпеченість, охорону правопорядку і дотримання прав людини, природно-кліматичні умови і стан навколишнього середовища, наявність вільного часу й можливості його ефективного використання, а також суб'єктивні відчуття спокою, комфортності та стабільності.

Рівень сімейних доходів не повинен бути нижчим за прожитковий мінімум, тобто за величину, яка у вартісному вираженні відображає законодавчо визначений рівень споживання товарів і послуг, необхідних для забезпечення життєдіяльності людини та збереження її здоров'я. Норматив прожиткового мінімуму формується з розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення.

Прожитковий мінімум є індикатором визначення межі бідності в суспільстві й відбиває якісний рівень у споживанні населення.

Прожитковий мінімум є важливим соціально – економічним нормативом для визначення:

- розмірів мінімальної заробітної плати;
- мінімальної пенсії за віком;
- допомоги багатодітним сім'ям;
- виплат безробітним;
- стипендій та інших соціальних, виплат;
- величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- державних стандартів обслуговування і забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти та ін.

Прожитковий мінімум розділяє сім'ї (домогосподарства, окремих осіб) на дві умовні групи за рівнем споживання — забезпечених та малозабезпечених. Оскільки крайнім проявом бідності є злиденність, то поряд із прожитковим мінімумом використовують поняття фізіологічного мінімуму, під яким розуміють вартісну величину середньодушового сукупного доходу, що забезпечує такий рівень задоволення потреб у харчуванні, нижче якого існування людини недопустиме. Фізіологічний мінімум — межа, що розділяє дві найнижчі групи сімей за рівнем споживання — малозабезпечених (бідних) та незабезпечених (злиденних), (рис. 12.3).

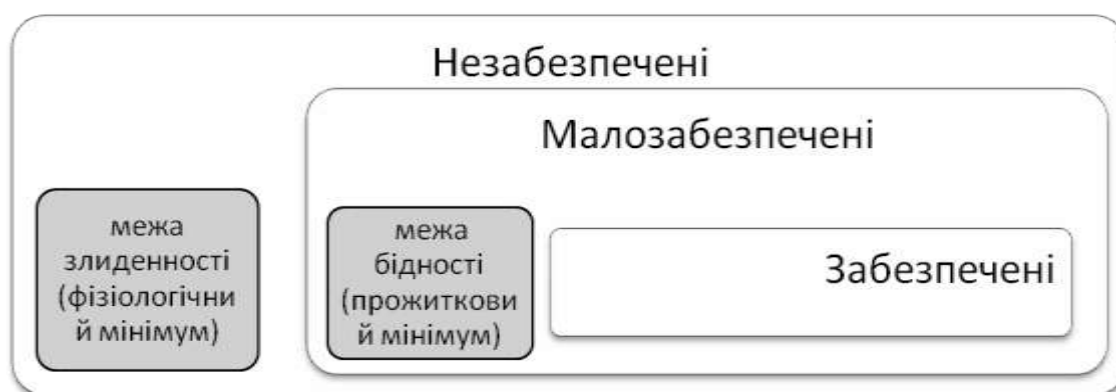

Рис. 12.3. Розподіл населення за рівнем споживання

Розрізняють номінальні й реальні доходи домогосподарств. Номінальні доходи — це сума грошових доходів, які одержують домогосподарства. Реальні доходи — це кількість різних споживчих благ (товарів та послуг), які можуть купити домогосподарства за свої грошові доходи. Їх рівень залежить від: номінальних доходів, рівня цін на споживчі блага, величини податків та інших обов'язкових платежів. Отже, реальні доходи домогосподарств залежать прямо пропорційно від величини грошового (номінального) доходу і обернено пропорційно від рівня цін [17, с.230].

Отже, сукупний дохід домогосподарства — це сума доходів, які воно отримує з різних джерел у грошовій чи натуральній формах. Він на повинен бути нижчим за прожитковий мінімум, тобто нижче ніж вартість набору необхідних споживчих благ (товарів та послуг), розрахована за нормами і нормативами споживання і забезпечення населення першочерговими життєвими засобами. Прожитковий мінімум використовується для встановлення мінімального рівня доходів сімей, а також мінімальних розмірів заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат та пільг.

Доходна частина бюджету домашнього господарства є базою для витрат сім'ї. Але не весь сукупний дохід може бути витрачений, бо сім'я має відносини з різного роду обов'язковими відрахуваннями (податки, відрахування в пенсійний фонд і т.п.), які встановлює держава. Після цих відрахувань домашнє господарство фактично може витратити чистий дохід (рис.12.4) [4, с.17].

Рис.12. 4. Формування чистого доходу домогосподарств

За джерелами походження сукупний дохід поділяється на первинні та вторинні доходи (рис. 12.5).

Рис.12.5. Формування сукупного доходу домогосподарства [19]

Сукупний дохід домашнього господарства за характером доходів, що його формують, може включати: власні, невластні, легальні, нелегальні, з ризиком, без ризику (рис.12.6).

Рис.12.6. Джерела надходжень грошових засобів у бюджет домогосподарства

Власні джерела доходів базуються на власній праці членів сім'ї, або від використання власності:

а) доходи, які мають трудове походження: оплата праці, доходи від підприємницької діяльності, фермерства, підсобного господарства, індивідуальної

трудової діяльності, у тому числі на дому (друкування, виконання комп'ютерних замовлень, в'язання тощо);

б) доходи від продажу, передачу у користування:

- виробничих факторів (праця, капітал, земля): процент, дивіденд, рента;
- об'єктів інтелектуальної власності — винагорода (грошова, негрошова);
- від передачі в оренду майна – орендний доход;

в) доходи від акцій, виграшів по облігаціях державної позики і лотореях, процент від вкладів у банках, з ощадних сертифікатів, виграші в різних конкурсах, змаганнях;

г) доходи, за якими не стоїть певна виконана робота (трансфертні доходи): пенсії, субсидії, допомога по вагітності, з нагоди народження дитини, багатодітним сім'ям, безробітним.

Невласні джерела — позика, кредит.

Легальні доходи утворюються при дотриманні законів держави і добросовісних звичаїв суспільства.

Нелегальні доходи отримуються від тіньової економіки, шахрайства.

Доходи без ризику. До доходів, отримання яких відбувається без ризику, відносять заробітну плату, гонорар, державні пенсії, стипендію, допомогу, орендний доход.

До ризикованих доходів відносять ті, отримання і розмір яких пов'язані з ризиком: доход від підприємницької діяльності, дивіденди, доходи від спекулятивних операцій. Ризиковані доходи стосуються, перш за все, з грою. Швидко розбагатіти можливо, якщо грати в казино, в лоторею, з курсовою вартістю акцій, з валютними курсами і т.н.

Еластичність доходу домашнього господарства

Дохід домогосподарства змінюється, що дає йому можливість збільшувати купівлю благ. Темпи цього збільшення можуть бути значними або незначними. В таких випадках говорять про еластичність доходу. Так звана еластичність доходу (Ед) показує, якою мірою кількість товару, яка користується попитом, залежить від змін доходу. Еластичність доходу можна визначити за формулою:

$$E_d = \Delta Q / \Delta D$$

де ΔQ – зміна у відсотках кількості товару, яка користується попитом;

ΔD – зміна у відсотках доходу.

Залежно від того, про які товари йдеться - низькоякісні чи високоякісні - результати бувають різні. Скажімо, якщо це звичайні продукти харчування, попит на які є завжди, то зростання доходів у приватних домашніх господарствах вплине на кількість продуктів, що користуються попитом, лише незначною мірою.

Коли ми візьмемо товари не підвищеного попиту, тобто ті, які не конче необхідні для життя (і переходять до розряду предметів розкошу), то побачимо, що зростання доходів дуже впливає на їх кількість, яка користується попитом.

Внаслідок зростання доходів уже більше домашніх господарств можуть дозволити собі придбати якийсь предмет розкошу, і в них з'являється відповідний попит

Розподіл доходів домогосподарств. Розподіл як економічна категорія — це не тільки розподіл результатів виробництва. Це і розподіл економічних ресурсів, або чинників виробництва. Розподіл дає змогу повніше задовольняти потреби домогосподарств, створює умови і додаткові стимули їх розвитку.

Принципи розподілу, його характер, частку різних суб'єктів господарювання у новоствореній вартості визначають відносини власності. Кожному типу економічної системи властива своя специфічна, конкретно-історична форма власності, яка і визначає свої принципи розподілу доходів. Історія економічної думки знає розподіл за працею, капіталом, власністю, чинниками виробництва.

У процесі розподілу дохід домогосподарств набирає форми заробітної плати, прибутку, ренти, орендної плати, відсотка та інше [17, с.344]. Отже, це є свідченням того, що сукупні доходи сімей формуються з різних джерел в залежності від величини та їх складу. Персональний розподіл доходів між окремими домогосподарствами є не рівномірним.

Причини диференційованості розподілу доходів домогосподарств:

- відмінності в освітньому та особистому потенціалі;

- диференційований розподіл економічних ресурсів;
- відмінності у становищі на ринку;
- різне ставлення до ризиків
- наявність зв'язків або дискримінацій.

Значна розбіжність та нерівномірність у розподілі доходів між окремими сім'ями викликає:

- соціальну напруженість у суспільстві;
- зuboжіння переважної частини населення країни;
- безконтрольний розподіл доходів.

Держава регулює розподіл та перерозподіл доходів домогосподарств з метою зменшення розриву у їх доходах, через удосконалення системи державних трансфертних виплат та розширення суспільних благ.

1.4. Витрати та заощадження домашнього господарства

Витрати домашнього господарства – це сукупність грошових коштів та матеріальних благ, які витрачаються у процесі виконання економічних функцій, з приводу витрачання яких між членами сім'ї, сім'єю в цілому, з одного боку, різними гілками державної влади, фінансово – кредитними інститутами та іншими суб'єктами з другого боку, формуються відносини приватної та неприватних типів власності в окремих сферах суспільного відтворення.

Сукупні витрати включають сплачені грошові виплати домогосподарства, вартість натуральних надходжень, суми пільг та безготівкових субсидій. Складовими сукупних витрат є споживчі та не споживчі витрати.

Споживчі сукупні витрати складаються з грошових витрат, а також вартості спожитих домогосподарством продуктів, отриманих з підсобного господарства, суми пільг та безготівкових субсидій на оплату житла, комунальних послуг, суми безготівкових пільг на оплату послуг зв'язку, прїзд у транспорті окремих категорій громадян, безготівкових пільг та дотацій на путівки для лікування, оздоровлення та відпочинку, на оплату ліків, медичних послуг тощо.

Неспоживчі сукупні витрати включають грошові та негрошові витрати домогосподарства на допомогу родичам та іншим особам, витрати на купівлю нерухомості, капітальний ремонт, будівництво житла та господарських будівель, придбання акцій, сертифікатів, валюти, відкриття вкладів у банківських установах, виплату аліментів, сплату податків та інших обов'язкових платежів, суми повернутих домогосподарством боргів [19, с.355-356].

У використанні доходу домашнього господарства домогосподарство має дві можливості. По – перше, домашні господарства витрачають свої доходи на придбання товарів та продуктів споживання, а по – друге, вони можуть також відмовитись від купівлі товарів і зробити заощадження. Витрати сім'ї залежать від багатьох факторів основними з яких є: заробітня плата, підприємницький дохід членів сім'ї, їх вік та смаки, уявлення про майбутню економічну ситуацію тощо. Заслуговує на увагу точка зору відомого американського економіста Поля Самуельсона щодо структури бюджетних витрат домашнього господарства. Немає двох сімей, підкреслює він, з абсолютно однаковими витратами. Але статистика свідчить, що основними статтями витрат є податки, витрати на харчування, витрати на одяг та взуття, витрати на оплату квартири, транспортні витрати, витрати на оплату комунальних послуг, витрати на отримання совіти, витрати на відпочинок, внески у фонди соціального страхування, нагромадження, добровільні пожертвування та внески до громадських організацій, придбання цінних паперів, сплата заборгованості за кредит, інші витрати. Частка окремих витрат домогосподарства залежить від рівня розвитку країни.

Видатки споживачів можна класифікувати так: 1) видатки на товари тривалого використання; 2) видатки на предмети щоденного вжитку; 3) видатки на послуги. Якщо очікуваний термін використання товару три роки і більше, то його називають товаром тривалого використання, якщо ж менше трьох років – предметом щоденного вжитку. Послуги – це робота, яку виконують працівники, перукарі, лікарі, механіки для споживачів.

Що стосується засобів, які домогосподарства використовують для сплати покупок та погашення фінансових зобов'язань, то в сучасних умовах є можливість використовувати різні форми і засоби, а саме [4, с.43]:

- готівка;
- переказ;
- чек;
- кредитна картка;
- вексель тощо.

У результаті тисяч обстежених бюджетів, склалась одностайна думка щодо структури бюджетних витрат. Ще в XIX ст. пруський статистик Ернест Енгель показав, що існує безпосередній зв'язок між типом товарів, послуг, які купляються, і доходом споживача. Ця залежність структури витрат від рівня доходу була названа "закон Енгеля" [4, с.40-41].

Ми не можемо не зупинитися на такій важливій функції домогосподарства як заощадження, адже навіть відомий американський підприємець Генрі Форд у свій час сказав: "Багатою людина стає не завдяки грошам, які вона заробляє, а завдяки грошам, які вона не витрачає". Отже, заощадження це не тільки один із способів використання доходів (на придбання, наприклад, дорогих речей), але і шлях до зростання багатства сім'ї. Вони дозволяють краще справлятися з різного роду раптовими неприємностями типу втрати роботи, хвороби або невлаштованості в літні роки.

Заощадження – це та частина доходу, яка не витрачена на сплату податків або купівлю споживчих благ, а надійшла на банківські рахунки чи використана для придбання страхових полісів, облігацій, акцій та інших фінансових активів. Домогосподарства заощаджують, щоб мати кошти на випадок не передбачених обставин – хвороби, нещасного випадку або втрати роботи, виходу на пенсію, фінансування освіти дітей чи просто для фінансової захищеності. Однак, необхідності до заощаджень ще не досить. Необхідність має супроводжуватися можливістю заощаджувати, що залежить від розміру доходу. Якщо дохід сім'ї дуже низький, то вона може мати від'ємні заощадження, тобто сім'я споживає

більше, ніж становить її післяподатковий дохід. Це відбувається тоді, коли беруть позику або використовують заощадження набуті у попередні, з вищими доходами, періоди.

Виділяють мотивовані і немотивовані заощадження домогосподарств. Основні мотиви для здійснення заощаджень можна об'єднати в такі групи:

- придбання дорогих товарів;
- непередбачувані витрати;
- витрати майбутніх періодів (весілля, освіта та ін.);
- звичка заощаджувати кошти;
- заощадження з метою отримання прибутку.

Немотивовані заощадження домогосподарств виникають внаслідок перевищення платоспроможності над рівнем потреб. Це може відбуватися у таких випадках:

- рівень доходів досить великий, тобто домогосподарство має змогу задовольнити нинішні потреби;
- рівень пропозиції та якість пропонованих товарів або послуг не може задовольнити попит споживачів;
- у державі реалізується ефективна політика, спрямована на підвищення рівня заощаджень домогосподарств.

За характером мобілізації заощадження домогосподарств поділяють на організовані та неорганізовані. Організовані заощадження — заощадження населення, мобілізацію і розміщення яких здійснює банківська система або небанківські фінансово-кредитні установи. В Україні поки найдоступнішою формою організованих заощаджень населення є банківські депозити. Тому надзвичайно актуальним завданням у сучасних умовах є стимулювання організованих заощаджень громадян шляхом створення сприятливого економіко-правового середовища для розвитку небанківських фінансово-кредитних установ (страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, інвестиційних фондів, кредитних спілок тощо). Неорганізовані грошові заощадження населення — заощадження, що зберігаються безпосередньо у населення готівкою у

національній та іноземній валютах. До неорганізованих заощаджень належать також зберігання коштів у вигляді коштовностей, дорогоцінних металів, дорогих товарів тривалого користування тощо³.

Заощадження можуть використовуватись за такими напрямками (рис.12.7).

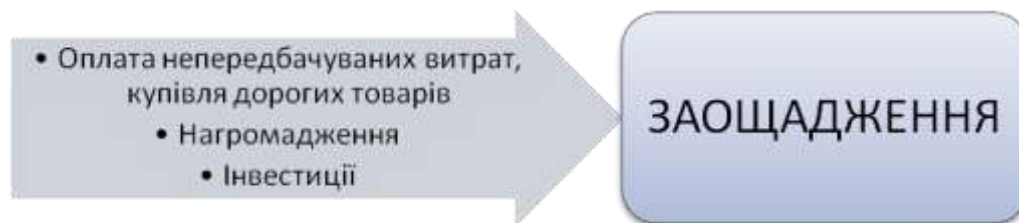

Рис.12.7. Структура використання заощаджень

Заощадження дозволяють краще справлятися з різного роду непередбачуваними ситуаціями, які вимагають додаткових витрат, наприклад, на випадок хвороби, втрати роботи, природної стихії тощо.

Купівля дорогих товарів може включати придбання будинку, золотих виробів, автомобілів, обладнання, засобів виробництва, а також товарів довготривалого користування.

Для придбання дорогих товарів домашнє господарство може використовувати кредит. Поширені такі форми надання кредиту: *споживчий, ломбардний, контокорентний, іпотечний, лізинговий та інші* [4, с.48].

Здавна помічено, що люди з різних причин нагромаджували золото, срібло, які утворювали скарби.

В сучасних умовах утворення скарбів відбувається і у формі нагромадження (тезаврації) дорогоцінних металів і каменів, придбання книг, картин та інших творів мистецтва, утворення колекцій, антикваріату.

Скарби — це накопичені цінності, які мають високу грошову оцінку. Якщо ціна скарбів весь час зростає, то вони приймають форму антикваріату. *Тезаврація* (гр.thesauros — скарб) дорогоцінних металів і каменів здійснюється домашнім господарством головним чином у формі тезаврації золота і, рідше, — у формі

³ Фінанси: Посібник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. - К: Знання, 2008.-611с.

тезаврації срібла. Золото у приватному володінні накопичується у двох формах: у вигляді золотих монет і у вигляді злитків. Золоті монети випускаються масовим тиражем і продаються за цінами, які близькі за ціною до злиткових металів. До скарбів також відносяться ювелірні вироби, книги, твори мистецтва, колекції [4, с.52].

Суть інвестицій полягає у вкладанні капіталу (грошей у чистому вигляді, товарного запасу, майна, нематеріальних актів) з метою отримання доходу.

Гроші як капітал можуть вкладатись в підприємницьку діяльність (статутний фонд), надаватись в позику, передаватись в найм (селінг).

Форми інвестицій: прямі інвестиції, позичковий капітал, ануїтет, портфельні інвестиції, інтелектуальні інвестиції.

Прямі інвестиції – це одноразове вкладення капіталу. До цих інвестицій відносять внески в статутний фонд партнерства, страхування майна, страхування відповідальності.

Позичковий капітал – грошовий капітал, який надається в позику або найм за певну плату, на певний строк з поверненням.

Ануїтет – інвестиції, які приносять вкладнику певний дохід через регулярні проміжки часу, за звичай після виходу на пенсію. До цих інвестицій відносять вкладання грошей у страхування і не державні пенсійні фонди.

Портфельні інвестиції – передбачають купівлю цінностей, які є замінником грошей, але, які можна легко перетворити в національну валюту.

Інтелектуальні інвестиції – інтелектуально – творчі цінності (творчі здібності, винаходи, ноу – хау, комп'ютерні програми, художні твори), якими володіє домогосподарство і використовує для отримання доходу. Безпосередньо вклади можуть здійснюватися на ощадну книжку, в банківські операції, в цінні папери, у страхування та таке ін [4, с.60].

Основними чинниками, що впливають на ощадну активність домогосподарств в Україні, є такі [19, с.361]: очікування домогосподарств щодо динаміки цін і кількості товарів на ринку; очікування домогосподарств щодо змін у поточному доході та загальному фінансовому становищі у майбутньому;

відсоткові ставки; податкові ставки; розвиток системи державного соціального забезпечення; розвиток страхування внесків; розвиток ринків капіталу; демографічні чинники.

Додатковими чинниками, що впливають на ощадну активність домогосподарств в Україні, є такі [19, с.362]: рівень корупції в країні, привабливість і можливість порушення податкового законодавства, передбачуваність в економічній політиці і базових макроекономічних параметрах, довіра до фінансових інститутів і наявність зручних інструментів інвестування, досвід ефективною ощадної та інвестиційної діяльності.

ПРАКТИКУМ

1. Економічна категорія...

”

’

АН

2. Для ефективного процесу планування доходів та витрат домогосподарствам доцільно вести...

3. Сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти.

””””

К→Г

4. Грошові відносини домогосподарства можуть виникати з...

Б=В

5. Основа домогосподарства

6. Представник античного періоду (III ст. до Р. Хр.), який у своїй праці "Політика" торкається аналізу категорії „домоводство”. Він досліджував зв'язок між умінням нагромаджувати багатство і домоводством, таким чином, підкреслюючи їх відмінність.

100 м² і 100 ”ГОТЕЛЬ

7. ... від підприємницької діяльності

хід

8. Давньогрецькій мислитель

і А

ОН

9. Частина доходу, яка не витрачена на сплату податків або купівлю споживчих благ, а надійшла на банківські рахунки чи використана для придбання страхових полісів, болігаций, акцій та інших фінансових активів

””

A=E

нн

Тестові вправи:

1. Бюджет сім'ї - це:
 - 1) загальна сума грошових доходів сім'ї;
 - 2) сума усіх видатків сім'ї за певний проміжок часу;
 - 3) загальна сума грошових доходів і споживчої заборгованості сім'ї;
 - 4) структура усіх доходів і видатків сім'ї за певний проміжок часу;
 - 5) сума усіх заощаджень.
2. У структурі доходів сім'ї найвищу питому вагу займають:
 - 1) заробітна плата;
 - 2) доходи від підсобного господарства;
 - 3) майнові доходи;
 - 4) трансферні державні платежі;
 - 5) заощадження.
3. Чим зумовлювалося активне застосування поняття «домогосподарство» українськими економістами з середини 90 – х років:
 - 1) розпадом Радянського Союзу;
 - 2) переходом вітчизняної статистики на міжнародні стандарти системи національних рахунків;
 - 3) зміною влади;
 - 4) затвердженням Конституції України;
 - 5) розвитком та укріпленням місцевого самоврядування.
4. Якою економічною системою є домогосподарство:
 - 1) автократичною;
 - 2) демократичною;

- 3) автономною;
- 4) централізованою;
- 5) децентралізованою.

5. До якого поняття зводилося домогосподарство в Античний період:

- 1) господарство;
- 2) приватне господарство;
- 3) бюджетування;
- 4) домоводство;
- 5) людина.

6. Яка функція домогосподарств полягає у задоволенні потреб у спілкуванні та взаєморозумінні:

- 1) навчальна;
- 2) виховна;
- 3) пізнавальна;
- 4) комунікативна;
- 5) інкрементальна.

7. Розширені сімейні господарства переважно створюються для:

- 1) фінансових робіт;
- 2) аграрних робіт;
- 3) розважальних робіт;
- 4) державних робіт;
- 5) військових робіт.

8. За рекомендаціями ООН домогосподарство визначається як:

- 1) група осіб об'єднаних з метою отримання прибутку;
- 2) група осіб об'єднаних з метою продовження роду;
- 3) особа або група осіб об'єднаних з метою забезпечення всього необхідного для життя;
- 4) особа або група осіб об'єднаних з метою забезпечення всього необхідного для задоволення потреб членів сім'ї у спілкуванні;
- 5) сім'я.

9. Домогосподарство, що утворюється з осіб, які постійно проживають у будинках інтернатах для літніх людей, дитячих будинках:

- 1) повні;
- 2) неповні;
- 3) колективні;
- 4) державні;
- 5) розширені.

10. Сукупність усіх благ якими володіє сім'я утворює її :

- 1) багатство;
- 2) доходи;
- 3) інвестиції;
- 4) заощадження;
- 5) накопичення.

11. Процес складання бюджету включає у себе три фази:

- 1) аналіз заощаджень, оцінку доходів, планування витрат;
- 2) постановку фінансових цілей, оцінку доходів, планування витрат;
- 3) оцінку доходів, оцінку витрат, оцінку заощаджень;
- 4) оцінку доходів, планування витрат, сплату податків;
- 5) оцінку добробуту, постановку фінансових цілей, планування витрат.

12. Оптимальний споживчий бюджет використовується для:

- 1) для встановлення верхньої межі бідності;
- 2) для забезпечення мінімально достатнього споживання життєвих благ;
- 3) для оцінки фактичного рівня споживання;
- 4) для оцінки базового рівня споживання благ;
- 5) для забезпечення більш – менш допустимого рівня життя.

13. При приватизації житла, земельної ділянки та інших об'єктів, при сплаті адміністративних штрафів, при оплаті орендної плати за землю домогосподарства вступають у фінансові відносини з :

- 1) органами місцевого самоврядування;
- 2) банківською системою;

- 3) страховими товариствами;
- 4) приватними фірмами;
- 5) громадянами.

14. Фінанси домогосподарств – це складова:

- 1) територіальних фінансів;
- 2) фінансів приватної фірми;
- 3) фінансової системи;
- 4) фінансів природокористування;
- 5) фінансового права.

15. Домогосподарство – це міні – фабрика, яка з допомогою виробничих чинників виробляє:

- 1) необхідну продукцію;
- 2) додаткову продукцію;
- 3) потрібну продукцію;
- 4) кінцеву продукцію;
- 5) напівфабрикати.

16. Яка з праць належить Ксенофонту:

- 1) «Політика»;
- 2) «Домострой»;
- 3) «Фермери»;
- 4) «Дослідження закону народонаселення»;
- 5) «Капітал».

17. За організаційною структурою домогосподарства є:

- 1) повні, не повні;
- 2) прості, складні, розширені;
- 3) малі, середні, великі;
- 4) міські, сільські;
- 5) індивідуальні, приватні, колективні.

18. Господарства, що охоплюють декілька кровноспоріднених простих сімей та можуть нараховувати до 10 – 15 осіб вважаються:

- 1) складними;
- 2) розширеними;
- 3) повними;
- 4) простими;
- 5) сільськими.

19. До сімейних господарств відносять:

- 1) господарства основою яких є сім'я, вони можуть складатися з трьох і не менше сімей;
- 2) господарства основою яких є сім'я, вони можуть складатися з двох і не більше сімей;
- 3) господарства основою яких є сім'я, вони можуть складатися тільки з однієї сім'ї;
- 4) господарства основою яких є сім'я, вони можуть складатися з однієї або кількох сімей;
- 5) господарства основою яких є сім'я, вони можуть складатися з чотирьох і не більше сімей.

20. Споживча функція сімейних господарств в умовах ринкової економіки полягає у:

- 1) забезпеченні зв'язку між виробництвом та споживанням;
- 2) визначенні домогосподарств як основних споживачів товарів і послуг на ринку;
- 3) задоволенні потреб членів сім'ї у спілкуванні та взаєморозумінні;
- 4) регулюванні відносин між членами сім'ї;
- 5) регулюванні споживання домогосподарств.

21. До оборотних засобів, якими володіє домогосподарство відносять:

- 1) запаси посівного матеріалу;
- 2) багатолітні насадження;
- 3) цінні папери;
- 4) об'єкти інтелектуальної власності;
- 5) господарський інвентар.

22. Багатство домогосподарства це:

- 1) рухоме, нерухоме майно;
- 2) матеріально – речові та нематеріальні блага;
- 3) власні кошти та залучені;
- 4) інвестиції та накопичення;
- 5) заощадження.

23. За рівнем споживання домогосподарства поділяються на:

- 1) споживчі, виробничі;
- 2) ті, що займаються приватним бізнесом і ті, що ним не займаються;
- 3) забезпечені, малозабезпечені, злиденні;
- 4) прості, складні, розширені;
- 5) малі, середні, великі.

Базові терміни і поняття

Домогосподарство, сім'я, багатство домашнього господарства, бюджет домогосподарства, мінімальний і раціональний споживчі бюджети сім'ї, бюджетні обмеження домогосподарства, уподобання домогосподарств, доходи домашнього господарства, прожитковий мінімум, фізіологічний мінімум, еластичність доходу домашнього господарства, витрати домашнього господарства, заощадження домогосподарств, нагромадження домогосподарств, інвестиції домогосподарств.

Рекомендована література

1. Ксенофонт. Домострой // Воспоминания о Сократе. - М.: Наука, 1993. - 384 с.
2. Аристотель. Политика. Афинская полития / Серия "Из классического наследия" - М.: Мысль, 1997. - 343 с.
3. Стасишин А. Держава в економічній системі/ Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика/ За ред.

З.Ватаманюка - Львів: „Новий Світ -2000", 2005. - 648 с.

4. Кекух Б. Ф. Фінанси домашнього господарства: Навчальний посібник. – Луцьк, 2000. – С. 87.
5. Аквінський Тома. Коментарі до Аристотелевої «Політики»/ Пер. з латини О.Кислюка; Передм.В.Котусенка. - К.: Основи, 2000. - 794 с.
6. ЖуравськийД. Про джерела і використання статистичних відомостей// Українська економічна думка. Хрестоматія. – Київ, 1998. – С.80.
7. Злупко С. Економічна думка України/ Від давнини до сучасності/ Львів, 2000. – С. 241.
8. Русов А. Опыт программы для изучения экономических и общественных отношений в южнорусском селе. – К., 1880. – С. 10
9. Злупко С. М. Сергій Подолинський – вчений, мислитель, революціонер. – Львів, 1990. – С. 90.
10. Навроцький В. П'янство і пропінація в Галичині/ Громада Ч. V. – Женева, 1882. – С. 54.
11. Барвінський В. Теперішня пора і русини// Діло, 1880. – №7.
12. Барвінський В. Відповідь п. М. П.Драгоманову//Правда, 1879. – С. 380.
13. Щербина Ф. Крестьянские бюджеты. Воронеж, 1990. – С. 130.
14. Щербина Ф. Крестьянские бюджеты и зависимость их от урожаяв и цен на хлеб. Воронеж, 1990. – С. 200.
15. Экономическая энциклопедия. Политическая экономика. Т. 4. – Москва, 1980. – С. 424.
16. [http:// www. forstudy. com. ua](http://www.forstudy.com.ua).
17. Основи ек. теорії: Підручник/ За науковою ред. проф. Федоренка В. Г. – К.: Алерта, 2005. – С. 511.
18. .Фінанси: Посібник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова.- К: Знання, 2008.-611с.

РОЗДІЛ 13

СТРАХУВАННЯ. СТРАХОВИЙ РИНОК

- 13.1. Поняття про ризик та необхідність страхового захисту
- 13.2. Суть та форми страхування
- 13.3. Функції та принципи страхування
- 13.4. Поняття страхового фонду та відшкодування збитків
- 13.5. Поняття страхового ринку та особливості його формування.
- 13.6. Роль страхування в ринкових відносинах української економіки.

13.1. Поняття про ризик та необхідність страхового захисту

Страхування – одна з найбільш давніх історичних категорій суспільно-економічних відносин між людьми, невід’ємна частина виробничих відносин.

Оскільки страхування в першу чергу є категорією, яка диверсифікує та надає захист від ризиків, тому доцільно розглянути саме поняття «ризик»

Зрозуміло, що ризик як економічна категорія виник з появою товарно-грошових відносин і відображає подію, яка може відбутися або ні. До того ж, для події, що відбулася, можливі три варіанти економічного результату. А саме:

- 1) позитивний (вигода, прибуток);
- 2) нульовий (результат не змінився);
- 3) від’ємний (збиток, втрата).

Досить повним та сучасним є визначення ризику в навчальному посібнику “Фінансовий менеджмент” за редакцією проф. Г. Г. Кірейцева: “Під ризиком слід розуміти можливість виникнення збитку внаслідок дії в переважній більшості зовнішніх факторів, які при оцінці ситуації (перед прийняттям рішення) були невідомі та вплив яких може змінити ймовірність досягнення бажаного результату”.

Якщо перевести поняття ризику в площину фінансових категорій, можна сказати, що ризик – це ймовірність виникнення збитків, втрат або недоотримання прибутку порівняно з прогнозним варіантом.

Фактор ризику та необхідність покриття можливого збитку в результаті його прояву викликає потребу в страхуванні. Історично склалась уява про ризик як категорію, що лежить в основі страхування. Проте, сьогодні страхування включає в себе різні галузі наукових знань та практичного досвіду про природу явищ. Тому в розуміння терміну „ризик” в літературі вкладається різне смислове навантаження та зміст. До того ж ризик не є сталою категорією та постійною величиною. Він весь час міняється, що пов'язано із змінами в розвитку науки по його аналізу та оцінці, в трансформації економічних систем, а також обумовлено низкою інших факторів. З огляду наявності об'єктивних передумов появи відмінностей у визначенні ризику, безглуздо ставити задачу вибору найбільш „правильного” його визначення. І, як вказує Л. Цветкова досліджуючи трактування поняття „страховий ризик”, розумніше за все прийняти ту концепцію, яка використовується в даній сфері діяльності в якості базової.

Отже, на наш погляд, під „страховим ризиком ” розуміють прогнозний збиток об'єкту страхування в результаті настання страхової події.

Сучасна теорія ризику в страхуванні, як зазначає М. С. Клапків та І. С. Ткаченко, виступає в ролі самостійного теоретичного економіко-математичного обґрунтування оптимальності страхового підприємництва. Отже, виходячи з розуміння сутності ризику, дуже важливим є можливість його оцінити, виміряти, адже умовою виникнення страхових відносин є наявність ризику, можливість визначення рівня його небезпеки.

Для оцінки ризику в страховій практиці використовують різноманітні спеціальні методи, які постійно розвиваються та вдосконалюються. Найбільш поширеними є наступні:

- 1) метод індивідуальних оцінок;
- 2) метод середніх величин;
- 3) метод процентів.

Метод індивідуальних оцінок є одним з методів експертної оцінки, що побудовані на використанні професійного досвіду та інтуїції спеціалістів. Даний метод відноситься до великої групи абстрактно-логічних методів дослідження. Метод індивідуальних оцінок у вимірюванні ризику використовується страховиком тоді, коли неможливо порівняти даний ризик з середнім типом ризику, коли можна зробити тільки довільну його оцінку в залежності від професіоналізму, досвіду та суб'єктивного погляду експерта. Середні величини дозволяють виразити типові розміри ознак, що варіюють, якісно однорідних явищ та виміряти їх коливання навколо середнього рівня розвитку. Метод середніх величин є одним із статистичних методів дослідження, і в оцінці ризику передбачає розмежування окремих ризикових груп на більш дрібні підгрупи, з метою створення аналітичної бази для визначення ризику за певними відповідними ризиковими ознаками.

Метод процентів також відноситься до групи методів статистичного аналізу, і в системі оцінки ризику представляє собою сукупність плюсових та від'ємних відхилень від середнього ризикового типу наявної аналітичної бази. Дані відхилення виражаються в процентах або в промілях від середнього ризикового типу.

Використовуються також економетричні, статистичні методи оцінки й аналізу ризиків, методи вербального аналізу тощо. Важливо підкреслити, що сучасних умовах вітчизняні та зарубіжні вчені володіють значним інструментарієм для оцінки та відстеження ризику, застосовують актуарні розрахунки, моніторинг, комплексне моделювання страхових процесів, емпіричний досвід, методи експертних оцінок, асоціацій та аналогій, експертиз тощо.

Для оцінки та аналізу ризиків необхідно їх класифікувати за відповідними ознаками в типи, види, групи тощо. Проте, в сучасних умовах в страхуванні не існує чітко розробленої класифікації ризиків. В законодавчій та нормативній літературі також немає класифікації та поділу ризиків за видами, проте міститься

вимога виконання актуарних (математичних) розрахунків при визначенні страхових тарифів, в основу яких покладена вартісна оцінка ризиків.

Безумовно, що найбільш поширену групу складають ризики, які можливо застрахувати. Страховий ризик – це такий ризик, який піддається вимірюванню, оцінці з позиції ймовірності настання страхової події та кількісних характеристик можливого збитку.

Основні критерії страхового ризику:

- 1) ризик повинен бути можливим;
- 2) ризик повинен мати випадковий характер;
- 3) випадковість ризику повинна співвідноситись з певною сукупністю споріднених об'єктів;
- 4) настання страхового випадку, як реалізація ризику, не повинно бути пов'язаним з волевиявленням страхувальника чи зацікавленої особи;
- 5) факт настання страхового випадку невідомий у часі та просторі;
- 6) страхова подія не повинна мати обсяги катастрофічного лиха;
- 7) наслідки реалізації ризику повинні бути об'єктивно виміряні й оцінені.

Крім того, страхові ризики класифікуються за різними ознаками, насамперед:

- 1) за джерелом небезпеки (ризики прояву стихійних сил та цілеспрямованої дії людини);
- 2) за обсягом відповідальності страховика (індивідуальні ризики та універсальні);
- 3) специфічні ризики (аномальні ризики та катастрофічні – ендемічні, якості землі, політичні, воєнні, а також екологічні, транспортні, спеціальні тощо);
- 4) об'єктивні ризики (ризики, що пов'язані з неконтрольованими факторами);
- 5) суб'єктивні ризики (ризики, що заперечують або ігнорують об'єктивну реальність) тощо.

Кожна з цих груп ризиків має свій відповідний поділ на види чи підвиди.

В фінансово-економічній діяльності ризики поділяються за галузями економіки, за сферами та видами діяльності тощо. Наприклад, фінансовий, банківський, кредитний, валютний, процентний, іпотечний, комерційний,

підприємницький, моральний (виникає після укладання договору страхування) ризик тощо.

Ризик у страхуванні розглядають з певних позицій:

- 1) як конкретне явище чи сукупність явищ;
- 2) у зв'язку з конкретним застрахованим об'єктом;
- 3) з ймовірністю втрати або ушкодження об'єкта, прийнятого на страхування;
- 4) у зв'язку з діяльністю страховика.

З метою оцінки й аналізу виділяють також ризики діяльності страхової компанії. А саме:

- 1) ризики, що передаються страхувальником страховій компанії за договором страхування;
- 2) ризики, що пов'язані з діяльністю самого страховика.

Така класифікація необхідна для формування спеціальних резервів та фондів страхової компанії для покриття ризиків. (У страхуванні комплексна діяльність з аналізу, оцінки ризиків, вибору оптимального покриття тощо називається андеррайтингом). Загально визнаються та найбільш відомі в світовій практиці європейська та американська класифікації.

Європейська класифікація вважається найбільш вичерпною, враховує специфіку більшості ризиків, що обумовлені діяльністю страховика. При цьому застосовується метод аналізу ризиків – економетричний. Проте, недостатнє застосування статистичних методів не дозволяє вважати результати такої оцінки повністю адекватними, тобто існує недостатність кількісної оцінки ризиків.

Американська класифікація розділяє ризики за етапами роботи страхової компанії, протягом якої вона піддається зазначеним ризикам:

- 1) етап становлення;
- 2) етап повноцінної активної діяльності;
- 3) етап ліквідації страхової компанії.

При цьому для оцінки та аналізу ризиків використовується, головним чином, вербальний аналіз, коли застосовується не тільки вірогідні розрахунки до певних

ризиків, що мають достатнє статистичне спостереження, а розглядаються і ті ризики, що не мають достатньої статистики. Тобто недостатня якісна оцінка ризиків.

За європейською і американською класифікаціями ризиків страхової діяльності роль джерела виплати за ризиками страхових операцій виконують власні кошти страхової компанії.

Останнім часом все більш популярною стає фінська класифікація ризиків, яка знаходить економічний компроміс між кількісним і якісним аналізом та оцінкою ризиків. За фінською класифікацією ризики у страхуванні поділяються на:

- 1) основні ризики;
- 2) додаткові ризики.

Основні ризики покриваються за рахунок спеціально сформованих страхових резервів, а додаткові – за рахунок резерву стабілізації, а не за рахунок власних вільних резервів. Власні вільні кошти використовуються для доповняльного зниження негативного впливу додаткових ризиків.

Зрозуміло, що перед людством стоїть задача попередження, компенсації та ліквідації ризиків, що можливо досягти за допомогою антиризикової діяльності. Уникнути чи зменшити вплив ризиків, як підкреслює Т. А. Ротова, можна за допомогою ризик-менеджменту – системи управління ризиками та фінансовими відносинами, що виникають у процесі бізнесу.

В сучасних умовах з погляду на фінансування пріоритетну роль в антиризиковій діяльності відіграє компенсаційна форма, яка відображає страховий захист. А превенція займає другорядне місце, хоча й переросла в самостійну функцію страхування.

Зазначені форми (методи) антиризикової діяльності проявляються у функціях страхування: компенсаційній, репресивній, превентивній. Слід підкреслити, що здійснення зазначених функцій можливе за рахунок спеціальних коштів, які існують у відповідних фондах, і які називаються страховими.

Отже під ризиком розуміють ймовірність виникнення збитків, втрат або недоотримання прибутку порівняно з прогнозним варіантом. Визначення ризику

залежить від сфери діяльності його застосування. Страховий ризик визначається як прогнозний збиток об'єкту страхування в результаті настання страхової події. Страховий ризик має свої специфічні ознаки, такі як: є конкретним явищем, при настанні якого здійснюються страхові виплати; має вірогідний характер; може бути вимірним та оціненим; має конкретну форму прояву, пов'язану з певним об'єктом; є невід'ємним елементом страхових відносин. Наявність ризику передбачає здійснення антиризикової діяльності, формами якої є компенсація, репресія, превенція. Антиризикова діяльність реалізується у страховому захисті за допомогою створення та використання страхових фондів.

13.2. Суть та форми страхування

Спочатку поняття страхування пов'язувалось зі словом “страх”. Тому досі вираз “страхування” вживається у значенні “підтримка”, “гарантія успіху” тощо. В сучасних умовах цей термін найчастіше використовується в якості інструмента захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб, як елемент відшкодування матеріальних втрат при настанні страхового випадку.

Новий тлумачний словник української мови визначає слово „страхування” як “уберігати кого, що-небудь від чогось небажаного, неприємного”.

В наукових та літературних джерелах існує безліч визначень економічної категорії “страхування”, аналіз її розвитку в різних економічних суспільствах.

Так, наприклад, на початку ХХ ст. німецький вчений А. Манес представляв страхування як вид економічної передбачуваності, та, водночас, як організацію, що ґрунтується на самодопомозі. Російський дослідник К. Г. Воблий за радянських часів розглядає страхування, як вид господарської діяльності на основі солідарності та передбачуваності, які мають на меті покриття майбутнього нестатку, який викликаний настанням страхового випадку. Однак, вказаний підхід побудований виключно на інтересі страхувальників, хоча страхування – це також і вид бізнесу. Вчені Л. Рейтман, В. Родіонова, Л. Дробозіна, вітчизняний вчений О. Заруба та інші в сучасних умовах розглядають страхування як суто фінансову

категорію, коли страхування виступає як сукупність особливих замкнутих перерозподільчих відносин між його учасниками з приводу формування цільового страхового фонду за рахунок грошових внесків, який призначений для відшкодування можливого збитку при настанні страхового випадку. За таким підходом страхові відносини розглядаються не як частина суспільних відносин, а як особливі відносини, що мають розподільчий характер, є пріоритетними по відношенню до інших. Окрім того, зазначені відносини не є замкнутими у формуванні страхового фонду (для них характерна замкнута розкладка страхового збитку). Не враховується також, що страхувальник та страховик є суб'єктами страхового зобов'язання в рамках певного економічного інтересу, а страхування є досить прибутковим видом підприємницької діяльності.

Ряд вчених, таких як В. Райхер, В. Шахов, Н. Внукова вважають, що страхування слід розглядати більш широко, як економічну категорію, що пов'язана з економічними відносинами в процесі створення і використання страхових фондів. Тобто, за такою думкою страхування – це система економічних відносин, направлених на стабілізацію виробництва матеріальних благ, забезпечення стабільності й збалансованості майнових інтересів членів суспільства, економічні відносини з приводу створення і використання страхового фонду для організації страхового захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб при настанні страхового випадку, як спосіб відшкодування збитків за допомогою їх перерозподілу між особами страхової сукупності. І в цьому випадку також не враховуються економічні інтереси страховика, хоча фінансовий механізм страхування побудований таким чином, що забезпечує реалізацію інтересів всіх суб'єктів страхових відносин.

Автори страхового словника „Страхование от А до Я” пов'язують страхування з видом економічної діяльності по перерозподілу ризику нанесення збитку майновим інтересам серед учасників страхування, яка здійснюється спеціалізованими організаціями, що забезпечують акумуляцію страхових внесків, створення страхових резервів та здійснення страхових виплат. За таким визначенням зовсім не видно ролі засновників страхової компанії та акціонерів,

що формують статутний фонд (в досить значних розмірах – не менше 1 млн. євро для ризикових видів страхування та 1,5 млн. євро для страхування життя за умов в Україні), який є першоосною здійснення страхових виплат і створення страхових резервів, забезпечення платоспроможності страховика.

Сучасні вітчизняні вчені В. Базилевич, К. Базилевич розглядають зміст страхування з позицій природних інтересів, економічної зумовленості необхідності створення зазначеного різновиду людської діяльності, у соціальному плані, в юридичному аспекті, міжнародному аспекті. Проте, визначення терміну страхування не наводять.

Західна наукова думка не приділяє значної уваги пошукам визначення категорії „страхування”. Наприклад, відомі Пол А. Самуельсон та Вільям Д. Нордхауз в „Економіці” відмічають, що ринок управляє ризиками за допомогою їх розподілу, а розповсюдженою формою розподілу ризиків є страхування. Тобто, страхування представляється як спосіб захисту від ризиків. При цьому наукова думка заходу приділяє більше уваги страховій математиці, як „локомотиву” страхової діяльності. Так, за дослідженням М. С. Клапківа в першому каталозі найвагоміших наукових праць на страхову тематику, виданому в 1982 році, було розміщено 152 анотації статей, з яких, як з’ясувалось, 101 виявились математичного спрямування, а економічного – лише 51. Тому закордонними вченими страхування розглядається, в більшості випадків, в практичній площині, що сприяло розвитку страхування до рівня стратегічного сектору економіки.

Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про страхування” (від 04.10.2001 р. 3 2745 – III) визначається страхування як „вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян і юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів”.

Економічна сутність страхування визначається двома основними механізмами, що закладені в страхуванні, а саме:

1) ефект рідкісних подій, коли страховий випадок протягом певного періоду часу відбувається не у всіх учасників формування страхового фонду;

2) ефект накопичення, коли страховий внесок завжди менший від страхової виплати, тому, що страхові виплати видаються не одночасно, що враховується через дисконтуючий множник на інвестиційні прибутки страхової компанії.

Категорія страхування має характерні ознаки, зокрема:

1) наявність розподільчих та перерозподільчих відносин;

2) існування страхового ризику, тобто страхуванню властивий вірогідний характер відносин;

3) формування страхового фонду за рахунок внесків його учасників;

4) поєднання індивідуальних та групових страхових інтересів;

5) солідарна відповідальність всіх страхувальників за втрати;

6) замкнута розкладка суми страхового збитку;

7) перерозподіл збитку в просторі та часі;

8) повернення страхових платежів, що мобілізовані до страхового фонду;

9) самоокупність страхової діяльності та отримання прибутку страховиком.

Як видно із зазначених ознак страхування має риси економіки, фінансів, кредиту, підприємництва але й принципові відмінності.

Страхування водночас є засобом залучення грошових ресурсів і способом відшкодування збитків. А у ринковій економіці страхування виступає, з одного боку, як фактор стабілізації економіки, як засіб захисту господарської діяльності та добробуту членів суспільства, з іншого боку, як вид діяльності, що приносить дохід.

Оскільки страхування відноситься до виду підприємницької діяльності, яку можуть здійснювати тільки юридичні особи відповідної організаційно-правової форми, що суворо передбачено чинним законодавством, то страхову діяльність можуть здійснювати юридичні особи у формі акціонерного, повного, командитного товариства і товариства з додатковою відповідальністю. Отже,

страховиком (страховою компанією) може бути підприємство, створене у формі господарського товариства, крім товариства з обмеженою відповідальністю.

Суб'єктами страхових відносин у відповідності до чинного законодавства визнають фінансові установи, що створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств із додатковою відповідальністю відповідно до Закону України “Про господарські товариства” (від 19.09.91р. №15-76-ХІІ) з урахуванням особливостей, передбачених Законом про страхування, а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Учасників страховика має бути не менше трьох. Страхова діяльність в Україні здійснюється виключно страховиками – резидентами України. Окрім того, здійснення страхової діяльності в Україні підлягає ліцензуванню.

До суб'єктів страхування належать також страхувальники і застраховані особи. Страхувальниками визнаються юридичні особи та дієздатні громадяни, які уклали зі страховиками договори страхування, або є страхувальниками в силу закону. Застраховані особи – треті особи, на користь яких страхувальники уклали договір зі страховиком і які можуть набувати прав і обов'язків страхувальника відповідно до договору страхування.

Предметом страхування виступає не страхова подія, а саме ризик, який може відбутися, а може й ні.

Окрім того, Закон України про страхування визначає об'єкти страхування як майнові інтереси, що не суперечать законодавству України та пов'язані:

- 1) з життям, здоров'ям, працездатністю та додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи;
- 2) з володінням, користуванням і розпорядженням майном;
- 3) з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі.

13.3. Функції та принципи страхування

Зміст тієї чи іншої економічної категорії розкривається в її функціях. Саме функції відображають суспільне призначення даної категорії, виражають те головне і специфічне, що для неї характерно. В реальному світі будь-яка категорія – це відображення нашого рівня пізнання, якого досягає людство поступово, в силу розвитку суспільства. Саме тому певні визначення правильні сьогодні, на даному етапі розвитку суспільства, науки, економіки тощо. Будуть змінюватись умови, буде розвиватись наука, і нове покоління продукуватиме свої економічні закони, категорії, наповнюватиме їх певним відповідним змістом та значенням.

В науковій та практичній літературі існує низка думок щодо кількості та переліку функцій страхування. Крім того, деякі автори розрізняють функції страхування як економічної, як фінансової категорії, в залежності від форм антиризикової діяльності, від економічного змісту майнового та особистого видів страхування. Але в найбільш загальному вигляді можна зазначити наступні функції страхування:

- 1) ризикова;
- 2) заощадження коштів;
- 3) створення та використання страхових фондів і резервів;
- 4) компенсаційна;
- 5) репресивна;
- 6) превентивна;
- 7) інвестиційна.

Ризикова функція полягає в переданні страховику відповідальності за наслідки ризику за певну плату. В майновому страхуванні ризикова функція розкриває вірогідний характер нанесення збитку майну в результаті стихійного лиха та не передбачуваних подій. В особистому страхуванні дана функція розкриває вірогідний характер нанесення збитку або загрози нанесення збитку життю та здоров'ю фізичної особи.

Функція заощадження коштів дозволяє накопичити страхувальнику за рахунок страхових внесків, що обумовлені договором страхування, певну страхову суму за умови відсутності страхового випадку за час дії такого договору. Як правило, дана функція властива особистому страхуванню, але можлива й у деяких майнових видах страхування за певних умов.

Функція створення та використання страхових фондів і резервів вирішує задачу накопичення страховиком певних економічних ресурсів (матеріальних та фінансових), які є достатніми для забезпечення покриття збитків страхувальника у разі настання страхового випадку, а також для формування капіталу з метою забезпечення прибутковості, платоспроможності й стійкості самого страховика. Крім того, концентрація ресурсів у страхових резервах забезпечує замкнуту розкладку страхового збитку між всіма учасниками певної спільноти страхувальників.

Компенсаційна функція відображає одну з найбільш капіталомістких форм антиризикової діяльності і передбачає відшкодування (компенсацію) збитків страхувальнику при настанні страхового випадку.

Репресивна функція, як трансформована форма антиризикової діяльності, дозволяє долати наслідки настання страхових подій, що відбулися за час дії договору страхування. Також передбачає використання значних матеріальних та фінансових ресурсів.

Превентивна функція страхування забезпечує фінансування заходів для попередження настання страхової події, сприяє запобіганню великих втрат як страхувальника, так і страховика. Дана функція відображає превентивну форму антиризикової діяльності, яка є менш капіталомісткою та більш економічною.

Інвестиційна функція передбачає вкладання тимчасово вільних коштів страховика в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності з метою отримання прибутку на умовах диверсифікації, безпечності, зворотності, прибутковості, ліквідності. Дана функція реалізується в межах чинного законодавства, підлягає регламентації та контролю з боку держави. Ця функція сприяє підвищенню фінансової стійкості страхової компанії, а в рамках держави –

розвитку економіки країни в цілому за рахунок залучення значних додаткових фінансових ресурсів.

Зазначені функції страхування відносяться до специфічних. Але у сфері страхової діяльності деякі автори (наприклад, В. Борисова, О. Кашенко, А. Таркуцяк) виділяють і більш загальні функції, такі як контрольна, ціноутворення тощо.

Страховання, як наука, має свій понятійний апарат, властиві функції, використовує відповідні категорії, існує в рамках певних теорій, базується на основних, вихідних положеннях, тобто принципах.

Стосовно принципів, як і у випадку з функціями, в страхуванні немає єдиної думки щодо їх кількості та якісних характеристик.

Найчастіше в літературних джерелах розглядаються наступні принципи страхування:

- 1) вільний вибір страховика та виду добровільної форми страхування;
- 2) страховий ризик;
- 3) страховий інтерес;
- 4) сумлінність (обов'язковість);
- 5) відшкодування збитків в межах реально завданих втрат;
- 6) страхування (як спосіб організації страхового захисту) не може бути засобом збагачення;
- 7) франшиза;
- 8) суброгація;
- 9) контрибуція;
- 10) диверсифікація та інші.

Вільний вибір страховика та виду страхування вповні стосується лише добровільних видів страхування, коли договір страхування заключається на основі волевиявлення сторін.

Страховий ризик є необхідним елементом існування страхування, представляє собою, як зазначено у Законі України “Про страхування”, певну

подію, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання.

Страховий інтерес впливає з права власності або володіння тим чи іншим об'єктом, вимагає обопільної зацікавленості сторін страхових відносин в результатах страхової діяльності.

Сумлінність передбачає обов'язковість виконання своїх зобов'язань сторонами страхових відносин, страхувальників – щодо своєчасності та повноти сплати страхових платежів, страховиків – відносно страхових відшкодувань та страхових виплат.

Сума страхового відшкодування не може перевищувати розмір збитків та додаткових витрат на подолання страхового випадку і повинна знаходитись в межах страхової суми. В іншому випадку будуть порушуватись всі зазначені принципи страхування.

Страхування не може бути засобом збагачення – даний принцип означає, що страхування пов'язане з організацією страхового захисту, відшкодовує реально завданні збитки та підтримує матеріальний і фінансовий стан страхувальника на тому ж рівні, що й до настання страхового випадку.

Франшиза передбачає наявність визначеної договором страхування частини збитків, що не підлягають відшкодуванню страховиком, тобто є способом розподілу ризиків та рівня страхової відповідальності. Таким чином поєднується використання двох видів страхових фондів – страховика та самострахування, та підсилюється дія принципу страхового інтересу. Франшиза буває умовною та безумовною. Деякі вчені відносять франшизу не до принципів страхування, а до методів часткового страхування.

Суброгація передбачає передачу права страховику на стягнення суми страхового відшкодування з винних осіб в межах здійснених страхових виплат. Даний принцип також підсилює дію принципу страхового інтересу. Окрім того реалізація зазначеного принципу дозволяє страховим компаніям підвищити свою фінансову стійкість, полегшуючи виконання обов'язків за договорами страхування. Цей принцип запозичений із страхового законодавства європейських

країн. В радянському страховому праві суброгацію ототожнювали з регресом. В сучасному зобов'язальному праві України ці поняття розмежовуються.

Контрибуція надає право страховику звертатися до інших страховиків, які за попередніми полісами несуть відповідальність перед одним і тим же страхувальником з пропозицією розділити витрати на відшкодування збитків.

Принцип диверсифікації передбачає необхідність розширення діяльності страховика за межі основного бізнесу, але в рамках чинного законодавства, яким цей принцип сьогодні дещо обмежений. Законодавство України вимагає, щоб предметом діяльності страховика були лише страхування, перестрахування, співстрахування, фінансова діяльність, пов'язана з розміщенням страхових резервів та наданням кредитів страхувальниками із страхування життя.

Деякі автори, наприклад, П. Біленчук, А. Таркуцяк, виділяють ще принципи співстрахування та перестрахування. Проте, на наш погляд, їх можна вважати видами страхової діяльності.

Співстрахування – це страхування об'єкта за одним спільним договором кількома страховиками. Позитивним є те, що страхові організації мають змогу об'єднувати свої зусилля при страхуванні великих ризиків, при цьому залишаючи собі страхову премію. А недоліком є складна процедура оформлення процесу страхування та виплати страхового відшкодування. Перестрахування – представляє собою другорядне розміщення ризику, коли перший страховик страхує виконання своїх зобов'язань або їх частину в другого страховика, тобто передає йому на страхування всі або частину ризиків за договорами страхування.

Таким чином страхування як економічна категорія, пов'язана з організацією страхового захисту, має свої функції та відповідні принципи функціонування.

Отже, категорія страхування розглядається з наступних позицій:

- 1) як вид економічних відносин (з різними характеристиками) з приводу формування та використання страхового фонду для відшкодування збитків;
- 2) як спосіб розподілу ризиків;
- 3) як спосіб задоволення потреб страхувальників;

- 4) як вид бізнесу (підприємницької діяльності) з метою отримання прибутку;
- 5) як спосіб покращання матеріального стану засновників та акціонерів;
- 6) як джерело інвестицій в економіку держави;
- 7) як фактор стабілізації економіки.

В кінцевому підсумку страхування є одним з економічних інструментів суспільства, стратегічним сектором економіки держави, економіки, яка з ринкової в умовах глобалізації переростає у фінансову, коли вартість, стає капіталом і здатна до накопичення та самозростання.

13.4. Поняття страхового фонду та відшкодування збитків

Необхідність відшкодування збитків після реалізації ризиків для забезпечення безперервного суспільного буття та процесу суспільного виробництва, для підтримання стабільного рівня життя та стабільності в економіці вимагає активної антиризикової діяльності, що проявляється у встановленні певних взаємовідносин між людьми з приводу компенсації, репресії та превенції наслідків настання страхових випадків. Саме такі відносини характеризують собою економічний термін „страховий фонд”.

Призначення страхового фонду не для споживання, не для накопичення, а для відшкодування збитків в результаті настання страхового випадку. У відповідності до такого підходу Національний дохід, головним чином, є джерелом розширеного відтворення, а механізм страхування дозволяє утримувати певний рівень виробничого розвитку. Тобто, можна підкреслити: страхування впливає на сталість економіки, на її стабілізацію. Однак, за даною теорією, стихійні лиха та несприятливі випадки рівносильні зносу, фізичному та моральному, оскільки вимивають національні надбання. Тому на практиці теоретичні погляди марксистів з приводу зазначеної концепції страхового фонду трансформувались в обґрунтування того, що витрати на формування даного фонду здійснюються за рахунок прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства. За такою теоретичною позицією витрати на страхування майна підприємств не входять до

складу собівартості продукції, а розмір страхового платежу в планово-директивній економіці за радянських часів обмежувався 1 % від реалізованої продукції, що не відповідало рівню суспільно-необхідних витрат для відшкодування збитків і руйнувань в результаті настання об'єктивних страхових подій.

В останні роки вченими-економістами все більше уваги приділяється дослідженню амортизаційній теорії страхового фонду.

Фундаторами цієї теорії є німецькі вчені – економіст А. Вагнер (1835-1917) та математик-логік Е. Шредер (1841-1902) прихильники – російський економіст-статистик В. Постніков (1844-1908), вчений-економіст С. Струмлін (1877-1977). У відповідності до їх вчення джерелом створення страхового фонду є не збільшення вартості, а оновлення вартості капіталу, як і у випадку з амортизаційним фондом. Тільки масштабом оновлення частки вартості капіталу в амортизаційному фонді є перенесення зносу на готову продукцію, а у страховому фонді – міра ризику, якому піддається майно.

Прихильники амортизаційної теорії притримуються позиції віднесення витрат на страхування засобів виробництва до суспільно необхідних витрат., Тобто страховий фонд створюється за рахунок поступового перенесення частини вартості засобів на готову продукцію. Якби зазначена теорія отримала свій розвиток, то була б аргументована теза про включення витрат на страхування до собівартості продукції ще в 70-90-х роках минулого століття.

В сучасних умовах господарювання в Україні згідно п. п. 5.4.6 ст. 5 Закону про податок на прибуток до складу валових витрат у податковому обліку відносяться будь-які витрати на страхування ризиків загибелі врожаю, транспортування продукції платника податку, цивільної відповідальності, пов'язаної з експлуатацією транспортних засобів, що знаходяться у складі основних фондів платника податку; екологічної та ядерної шкоди, яку може бути завдано платником податку іншим особам; майно платника податку; кредитних та інших комерційних ризиків платника податку, за винятком страхування життя, здоров'я або інших ризиків, пов'язаних з діяльністю фізичних осіб, які

перебувають в трудових відносинах з платником податку. Стосовно ж бухгалтерського обліку, то крім зазначених витрат на страхування, до загальновиробничих витрат включаються витрати на медичне страхування робітників та апарату управління, до адміністративних – витрати на страхування матеріальних необоротних активів, до витрат на збут – витрати на страхування готової продукції, матеріальних необоротних активів, пов'язаних зі збутом продукції, робіт, послуг. Тобто, витрати на страхування певних видів та об'єктів відносяться на собівартість продукції з метою оподаткування, а певні – витрати на особисте страхування, медичне страхування – ні. Такий підхід в умовах становлення страхового ринку, коли держава не може взяти на себе функції повного фінансування відшкодування витрат у зв'язку з настанням страхових випадків не завжди є виправданим.

Щодо умов функціонування економіки в Україні, можна виділити наступні форми страхового фонду :

Централізований (резервний) страховий фонд – формується централізованим методом на рівні держави, територіально–адміністративної одиниці, його призначення – відшкодування збитків та усунення наслідків стихійного лиха, великих аварій, інших страхових подій шляхом перерозподілу загальнодержавних ресурсів, формується як в натуральній так і в грошовій формі;

Фонд самострахування – формується децентралізованим методом на рівні господарюючого суб'єкта, його мета – долання тимчасових труднощів та відшкодування втрат в процесі виробництва при настанні страхового випадку шляхом цільового використання власних ресурсів, переважно формується у вигляді натуральних запасів суб'єкта, але може мати й грошову форму.

Страховий фонд страховика – формується децентралізованим методом за рахунок внесків страхувальників, його мета – організація страхового захисту у відповідності до встановлених правил та умов страхування шляхом виплати страхових сум страхувальникам при настанні страхового випадку, а також реалізація економічних інтересів страховика в отриманні прибутку. В сучасних умовах зазначений страховий фонд формується тільки у грошовій формі та знімає

суперечливість відносини між страхувальником та страховиком, хоча й залишає відмінності у пріоритетах. Так, для страхувальника страховий фонд – це, насамперед, гарант виконання зобов'язань страховика з організації страхового захисту, а потім вже існує зацікавленість у його кількісному зростанні. Для страховика, навпаки, пріоритетним є те, що страховий фонд, насамперед, капітал, який може прирости, тобто принести прибуток, а на другому плані – засіб виконання зобов'язань перед страхувальниками з приводу страхових виплат.

Зазначене протиріччя вирішується застосуванням одного з основних діалектичних законів – єдності та боротьби протилежностей. Всі учасники страхових відносин повинні турбуватись в однаковій мірі про ефективне використання страхового фонду і з приводу його примноження, і з приводу виконання страхових зобов'язань.

Мета страхового фонду – відновлення ситуації, її стабілізація, але не покращання. Тому, значення страхового фонду полягає ще й в тому, що в ньому реалізуються певні економічні відносини процесу виробництва, він є фактором стабілізації економіки, сприяє економічному прогресу суспільства у якості джерела інвестицій в економіку.

До основних принципів функціонування страхового фонду можна віднести:

- 1) комплексність (оптимальність, достатність);
- 2) різноманітність організаційних форм;
- 3) врахування специфіки галузей економіки та суб'єктів власності;
- 4) державне регулювання.

В антиризиковій діяльності важливе значення має вибір оптимальної форми страхового фонду, виходячи з інтересів оптимальності та достатності, не загрожуючи економічній стабільності. При цьому за умови фінансування антиризикової діяльності в Україні спочатку використовують можливості фонду самострахування та інших форм покриття ризику, а далі доповнюють ці засоби використанням страхового захисту страховика. Такий підхід зумовлений тим, що критеріями ефективності страхового захисту є його загальність, повнота, реальність.

Отже, в будь-якому випадку, вибір форми страхового фонду, способу страхового покриття та варіанту фінансування антиризикової діяльності залишається за суб'єктом господарювання. При цьому компенсаційна форма має ефективно поєднуватися з превентивною (попереджувальною). Тому, з огляду на “теорію ідеального страхування”, страхове покриття вважається оптимальним, коли воно більше за очікувані збитки.

У підсумку можна зазначити, що економічні відносини, які пов'язані з організацією антиризикової діяльності, виражають поняття страхового захисту. Матеріальним втіленням страхового захисту є страховий фонд – сукупність виділених та зарезервованих запасів матеріальних благ, що призначенні для здійснення страхового захисту та реалізації економічних інтересів страховиків. Страховий фонд використовується з метою компенсації втрат, відшкодування збитків, здійснення превентивних заходів при настанні страхових випадків, тобто стабілізації ситуації, а також для отримання страховиком прибутку. Проте, безперечно, організація страхового захисту за допомогою страхового фонду ще не є страхуванням. Необхідними умовами страхування є:

- 1) наявність ризику та його випадковий характер;
- 2) розуміння небезпечного характеру події;
- 3) можливість статистичного обліку небезпек;
- 4) наявність та реалізація страхового інтересу у всіх учасників страхових відносин;
- 5) наявність страхового фонду, який створюється за рахунок внесків страхувальників;
- 6) існування страхових відносин.

13.5. Поняття страхового ринку та особливості його формування

Важливим поняттям в страхуванні виступає страховий ринок, через який здійснюється просування та реалізація страхових послуг.

Страховий ринок — частина фінансового ринку, де об'єктом купівлі-продажу виступає страховий захист, формуються попит і пропозиція на нього.

Страховий ринок представляє собою досить складне явище, має свою внутрішню структурну будову та зовнішнє оточення. Його внутрішня будова, з одного боку, представлена суб'єктами страхового ринку, з іншого — страховими продуктами, що реалізуються. Зовнішнє оточення представлено ланками фінансової системи держави та сферою міжнародних фінансів, зв'язок з якими визначається за напрямками руху грошових потоків.

Головною функцією страхового ринку є акумуляція та розподіл страхового фонду з метою страхового захисту суспільства.

Об'єктивна необхідність виникнення та розвитку страхового ринку зумовлюється наявністю суспільної потреби у страхових послугах та наявністю страховика, здатного їх задовольнити.

Залежно від критерію, покладеного в основу класифікації страхового ринку, розрізняють інституціональну, територіальну, галузеву та організаційну структури.

Інституціональна структура ґрунтується на розмежуванні приватної, публічної або комбінованої форм власності, на якій створюється страхова організація. Вона може бути представлена акціонерними, корпоративними, взаємними, державними страховими компаніями. Закон України "Про господарські товариства" регламентує конкретніше використання різноманітних організаційно-правових форм господарських об'єднань.

У територіальному аспекті виділяють місцевий (регіональний), національний (внутрішній) та світовий (зовнішній) страхові ринки. Місцевий (регіональний) ринок задовольняє страхові інтереси регіону; національний — інтереси, що переросли межі регіону і розширились до рівня нації (держави), світовий — задовольняє попит на страхові послуги в масштабі світового господарства.

За галузевою ознакою виділяють ринки особистого та майнового страхування. Кожна з названих ланок має свою структуру (сегментацію).

Організаційна структура страхового ринку може бути представлена так.

1. Страхове товариство або страхова компанія, де відбувається формування страхового фонду і переплітаються індивідуальні, колективні та групові інтереси.

Страхові компанії класифікуються таким чином:

1.1. За формою власності – на приватні і публічно-правові, акціонерні (корпоративні), товариства взаємного страхування та державні.

1.2. За характером виконуваних операцій – на спеціалізовані (особисте або майнове страхування), універсальні і перестраховувальні. У деяких закордонних країнах діяльність універсальних страхових компаній заборонена. На практиці спостерігається тенденція до ліквідації вузької спеціалізації у страховій діяльності.

1.3. За територією роботи – на місцеві, регіональні, національні і міжнародні (транснаціональні).

1.4. За розміром статутного капіталу й обсягом надходження страхових платежів, за іншими організаційно-економічними показниками – на значні, середні і дрібні.

Свої стосунки з іншими страховиками економічно відокремлені страхові товариства будують на основі співстрахування та перестрахування.

2. Страхові товариства можуть об'єднуватись у спілки, асоціації, пули та інші об'єднання для координації діяльності, захисту інтересів своїх членів та здійснення спільних програм, якщо їх утворення не суперечить законодавству України. Вони не мають права займатися страховою діяльністю.

3. Товариства взаємного страхування — юридичні особи — страховики, створені відповідно до Закону України "Про страхування" з метою страхування ризиків цього товариства. Сплата страхового платежу здійснюється за рахунок чистого прибутку, що залишається у розпорядженні членів товариства, крім випадків, передбачених законодавством України.

Кожний член товариства за умови використання ним усіх зобов'язань перед товариством взаємного страхування, незалежно від суми страхового внеску, має право отримати повністю необхідне страхове відшкодування у разі настання страхового випадку.

4. Страхові агенти та страхові брокери — страхові посередники,— через яких страховики здійснюють страхову діяльність. Страхове законодавство визначає їхні функції таким чином:

- консультивання;
- експертно-інформаційні послуги;
- підготовка, укладення та супровід договорів страхування (перестраховування), в тому числі щодо врегулювання збитків у частині одержання та перерахування страхових платежів, страхових виплат та страхових відшкодувань відповідно із страхувальником або перестраховальником;
- інші посередницькі послуги у страхуванні та перестраховуванні за переліком, встановленим Уповноваженим органом.

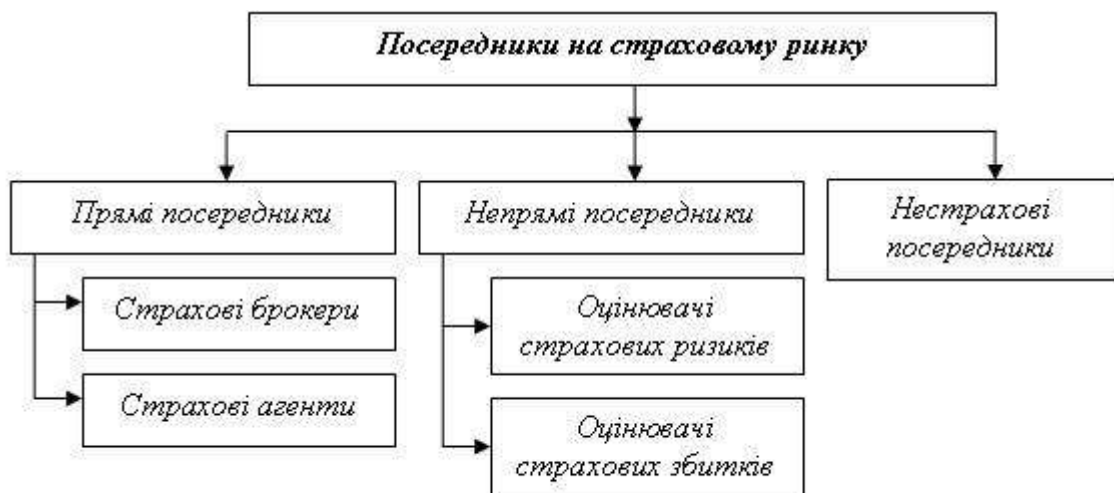

Рис. 5.4. Посередники страхового ринку

Страхові агенти — громадяни або юридичні особи, які діють від імені та за дорученням страховика і виконують частину його страхової діяльності (укладання договорів страхування, одержання страхових платежів, виконання робіт, пов'язаних з виплатами страхових сум і страхового відшкодування). Страхові агенти є представниками страховика і діють в його інтересах за комісійну винагороду на підставі договору із страховиком.

Діяльність агентів в Україні регламентується низкою вимог, що подані нижче. Якщо агент – юридична особа, він повинен бути суб'єктом

підприємницької діяльності й укласти зі страховиком агентську угоду (договір доручення) на надання послуг (робіт), які пов'язані з укладанням і виконанням договорів страхування:

- підготування договорів;
- укладання договорів;
- обслуговування договорів;
- оформлення документів для виплати страхових сум і відшкодувань;
- виплату страхових сум і відшкодувань.

Агентська угода повинна містити:

- права й обов'язки сторін при укладанні, обслуговуванні і виконанні договорів страхування;

- порядок внесення страхових премій;
- умови проведення взаєморозрахунків між сторонами;
- відповідальність сторін за невиконання договору;
- інші умови за узгодженням сторін.

Страховий агент зобов'язаний:

- перераховувати страховику отримані від страхувальника премії протягом двох робочих днів після отримання;

- оформляти договір страхування за один робочий день із моменту одержання страхової премії;

- кожної декади подавати страховику дані про укладені договори страхування і суми отриманих премій.

Якщо агент без поважних причин порушує будь-яку з двох перших умов, страховик зобов'язаний перервати дію агентської угоди на три і більше місяців. У протилежному разі дії страховика кваліфікуються як порушення страхового законодавства.

Страхові брокери — громадяни або юридичні особи, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності і здійснюють посередницьку діяльність на страховому ринку за винагороду від свого імені на підставі доручень страхувальника або страховика. Страхові брокери —

громадяни, які не мають права отримувати та перераховувати страхові платежі, страхові виплати та виплати страхового відшкодування.

Андеррайтер (оцінювач страхових ризиків) – діє від імені страховика та має право брати на страхування запропоновані ризики, визначати тарифні ставки та умови договорів страхування на основі норм страхового права.

Сюрвеєр (оцінювач страхових ризиків)– інспектор чи агент страховика, здійснює огляд майна, яке приймається на оцінку, визначає ймовірність реалізації страхового ризику. Аварійний комісар (оцінювач страхових збитків) – встановлює причини настання страхового випадку, характер та розмір збитків, як правило займається дорожньо-транспортними пригодами.

Аджастер (оцінювач страхових збитків) – діє від імені страховика при вирішенні та врегулюванні заявлених претензій страхувальників.

Диспашер (оцінювач страхових збитків) – спеціаліст у галузі морського права, який здійснює розрахунки при загальній аварії, розподіляє збитки між судном, вантажем та фрахтом.

Брокерська діяльність – це фахова діяльність брокера на користь страхувальника (перестраховальника), а саме:

- визначення потреби страхувальника у страхових послугах;
- допомога у розробці договору страхування;
 - пошук страховиків, що відповідають вимогам страхувальника;
 - ведення переговорів і укладання договорів страхування за дорученням страхувальника;
 - проведення розрахунків за договорами страхування;
 - підготовка документів для врегулювання збитків після настання страхового випадку.

Брокерська угода – письмовий договір щодо надання страхових брокерських послуг страхувальнику страховим брокером, де визначені:

- права й обов'язки сторін;
- порядок набуття чинності договору страхування, що укладається за допомогою брокера;

- порядок оплати страхових премій й оповіщення страхувальника про початок дії договору страхування;
- умови проведення взаєморозрахунків між сторонами;
- відповідальність сторін за невиконання брокерської угоди й інші умови за узгодженням сторін.

Страховий брокер зобов'язаний:

- укладати договір страхування на найбільш вигідних для страхувальника умовах, визначених брокерською угодою, і зі страховиком, що має стале фінансове положення;
- володіти всією необхідною для укладання договору страхування інформацією про страховика і надавати її страхувальнику.

Обмеження в роботі страхових брокерів:

- страховому брокеру заборонена будь-яка інша підприємницька діяльність, в т.ч. і посередницька, крім посередницької діяльності на страховому ринку;
- з одним страховиком брокер може укладати договори страхування на суму страхових премій не більш ніж 35% від суми страхових премій за всіма укладеними цим брокером протягом одного року договорами страхування;
- за кожний квартал брокер не має права одержувати страхових премій на суму, що перевищує розмір його сплаченого статутного фонду, або 625 мінімальних заробітних плат, якщо він є фізичною особою;
- якщо брокер одержує страхові премії, він повинен не пізніше одного дня після їхнього отримання забезпечити, початок дії договору страхування. Якщо він не може забезпечити виконання цієї умови, то премії, минаючи брокера, повинен приймати від страхувальника безпосередньо страховик;
- брокер не має права обслуговувати іноземних страховиків і укладати з ними брокерську угоду, якщо інше не визначено у міжнародних договорах України.

Окрім того, в інфраструктурі страхового ринку працюють нестрахові посередники, які здійснюють консультаційні, інформаційні, рекламні, кредитно-банківські, фінансові, аудиторські, нотаріальні, біржові та інші послуги.

У деяких країнах через страхових брокерів здійснюється переважна більшість усіх видів страхування, в інших — тільки страхування великих, нових та маловідомих ризиків. Найбільшого розвитку інститут брокерів досяг у Великій Британії.

Посередницька діяльність страхових агентів і страхових брокерів на користь іноземних страховиків на території України не допускається, крім договорів перестрахування (див. ст. 30 Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про страхування").

5. Перестраховальні компанії (перестраховики) — організації, які не виконують прямих страхових операцій, а приймають у перестрахування ризики інших страховиків і можуть передавати частину з них в ретроцесію.

6. Перестрахові брокери — юридичні особи, які здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у перестрахованні від свого імені на підставі брокерської угоди із страховиком, який має потребу у перестрахованні як посередник.

7. Моторне (транспортне) страхове бюро — юридична особа, яка утримується за рахунок коштів страховиків, котрим дозволено займатися страхуванням відповідальності власників транспортних засобів за шкоду, заподіяну третім особам, та за умовами, передбаченими міжнародними договорами України щодо вказаного виду страхування.

8. Спеціальний Уповноважений орган у справах нагляду за страховою діяльністю, який здійснює нагляд з боку держави з метою дотримання вимог учасниками страхового ринку законодавства України про страхування, ефективного розвитку страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків та захисту інтересів страхувальників.

Основними функціями Уповноваженого органу у справах нагляду за страховою діяльністю є:

1. ведення єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків) та державного реєстру страхових та перестрахових брокерів;

2. видача ліцензій страховикам на здійснення страхової діяльності та проведення перевірок її відповідності виданій ліцензії;
3. видача свідоцтв про включення страхових та перестрахових брокерів до державного реєстру страхових та перестрахових брокерів та проведення перевірки додержання останніми законодавства про посередницьку діяльність у страхуванні та перестрахованні і достовірності їх звітності;
4. проведення перевірок щодо правильності застосування страховиками (перестраховиками) та страховими посередниками законодавства про страхову діяльність і достовірність її звітності;
5. розроблення нормативних та методичних документів з питань страхової діяльності, що віднесена до компетенції Уповноваженого органу;
6. узагальнення практики страхової діяльності і посередницької діяльності на страховому ринку, розробка і подання у встановленому порядку пропозицій щодо розвитку і вдосконалення законодавства України про страхову і посередницьку діяльність у страхуванні та перестрахованні;
7. прийняття у межах своєї компетенції нормативно-правових актів з питань страхової і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні;
8. проведення аналізу додержання законодавства об'єднаннями страховиків і страхових посередників;
9. здійснення контролю за платоспроможністю страховиків відповідно до взятих ними страхових зобов'язань перед страхувальниками;
10. забезпечення проведення дослідницько-методологічної роботи з питань страхової і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні, підвищення ефективності державного нагляду за страховою діяльністю;
11. встановлення правил формування обліку і розміщення страхових резервів та показників звітності;
12. проведення і координація у визначеному законодавством порядку навчання, підготовки і перепідготовки кадрів та встановлення кваліфікаційних вимог до осіб, які проводять діяльність на страховому ринку, організація нарад, семінарів, конференцій з питань страхової діяльності;

13. участь у міжнародному співробітництві у сфері страхування і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні; вивчення, узагальнення, поширення світового досвіду; організація виконання міжнародних договорів України з цих питань;

14. здійснення організаційно-методичного забезпечення проведення актуарних розрахунків.

Уповноважений орган може здійснювати й інші функції, необхідні для виконання покладених на нього завдань.

Права Уповноваженого органу у справах нагляду за страховою діяльністю (ст. 37):

1. одержання в установленому порядку від страховиків звітності про страхову діяльність, інформації про їх фінансовий стан та необхідні пояснення щодо звітних даних, а від підприємств, установ і громадян — інформації, необхідної для виконання покладених на нього завдань;

2. проведення перевірки стосовно правильності застосування страховиками законодавства України про страхову діяльність та достовірності їх звітності за показниками, що характеризують виконання договорів страхування; не частіше одного разу на рік призначати проведення за рахунок страховика додаткової обов'язкової аудиторської перевірки з визначенням аудитора;

3. видача приписів страховикам про усунення виявлених порушень вимог законодавства про страхову діяльність, а у разі їх невиконання — призупинення чи обмеження дії ліцензії цих страховиків до усунення виявлених порушень або прийняття рішення про відкладення ліцензій та виключення з державного реєстру страховиків (перестраховиків);

4. проведення тематичних перевірок діяльності страховиків у разі необхідності перевірки фактів, викладених у скаргах, заявах, зверненнях страхувальників, достовірності показників звітності, виконання вимог раніше наданих приписів, за дорученням правоохоронних органів державної влади, зустрічних перевірок достовірності і правильності укладених договорів

страхування та перестраховування та у разі надходження інформації від страхувальників про порушення;

5. одержання від страхових та перестрахових брокерів установлені звітності про їхню діяльність та інформації про укладені договори, а також необхідних пояснень стосовно даних;

6. видача приписів страховим посередникам про усунення виявлених порушень законодавства, а у разі їх невиконання — прийняття рішення про виключення страхового або перестрахового брокера з державного реєстру страхових і перестрахових брокерів;

7. одержання в установленому порядку від аварійних комісарів інформації, необхідної для виконання покладених на нього завдань, в тому числі інформації про обставини і причини настання страхового випадку та заподіяну шкоду;

8. створення комісій та робочих груп для проведення перевірок діяльності страховика та страхових посередників;

9. здійснення контролю за достовірністю та повнотою інформації, що надається учасниками страхового ринку;

10. отримання безоплатно від органів виконавчої влади інформації та статистичної звітності, необхідної для виконання покладених на нього завдань;

11. звернення до суду з позовом про скасування державної реєстрації страховика (перестраховика) або страхового посередника у випадках, передбачених законом.

13.6. Роль страхування в ринкових відносинах української економіки

Таким чином розглянувши такі поняття як страхування, страховий ринок та його структуру, доцільно було б розглянути роль страхування в ринкових відносинах української економіки.

В Україні формується власна модель ринкової економіки, що враховує ту ситуацію, в якій опинилася держава на момент визнання її політичне незалежною.

Звідси закономірна поява особливостей розбудови й окремих сегментів ринкової інфраструктури. Великої перебудови поряд з державними фінансами, банківською справою зазнало страхування. Воно стало налаштовуватися на потреби захисту підприємницької діяльності та вирішення соціальних проблем, тобто наблизитись до ролі, яку виконує страхування у країнах ринкової орієнтації.

У чому ж полягає роль страхування в ринковій економіці? Розглянемо головні напрямки прояву позитивного впливу страхування.

Страхування надає впевненості в розвитку бізнесу. В умовах формування приватної власності не можна централізовано в наказовому порядку керувати розміщенням фінансових ресурсів. Таке керування - справа окремого власника, причому діє він згідно зі своїми інтересами, що постійно коригуються ситуацією на ринках товарів, цінних паперів, кредитів. Жодний власник не інвестує свого капіталу в розвиток виробництва тих чи інших товарів або у сферу послуг, не врахувавши можливого ризику втрати авансованих ресурсів.

Завдяки переданню за окрему порівняно невелику плату відповідальності за наслідки ризикових подій страховим товариствам інвестор упевнений, що в разі стихійного лиха або іншого страхового випадку завдані збитки будуть відшкодовані.

Страхування дуже важливе як для тих підприємств, що вже функціонують, так і для новостворених, які ще не набули достатнього виробничого потенціалу і не нагромадили власних резервних фондів. Страхування не лише забезпечує відшкодування фактичних збитків, зумовлених певною подією. Наявність відповідної страхової угоди дає змогу впевненіше користуватися кредитом, щоб спорудити чи придбати необхідні засоби виробництва.

Часто страхування сприяє появі й упровадженню нової техніки та технологій, наукових розробок.

Особливо велику роль може відігравати страхування в аграрному секторі. Тут надзвичайно багато ризиків, зумовлених природними факторами, що призводять до великих втрат. Нині страховий захист державних і колективних сільськогосподарських підприємств, а також фермерських господарств перебуває

на дуже низькому рівні. Здійснення аграрної реформи зумовлює потребу серйозного посилення страхування на селі.

Ненормальним є становище, коли страхування ризиків ще нерідко ігнорують замовники, підрядчики та всі ті, хто пов'язаний зі спорудженням складних промислових, комунальних і транспортних будівель і споруд.

Перспективним є якомога ширше застосування зарубіжного досвіду страхування втрат від переривання виробництва на час, потрібний для відновлення зруйнованих або пошкоджених страховими випадками об'єктів.

Страхування прямо стосується розвитку міжнародного бізнесу. Україна - держава в центрі Європи. Тут перетинаються транспортні артерії, що сполучають Схід і Захід. Зростає товарообмін інших країн з нашою державою, збільшуються транзитні вантажопотоки. Страхування вантажів, туристських груп, автотранспортних ризиків, інвестиційних проектів є необхідним компонентом формування нормальних міжнародних стосунків. Цивілізований бізнес не можна уявити без страхування відповідальності партнерів за виконання контрактів, відповідальності товаровиробника за якість продукції та послуг, відповідальності роботодавця перед своїми працівниками, професійної відповідальності працівників за шкоду, завдану споживачам товарів та послуг. У підвищенні комерційної дисципліни велика роль належить страхуванню юридичних витрат.

Отже, страхування майнових ризиків так само, як і розширення страхування відповідальності, спрямовані на підтримку розвитку комерційної діяльності. Від її стану залежить задоволення потреб споживачів матеріальних благ.

Страхування дає змогу оптимізувати ресурси, спрямовувані на організацію економічної безпеки. Раніше вже йшлося про те, що страховий захист є проявом економічної безпеки фізичних і юридичних осіб. Серед багатьох форм страхового захисту страхуванню належить особлива роль. Воно дає змогу досягти раціональної структури коштів, що спрямовуються на запобігання (або оперативне усунення) наслідкам стихії чи інших чинників, які перешкоджають діяльності тієї чи іншої особи.

Страховання, маючи великі можливості маневрування резервами, є важливою ланкою формування всієї системи економічної безпеки. Така роль стає можливою тільки за належного рівня розвитку страхової справи.

Тепер, коли страхованням в Україні охоплено менш як 10 % страхового поля, регулююча роль цього економічного важеля ще мало помітна, на відміну, наприклад, від Японії, де страхованням охоплені практично всі підприємства й громадяни. Важко уявити підприємця, який ризикнув би зайнятись тим чи іншим бізнесом, зігнорувавши страховання. Такі дії суперечили б здоровому економічному глузду.

Проілюструємо це таким прикладом. Нова фірма має намір займатись в'їзною торгівлею спортивним одягом та взуттям. Підприємець для організації цього бізнесу має у своєму розпорядженні 60 тис. грн. При цьому 20 тис. грн. потрібно авансувати на придбання спеціального автомобіля, а решту коштів спрямувати на закупівлю товару та інші витрати. Припустимо, що за такої структури розміщення капіталу підприємець отримає середньоденний прибуток у 500 грн. протягом 250 днів на рік. Проте автомобільний транспорт характеризується як найбільш небезпечний.

Перед підприємцем постає проблема: що вигідніше - створити власний резерв коштів на випадок термінової необхідності заміни автомобіля чи вдатися до послуг страхової компанії? Уявімо ситуацію, що власник не застрахував автомобіль. У такому разі він матиме економію на страховій премії (наприклад, 8 % від вартості автомобіля, тобто 1600 грн. на рік).

Водночас утриматися від придбання страхового полісу означає для підприємця необхідність зарезервувати з метою самострахування транспортного засобу, а отже і безпеки свого бізнесу, не менш як третину всього капіталу (20 тис. грн.). Це суттєво зменшує фінансові результати діяльності. У даному випадку на авансований капітал буде отримано прибутку не 125000, а лише 83330 грн. Отже, втрачений прибуток буде більшим за страхові платежі на 40070 грн., або в 25 разів. Хоч приклад і умовний, але він добре відбиває ті переваги, які надає страховання.

Можливості страхування зростають із розширенням кола страхувальників, а це, у свою чергу, підвищує фінансовий потенціал страхувальників. На посилення саме цих тенденцій слід очікувати в найближчій перспективі.

Чим вищий коефіцієнт освоєння страхового поля та чим більша концентрація страхових фондів, тим більше можливості для зниження ціни страхування.

Страхування забезпечує раціональне формування й використання коштів, призначених для здійснення соціальних програм.

Світовий досвід довів доцільність нагромадження і використання коштів на соціальні програми страховим методом. Сформовані цим методом ресурси застосовуються як доповнення до державних ресурсів, спрямованих на фінансування освіти, охорони здоров'я, пенсійне забезпечення та деякі інші соціальні заходи.

Перевага страхового методу формування й використання коштів соціального спрямування полягає ось у чому. Він усуває знеособлення таких коштів, а завдяки цьому й зрівнялівку в їх розподілі, коли одні кошти за розміром пенсії одержують академіки та прибиральниці, підвищує відповідальність за якість медичних та інших соціальних послуг

Створення завдяки страхуванню можливостей нагромадити кошти для виплати майбутніх пенсій, придбання житла, оплати витрат навчання у вузі чи коледжі сприяє тому, щоб кожний громадянин реалізував свої можливості і задовольнив потреби. У такому разі зменшується навантаження на державний бюджет, а контроль за раціональним використанням коштів переноситься безпосередньо на споживача соціальних послуг і виплат.

У страхуванні створюються значні резерви грошових ресурсів, які стають джерелом зростання інвестицій в економіку. Грошові резерви тим відрізняються від натуральних, що вони навіть і тоді, коли тимчасово виходять із обігу коштів конкретного підприємства-власника, не перестають "працювати" на економіку країни.

Ресурси, які тимчасово вивільнюються на одних підприємствах, через кредитну систему, ринок цінних паперів, інвестиційні товариства переходять у

користування інших суб'єктів господарювання. Останні, у свою чергу, сплачують власникам залучених ресурсів відсотки.

Страхові компанії, отримуючи прибуток від інвестиційної діяльності, дістають змогу знижувати тарифи на страхові послуги, збільшувати резерви, здійснювати відрахування до бюджету, стимулювати персонал, збільшувати дивіденди своїх акціонерів або інших засновників.

Акумуляовані у страхових компаніях ресурси через систему інвестування сприяють розширенню виробництва або прискоренню виконання інших програм. Це вигідно страхувальникам, страховим компаніям, банкам та іншим підприємницьким структурам і державі в цілому. Уряди країн з розвиненою ринковою економікою з огляду на можливості страхування нагромаджувати кошти надають страховій індустрії всебічну підтримку, сприяють її подальшому розвитку.

Отже, страхування має величезні можливості сприяти економічному та соціальному розвитку країни, вирішувати проблеми кожного асоційованого чи індивідуального власника.

Розділ 14. ФІНАНСОВИЙ РИНОК

14.1. Сутність та роль фінансового ринку в економіці

14.2. Класифікація та структура фінансового ринку

14.3. Характеристика інструментів фінансового ринку

14.4. Діяльність фінансових інститутів на фінансовому ринку

14.5. Державне регулювання фінансового ринку в Україні

ПРАКТИКУМ

14.1. Сутність та роль фінансового ринку в економіці

Розвиток сучасної економіки неможливий без роботи фінансової системи, складовою сферою якої є фінансовий ринок, на якому відбувається обіг капіталу.

Фінансовий ринок являє собою специфічну сферу економічних відносин, що формуються на певному економічному просторі, зі сформованою правовою, технічною, економічною, податковою інфраструктурою, яка постійно змінюється. На цьому економічному просторі формуються і функціонують відносини між його учасниками з приводу купівлі – продажу фінансових інструментів. На фінансовому ринку відбувається рух коштів (капіталу), причому в одних суб'єктів господарювання утворюються заощадження, які можуть бути використані для інвестицій, а інші відчують необхідність у фінансових ресурсах для розширення своєї діяльності.

На фінансовому ринку переважна частина фінансових ресурсів мобілізується суб'єктами підприємницької діяльності на принципах їх купівлі-продажу. Це інфраструктура фінансової системи, яка забезпечує функціонування насамперед базової сфери - фінансів суб'єктів господарювання. В умовах адміністративної економіки фінансового ринку практично не існувало, оскільки формування ресурсів і їх перерозподіл здійснювалися на директивних принципах через бюджет і банківську систему. Навіть кредитні ресурси виділялися згідно плану, а не на принципах торгівлі ними. За умов централізованого формування, розподілу і

перерозподілу фінансових ресурсів в адміністративному порядку потреби у відповідній інфраструктурі - фінансовому ринку - просто не було.

Фінансові ринки у сучасному розумінні є механізмом торгівлі фінансовими активами, обов'язковими атрибутами якого є чіткі правила торгівлі, наявність професійних учасників ринку і розвиненої ринкової інфраструктури, що забезпечує мінімальні витрати і максимальну надійність здійснення операцій.

Отже, фінансовий ринок - система економічних та правових відносин, пов'язаних з купівлею - продажем або випуском та обігом фінансових активів.

В економічній літературі зустрічаються різні визначення фінансового ринку:

- ринок, на якому визначаються попит і пропозиція на різноманітні фінансові інструменти;
- сукупність кредитно-фінансових інститутів, що спрямовують потік грошових коштів від власників до позичальників, і навпаки;
- механізм перерозподілу капіталу між кредиторами і позичальниками за допомогою посередників на основі попиту і пропозиції;
- ринок грошей;
- грошові відносини, що складаються у процесі купівлі–продажу фінансових активів під впливом попиту та пропозиції на позичковий капітал, рух якого втілюється в цінних паперах;
- загальне позначення ринків, де виявляються попит і пропозиція на різноманітні платіжні засоби тощо.

Не дивлячись на існування різних підходів до трактування терміну „фінансовий ринок”, спільним в цих визначеннях є визнання кругообігу фінансових ресурсів, у процесі якого в однієї частини суб'єктів ринку накопичуються заощадження, а інша частина потребує додаткових коштів для функціонування та розвитку.

Отже, *фінансовий ринок* – це місце купівлі–продажу фінансових ресурсів та сукупність інститутів, що забезпечують їх обіг, тобто сукупність соціально–економічних відносин у сфері трансформації тимчасово вільних грошових коштів

в позичковий капітал та цінні папери через фінансово-кредитні інститути на основі попиту і пропозиції.

Економічна сутність фінансового ринку розкривається через розвиток основних фінансових категорій: „заощадження”, „фінансові ресурси”, „фінансові фонди” та „інвестиції”.

Заощадження – це тимчасово вільні грошові кошти, які не призначені для безпосереднього використання на споживчі цілі. Вони виникають унаслідок збереження економічними суб’єктами частини отриманих доходів від витрат на цілі споживання. Такі заощадження виникають як у домашніх господарств, так і на підприємствах. Проте, не всі заощадження можна розглядати як реальні фінансові ресурси. Найпростіше на фінансовий ринок потрапляє та частина заощаджень домашніх господарств, яка вже за мотивами заощаджень була призначена для отримання додаткових доходів, а найскладніше – заощадження як страховий фонд.

Ту частину заощаджень, яка може бути реально мобілізована як пропозиція коштів на фінансовому ринку, називають *фінансовими ресурсами*.

Інвестиції – всі види коштів, які вкладаються в об’єкти підприємницької і іншої господарської діяльності з метою отримання доходу чи досягнення соціального ефекту. Під *реальними інвестиціями* слід розуміти вкладення коштів у реальні матеріальні і нематеріальні активи: придбання основного капіталу, будівництво, збільшення запасів матеріально – технічних цінностей тощо.

Для здійснення інвестицій формуються *фінансові фонди*, тобто кошти, які мають безпосереднє призначення для здійснення реального фінансування. Фінансові фонди, що обертаються на ринку, досить різноманітні за своїм змістом, призначенням і використанням. Звідси - три відокремлені сфери фінансового ринку: фондовий ринок, грошовий ринок і ринок банківських позичок.

Таким чином, пройшовши через фінансовий ринок, фінансові ресурси трансформуються у фінансові фонди, а частина заощаджень – у реальні інвестиції.

Схематично цей процес зображено на рис.14.1.

Рис. 14.1. Трансформація заощаджень в інвестиції

Трансформація заощаджень в інвестиції може відбуватися й поза фінансовими ринками. У цьому разі власники коштів самі здійснюють реальне інвестування (наприклад, підприємство, яке нагромадило кошти будує новий цех).

Об'єктами фінансового ринку (*фінансовими інструментами*) виступають грошово-кредитні ресурси і цінні папери. *Суб'єктами* - є держава, а також ті, хто бажає передати в користування вільні фінансові ресурси, ті, які потребують інвестицій (підприємства різних форм власності, окремі громадяни) та фінансові посередники, що перерозподіляють фінансові ресурси серед учасників ринку.

Всіх суб'єктів фінансового ринку можна об'єднати в три групи:

1. *Позичальники* – це фізичні або юридичні особи, які залучають кошти інших суб'єктів для розвитку своєї діяльності, і стають дебіторами (боржниками) перед інвесторами (кредиторами). Тих, хто залучає вільні фінансові ресурси через випуск та продаж інвесторам фінансових активів, називають *емітентами*.

2. *Інвестори* – громадяни та юридичні особи України або іноземних держав, а також держави в особі їх урядів, які приймають рішення про вкладення власних, позикових чи залучених коштів в об'єкти інвестування. Вони продають свої фонди на ринку, встановлюють плату за їх використання для того, щоб ці фонди приносили дохід. Отже, інвестори можуть виступати у ролі вкладників, кредиторів і покупців.

3. *Фінансові інститути* – це посередники, що забезпечують зустріч позичальника й інвестора (кредитора) на фінансовому ринку. Вони здійснюють трансформацію тимчасово вільних грошових коштів у позичковий капітал.

Схематично потік коштів через систему фінансового ринку представлено на рис. 14.2. Передача коштів від кредиторів та інвесторів до позичальників безпосередньо через фінансові ринки називається *прямим фінансуванням*, а через фінансових посередників – *опосередкованим (непрямим) фінансуванням*.

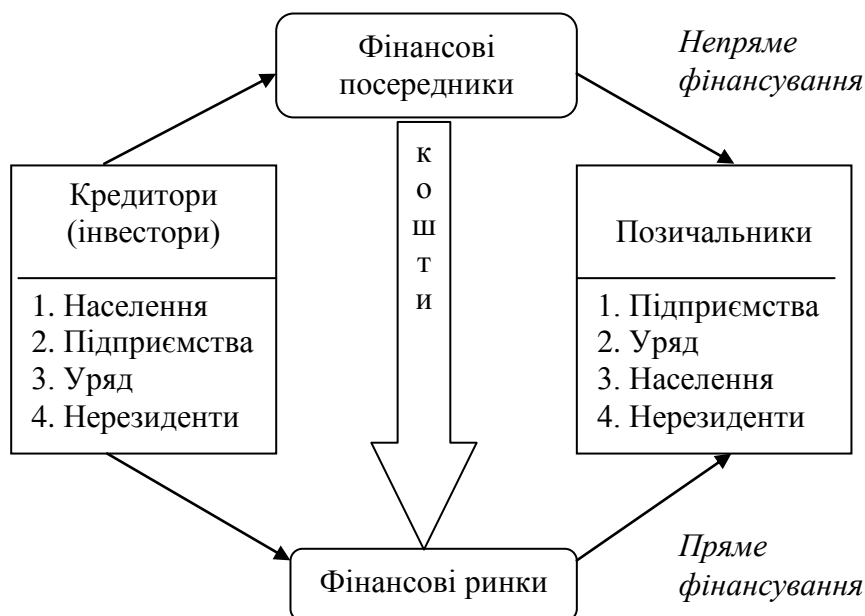

Рис. 14.2. Потоки коштів через систему фінансового ринку

За прямого фінансування позичальники залучають кошти безпосередньо від кредиторів (інвесторів) на фінансових ринках через продаж їм цінних паперів. В країнах з розвинутою ринковою економікою головними суб'єктами фінансового ринку виступають домашні господарства (населення), в яких у більшості випадків доходи перевищують витрати на величину заощаджень. Через фінансові інститути (банки, страхові компанії, цільові фонди тощо) доходи перетворюються на інвестиції і покривають нестачу фірм в коштах для розширення їх діяльності. Населення виконує на ринку роль інвестора, купуючи ті чи інші цінні папери або запозичуючи кошти на кредитному ринку. У країнах з розвинутою ринковою економікою до 70% населення вкладає кошти в різноманітні фінансові активи. Значна частина населення отримує довгострокові кредити на придбання житла та на інші цілі. В Україні тільки незначна частина населення займається

інвестуванням в цінні папери та бере довгострокові кредити в банківських установах, що є ознакою нестабільного та нерозвиненого фінансового ринку.

Держава найчастіше виступає на фінансовому ринку в ролі позичальника, регулярно розміщуючи на зовнішньому та внутрішньому ринках свої боргові зобов'язання, а також виконує специфічну і дуже важливу функцію – регулювання фінансового ринку. Іноді держава виступає як інвестор, здійснюючи фінансову підтримку тих чи інших суб'єктів господарювання.

Розвиток фінансового ринку неможливий без наявності розвинутої інфраструктури. *Інфраструктура фінансового ринку* – це система інститутів, які створюються для обслуговування фінансового ринку і забезпечення його нормального функціонування. Інфраструктура фінансового ринку включає в себе такі основні елементи: організатори торгівлі – біржі (фондові, валютні, товарні) та торговельно-інформаційні системи; професійні учасники (посередники в торговельних угодах) – торговці цінними паперами (брокери та дилери); посередницькі фінансові інститути – комерційні банки, небанківські депозитні установи, кредитні асоціації, спілки, ощадні інститути, страхові компанії, пенсійні фонди, фонди грошового ринку, інвестиційні компанії, інвестиційні фонди; реєстратори власників іменних цінних паперів; депозитарії, клірингові депозитарії; розрахунково-клірингові банки; саморегулювні організації ринку цінних паперів; інформаційно-аналітичні інститути – інформаційні, рейтингові агентства тощо.

В Україні поступово створюється інфраструктура фінансового ринку: станом на початок 2009 року функціонували 10 фондових бірж: ЗАТ „Українська фондова біржа”, ВАТ „Київська міжнародна фондова біржа”, Дочірнє підприємство „Фондова біржа ПФТС”, ЗАТ „Українська міжбанківська валютна біржа”, ЗАТ „Фондова біржа „ІННЕКС”, ЗАТ „Придніпровська фондова біржа”, ЗАТ „Українська міжнародна фондова біржа”, Східно-Європейська фондова біржа. Окрім фондових бірж функціонують дві торговельно-інформаційні системи - Дочірнє підприємство Асоціації „Південноукраїнська торговельно-інформаційна система” – „Південь-Сервер” та ТзОВ „Торговельно-інформаційна система

„Перспектива”; створено широку мережу посередницьких інститутів, реєстраторів і зберігачів цінних паперів, діють депозитарій НБУ для державних цінних паперів, Національний депозитарій України та Міжрегіональний фондний союз (МФС) – для корпоративних цінних паперів тощо.

Таким чином, фінансовий ринок займає важливе місце на ринку ресурсів, оскільки сприяє обміну грошей, що позичаються сьогодні, на гроші, які будуть у майбутньому. Він здійснює мобілізацію коштів для економічного розвитку; перерозподіл їх між сферами економіки, областями та регіонами; відіграє провідну роль у стабілізації грошової одиниці через регулювання попиту і пропозиції на гроші; забезпечує нагромадження коштів і визначає економічне зростання. Значення фінансового ринку в системі ринкових відносин полягає в наданні можливості відкласти сьогоднішнє споживання, накопичити заощадження і спрямувати їх у сферу підприємницької діяльності.

Фінансові ринки виконують ряд важливих функцій в економіці:

1) трансформація фінансових ресурсів від тих, хто має їхній надлишок, до тих, хто потребує їх для виробничого та позавиробничого споживання;

2) мобілізація капіталу у такий спосіб, щоб зробити інвестиції у великий проект. Для цього часто залучають вільні кошти не одного, а декількох і навіть багатьох інвесторів (кредиторів);

3) фінансові ринки у той чи інший спосіб здійснюють відбір проектів, створюючи умови для розвитку одних галузей чи сфер діяльності і стримуючи розвиток інших;

4) на фінансових ринках здійснюється функція моніторингу, яка полягає у спостереженні за позичковим капіталом, його цільовим призначенням й використанням;

5) передача, розподіл, об'єднання та диверсифікація ризиків, спрямованих на унеможливлення ситуації неповернення боргу і невиконання умов фінансового контракту, зменшення ризику неотримання доходів;

б) фінансові ринки створюють умови для налагодження контактів між суб'єктами господарювання, укладання контрактів, урізноманітнюють зв'язки підприємств.

Основними ознаками розвинутого фінансового ринку є: стабільність нормативно-правової бази, інформаційна прозорість операцій і учасників ринку (емітентів і інвесторів), достатньо велике коло учасників і високотехнічна інфраструктура. Наявність цих ознак забезпечує комерційним організаціям швидке і ефективно залучення для своїх потреб грошових коштів фінансового ринку. У країнах з розвинутою ринковою економікою функціонують високоефективні фінансові ринки, які забезпечують механізм перерозподілу фінансових ресурсів серед учасників ринку і сприяють ефективному розміщенню заощаджень серед сфер економіки. В Україні та інших країнах СНД, фінансові ринки перебувають на різних стадіях формування та розвитку. Розвитку фінансових ринків сприяють масова приватизація, подолання кризових явищ та позитивні зрушення в економіці. Паралельно з цим, як правило, відбувається формування відповідної законодавчої бази та механізму, що гарантує її виконання.

Провідні тенденції розвитку фінансового ринку у сучасному світі суцільно пов'язані з певними особливостями функціонування фінансових ринків окремих держав. Однак, незважаючи на безліч відмінностей, можна виділити основні напрями розвитку світового фінансового ринку, а саме: посилення концентрації фінансово-промислового капіталу; розширення сфери діяльності фінансових корпорацій; посилення ролі нефінансових корпорацій у наданні фінансових послуг клієнтам; інтернаціоналізація фінансових ринків; глобалізація фінансових потоків.

14.2. Класифікація та структура фінансових ринків

Фінансові ринки спеціалізуються на виконанні певних видів фінансових операцій та використанні різноманітних фінансових інструментів. Розрізняють декілька ознак, що закладаються в основу поділу фінансових ринків на види.

1. *За сферою поширення* виділяють світові (міжнародні), національні, регіональні та місцеві фінансові ринки.

На ***міжнародному фінансовому ринку*** активи, емітовані поза юрисдикцією будь-якої однієї країни, пропонуються інвесторам багатьох країн. Учасниками міжнародного ринку виступають уряди, центральні банки, фінансові інститути, великі промислові корпорації, а також міжнародні фінансові інститути та організації. Основними фінансовими інструментами, що мають обіг на міжнародному ринку, є єврокредити, єврооблігації, євроакції, американські депозитарні розписки та похідні фінансові інструменти – ф'ючерси, форварди, опціони, свопи.

Основна відмінність національного ринку від світового полягає в тому, що на світовому ринку процес купівлі-продажу регламентується законами та нормативними актами з міжнародної торгівлі, і відповідальність за дотримання цих правил несе держава, суб'єкти якої виходять на світовий ринок. ***Національний фінансовий ринок*** включає всю систему фінансових ринків держави. ***Регіональний фінансовий ринок*** функціонує в межах області і включає систему регіональних фондових і валютних бірж. ***Місцевий фінансовий ринок*** представлений переважно операціями комерційних банків, страхових компаній, неорганізованих торговців цінними паперами з їх контрагентами – місцевими суб'єктами господарювання і населенням.

Постійний розвиток міжнародних ринків та інтеграційні процеси на них сприяють розвитку світової економіки, оскільки дають можливість кращого розподілу фінансових ресурсів у світовому масштабі. Водночас вони роблять більш взаємозалежними економіки різних країн і зменшують можливості урядів країн в регулюванні процесів на національних фінансових ринках.

2. З погляду власності на цінні папери, що продаються на ринках, фінансові ринки поділяються на :

- **первинні** – є ринками перших та повторних емісій, на яких здійснюється початкове розміщення фінансових активів серед інвесторів та початкове вкладення капіталу в різні сфери економіки. Обов'язковими учасниками первинного ринку є емітенти цінних паперів та інвестори;

- **вторинні** – тобто ринки, на яких відбувається обіг емітованих раніше фінансових активів (подальші купівля і продаж непогашених зобов'язань). Цінні папери продаються та перепродаються різними власниками. Ці ринки доступніші широким колам фізичних та юридичних осіб порівняно з первинними ринками. Важливо, що обсяг залучених коштів підприємством або урядом визначається цінами первинного ринку, тоді як зростання або зниження цін на вторинному ринку цінних паперів приносить прибутки або збитки лише тим, хто працює на цьому ринку.

Первинні ринки цінних паперів не є добре відомими громадськості, бо продаж цінних паперів відбувається, як правило, за зачиненими дверима. Прикладами вторинних ринків є фондові біржі (Українська фондова біржа, Нью-Йоркська фондова біржа, Американська фондова біржа), валютні обмінні ринки (Українська міжбанківська валютна біржа), ф'ючерсні ринки та ринки опціонів.

Вторинні ринки виконують дві функції. Перша полягає в тому, що ринки полегшують продаж фінансових інструментів для мобілізації коштів, тобто ринки роблять фінансові інструменти ліквіднішими. Підвищена ліквідність цих інструментів робить їх тоді бажанішими і, отже легше для фірми-емітента продати їх на первинному ринку. Друга функція вторинних ринків – це визначення ціни цінного паперу, який фірма-емітент продає на первинному ринку. Фірми, що купують цінні папери на первинному ринку, сплачують корпорації, що їх випустила тільки ту ціну, яку вторинний ринок встановить для цього цінного паперу. Умови на вторинному ринку отже, найважливіші для корпорації, що випускає цінні папери.

Вторинний ринок для деяких типів фінансових активів є досить обмеженим, для інших – практично відсутнім. Для таких фінансових активів, як акції, ф'ючерси та опціони, характерним є не тільки розвинений вторинний ринок, а й наявність спеціалізованих бірж для торгівлі цими активами.

3. З погляду форми організації вторинних ринків (залежно від місця, де відбувається торгівля фінансовими активами) їх поділяють на:

- **біржовий ринок** - для діяльності цього ринку організовується спеціальне приміщення – біржа, на якій покупці і продавці фінансових активів (або їхні агенти чи брокери) зустрічаються в одному приміщенні для проведення торгів (Нью-Йоркська і Американська фондові біржі для акцій, Чикагська товарна біржа для товарів (пшениця, кукурудза, срібло тощо) – це приклади організованих бірж).

- **позабіржовий ринок** – більш сучасна форма організації роботи фінансового ринку, заснована на комп'ютерній мережі, що об'єднує дилерів. Торгівля цінними паперами здійснюється через торговельно-інформаційні системи, які створюються торговцями цінних паперів відповідно до законодавства конкретної країни. Бажаючі звертаються до них, через комп'ютерну мережу з'ясовують діючі ціни та укладають відповідні угоди. Оскільки позабіржові дилери перебувають у комп'ютерному контакті один з одним і знають ціни, що встановлені іншими, то позабіржові ринки високо конкурентні, і не дуже відрізняються від ринку з організованим обміном.

На різних сегментах фінансового ринку біржовий та позабіржовий ринки відіграють різну роль. Так, на валютному ринку торгівля валютними ресурсами переважно зосереджується на позабіржовому міжбанківському ринку. На ринку цінних паперів як біржовий, так і позабіржовий ринки мають велике значення. Торгівля акціями відбувається переважно на біржовому ринку, а облігаціями – на позабіржовому.

Серед вчених немає єдиного підходу до виділення основних складових фінансового ринку. Тому в літературних джерелах існують декілька підходів до структуризації фінансового ринку. Найбільш поширеними є такі.

1. З погляду природи залучених коштів, фінансові ринки поділяються на:

- **кредитний ринок (ринок грошових ресурсів)** – це механізм, за допомогою якого встановлюються взаємовідносини між покупцями і продавцями фінансових коштів (заощаджень), що надають їх на основі укладення кредитних угод. Цей ринок має договірний характер. Функції цього ринку: об'єднання заощаджень; трансформація грошових коштів в позичковий капітал; надання позик (кредитів). Кредитні угоди здійснюються кредитними установами, які беруть у позику і позичають гроші, та інвестиційними організаціями, які забезпечують випуск і рух різних боргових зобов'язань, що реалізуються на ринку цінних паперів;

- **ринок цінних паперів** – об'єднує частину кредитного ринку і ринок інструментів власності. Він охоплює операції з випуску й обігу цінних паперів, а саме: інструментів позики (облігацій, заставних, векселів), інструментів власності (акцій), а також їх гібридів, які мають ознаки як облігацій, так і акцій (конвертовані облігації, конвертовані привілейовані акції), і похідних цінних паперів (деривативів: опціонів, ф'ючерсів, форвардів, варантів). Завданням ринку цінних паперів є створення умов та забезпечення більш повного і швидкого переливу заощаджень в інвестиції за ціною, яка задовольняла б обидві сторони. Через ринок цінних паперів акумулюються грошові нагромадження кредитно-фінансових інститутів, корпорацій, підприємств, держав, приватних осіб і спрямовуються на виробниче та невиробниче вкладення капіталів;

- **валютний ринок** – це механізм, за допомогою якого встановлюються правові й економічні взаємовідносини між продавцями і покупцями валют. Охоплює систему різноманітних економічних відносин між учасниками міжнародних розрахунків з приводу валютних операцій, зовнішньої торгівлі, надання фінансових послуг, здійснення інвестицій та інших видів діяльності, які вимагають обміну й використання різних іноземних валют. Головними суб'єктами валютного ринку виступають великі транснаціональні корпорації, центральні та комерційні банки, валютні біржі, приватні особи. Валютний ринок виконує такі функції: обслуговування внутрішнього і міжнародного платіжного обігу, регулювання валютних курсів, диверсифікація валютних резервів,

страхування валютних ризиків, отримання прибутку учасниками валютного ринку у вигляді різниці валютних курсів тощо.

2. З точки зору термінів дії фінансових інструментів фінансовий ринок розглядають як сукупність грошового ринку і ринку капіталів (рис. 14.3).

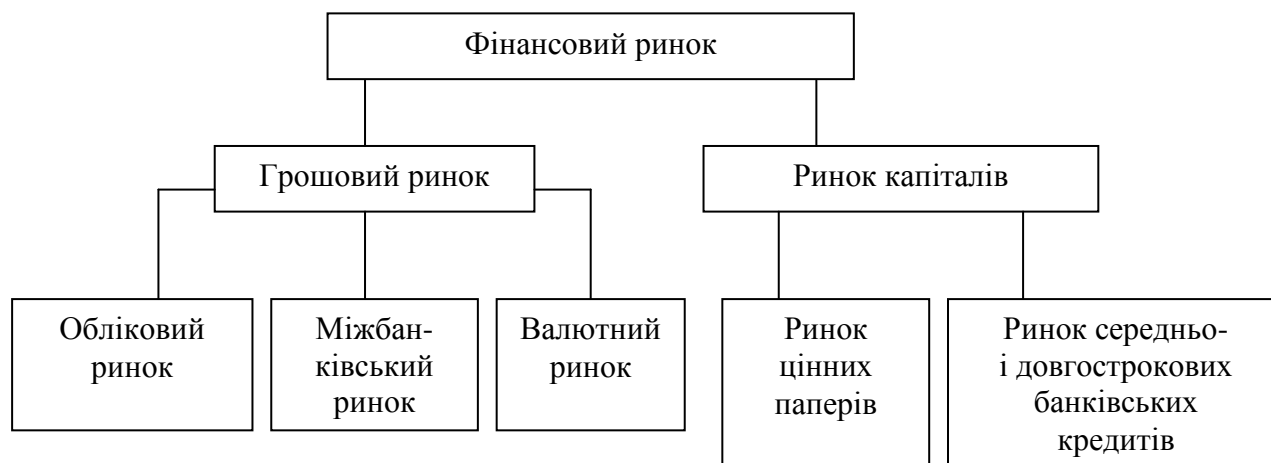

Рис. 14.3. Структура фінансового ринку

Грошовий ринок – це фінансовий ринок, на якому купуються і продаються короткотермінові боргові зобов’язання (строк погашення яких менше 1 року). Цей ринок включає в себе ринок готівкових грошей, короткострокових кредитних операцій, валюти. На цьому ринку товаром виступають гроші, а їхньою ціною – відсотки за користування кредитом. Інструментами грошового ринку служать скарбницькі і комерційні векселі, депозитні та ощадні сертифікати, банківські акцепти, угоди про зворотний викуп (продаж), чеки тощо. Грошовий ринок складається з облікового, міжбанківського і валютного ринків.

Обліковий ринок – частина грошового ринку, де короткострокові грошові кошти перерозподіляються між кредитними інститутами шляхом купівлі-продажу векселів і цінних паперів зі строками погашення, як правило, до одного року. Обліковий ринок та його інститути (центральный та комерційні банки) допомагають підприємствам здійснювати фінансування на підставі короткострокового залученого капіталу – вексельних кредитів.

Міжбанківський ринок – ринок, на якому тимчасово вільні грошові ресурси кредитних установ залучаються і розміщуються банками між собою переважно у формі міжбанківських депозитів і кредитів на короткі терміни (в основному на 1, 3 і 6 місяців).

Нью-Йоркський ринок грошей є найбільшим у світі. Важливими грошовими ринками є Лондон, Токіо, Париж. Основними суб'єктами грошового ринку виступають комерційні банки, брокерські контори, дисконтні компанії та інші фінансово-кредитні інститути, які мобілізують і перерозподіляють грошові кошти підприємств, банків, населення, установ. Функції грошового ринку: забезпечення ліквідності короткострокових вкладень, формування ринку грошей як засобу платежу, касове виконання державного бюджету. На грошовому ринку підприємства залучають кошти для підтримки обігового капіталу в разі виникнення тимчасових короткострокових потреб у грошових коштах. Фінансові інститути, зокрема комерційні банки, залучають кошти на такому ринку для надання позичок іншим суб'єктам ринку та для підтримки ліквідності на належному рівні.

Ринок капіталів – ринок, на якому купуються і продаються довгострокові (строк погашення яких більше 1 року) боргові зобов'язання та акції. Він призначений для довгострокового інвестування коштів в основний капітал. На ринку капіталів надаються середньо- та довгострокові банківські кредити, перебувають в обігу середньо- та довгострокові боргові цінні папери (державні та корпоративні облігації, заставні тощо), а також інструменти власності – акції, для яких термін обігу не встановлюється. Емітуючи акції та облігації, залучаючи банківські кредити, підприємства формують на ринку капіталів фінансові ресурси, необхідні для модернізації і розширення виробництва, впровадження нових технологій, освоєння виробництва нових видів продукції. Фізичні особи та будівельні організації залучають кошти для придбання та будівництва нерухомості. Ринок капіталів розвивається більшою мірою в країнах з досить визначеними та сприятливими економічними перспективами. Становлення ринку

капіталів передбачає невисокі темпи інфляції, а також стабільність політичної та економічної ситуації в країні.

Цінні папери грошового ринку мають вищу ліквідність та менші коливання цін порівняно з цінними паперами ринку капіталів, тому здійснення інвестицій на грошовому ринку менш ризикове, ніж на ринку капіталів. На грошовому ринку активніше працюють комерційні банки та корпорації, а на ринку капіталів – такі фінансові посередники, як страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні фонди тощо.

Для кожного сегмента фінансового ринку характерна своя специфіка та особливості функціонування, власні правила укладання угод із фінансовими активами тощо. Один і той самий фінансовий актив може бути товаром декількох ринків. Наприклад, кредит у гривнях (доларах) – це об’єкт діяльності грошового, кредитного, а також валютного ринку. Процес переливу фінансових ресурсів із одного виду і сегмента фінансового ринку на інші називається *сек’юритизацією* (наприклад, переміщення операцій з ринку позичкових капіталів на ринок цінних паперів, у першу чергу ринок облігацій).

14.3. Характеристика інструментів фінансового ринку

Надання в користування вільних фінансових ресурсів на фінансовому ринку оформляється різними фінансовими інструментами. Інструментами фінансового ринку є фінансові активи. Це специфічні неречові активи, які являють собою законні вимоги власників цих активів на отримання певного, як правило, грошового доходу в майбутньому. За допомогою фінансових активів здійснюється передавання фінансових ресурсів від тих, хто має їх надлишок, тобто від інвесторів, кредиторів, до тих, хто потребує інвестицій, кредитів. За законодавством України до фінансових активів відносяться кошти, цінні папери, боргові зобов’язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів.

Грошові кошти – це ліквідні активи, які можуть бути порівняно швидко, без великих втрат перетворені в готівку (готівка, кошти на рахунках у банках та депозити до запитання).

Надання ресурсів у користування на умовах позики оформляється інструментами позики, а саме, різними видами кредитів (банківським, державним, комерційним) та борговими цінними паперами (облігаціями, вексями, казначейськими зобов'язаннями, депозитними (ощадними) сертифікатами тощо). Ціною таких ресурсів є відсоток. Операція інвестування коштів в акціонерний капітал здійснюється за допомогою інструментів власності – акцій, доходом по яких є дивіденди та приріст капіталу в результаті подальшої купівлі-продажу акцій на фінансовому ринку.

Основним товаром, що обертається на фінансовому ринку є цінні папери. Випуск цінних паперів - важливе джерело залучення коштів для нових підприємств, мобілізації додаткового капіталу для вже існуючих підприємств, а також поповнення державного і місцевого бюджетів. Це своєрідний канал фінансування інвестицій.

Згідно з Законом України „Про цінні папери та фондовий ринок” (від 23 лютого 2006 р.), **цінні папери** – документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають із цих документів, іншим особам.

Цінні папери – це товар особливого роду, який не маючи власної вартості (вартість їх виготовлення незначна), може продаватися за високою ринковою ціною. Це пояснюється тим, що цінний папір маючи свій номінал, представляє собою певну величину реального капіталу, вкладеного в підприємство. Якщо ринковий попит на цінні папери виявиться вище пропозиції, їх ціна перевищить номінал (можлива ситуація і навпаки). Можливість суттєвого відхилення ринкової ціни від номіналу означає, що цінний папір представляє собою „фіктивний

капітал”. Його ціна визначається двома обставинами: співвідношенням попиту і пропозиції на капітал та величиною капіталізованого доходу по цінним паперам.

Цінні папери класифікують за такими ознаками та видами:

1) *за порядком їх розміщення (видачі)* цінні папери поділяються на емісійні та неемісійні.

Емісійні цінні папери - цінні папери, що посвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітент).

До емісійних цінних паперів належать: акції; облігації підприємств; облігації місцевих позик; державні облігації України; іпотечні сертифікати; іпотечні облігації; сертифікати фондів операцій з нерухомістю (сертифікати ФОН); інвестиційні сертифікати; казначейські зобов'язання України.

2) *за формою існування* цінні папери поділяються на документарні (сертифікати цінних паперів) та бездокументарні (обліковий запис у комп'ютері).

3) *за формою випуску* вони можуть бути: на пред'явника (права, посвідчені цінним папером належать пред'явникові цінного паперу); іменні (права, посвідчені цінним папером належать особі, зазначеній у цінному папері); ордерні (права, посвідчені цінним папером належать особі, зазначеній у цінному папері, яка може сама здійснити ці права або призначити своїм розпорядженням (наказом) іншу уповноважену особу).

В Україні у цивільному обороті можуть існувати такі групи цінних паперів:

1) **пайові цінні папери** - цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів), надають власнику право на участь в управлінні емітентом і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента. До пайових цінних паперів відносяться акції та інвестиційні сертифікати;

2) **боргові цінні папери** - цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання. До них належать: облігації підприємств, державні

облігації України, облігації місцевих позик, казначейські зобов'язання України, ощадні (депозитні) сертифікати, векселі;

3) **іпотечні цінні папери** - цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів (іпотечні облігації, іпотечні сертифікати, заставні), сертифікат ФОН;

4) **приватизаційні цінні папери** - цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду;

5) **похідні цінні папери** - цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів. До них належать: опціони, варанти, ф'ючерси, форварди, свопи.

б) **товаророзпорядчі цінні папери** - цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

За строком обігу фінансові боргові інструменти поділяються на короткострокові (що обертаються до 1 року), середньострокові (від 1 до 5 років) та довгострокові (понад 5 років).

Так званими класичними цінними паперами вважаються акції, облігації, векселі, сертифікати.

Акція – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів, право на отримання частини майна товариства у разі його ліквідації та право на управління акціонерним товариством. Емітентом акцій є лише акціонерне товариство, що розміщує акції двох типів – прості та привілейовані.

Облігація - цінний папір, що посвідчує внесення його власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість та виплатити доход за облігацією у передбаченій умовами розміщення облігацій

строк, якщо інше не передбачено умовами розміщення. Власники облігацій не мають прав на участь в управлінні емітентом, вони виступають як кредитори, доходи яких залежать від результатів діяльності підприємства (організації).

Ощадний (депозитний) сертифікат - цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та відсотків, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Вексель – безумовне зобов'язання векселедавця виплатити зазначену у векселі суму у визначений строк або за пред'явленням. Борг може сплачуватися самим боржником – простий вексель (соло-вексель), а також боржником чи іншою особою – переказний вексель (тратта).

Держава може створювати боргові зобов'язання у формі цінних паперів, до яких належать: облігації внутрішніх державних позик (ОВДП); облігації зовнішніх державних позик (ОЗДП); цільові облігації внутрішніх державних позик; казначейські зобов'язання України. Кошти від їх розміщення надходять у державний бюджет для покриття бюджетного дефіциту. Серед державних неринкових цінних паперів (які не переходять від одного власника до іншого) виділяють: ощадні облігації, облігації пенсійних фондів та індивідуальні пенсійні облігації, податково-депозитні сертифікати, цінні папери, що розміщуються центральним урядом у регіонах, цінні папери, що розміщуються за кордоном, боргові сертифікати, облігації урядових установ тощо.

Місцеві органи влади можуть випускати облігації місцевих позик. Кошти одержані від їх реалізації, спрямовуються до місцевих бюджетів чи позабюджетних фондів. Місцеві облігації випускаються для забезпечення потреб місцевих бюджетів, як правило, з метою спорудження та утримання низки об'єктів, функціонування яких має важливе значення для даної місцевості, а також для фінансування різного роду місцевих проєктів.

З 1 січня 2004 року власники іпотечних актів (кредитодавці) набули право випускати **іпотечні сертифікати** – особливий вид цінного паперу, забезпечений іпотечними активами або іпотеками. Також в обіг введені **сертифікати Фонду**

операцій з нерухомістю – цінні папери, що засвідчують право його власника на отримання доходу від інвестування в операції з нерухомістю. Залучені через сертифікати кошти використовуються на умовах управління майном в інтересах власників сертифікатів. Управитель ФОН інвестує кошти, залучені від продажу сертифікатів, в операції з нерухомістю, отримує дохід від цих операцій та розподіляє отриманий дохід між власниками сертифікатів ФОН.

Цивільний кодекс виділяє нову групу цінних паперів – **товаророзпорядчі цінні папери**, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах. Чинне законодавство України не закріплює окремих видів товаророзпорядчих цінних паперів. У світовій практиці такими визнаються складські свідоцтва, варіанти, коносаменти.

14.4. Діяльність фінансових інститутів на фінансовому ринку

Представники як попиту, так і пропозиції вільних фінансових ресурсів можуть виходити на фінансові ринки самостійно або скориставшись послугами фінансових посередників.

Фінансові посередники – це спеціалізовані професійні суб'єкти ринку, інвестиційно-кредитні установи (фінансові установи), що перерозподіляють ресурси між постачальниками і споживачами фінансового капіталу. Фінансова посередницька діяльність є сферою реалізації фінансових послуг. Фінансові послуги надаються фінансовими установами, а також, якщо це прямо передбачено законом, фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності. *Фінансова установа* - юридична особа, що надає одну або кілька фінансових послуг, внесених до відповідного реєстру, при цьому надання фінансової послуги є винятковим видом діяльності.

Найголовніше завдання фінансових посередників – спрямувати рух капіталу (збережень) до найефективніших споживачів. Характерна риса фінансових посередників полягає у тому, що вони від свого імені і за власний рахунок створюють власні вимоги і власні зобов'язання. Тому їх прибутки формуються як

різниця між доходами від розміщення акумульованих коштів і витратами, пов'язаними з їх залученням.

Як показує практика, роль фінансових посередників дуже важлива у функціонуванні та розвитку фінансового ринку. Їх діяльність має переваги і для заощаджувачів (кредиторів, інвесторів) і для позичальників, а саме: відпадає потреба в пошуках один одного: кредитори мають можливість оперативно розмістити вільні кошти в дохідні активи, а позичальники - оперативно мобілізувати необхідні кошти для фінансування виробничих та позавиробничих потреб, звернувшись до конкретного посередника; знижується ризик неповернення позики або неефективних капіталовкладень, оскільки значна частина ризиків перекладається на посередників; з попереднього випливає зростання відсоткового доходу заощаджувача; знижуються сумарні витрати позичальника (кредитора) на отримання (надання) позики за рахунок зменшення моральних, фізичних зусиль та витрат часу на залучення потрібної суми капіталу (кредиторам непотрібно кожен раз здійснювати складну аналітичну роботу щодо оцінки платоспроможності потенційного клієнта тощо); дрібні заощаджувачі дістають можливість брати участь у бізнесі, який дає вищі прибутки (порівняно з наданням у борг невеликої суми), але який був недосяжний для них через необхідність значних інвестицій; фінансові посередники зменшують витрати на здійснення фінансових операцій (це досягається ними за рахунок уніфікації та спеціалізації); знижується ризик від неповної інформації (посередники витрачають великі кошти на збирання інформації, організовуючи спеціальні служби); для більшості заощаджувачів та позичальників привабливіше мати справу з фінансовими посередниками – професіоналами у своїй галузі, ніж з дрібними маловідомими партнерами, тощо.

Найбільш потужним джерелом ефективності функціонування фінансових посередників є так званий „*ефект масштабу*”. Крім зростання ефективності використання коштів за рахунок їх акумуляції, ефект масштабу проявляється також у вартості оформлення фінансових операцій, вартості збирання інформації про економічний стан потенційних клієнтів та вартості моніторингу використання

наданих позик. Одержання необхідної інформації та моніторинг – не просто надто дорогі операції для окремої фізичної чи юридичної особи, а й практично їм не під силу.

Таким чином, *фінансові посередники виконують такі важливі функції:*

- консолідація і капіталізація розрізнених фінансових активів;
- підтримка ліквідності ринку;
- забезпечення рівноваги ринку;
- перерозподіл та зниження фінансових ризиків;
- специфікація прав власності клієнтів-довірителів.

Класифікація типів фінансових посередників не є типовою для різних країн і багато в чому залежить від загального рівня економічного розвитку та практичних потреб, національних традицій ведення бізнесу, ділової психології, рівня фінансової культури та інших чинників.

В американській літературі фінансових посередників заведено поділяти на три групи:

- *депозитні інститути*: комерційні банки, ощадно-кредитні асоціації, взаємні ощадні банки, кредитні спілки, грошові фонди;
- *договірні ощадні інститути (або контрактно-ощадного типу)*: компанії страхування життя і майна, різноманітні пенсійні фонди (приватні, державні і місцеві);
- *інвестиційні інститути*: інвестиційні компанії, траст-фонди, фінансові компанії, взаємні фонди грошового ринку.

Депозитні інститути залучають кошти на ринку переважно за допомогою депозитів та надають кредити. Джерелами формування фінансових ресурсів недепозитних установ є страхові та пенсійні внески, випущені акції тощо. Активи цих фінансових інститутів представлені переважно вкладаннями у цінні папери.

Враховуючи українську національну практику та досвід зарубіжних країн, фінансових посередників в Україні доцільно поділяти на дві групи: банківські і небанківські фінансово-кредитні установи.

Згідно із Законом України „Про банки і банківську діяльність”, **банк** – юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії НБУ здійснювати у сукупності такі операції:

- 1) залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб - *депозитні операції*;
- 2) розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик – *кредитні операції*;
- 3) відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб – *розрахунково-касове обслуговування*.

Зазначені три операції є базовими банківськими операціями. Крім перелічених операцій банки мають право здійснювати валютні операції, емісію власних цінних паперів, операції з цінними паперами (включаючи андеррайтинг), депозитарні, факторингові операції, надавати лізингові, консалтингові та інформаційні послуги тощо.

Банки в Україні можуть функціонувати як універсальні та спеціалізовані. За спеціалізацією банки можуть бути: ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими). *Ощадні банки* – спеціалізовані комерційні банки, які здійснюють ощадну справу в країні (Державний ощадний банк України). Ці банки спеціалізуються на виконанні операцій з коштами населення, здійснюють розрахунково - кредитне та касове обслуговування населення, проведення безготівкових розрахунків, розповсюдження та погашення цінних паперів, кредитування населення, валютне обслуговування громадян, надання різноманітних платних послуг.

Інвестиційні банки мобілізують довгостроковий позичковий капітал і передають його позичальникам через випуск та розміщення облігацій та інших боргових зобов'язань. Це фінансові інститути, що спеціалізуються на операціях з цінними паперами, реалізації інвестиційних проектів, довгостроковому кредитуванні клієнтів.

Іпотечні банки здійснюють кредитні операції на тривалий строк здебільшого під заставу нерухомості. Значна частка їх пасивів формується за рахунок власного капіталу і капіталу, мобілізованого шляхом випуску іпотечних облігацій.

Банки в Україні створюються у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або кооперативного банку.

Діяльність банківських та небанківських фінансово-кредитних установ має багато спільних рис: дані установи функціонують у секторі непрямого фінансування; формують свої ресурси (пасиви) шляхом випуску боргових зобов'язань; розміщують свої ресурси в доходні активи, купують боргові зобов'язання, створюючи власні вимоги до інших економічних суб'єктів; їх зобов'язання менші за розмірами, більш ліквідні і коротші за термінами, ніж власні вимоги, внаслідок чого їх платежі за зобов'язаннями менші, ніж надходження за вимогами, що створює базу для прибуткової діяльності.

Разом з тим діяльність небанківських фінансово-кредитних установ має ряд суттєвих відмінностей від банківської діяльності: їх боргові зобов'язання менш ліквідні, ніж зобов'язання банків, а вимоги менш ліквідні і більш ризиковані, ніж активи банків; ці установи не надають базові банківські послуги і не створюють депозитів, отже не впливають на динаміку пропозиції грошей, і, як наслідок, не так ретельно контролюється (на них не поширюються вимоги обов'язкового резервування); також їх діяльність є вузькоспеціалізованою.

Залежно від способу залучення коштів небанківські фінансово-кредитні установи поділяються на договірні фінансові посередники, які залучають кошти на підставі договору з кредитором (інвестором), та інвестиційні фінансові посередники, які залучають кошти через продаж кредиторам (інвесторам) своїх акцій, облігацій, паїв тощо.

Основні види небанківських фінансово-кредитних установ наведено на рис. 14.4.

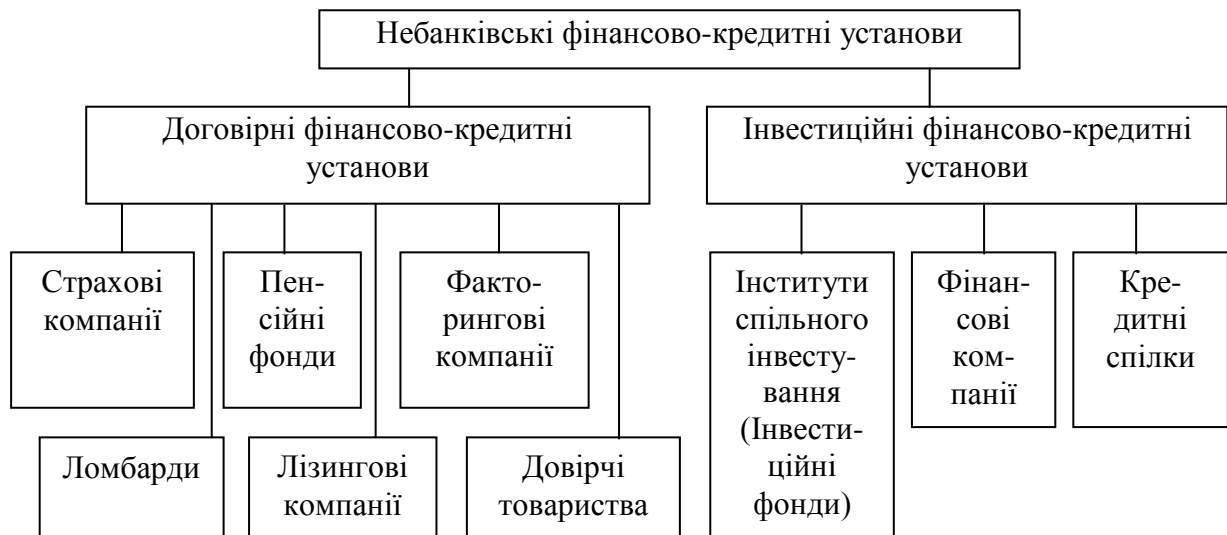

Рис. 14.4. Класифікація небанківських фінансово-кредитних установ

Страхові компанії - це фінансові посередники, що спеціалізуються на наданні страхових послуг. Їх діяльність полягає у формуванні на підставі договорів з юридичними і фізичними особами (через продаж страхових полісів) спеціальних грошових фондів, з яких здійснюються виплати грошових коштів страхувальникам в обумовлених розмірах у разі настання певних подій (страхових випадків). Валовий дохід страхових компаній складається з отриманих премій та доходу від інвестованих в активи коштів. Переважну частину своїх резервів страхові компанії розміщують на банківських депозитах та у цінних паперах (корпоративні, державні облігації та заставні). Витрати страхових компаній пов'язані з формуванням резервів, виплатами при настанні страхових випадків та витратами на продаж полісів. Страхові компанії умовно поділяються на компанії зі страхування життя і компанії з видів страхування інших, ніж страхування життя (добровільного майнового страхування, особистого страхування, страхування відповідальності тощо). Методи роботи у них однакові, проте відмінність між ними полягає в способах розміщення мобілізованих коштів у доходні активи.

Пенсійні фонди - це спеціалізовані фінансові посередники, які на договірній основі акумулюють кошти юридичних і фізичних осіб у цільові фонди, з яких здійснюють пенсійні виплати громадянам після досягнення певного віку.

Джерелами фінансових ресурсів фондів є пенсійні внески, які здійснюються систематично протягом тривалого часу, в результаті чого накопичуються великі суми грошового капіталу. До 90% активів пенсійних фондів становлять акції та цінні папери з фіксованим доходом, що обумовлюється специфікою діяльності фондів, а саме - необхідністю здійснювати періодичні виплати пенсіонерам протягом тривалого періоду.

Пенсійні фонди бувають державні та недержавні (приватні). *Державні фонди*, як правило, створюються за ініціативою центральних і місцевих органів влади. Вклади до них здійснюються шляхом нарахування на фонд оплати праці всіх чи певних категорій працівників (трудова пенсія) або ж відрахувань з відповідних бюджетів (соціальна пенсія). Тому й розміщення коштів цих фондів здійснюється переважно в державні цінні папери. *Недержавні пенсійні фонди* створюються, як правило, за ініціативою певних фірм, корпорацій, страхових компаній, установ (спонсорів пенсійного плану) тощо для виплат пенсій та допомоги своїм працівникам. Кошти їх формуються за рахунок відрахувань від фонду оплати праці як роботодавців, так і заробітної плати працівників, відрахувань з прибутку при його розподілі, з доходів від розміщення коштів в активи. В Україні згідно із Законом України „Про недержавне пенсійне забезпечення” від 9 липня 2003 року, недержавні пенсійні фонди можуть розміщувати свої кошти у банківських депозитних рахунках (до 40% активів) та ощадних сертифікатах банків; цінні папери, доходи за якими гарантовано КМУ (до 50%) та облігації місцевих позик (до 20%); іноземні цінні папери (до 20%), іпотечні цінні папери (до 40%), об’єкти нерухомості (до 10%). Активами недержавних пенсійних фондів управляють компанії з управління активами.

Ломбарди – фінансові посередники, що спеціалізуються на видачі позик населенню під заставу предметів домашнього вжитку і особистого користування. Предметом застави можуть бути вироби з дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння, нерухомість, транспорт, побутова та офісна техніка, цінні папери тощо. Кошти ломбардів формуються із внесків засновників, прибутку від його діяльності, виручки від реалізації заставленого майна, банківських кредитів.

Відносини між ломбардами та позичальниками оформляються спеціальними документами (ломбардними квитанціями), які мають статус угоди між сторонами, що дає підстави відносити ломбард до групи договірних фінансових посередників.

Лізингові компанії - це фінансові посередники, що спеціалізуються на придбанні предмету тривалого користування відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов і передачі його в платне, строкове користування фірмі – лізингоодержувачу для використання у виробничій діяльності на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі). Найчастіше об'єктом лізингу виступають транспортні засоби для транспортних компаній, техніка, машини і устаткування для сільського господарства і будівництва.

Оформляються лізингові угоди договорами оренди. Ресурси лізингових компаній формуються з власного капіталу та банківських позичок. Особливістю лізингового посередництва є те, що в ньому кредитування здійснюється в товарній формі і має довгостроковий характер, що дуже зручно для позичальників.

Факторингові компанії – це фінансові посередники, що спеціалізуються на купівлі у підприємств права на вимогу боргу у вигляді дебіторських рахунків за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. Сплату по цих рахунках при настанні строків одержує факторингова компанія (фактор). *Факторинг* є складною фінансовою операцією, в якій поєднуються елементи кредитування з посередницькими послугами. Дохід від факторингової операції формується з позичкового відсотка на виплачену клієнту суму (аванс), плати за управління дебіторською заборгованістю і комісійної винагороди за обслуговування (відсоток від суми куплених у клієнта платіжних документів). Такі компанії звичайно створюються при банках і широко користуються позичками цих банків для здійснення своїх операцій. Окремі банки самостійно виконують такі операції для своїх клієнтів.

Довірчі товариства здійснюють на території України представницьку діяльність з майном довіртелів – фізичних та юридичних осіб відповідно до договорів, що укладаються між ними та довірцями. Майном довірителя є кошти, цінні папери та документи, які засвідчують право власності довірителя.

Довірче товариство здійснює такі довірчі операції: для громадян – збереження та представницькі послуги щодо обслуговування майна; для юридичних осіб – розпорядження майном, агентські послуги, ведення рахунків для власників їх цінних паперів та управління голосуючими акціями, переданими довірчому товариству через участь у загальних зборах акціонерного товариства. Джерелами прибутків є плата, яку одержують довірені особи за здійснення довірчих операцій.

Інститут спільного інвестування (ІСІ) – корпоративний інвестиційний фонд або пайовий інвестиційний фонд, який провадить діяльність, пов'язану з об'єднанням (залученням) грошових коштів інвесторів з метою отримання прибутку від вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість. Фінансові ресурси (пасиви) ІСІ формуються за рахунок розміщення на ринку власних цінних паперів – акцій корпоративного інвестиційного фонду та інвестиційних сертифікатів пайового інвестиційного фонду. *Корпоративний інвестиційний фонд* – це ІСІ, який створюється у формі відкритого акціонерного товариства і провадить виключну діяльність із спільного інвестування. Він не має права емітувати та розміщувати цінні папери, крім акцій. *Пайовий інвестиційний фонд* – це активи, що належать інвесторам на праві спільної часткової власності, перебувають в управлінні компанії з управління активами та обліковуються останньою окремо від результатів її господарської діяльності. Пайовий інвестиційний фонд не є юридичною особою. ІСІ залежно від порядку здійснення його діяльності може бути відкритого, інтервального та закритого типу.

В західній економічній літературі **фінансові компанії** трактують як компанії, що мобілізують звичайним для інвестиційних посередників шляхом (через продаж своїх цінних паперів) кошти та направляють їх у позички фізичним і юридичним особам для придбання товарів виробничого чи споживчого

призначення. Такі компанії спеціалізуються на видачі кредитів населенню для роздрібної купівлі споживчих товарів; на кредитуванні купівлі товарів певних видів у певних виробників чи торговельних компаній; на кредитуванні торговельних організацій під продаж ними товарів з відстрочкою платежу та ін.

В Україні фінансові компанії залежно від видів наданих фінансових послуг прийнято умовно поділяти на групи: компанії, що здійснюють діяльність з управління фінансовими активами; компанії, що надають послуги кредитування; компанії, що здійснюють діяльність із забезпечення проведення розрахунків. У 2004 році набрав чинності Закон України „Про фінансово-кредитні механізми та управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю”, який забезпечив можливість небанківським фінансовим установам провадити діяльність із залучення фінансових активів фізичних та юридичних осіб на вказані цілі.

Фінансові компанії, що здійснюють діяльність з управління фінансовими активами, спеціалізуються на управлінні коштами установників управління майном з метою фінансування будівництва житла (шляхом створення фондів фінансування будівництва – ФФБ). При цьому вони залучають кошти від фізичних та юридичних осіб та передають їх безпосередньо забудовнику для фінансування будівництва. З метою отримання доходу від здійснення операцій з нерухомістю фінансові компанії залучають кошти установників управління майном за допомогою випуску та розміщення сертифікатів ФОН.

Відповідно до законодавства фінансові компанії мають право надавати послуги кредитування та забезпечення кредитування, в тому числі здійснювати опосередковані види кредитних операцій: надання фінансових кредитів за рахунок власних коштів; надання позик; надання гарантій; надання порук (поручительств); фінансовий лізинг; факторинг; залучення фінансових активів юридичних осіб із зобов'язаннями щодо наступного їх повернення). Діяльність фінансових компаній із забезпечення проведення розрахунків включає операції з обміну валют та операції з переказу грошових коштів (без Укрпошти).

Кредитні кооперативи (товариства, спілки) – це посередники, що працюють на кооперативних засадах і спеціалізуються на задоволенні потреб у кредиті своїх членів, переважно фізичних осіб, фермерських та особистих селянських господарств. Ресурси їх формуються шляхом продажу паїв своїм членам, стягування з них спеціальних внесків, одержання позичок у банках, одержання доходів від поточної діяльності. Мобілізовані кошти розміщуються передусім у короткострокові (від 3 до 12 місяців) позички своїм членам під відсотки. Нерозміщені в позички кошти товариства можуть зберігати на дохідних депозитах у банках чи інвестувати в короткострокові цінні папери з високою ліквідністю.

Отже, особливостями діяльності фінансових посередників в Україні є: домінування банків як фінансових інститутів, недостатня конкуренція між банками та небанківськими структурами, уніфікація методів обслуговування клієнтів, переважання традиційних послуг при зростанні попиту ексклюзивного сервісу, посилення регулятивних заходів з метою детінізації фінансових потоків.

14.5. Державне регулювання фінансового ринку в Україні

В Україні основними законодавчими актами, що регулюють фінансовий ринок, є Закони України: „Про цінні папери та фондовий ринок” від 23 лютого 2006 р.; „Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні” від 30 жовтня 1996 р.; „Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000 р.; „Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні” від 10 грудня 1997 р.; „Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” від 12 липня 2001 р.; „Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)” від 15 березня 2001 р.; „Про кредитні спілки” від 20 грудня 2001 р.; „Про акціонерні товариства” від 17 вересня 2008 р. тощо.

Окрім законів, обов’язковими до виконання є нормативно-правові акти виконавчої влади. Міністерства, відомства, комітети, НБУ, ДКЦПФР, ДКРРФП та

інші органи також щорічно видають накази, рішення, пояснення, постанови, інструкції з метою регулювання корпоративної діяльності, реєстрації цінних паперів, організації депозитарної діяльності, регулювання діяльності спільного інвестування та ін.

Фінансові відносини між учасниками ринку оформляються юридичними документами – угодами чи договорами, кожен з яких має обов'язкові реквізити. Суперечки, що виникають при невиконанні зобов'язань за угодою однією із сторін, вирішуються в арбітражному суді.

Чинне законодавство містить основні положення, що захищають права інвестора та накладають на емітента обов'язки щодо розкриття інформації. Введена обов'язкова реєстрація випуску цінних паперів у Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР), інформації про їх випуск, оприлюднення публічної регулярної інформації про наслідки господарської діяльності емітента. Встановлені правила та стандарти стосовно проведення операцій на фондовому ринку.

Державне регулювання фінансового ринку здійснюється з метою:

- створення умов для ефективної мобілізації та розміщення на ринку вільних фінансових ресурсів;
- захисту прав інвесторів та інших учасників фінансового ринку;
- контролю за прозорістю та відкритістю ринку;
- дотримання учасниками ринку вимог актів законодавства;
- запобігання монополізації та сприяння розвитку добросовісної конкуренції на фінансовому ринку.

До основних напрямків державного регулювання фінансового ринку належать регулювання:

- 1) процедур випуску та обігу фінансових активів;
- 2) різних видів фінансової діяльності, таких як торгівля фінансовими активами, валютними цінностями, надання кредитних, страхових послуг, емісійна діяльність тощо;

- 3) діяльності конкретних фінансових інститутів (комерційних банків, страхових, інвестиційних компаній, пенсійних фондів та інших посередників);
- 4) діяльності іноземних учасників ринку.

Державне регулювання на фінансовому ринку здійснюють такі органи: на ринку банківських послуг – Національний банк України (НБУ); на ринку цінних паперів та похідних цінних паперів – Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР). Крім цього, регулювання на фінансовому ринку здійснюють Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України (ДКРРФП), Антимонопольний комітет України (АМКУ), Фонд державного майна України (ФДМУ) та інші уповноваженні державні органи, що здійснюють контроль за діяльністю учасників фінансових ринків та отримують від них інформацію у межах повноважень, визначених законом.

Національний банк України є центральним банком України, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України.
Національний банк виконує такі функції:

- 1) визначає та проводить грошово-кредитну політику;
- 2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг;
- 3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;
- 4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
- 5) визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;
- 6) здійснює банківське регулювання та нагляд;
- 7) складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;
- 8) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;
- 9) здійснює валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та

іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій;

10) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;

11) аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин тощо.

Основними завданнями Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку є:

- формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку та функціонування ринку цінних паперів та їх похідних в Україні, сприяння адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів;

- координація діяльності державних органів з питань функціонування в Україні ринку цінних паперів та їх похідних;

- здійснення державного регулювання та контролю за випуском і обігом цінних паперів та їх похідних на території України, додержання законодавства у цій сфері;

- захист прав інвесторів шляхом застосування заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень;

- сприяння розвитку ринку цінних паперів;

- узагальнення практики застосування законодавства України з питань випуску та обігу цінних паперів в Україні, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення тощо.

Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом. Основними завданнями Комісії у межах її повноважень є:

- проведення єдиної та ефективної державної політики у сфері надання фінансових послуг;

- розроблення і реалізація стратегії розвитку ринків фінансових послуг;

- здійснення державного регулювання та нагляду за наданням фінансових послуг і додержанням законодавства в цій сфері;

- захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування заходів впливу з метою запобігання порушенням законодавства на ринках фінансових послуг та їх припинення;

- запровадження міжнародно визнаних правил розвитку ринків фінансових послуг;

- сприяння інтеграції в європейський та світовий ринки фінансових послуг тощо.

Одним із важливих напрямків удосконалення роботи ринків є саморегуляція. Передусім, це стосується організацій, які створюються професійними учасниками фінансових ринків з метою забезпечення сприятливих умов їхньої діяльності, дотримання стандартів професійної етики, захисту інтересів власників цінних паперів, встановлення правил та стандартів проведення операцій на ринку. До них належать об'єднання брокерів, учасників фондового ринку, територіальні об'єднання професіоналів фондо-емісійних синдикатів, асоціації банків, інвестиційних фондів. В Україні до таких організацій належать Асоціація українських банків, Професійна асоціація реєстраторів і депозитаріїв, Асоціація „Перша фондова торговельна система”, Українська асоціація інвестиційного бізнесу, Асоціація учасників фондового ринку України, Ліга страхових організацій та інші.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Цивільний кодекс України.
2. Закон України „Про цінні папери та фондовий ринок” від 23 лютого 2006 р.
3. Закон України „Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000 р.
4. Закон України „Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” від 12 липня 2001 р.

5. Закон України „Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні” від 30 жовтня 1996 р.
6. Закон України „Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні” від 10 грудня 1997 р.
7. Закон України „Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди” від 15 березня 2001 р.
8. Закон України „Про кредитні спілки” від 20 грудня 2001 р.
9. Закон України „Про обіг векселів в Україні” від 5 квітня 2001 р.
10. Закон України „Про іпотеку ” від 5 червня 2003 р.
11. Закон України „Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати” від 19 червня 2003 р.
12. Закон „Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю” від 19 червня 2003 р.
13. Закон України „Про іпотечні облигації” від 22 грудня 2005 р.
14. Закон України “Про акціонерні товариства” від 17 вересня 2008 р.
15. Васильєва В.В., Васильченко О.Р. Фінансовий ринок: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 368 с.
16. Гроші та кредит: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доп. / За заг. ред. М.І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2002. – 598с.
17. Зимовець В.В., Зубик С.П. Фінансове посередництво. Навч. посібник. – К., 2004. – 288 с.
18. Иванов В.М. Финансовый рынок: Конспект лекций. – 2-е изд., стереотип. - К.: МАУП, 2001. – 112с.
19. Колісник М.К., Маслак О.О., Романів Є.М. Фінансовий ринок: Навч. посібник. – Львів: Видавництво Національного ун-ту „Львівська політехніка”, 2004. – 192 с.
20. Кушнір Т.Б. Економіка і організація біржової торгівлі: Навч. посібник для студентів економічних спеціальностей. – Х.: ХДУХТ; Консум, 2003. – 216 с.
21. Маслова С.О., Опалов О.А. Фінансовий ринок: Навчальний посібник: Навчальне видання. – 3-е вид., випр. - К.: Каравела, 2004. – 344 с.

22. Мендрул О.Г., Павленко І.А. Фондовий ринок: операції з цінними паперами: Навч. посібник. – 2-ге вид., допов. та перероб. - К.: КНЕУ, 2000. – 156с.
23. Науменкова С.В., Андрєєв А.В., Журавка Ф.О. Фінансовий ринок та інвестиції: Збірник тестових вправ і завдань. – К.: Знання, 2000. – 214с.
24. Остапович Г.М. Державний контроль на ринку цінних паперів України: Монографія. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 176 с.
25. Портфельне інвестування: Навч. посібник / А.А. Пересада, О.Г. Шевченко, Ю.М. Коваленко, С.В. Урванцева. – К. : КНЕУ, 2004. – 408 с.
26. Смолянська О.Ю. Фінансовий ринок: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 384 с.
27. Суторміна В.М., Радзієвська В.М., Стеценко Б.С. Фінансовий ринок. Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2001. – 100с.
28. Суторміна В.М. Фінанси зарубіжних корпорацій: Підручник. – К.: КНЕУ, 2004. – 566с.
29. Фінансовий ринок: Опорний конспект лекцій / Уклад.: І.О. Чаюн, В.В. Адаменко. – К.: КНТЕУ, 2007. – 106 с.
30. Ходаківська В.П., Беляєв В.В. Ринок фінансових послуг: теорія і практика: Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2002. – 616с.
31. Чесноков В.Л. Біржові операції. – К.: ЦУЛ, 2008. – 192 с.
32. Шелудько В.М. Фінансовий ринок: Підручник. – К.: Знання, 2006. – 535 с.

РОЗДІЛ 15

ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

15.1. Суть фінансового менеджменту.

15.2. Фінансовий менеджмент у контексті досягнення цілей фірми.

15.3. Функції і завдання фінансового менеджера.

15.4. Інструментальні методи, розрахунки і моделі у фінансовому менеджменті.

15.1. Суть фінансового менеджменту

У ринковій економіці процес формування, розподілу і використання фінансових ресурсів комерційних підприємств непрямыми методами піддається регулюванню з боку держави. Проте найбільша частина фінансових рішень повинна прийматися управлінським персоналом самих підприємств, що вимагає високої підготовки фахівців у сфері фінансового менеджменту.

Фінансовий менеджмент як наука з'явилася в середині ХХ століття в розвинених країнах. Її становленню сприяли такі передумови:

- 1) створені основи загальної економічної теорії;
- 2) виробництво і рівень його організації досягли високого розвитку у вигляді створення індустріального суспільства, в основі якого лежить крупне промислове виробництво і акціонерна форма власності;
- 3) сформована ефективна система правових інститутів і ринкової інфраструктури;
- 4) розвинена система національних і міжнародних фондових ринків і фінансових посередників.

Таким чином, зарубіжна школа фінансового менеджменту почала складатися у зв'язку з розвитком корпоративної форми власності як найбільш адекватної вимогам розвитку продуктивних сил, посиленням ролі фінансового капіталу і формуванням фондового ринку. Традиційно вважається, що фінансовий

менеджмент як наука відокремився від прикладної мікроекономіки в 50-х роках ХХ століття. Проте логіка його розвитку в останні двадцять років свідчить про неухильне зближення з теоріями в області управління або загальним і виробничим менеджментом, маркетингом, а також з управлінським обліком і контролінгом.

Фінансовий менеджмент як наука характеризує розвиток управління фінансами підприємства, тобто він вивчає способи та інструменти управління фінансами підприємств. Фінансовий менеджмент є процесом вироблення мети управління фінансами і здійснення дії на них за допомогою методів і важелів фінансового механізму. Фінансовий механізм передбачає систему дій фінансових важелів, яка полягає в організації, плануванні, стимулюванні, використанні фінансових ресурсів. Фінансовий метод можна визначити як спосіб дії фінансових відносин на господарський процес. До них відносять планування, прогнозування, інвестування, кредитування, оподаткування, матеріальне стимулювання, страхування, систему розрахунків, фондоутворення тощо. Фінансовий важіль являє собою засіб дії фінансового методу. Він включає прибуток, дохід, акція, ціна, орендна плата, дивіденди, відсоткові ставки, дисконт, інвестиції, франшиза тощо.

У загальному вигляді фінансовий менеджмент можна визначити як специфічну сферу управлінської діяльності, пов'язану з організацією грошових потоків підприємства, формуванням і використанням капіталу, грошових доходів і фондів, необхідних для досягнення стратегічних і тактичних цілей розвитку підприємства.

Функції фінансового менеджменту можна систематизувати таким чином:

1. Планування включає стратегічне і поточне фінансове планування; складання різних кошторисів і бюджетів для будь-яких заходів.
2. Участь у визначенні цінової політики і прогнозуванні збуту.
3. Оцінка можливих змін структури у вигляді злиття або поділу.
4. Забезпечення джерелами фінансування (капіталом): внутрішніх і зовнішніх джерел коротко і довготермінового фінансування; вибір оптимального їх поєднання.

5. Управління фінансовими ресурсами: управління грошовими засобами на рахунках і в касі, в розрахунках, портфелями цінних паперів, позиковими коштами.

6. Облік, контроль і аналіз: вибір облікової політики; обробка і представлення обліковій інформації у вигляді фінансової звітності; аналіз і інтерпретація результатів; зіставлення звітних даних з планами і стандартами; внутрішній аудит.

Конкретні форми і методи реалізації цих функцій визначаються фінансовою політикою підприємства.

Основне завдання фінансового менеджменту – побудова ефективної системи управління фінансами, направленої на досягнення стратегічних і тактичних цілей діяльності. Організація управління фінансами на конкретних підприємствах залежить від низки чинників: форми власності, організаційно-правового статусу, видових і технологічних особливостей, розміру самого підприємства. Відповідно до обсягу і складності вирішуваних завдань, фінансова служба підприємства може бути представлена фінансовим управлінням – на великих підприємствах, фінансовим відділом – на середніх підприємствах, або лише фінансовим директором або головним бухгалтером, який займається не лише питаннями бухгалтерського обліку, але і питаннями фінансової стратегії – на малих підприємствах.

Фінансовий менеджмент як система управління складається з двох підсистем:

- об'єкту управління;
- суб'єкту управління.

Об'єкт управління – це підсистема, на яку спрямована управлінська дія (її ще називають керованою підсистемою). У фінансовому менеджменті об'єктом управління є сукупність умов здійснення грошового обороту, кругообігу вартості, руху фінансових ресурсів і відносинами між суб'єктом господарювання та його підрозділами. Суб'єктом управління є специфічна група людей, в особі фінансової дирекції як апарату управління і фінансового менеджера як управляючого, яка за

допомогою різних форм управління забезпечує цілеспрямоване функціонування об'єкту управління. Її ще називають керуючою підсистемою.

Таким чином, основним завдання управління підприємством є досягнення стійкості фінансової системи в цілому, а не окремих об'єктів управління (грошового обороту, кругообігу вартості, руху фінансових ресурсів, відносин між суб'єктами).

15.2. Фінансовий менеджмент у контексті досягнення цілей фірми

Формування і структуризація системи управління фінансами у фірмі здійснюється, виходячи з пріоритету цільових установок, що стоять перед нею, тобто створена система повинна в максимально можливій мірі сприяти досягненню певної мети як загальнофірмового, так і вузько функціонального характеру. Нескладно зрозуміти, що в загальному вигляді можна говорити про сукупність економічних цілей, досягнення яких забезпечить успішне функціонування системи фінансового менеджменту у фірмі. Тобто, це уникнення банкрутства і крупних фінансових провалів, лідерство в боротьбі з конкурентами, зростання обсягів виробництва і реалізації, максимізація прибутку, заняття певної ніші і частки на ринку товарів. У теорії управління, у тому числі в теорії фінансового менеджменту, вже давно обговорюється питання про те, який показник може бути ідентифікований як основний цільовий орієнтир і критерій успішності роботи фірми. В принципі, залежно від різних обставин може бути обґрунтована доцільність і перевага орієнтації на той або інший критерій, якісний або кількісний показник. Проте навряд чи необхідно обґрунтовувати твердження про те, що єдиного орієнтиру просто не існує. Залежно від конкретної ситуації, виду діяльності, призначення фірми (або проекту) і багатьох інших обставин як цільовий орієнтир може виступати той або інший критерій. У найбільш загальному випадку все ж можна говорити про два базові конкуруючі підходи, що орієнтуються відповідно: (1) на зростання капіталізації і (2) стійке генерування прибутку.

Відповідно до першого підходу зміст і основна цільова установка системи управління фінансами фірми полягають у максимізації багатства її власників за допомогою раціональної фінансової політики. Кількісне підтвердження дотримання цієї цільової установки виявляється в зростанні ринкової ціни акцій компанії. Іншими словами, основний критерій – тенденція зростання ціни акцій фірми (або, інакше, зростання ринкової капіталізації). Другий підхід передбачає стійке зростання прибутку в динаміці.

Безумовно, ці підходи тісно взаємозв'язані, причому нескладно збудувати доказовий ланцюжок аргументів в обґрунтування даної тези. Звідси, зокрема, можна зробити висновок про те, що який би критерій або система критерійних показників не були відібрані як цільові орієнтири діяльності фірми, показник прибутку (довго- і короткостроковою) обов'язково має бути взятий до уваги. Отже, пріоритет цільової установки, що передбачає максимізацію ринкової вартості компанії, а отже, і багатства її власників, є найпоширенішим критерієм. Саме він згадується практично у всьому класичному керівництві з управління фінансами.

Підвищити ринкову вартість компанії можна за допомогою: (а) стабільного генерування поточного прибутку в обсязі, достатньому для виплати дивідендів і реінвестування з метою підтримки заданих обсягів виробництва або їх нарощування; (б) мінімізації виробничих і фінансових ризиків за рахунок вибору економічно обґрунтованого виду основної діяльності, диверсифікації загальної діяльності і оптимізації структури джерел засобів; (в) залучення досвідченого управлінського персоналу.

Конкретизація і деталізація шляхів досягнення головної цільової установки здійснюється за допомогою побудови дерева цілей. При цьому можуть виділятися ринкові, фінансово-економічні, виробничо-технологічні і соціальні цілі. До перших відноситься забезпечення сприятливої динаміки ключових ринкових індикаторів: прибутку, ринкової капіталізації, доходу (прибули) на акцію, рентабельності власного капіталу і ін.; до других – заняття ніші на ринку продукції, завоювання певної частки на цьому ринку, забезпечення заданого

темпу зростання майнового потенціалу і (або) прибутку тощо; до третіх – забезпечення рентабельності окремих виробництв і підрозділів, зниження собівартості продукції, забезпечення достатнього рівня диверсифікації виробничої діяльності; до четвертих – забезпечення вимог екологічного і природоохоронного характеру, залучення працівників у процес управління, розробка заходів щодо зниження плинності кадрів і підвищення привабливості фірми для нових працівників і т.д.

Існують і інші підходи до визначення основної мети функціонування фірми. Один з вельми відомих підходів представлений так званою теорією зацікавлених осіб (Stakeholder Theory), згідно якої метою функціонування будь-якої фірми є гармонізація конфліктуючих цілей різних груп юридичних і фізичних осіб, що мають пряме або непряме відношення до цієї фірми, – акціонерів, найманого управлінського персоналу, працівників, контрагентів, державних органів тощо. Зокрема, фірма повинна не лише прагнути до максимізації прибутку, але й піклуватися про соціальний стан своїх працівників, охорону довкілля. Цей напрям отримав особливий розвиток у рамках біхевіористських підходів до пояснення особливостей організації бізнесу.

15.3. Функції і завдання фінансового менеджера

На ранніх етапах розвитку бізнесу функції фінансових менеджерів виконували власники-управлінці, а потім наймані менеджери, які вирішували питання фінансового характеру з більш менш активною участю представників бухгалтерської служби. Управління фінансами раніше здійснювалося за сумісництвом, тобто на додаток до основних функціональних обов'язків. Реалії сучасного бізнесу, що постійно ускладнюються, такі, що грамотне ведення зовнішньої і внутрішньої фінансової політики (особливо в крупній фірмі) за таким принципом ставало неможливим і малоефективним. Відповідно до цього відбулося відособлення відносно нової (у сучасному її трактуванні) професії фінансового менеджера. До теперішнього часу не склалося єдиного розуміння в

змістовному наповненні функцій фахівця з управління фінансами. Існують два основні підходи.

Перший підхід описує фінансового менеджера як фахівця, що здійснює зв'язок крупних компаній з ринками капіталу. Логіка підходу така. Основне джерело фінансування компанії – це ринок капіталу. Вихід компанії на цей ринок означає емісію нею цінних паперів і їх розміщення на ринку. Фінансовий менеджер якраз і спеціалізується на цьому бізнесі. Спільно з фінансовим консультантом він визначає доцільність емісії цінних паперів, їх тип, вартість, умови розміщення. Безумовно, компанія може мати в своєму штаті відповідну службу (фахівця), яка самостійно, без залучення зовнішніх консультантів виконає всі необхідні операції. Проте враховуючи нерегулярний їх характер, доцільно скористатись послугами професіоналів, що спеціалізуються саме на цих операціях та мають істотну специфіку з позиції юридичного, організаційного, інформаційного і інших видів забезпечення. Не випадково в економічно розвинених країнах сталося відособлення цього вигляду бізнесу шляхом створення мережі фінансово-кредитних установ. Операції на фондовому ринку (тобто ринку, де крупна компанія може знайти джерела фінансування, сформувати свої фонди) характеризуються з позиції як довгострокових, так і короткострокових перспектив. У першому випадку йдеться про операції інвестування-запозичення, в другому – про операції спекулятивного характеру, коли підприємство має вільні грошові кошти і залучає фахівця (фінансову компанію), що формує для нього інвестиційний портфель, тобто сукупність цінних паперів, з метою генерування додаткових поточних прибутків, створення страхового запасу грошових коштів тощо. Фахівець з управління портфельними інвестиціями також може називається фінансовим менеджером. Таким чином, в цьому трактуванні фінансовий менеджмент є сферою діяльності на ринку капіталу, що має на меті масштабне вкладення і (або) запозичення засобів; фахівець, який професійно організовує подібні операції є фінансовим менеджером. В цьому випадку фінансовий менеджер є зовнішньою особою відносно фірми, що наймається нею для виконання специфічних операцій на

ринку капіталу.

Згідно другого підходу фінансовий менеджер є фахівцем компанії, «відповідальним за значимі рішення у сфері інвестування і фінансування». Оскільки поняття інвестування і фінансування не зводяться лише до операцій на фондових ринках (наприклад, вибір структури оборотних активів, обґрунтування системи кредитування клієнтів, оцінка доцільності того або іншого джерела фінансування поточної діяльності), сфера діяльності фінансового менеджера у такому трактуванні набагато ширша. Він повинен мати уявлення не лише про особливості функціонування фінансових ринків, але і про особливості фінансових потоків усередині фірми і методи їх оптимізації. Безумовно, специфіка діяльності фірми, так само як і інші чинники, впливає на зміст напрямів його конкретної роботи і вживані методи. Тому фінансовий менеджмент розуміють як практичну сферу діяльності фахівця з управління внутрішніми і зовнішніми фінансовими потоками в компанії, яка має декілька крупних сфер:

- загальний фінансовий аналіз і планування, в рамках яких здійснюється формулювання загальної фінансової стратегії, конкретизація фінансових питань, їх формалізація і визначення способів рішення (ключове запитання: «Чи сприятливий стан підприємства на ринках збуту і факторів виробництва і які заходи сприяють його покращенню?»);

- поточне управління грошовими коштами, в рамках якого здійснюються фінансування поточної діяльності і організація грошових потоків, що мають на меті забезпечення платоспроможності підприємства і ритмічності поточних платежів (ключове запитання: «Чи забезпечують грошові потоки ритмічність платіжно-розрахункової дисципліни?»);

- управління фінансовою діяльністю, що забезпечує рентабельну роботу в цілому (ключове запитання: «Чи ефективно функціонує підприємство в цілому?»);

- управління інвестиційною діяльністю, під якою розуміють вкладення інвестицій у реальні та фінансові активи (ключове запитання: «Куди вкласти фінансові ресурси з найбільшою ефективністю?»);

– управління джерелами фінансових ресурсів як сфера діяльності управлінського апарату, що має на меті забезпечення фінансової стійкості підприємства (ключове запитання: «Звідки узяти необхідні фінансові ресурси?»).

По кожній сфері фінансова служба підприємства здійснює моніторинг. Вона перевіряє чи регулярно складаються фінансовий план і річний звіт; на скільки актив балансу дозволяє обґрунтовувати рішення інвестиційного характеру, а пасив балансу дає оцінку стану джерел фінансування; розглядається динаміка прибутковості підприємства в цілому на основі звіту про фінансові результати; бюджет грошових коштів, дані обліку і звітності та звіт про рух грошових коштів; здійснюється контроль за станом платіжно-розрахункової дисципліни.

Отже, функції фінансового менеджера можна структурувати відповідно до таких обставин: по-перше, будь-яке підприємство не є ізольованим, воно вимушене взаємодіяти з економічним середовищем; по-друге, всі основні об'єкти управління фінансового менеджера систематизовані в бухгалтерській (фінансовою) звітності, особливо в балансі, що є найкращою фінансовою моделлю підприємства.

Перша обставина зумовлює коло функцій, пов'язаних з аналізом і плануванням фінансового стану підприємства, оцінкою його поточного і перспективного положень на ринках капіталу і продукції. оцінкою його взаємовідносин з державою, власниками, контрагентами, працівниками. Крім того, оскільки на підприємство впливає довкілля, яке характеризується періодичністю і непостійністю, то в короткостроковому або довгостроковому аспектах (зміна законодавства, інфляція, форс-мажорні обставини тощо) стан підприємства значно може відрізнятись. А відповідно до цього і завдання та функції фінансового менеджера (управління дебіторами, інвестиціями, грошовими коштами і ін.).

Друга обставина пояснює конкретизацію завдань фінансового менеджера з питань інвестування і фінансування. Для цього фінансовий менеджер повинен ідентифікувати баланс у різних розрізах (вертикальний і горизонтальний розріз активу та пасиву). Вертикальний розріз по активу передбачає оцінку ресурсного

потенціалу підприємства, а по пасиву – управління потоками фінансування. Відповідно до цього фінансовий менеджер виконує такі функції: 1) аналіз по активу – визначення загального обсягу ресурсів, оптимізація їх структури, управління вкладеннями у необоротні активи (у тому числі за видами: основні засоби, нематеріальні активи, довгострокові фінансові вкладення тощо), управління виробничими запасами, управління дебіторською заборгованістю, управління грошовими коштами і ін.; 2) аналіз по пасиву – управління власним капіталом, управління позиковим капіталом, управління короткостроковими зобов'язаннями, оптимізація структури джерел фінансування, вибір способів мобілізації капіталу, дивідендна політика тощо.

Виділяють фінансові рішення довгострокового і короткострокового характеру. Фінансові рішення довгострокового характеру передбачають управління інвестиційними програмами, а саме: яким чином розвивати основний компонент ресурсного потенціалу підприємства – його матеріально-технічна база і з яких джерел (прибуток, додаткові вкладення власників, залучення довгострокових позикових засобів і т. п.) може бути профінансований цей розвиток? Отже, фінансовий менеджер у цьому випадку вирішує два основні завдання: обґрунтування інвестиційних проектів і програм та управління капіталом (забезпечення фінансової стійкості підприємства).

При фінансових рішеннях короткострокового характеру формулюються і вирішуються завдання з управління поточною фінансовою діяльністю, включаючи управління ліквідністю і платоспроможністю. З позиції кругообігу і трансформації грошових коштів поточна діяльність означає надходження виробничих запасів з одночасним виникненням (як правило) кредиторської заборгованості і подальшу трансформацію запасів у незавершене виробництво, готову продукцію, дебіторську заборгованість, грошові кошти. Іншими словами, фінансовий менеджер вирішує завдання з управління оборотними активами і джерелами їх фінансування.

15.4. Інструментальні методи, розрахунки і моделі у фінансовому менеджменті

На ранніх етапах розвитку бізнесу управління фінансами в компаніях здійснювалося в основному на інтуїтивній основі, тобто без використання формалізованих методів. У міру ускладнення бізнес-стосунків (зростання числа фірм, посилення конкурентної боротьби, появи нових форм оргструктур управління і ін.) подібний підхід ставав архаїчним і неприйнятним. Поява сучасних засобів обробки інформації дозволяє робити множинні розрахунки в режимі імітаційного моделювання і вибирати найбільш ефективні варіанти дій, комбінації чинників, сфери доданих ресурсів тощо. Тобто, процес ухвалення управлінських рішень фінансового характеру ґрунтується на формальних індикаторах, методах, моделях. В той же час зрозуміло, що будь-яка соціально-економічна система, до яких відноситься суб'єкт господарювання діє за заданою програмою, але механізм функціонування є варіабельним. Таким чином, управління фінансами – це поєднання мистецтва (тобто початку, що не формалізується) і науки (тобто початку, що формалізується). За своєю суттю, знаходження оптимальної комбінації, що не формалізується і формалізується є основною метою впровадження у фірмі ефективної системи управління фінансами. Наведемо приклад. З метою диверсифікації своєї діяльності фірма має намір увійти капіталом в нову сферу бізнесу. Це передбачає великі інвестиції, тобто знерухомилення засобів на тривалий період часу. Чи окупляться ці інвестиції? Можна, звичайно, міркувати на якісному рівні, сподіваючись, наприклад, на те, що зважаючи на перспективність нової продукції і ненасиченості ринку вдасться окупити витрати приблизно за два-три роки. Проте серйозний і особливо дорогий та ризиковий проект не може ґрунтуватися на таких твердженнях. Потрібна доказова база, тобто хоча і приблизні, але більш менш обґрунтовані оцінки місткості ринку, обсягу і структури постійних і змінних витрат, умов мобілізації джерел фінансування, можливості розрахуватися з кредиторами в разі, якщо передбачається позикове фінансування. Саме за цих

обставин потрібно використовувати формалізовані методи і моделі.

Прийоми і методи, якими повинен оперувати фінансовий менеджер, можна умовно поділити на три великі групи: (1) загальноекономічні, (2) інструментальні (кількісні) методи ухвалення управлінських рішень і (3) спеціальні методи.

Загальноекономічні методи включають кредитування, позикові операції, система касових і розрахункових операцій, система страхування, система розрахунків, система фінансових санкцій, трастові операції, заставні операції, трансфертні операції, система виробництва, амортизаційні відрахування, система оподаткування і ін. Перераховані методи не є специфічно орієнтованими на фінансового менеджера, проте він повинен мати уявлення про них. Так, система амортизаційних відрахувань є сферою інтересів бухгалтера, проте вибір того або іншого методу амортизації істотно позначається на фінансових результатах, майновому і фінансовому потенціалі суб'єкта господарювання. Саме це у фінансового менеджера викликає інтерес у контексті як внутріфірмового планування, так і оцінки статус-кво та потенційних можливостей контрагентів.

До інструментальних (кількісних) методів цієї групи належать методи прогнозування, факторний аналіз, методи фінансової математики, моделювання тощо. Ці методи використовуються перш за все у фінансовому і податковому плануванні, зокрема в обґрунтуванні рішень відносно проектів інвестування (Яка з альтернатив інвестування найбільш сприятлива?) і фінансування (Яка з альтернатив фінансування найбільш сприятлива?). Існує дуже багато інструментальних методів. Найбільш значимими для фінансового менеджера є такі групи: методи факторного аналізу; методи прогнозування; методи теорії прийняття рішень.

Спеціальні методи займають проміжне місце між першими двома групами. До них належать дивідендна політика, фінансова оренда, факторингові операції, франчайзинг, ф'ючерси тощо. В основі багатьох методів лежать похідні фінансові інструменти, або деривативи.

Розглянемо детальніше деякі з цих груп методів.

Факторний аналіз (Variance Analysis) – це процес виявлення причинно-

наслідкових зв'язків, ідентифікація і оцінка значущості факторів, що беруть участь у ній. Під час аналізу намагаються ідентифікувати фактори, які здійснюють позитивний або негативний вплив на результативні показники. На основі аналізу розробляють заходи, які посилюють дію одних і знижують дію інших факторів. Пошук факторів відбувається в неформалізованому форматі, коли їх сукупність встановлюється на інтуїтивній основі, шляхом оцінки ситуації, накопичення досвіду тощо. Проте основним варіантом є формалізований аналіз, що ґрунтується на використанні двох типів моделей, – стохастичних і жорстко детермінованих. Перший тип моделей використовується для оцінки так званих стохастичних (імовірнісних) зв'язків (Stochastic Relationship), тобто зв'язку, при якому кожному значенню факторної ознаки відповідає безліч значень результативної ознаки, або певний статистичний розподіл. Прикладом такої моделі і зв'язку є будь-яке регресійне рівняння. Другий тип моделей використовується для оцінки так званого функціонального (жорстко детермінованою) зв'язку (Deterministic Relationship), тобто зв'язку, при якому кожному значенню факторної ознаки відповідає певне, не випадкове значення результативної ознаки. Прикладом подібної моделі і зв'язку є залежність між чистим прибутком і його факторами. Це зручний аналітичний прийом, який не вимагає особливих додаткових зусиль. Проте головною проблемою є забезпечення логічної виправданості розгляду чергового фактора, тобто формування зрештою зрозумілої та логічної моделі з факторами, що піддаються хоч би мінімальному впливу. Аналіз за допомогою жорстких детермінованих моделей дозволяє встановити наочні і прості взаємозв'язки між ключовими факторами, оцінити напрям і міру впливу кожного з них, виконати прогностичні розрахунки у рамках імітаційного моделювання, встановити коридори прийнятної варіювання значень чинників, що забезпечують досягнення необхідного рівня деякого цільового показника. Прикладом використання жорстко детермінованих моделей є аналіз за схемою фірми Дюпон. Жорстко детерміновані моделі простіші у вживанні, проте їх можливості відносно складу і кількості факторів, що включаються в одну модель, дуже обмежені. Їх розвитком є

стохастичні моделі, що надають значно більше аналітичних можливостей, але що в той же час передбачають виконання ряду передумов (про об'єм вибірки, випадковість і незалежність спостережень, однорідність сукупності, що вивчається, обмежень щодо розподілу ознак, що включаються в модель, і ін.). Прикладами використання цих моделей у фінансовому менеджменті є методики розрахунку β -коефіцієнтів на ринку фінансових активів, методики прогнозування банкрутства (наприклад, модель Альтмана), методики прогнозування ключових фінансових показників тощо.

Методи експертних оцінок є найбільш простими і популярними методами. До них не можна відноситися як до деяких сурогатів «справжніх» методів прогнозування хоч би тому, що їх історія налічує не одне тисячоліття. Можна згадати, зокрема, про метод Дельфі, названий так на честь старогрецького міста Дельфі, відомого своїми оракулами. Як простий приклад використання подібних методів служить спосіб встановлення деяких прогнозів і планів на інтуїтивному рівні. У сучасній інтерпретації методи експертного прогнозування можуть передбачати багатоступінчастий досвід експертів за спеціальними схемами і обробку отриманих результатів за допомогою наукового інструментарію економічної статистики. Ці методи застосовуються не лише для прогнозування значень показників, але й в аналітичній роботі (наприклад, для розробки вагових коефіцієнтів, порогових значень контрольованих показників тощо).

Методи обробки тимчасових, просторових і просторово-часових сукупностей займають провідне місце з позиції формалізованого прогнозування і істотно варіюють за складністю використовуваних алгоритмів. Вибір того або іншого методу залежить від безлічі чинників, у тому числі наявних вихідних даних. За цим параметром можна виділити три типові ситуації:

1) наявність тимчасового (динамічного) ряду. Ця ситуація зустрічається на практиці найчастіше: фінансовий менеджер або аналітик має у своєму розпорядженні дані про динаміку показника, на підставі яких потрібно побудувати прийнятний прогноз. Найбільш типова ситуація при обробці динамічного ряду – виділення тренду. Це можна зробити за допомогою різних

методів: а) метод «на око» (можливі різні його варіанти: наприклад, побудова приблизного графіка залежності за статистичними даними, представленими графічно; розрахунок середнього темпу приросту; визначення прогнозованого значення рівня ряду, головним чином, на основі інтуїції і з мінімальним залученням статистичних даних); б) метод ковзкої середньої. Часовий ряд ділиться на сегменти, що містять, наприклад, по три елементи ряду. Для кожної «трійки» розраховується середня. Цим досягається згладжування окремих відхилень від загальної тенденції. Отриманий ряд середніх піддається візуальному або кількісному аналізу для виявлення тенденції; в) метод усереднювання по лівій і правій половині. Один з варіантів такий: ряд розбивають на дві частини, знаходять середнє значення ознаки для кожної половини, будують графік у вигляді прямої, що проходить через знайдені два значення; г) метод найменших квадратів (побудова рівняння регресії, частіше всього лінійного, оскільки воно легше піддається інтерпретації, хоча можлива побудова будь-якої нелінійної форми тренду).

2) наявність просторової сукупності використовують у тому випадку, коли статистичні дані про показник відсутні або його значення визначається впливом декількох факторів (наприклад багатофакторний регресивний аналіз).

3) наявність просторово-часової сукупності. Ця ситуація має місце у тому випадку, коли: (а) довжина ряду динаміки недостатня для побудови статистично значимих прогнозів; (б) аналітик має намір врахувати в прогнозі вплив факторів, що розрізняються за економічною природою, і їх динаміки. Вихідними даними служать матриці показників, кожна з яких представляє собою значення тих же показників за різні періоди або на різні дати.

Методи теорії прийняття рішень використовуються для обґрунтування управлінських рішень. У них поєднуються якісний і кількісний початок, тобто досвід і інтуїція менеджера (аналітика).

З розвитком обчислювальної техніки у прикладних дослідженнях значного поширення стали набувати методи аналізу розвитку ситуацій, які ґрунтуються на варіюванні різних факторів. Логіка цих методів ґрунтується на таких очевидних

припущеннях: по-перше, діяльність будь-якого суб'єкта господарювання залежить від багатьох факторів; по-друге, переважна більшість таких факторів взаємопов'язанні; по-третє, деякі фактори піддаються певному регулюванню; по-четверте, варіюючи набором ключових параметрів і (або) їх значеннями, можна змоделювати ситуацію і завдяки цьому представити тенденції основних результативних показників, обчислити орієнтири їх можливих значень; по-п'яте, вибравши найбільш прийнятний варіант розвитку подій і вказуючи відповідні значення виділених факторів, можна у певному значенні регулювати систему, тобто впливати на значення її основних показників.

Проте цей метод має недолік – рутинність дій і множинність рахункових операцій. Ця трудність усувається при використанні імітаційного моделювання, суть якого полягає в такому. У комп'ютерному середовищі імітується конкретна господарська ситуація шляхом встановлення завдань: (а) моделі і (або) набору моделей, що описують ситуацію, (б) масиву параметрів у рамках виділених моделей; (в) сукупності результативних показників, залежних від виділених параметрів; (г) набору значень параметрів. Зробивши декілька розрахунків, можна вибрати набір параметрів і їх значень, якими у подальшому будуть управляти, тобто тримати їх у певних межах (наприклад, дебіторська заборгованість не повинна виходити за рамки вказаних значень).

Безумовно, імітаційне моделювання – суб'єктивний варіант обґрунтування подів з управління їх розвитком. Неабиякою мірою результат визначається опрацьованістю системи моделей, оскільки набір параметрів і їх значення виключно варіабельні. Зокрема, витрати можна характеризувати одним показником (параметром), виключаючи їх поділ за видами і окремими статтям. Більш того, можливе виділення системи субмоделей, оскільки ті ж витрати в цілому виключно різномірні (порівняєте: витрати з заробітної плати і транспортні витрати). Тому окремі елементи загальних витрат залежать від певних факторів і змінюються відповідно до власних закономірностей. Аналогічні тлумачення формулюються і відносно доходів та доцільності відособлення їх у вигляді субмоделей. Не зважаючи на це, імітаційне моделювання як один з методів

ситуаційного аналізу, який реалізовується у комп'ютерному середовищі, за визначенням має бути алгоритмізованим, інакше комп'ютер не зможе його реалізувати.

В основі методів імітаційного моделювання і прогнозування лежать моделі різного типу, проте найпоширенішим на практиці є аналіз за допомогою моделей, що описують функціональні (або жорстко детерміновані) зв'язки.

Теоретично існує 4 типи ситуацій, в яких необхідно проводити аналіз і приймати управлінські рішення, у тому числі на рівні комерційної організації: в умовах визначеності, ризику, невизначеності, конфлікту. Проте з позиції прогнозування варіантів можливих дій найбільший інтерес представляє алгоритмізація дій в умовах ризику. Ця ситуація зустрічається на практиці досить часто. Тут застосовується ймовірнісний підхід, який передбачає прогнозування можливих результатів і надання їм імовірності. При цьому користуються: (а) відомими, типовими ситуаціями (типа імовірність появи герба при киданні монети дорівнює 0,5); (б) попередніми розподілами ймовірності (наприклад, з вибіркового обстежень або статистичних даних попередніх періодів відома імовірність появи браку); (в) суб'єктивними оцінками, зробленими аналітиком самостійно або із залученням експертів. Таким чином, послідовність дій аналітика така:

- прогнозуються можливі результати;
- кожному результату надається відповідна ймовірність;
- вибирається критерій (наприклад, максимізація математичного очікування прибутку);
- вибирається варіант, що задовольняє критерій.

У складніших ситуаціях в аналізі використовують так званий метод побудови дерева рішень. В основі методу – дерево рішень (Decision Tree) як графічне представлення системи ухвалення рішень в умовах ризику, коли задаються стани природи, їх імовірність появи і можливі варіанти дій з супутніми доходами і (або) втратами. Послідовно оцінюючи можливі комбінації станів природи і варіантів дій, знаходять оптимальне рішення.

В умовах невизначеності, коли наперед не можна точно передбачити, які будуть фактичні значення тієї або іншої величини для успішного планування фінансово-господарської діяльності підприємства бажано передбачити зміни, які можуть стати в майбутніх цінах на сировину і кінцеву продукцію підприємства, можливе падіння або збільшення попиту на товари підприємства тощо. Для цього виконується аналітична процедура, яка називається аналізом чутливості. Часто цей метод використовується при аналізі інвестиційних проектів, а також при прогнозуванні величини чистою прибутку підприємства. Аналіз чутливості полягає у визначенні того, що буде, якщо один або декілька факторів змінять свою величину. Теоретично число значень факторів нескінченно велике, тому аналіз одночасної їх зміни виконати вручну дуже складно. Завдання полегшується при використанні комп'ютера.

Література до теми

1. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента: в 2 т. / И.А. Бланк.– К.: Ника-Центр, 1999.– (Серия «Библиотека финансового менеджера»; вып. 3).
Т. 1.– 1999.– 592 с.
Т. 2.– 1999.– 512 с.
2. Бригхем Ю. Финансовый менеджмент: в 2 т. / Ю. Бригхем, Л. Гапенски; пер. с англ. под ред. В. В. Ковалёва.– СПб.: Экономическая школа.– 2005. –
Т. 1. – 2005.– 497 с.
Т. 2. – 2005. – 668 с.
3. Ван Хорн Дж. К. Основы финансового менеджмента / Дж. К. Ван Хорн, Дж. М. Вахович; пер. с англ.– [12-е изд.]– М.: Вильямс.– 2006.– 1 232 с.
4. Герасимчук З. В. Фінансовий менеджмент: Навч. посіб. / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович.– 2-ге вид., переробл. і доп. – Луцьк: Надстир'я, 2007.– 412 с.
5. Друкер П. Ф. Управление, нацеленное на результаты / Друкер П. Ф.; пер. с англ.– М.: Технолог. школа бизнеса, 1993.– 192 с.
6. Ковалев В.В. Финансовый менеджмент: теория и практика / В.В. Ковалев.– 2-е изд., перераб. и доп.– М.: ТК Велби, Проспект, 2007.– 1024 с.

7. Мескон М. Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; пер. с англ. – [3-е изд.]– М.: Вильямс, 2006.– 672 с.
8. Перар Ж. Управление финансами: с упражнениями / Ж. Перар; пер. с фр.– М.: Финансы и статистика.– 1999.– 360 с.
9. Петленко Ю. В. Організація служби фінансового менеджменту на підприємстві / Ю. В. Петленко // Фінанси України.– 2004.– № 5.– С. 94–98.
10. Приходько Е. Оценка финансовой политики организации / Е. Приходько // Банковский менеджмент.– 2006.– № 11.– С. 33–38.
11. Росс С. Основы корпоративных финансов / Росс С., Вестерфилд Р., Джордан Б.; пер. с англ. под ред. Ю.В.Шленова.– М.: Лаборатория базовых знаний.– 2001.– 720 с.
12. Стоянова Е. С. Финансовый менеджмент: теория и практика: Учебник / [Е. С. Стоянова, Т.Б.Крылова, И.Т.Балабанов и др.]; под ред. Е. С. Стояновой.– 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Перспектива, 2003.– 656 с.

РОЗДІЛ 16

МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

- 16.1. Міжнародні фінанси у сучасному розвитку світогосподарських відносин
- 16.2. Світова валютна система та її склад
- 16.3. Міжнародні розрахунки
- 16.4. Оподаткування в системі міжнародних фінансових відносин
- 16.5. Міжнародна інвестиційна діяльність
- 16.6. Тестові завдання
- 16.7. Практичні задачі

16.1. Міжнародні фінанси у сучасному розвитку світогосподарських відносин

Міжнародні фінанси, як економічна категорія відображають відносини пов'язані із формуванням, розподілом та використанням грошових коштів в процесі реалізації зовнішньоекономічної політики країни, окремих підприємств, установ та організацій. Під грошовими коштами, необхідно розуміти, гроші як капітал, що має здатність переходити з однієї форми в іншу та гарантує дохід його власнику. Міжнародні фінанси виконують розподільчу, регулюючу та стимулюючу функції. Сутність розподільчої функції полягає у тому, здійснюється перерозподіл грошових потоків між країнами світового товариства, а також між окремими підприємствами, що виступають суб'єктами зовнішньоекономічних відносин. Регулююча функція полягає у тому, що з допомогою вхідних та вихідних грошових потоків, країни мають змогу регулювати обсяги грошової маси, валютні курси національної валюти, відсоткові ставки за кредитами та депозитами, доходи по цінних паперах (боргових та титулах власності). Стимулююча функція міжнародних фінансів полягає у тому, що країни, які перебувають на етапах структурної перебудови та ще не "доросли" до високорозвинених країн, мають змогу залучати необхідний обсяг ресурсів для

свого розвитку, тим самих стимулювати національних виробників здійснювати зовнішньоекономічні операції.

Міжнародні фінанси, як одна із визначальних підсистем світового господарства, що має значний вплив на національну та світову економіку розглядаються, як цілісний механізм, що складається із:

1) світової валютної системи, яка поєднує національні, резервні та іноземні валюти, валютний паритет, валютний курс, механізми регулювання валютних відносин;

2) міжнародні фінансові ринки, які поєднують валютні, кредитні ринки та ринки цінних паперів та деривативів;

3) міжнародні розрахунки, які обслуговують рух товарів, послуг та капіталів, які відображаються у платіжних балансах країн;

4) міжнародне оподаткування, як система розподілу доданої вартості та формування фондів грошових коштів держави, де розташоване джерело їх отримання;

5) фінансовий менеджмент транснаціональних корпорацій, який включає заходи, щодо успішного проникнення компаній на ринки країн, що розвиваються та забезпечує реалізацію інвестиційних, фінансових, управлінських рішень на світовому рівні.

У ході розвитку та становлення системи міжнародних фінансів важливу роль відіграє *міжнародна фінансова політика*, яка являє сукупність заходів, дій та принципів, щодо ефективного та раціонального формування, розподілу та використання грошових коштів, отриманих у процесі здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Міжнародна фінансова політика розподіляється на валютну, кредитну, податкову.

Валютна політика включає девізну та дисконтну, які пов'язані із регулюванням грошової маси в обігу та валютного курсу національних валют.

Дисконтна політика представлена маневруванням обліковою ставкою центрального банку. Вона дає змогу регулювати величину грошової маси в обігу шляхом підвищення (пониження) ціни кредитних ресурсів, впливає на рівень цін,

обсяг сукупного попиту, надходження з-за кордону та вплив короткострокових капіталів, курс національної валюти.

Девізна політика на сучасному етапі здійснюється переважно у вигляді валютних інтервенцій. *Валютна інтервенція* є купівлею-продажем державними органами іноземної валюти з метою впливу на курс національної валюти. Валютна інтервенція може здійснюватися за рахунок офіційних резервів, спеціальних (стабілізаційних) фондів і кредитів по міжбанківських угодах “своп” (англ. swap – обмін). Основною метою валютних інтервенцій є регулювання процесів девальвування чи ревальвування національної валюти.

Податкова політика пов’язана із регулюванням експортно-імпортних операцій за допомогою мита та податків, що сплачуються як при перетині товарами кордону, так і при вивезенні прибутків за кордон чи ввезенні їх із-за кордону, здійсненні процесів інвестування чи надання кредитів.

Кредитна політика має на меті обмежити чи навпаки стимулювати надходження кредитів із-за кордону чи забезпечити надання кредитів національними суб’єктами іноземним державам, підприємствам, громадянам. Передумовами становлення міжнародних фінансів та зосередження значної уваги на основних засадах їх розвитку у сучасних реаліях розвитку світогосподарських відносин є:

1) глобалізація світової економіки, що сприяла виникненню нового класу міжнародних інвесторів, одночасно діючих на декількох ринках, що розвиваються, і здатних дестабілізувати фінансову ситуацію в країнах, де здійснюються інвестиції;

2) різка невідповідність між високим рівнем розвитку міжнародного фінансового ринку і відсутністю належної інституційної структури його регулювання.

3) збільшення ризиків, пов’язаних із поглибленням світового спаду, що загрожують серйозними наслідками у разі неадекватного регулювання міжнародної фінансової системи;

4) масове зростання негативних соціальних наслідків криз, що виявляється в збільшенні безробіття і рівня бідності;

5) збільшення чисельності офшорних фінансових центрів, що знижують ефективність державного регулювання фінансових ринків країн, які розвиваються;

6) обмежені можливості міжнародних інститутів в наданні фінансової підтримки країнам, що розвиваються, в порівнянні з розмірами потоку приватного капіталу.

7) збільшення кількості інвестиційних інститутів, фінансових інструментів і об'єму операцій на фінансових ринках, особливо на ринку боргових зобов'язань, складні відносини між інвесторами в процесі виходу із кризи;

8) розвиток операцій, у тому числі спекулятивних, з похідними цінними паперами (дериватами), відбиваних на позабалансових рахунках і ускладнюючих оцінку ризиків фінансовими інститутами.

16.2. Світова валютна система та її склад

Державно-правовою формою організації міжнародних валютних (грошових) відносин країн є валютна система, яка здійснює безпосередній вплив на економічне становище країни: темпи зростання виробництва та міжнародного обміну, на ціни, заробітну плату тощо. Від ефективності валютного механізму, рівня втручання державних та міжнародних валютно-фінансових організацій в діяльність валютних, грошових та ринків золота багато в чому залежить економічний розвиток, зовнішньоекономічна стратегія промислово розвинутих країн. Зростання вагомості валютної системи примушує промислово розвинуті країни удосконалювати старі та шукати нові інструменти та методи державно-монополістичного управління. В економічних працях виокремлюють *національну, міжнародні (регіональну) і світову валютні системи.*

Національна валютна система являє собою форму організації валютних відносин країни, за допомогою яких здійснюються міжнародні розрахунки, утворюються та використовуються валютні кошти держави.

Міжнародна (регіональна) валютна система - це договірно-правова форма організації валютних відносин між групою країн. До регіональної валютної системи можна відносити валютну систему країн ЄС.

Світова валютна система – це форма організації міжнародних валютних (грошових) відносин, що історично склалася і закріплена міждержавною домовленістю або сукупність способів, інструментів, міждержавних органів, за допомогою яких здійснюється взаємний платіжно–розрахунковий оборот у рамках світового господарства.

Основними елементами валютної системи є **валюта**, під якою розуміють грошову одиницю, яка використовується для вимірювання величини вартості товарів. Валюту можна класифікувати за значною кількістю ознак, зокрема: *емітентами* (національна, іноземна, регіональна); *ступенем конвертованості* (вільноконвертована, частково конвертована, неконвертована); *матеріально-речовою формою* (готівкова та безготівкова); *відношенню до інших валют* (сильна та слабка); *принципів побудови* (кошикового типу, що складається із декількох валют та звичайна); *видів валютних операцій* (валюта ціни контракту, валюта платежу, валюта кредиту, валюта клірингу та валюта векселя).

Не менш важливим елементом валютної системи є валютний курс, який являє собою мінову вартість національних грошей однієї країни, виражена в грошових одиницях інших країн. Валютний курс розподіляється на: *фіксований валютний курс* - офіційно встановлене співвідношення між національними валютами, засноване на визначених у законодавчому порядку валютних паритетах; *курс, що коливається* - це валютний курс, що вільно змінюється під впливом попиту й пропозиції; *плаваючий курс* - різновид валютного курсу, що коливається, який вимагає використання ринкового механізму валютного регулювання.

Вагоме значення у процесі вивчення складу та структури валютних систем країн світового товариства займає процес встановлення курсу валют, який прийнято в економічній літературі називати *котируванням*.

Основним видом котирування валют є пряме котирування, при якому курс валюти А, яка котирується, до котируючої валюти В виражається як вартість одиниці валюти А в одиницях валюти В. При визначенні співвідношення іноземної і національної валют при прямому котируванні іноземної валюти вартість її одиниці виражається в одиницях національної валюти.

При прямому котируванні валюти А до В сума валюти А (P_A) буде еквівалентна сумі у валюті В (P_B):

$$P_B = P_A * R; \quad (1)$$

R – курс валюти А до валюти В ;

Сума P_B у валюті В буде еквівалентна сумі у валюті А:

$$P_A = P_B / R; \quad (2)$$

При прямому котируванні валюти курс її купівлі завжди менший курсу продажу.

Іншим видом котирування є непряме, при якому курс валюти А, яка котирується, до котируючої валюти В виражається як вартість одиниці валюти В в одиницях валюти А. При визначенні співвідношень іноземної і національної валют при непрямому котируванні іноземної валюти вартість одиниці національної валюти виражається в одиницях іноземної валюти. Наприклад співвідношення між долларом США і фунтом стерлінгів прийнято встановлювати як деяку кількість доларів за 1 фунт стерлінгів. Отже, для курсу долара США до фунта стерлінгів у Лондоні це означає непряме котирування іноземної валюти.

При непрямому котируванні валюти А до валюти В сума P_A у валюті А буде еквівалентна сумі у валюті В.

$$P_B = P_A / R, \quad (3)$$

Сума P_B у валюті В буде еквівалентна сумі у валюті А:

$$P_A = P_B * R; \quad (4)$$

При непрямому котируванні курс купівлі валюти, яка котирується більший від курсу її продажу. Для дотримання єдиного принципу „курс купівлі менший від курсу продажу” курс А/В при непрямому котируванні можна розглядати як курс В/А при прямому котируванні. Наприклад, співвідношення між долларом США і фунтом стерлінгів можна розглядати як курс фунта стерлінгів до долара

Співвідношення між валютами, торги по яких не проводяться, визначається розрахунковим шляхом на основі їхніх курсів до третьої валюти. Розрахункові курси валют, одержані таким чином, називаються їхніми крос – курсами. Наприклад, курс долара США до англійського фунта стерлінгів на біржі в Лондоні визначається в результаті торгів. Банк у лондоні може на основі цього курсу визначити своє котирування курсу купівлі й продажу долара США для клієнтів. Банк же у Києві буде визначати для своїх клієнтів курс купівлі й продажу долара США до англійського фунта стерлінгів як розрахунковий крос – курс на основі біржових курсів купівлі й продажу долара США до англійського фунта стерлінгів і гривні.

Можна виділити наступні методи розрахунку крос – курсів:

1) визначення крос – курсу валют, які котируються, на основі їхніх курсів до однієї й тієї ж котируючої валюти, тобто А/С

А, С- це валюта, яка котирується;

В – котируючи валюта

	Купівля	Продаж
А/В	R _{ав1}	R _{ав2}
С/В	R _{св1}	R _{св2}

Купівля= курс купівлі А/В /курс продажу С/В

Спочатку банк купує валюту А, за валюту В за курсом купівлі валюти А (R_{ав1}), потім валюту С продаємо, за валюту В, за курсом продажу С/В (R_{св2})

Продаж = курс продажу А/В / курс купівлі С/В

Спочатку продає валюту А за валюту В, за курсом продажу А/В (R_{ав2}), потім на отриману валюту В купує валюту С, за курсом С/В (R_{св1})

2) визначення крос – курсу котируючи валют на основі їхнього співвідношення з однією й тією ж валютою, яка котирується В/С

	Купівля	Продаж
A/B	Rav1	Rav2
A/C	Rac1	Rac2

Купівля= курс купівлі A/C /курс продажу A/B

Спочатку купуємо валюту А, за валюту С, за курсом купівлі A/C (Rac1), потім валюту А продаємо за валюту В, за курсом продажі A/B (Rav2)

Продаж = курс продажу A/C / курс купівлі A/B

Спочатку продаємо валюту А, за валюту С, за курсом продажу A/C (Rac2), потім валюту А купуємо за валюту В, за курсом купівлі A/B (Rav1)

3) визначення крос – курсу валют, одна з яких – та, що котирується, а інша – відносно однієї і тієї ж третьої валюти A/C

	Купівля	Продаж
A/B	Rav1	Rav2
B/C	Rbc1	Rbc2

Купівля= курс купівлі A/B * курс купівлі B/C

Спочатку купуємо валюту А, за валюту В, за курсом купівлі A/B (Rav1), потім валюту В повертаєм назад (купуємо) за валюту С, за курсом купівлі B/C (Rbc1)

Продаж = курс продажу A/B* курс продаж B/C

Спочатку продаємо валюту А, за валюту В, за курсом продажу A/B (Rav2), а потім продаємо валюту В за валюту С, за курсом продажу B/C (Rbc2).

Основною ланкою світової валютної системи є світовий валютний ринок, який можна визначати як систему стійких економічних та організаційних відносин, пов'язаних з операціями купівлі – продажу іноземних та платіжних документів в іноземних валютах. Функціонування світового валютного пов'язане із здійсненням валютних операцій, що пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, використанням валютних цінностей як засобу платежу в міжнародному обігу; ввезенням, вивезенням, переказом та пересиланням на територію країни та за її межі валютних цінностей. Валютний ринок поєднує значну кількість операцій, однак важливим є розподіл операцій на поточні (операції "спот") та термінові (операції "форвард", "ф'ючерс", "своп"). Поточні валютні операції пов'язані зі здійсненням поставки валютних цінностей на день укладення угоди, або не пізніше другого робочого дня, що йде за днем укладення угоди. Термінові (строкові) операції полягають у здійсненні поставки валютних цінностей через деякий термін після укладення угоди, про те, за умовами, що передбачаються в угоді і не можуть бути змінені у момент її реалізації. В залежності від видів валютних операцій, що розподіляються за термінами їх здійснення, світові валютні ринки можна поділити на спот ринок, форвардний та ф'ючерсний ринки, своп ринок та ринок опціонів.

Спот-ринок — це ринок негайної поставки валюти. Найбільш частими є угоди з терміном розрахунку через два робочі дні після дня її укладення за курсом, зафіксованим в угоді. Світовий ринок спот за різними оцінками становить від 70 до 80 % усього валютного ринку і є визначальним для решти валютного середовища. Таку поширеність ринку можна пояснити доступністю, яка, у свою чергу, забезпечує велику кількість учасників. Головним атрибутом спотового ринку є валютний курс — ціна однієї валюти виражена в одиницях іншої валюти. Курс спот являє собою втілення поточного співвідношення ринкового попиту та пропозиції. Залежно від швидкості зміни рівнів попиту та пропозиції відбуваються відповідні зміни поточного курсу.

Форвардний ринок — це ринок, де котируються форвардні курси й укладаються угоди (контракти). Форвардна угода є угодою між банком та іншою

стороною (банк, клієнт тощо), з метою обміняти одну валюту на іншу у визначений день у майбутньому за курсом, зафіксованим під час укладення угоди. Дата розрахунків має назву «дата постачання», а курс, за яким відбудеться обмін, — «форвардний». Попит на форвардні угоди формується транснаціональними компаніями, суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, валютними спекулянтами. На ринку набули популярності два види форвардних валютних операцій: звичайні форвардні угоди, або форвардні «аутрайти» (outright); валютні свопи.

Ф'ючерсний ринок – це ринок, де здійснюються операції між біржами та клієнтами з приводу укладення ф'ючерсних контрактів, які є стандартизованими, щодо обсягів базового активу, що у них зазначений та термінів поставки. Ф'ючерсний контракт є зобов'язанням купити або продати одну валюту проти іншої за узгодженим обмінним курсом в певний день у майбутньому. Валютний ф'ючерс — це стандартизований за обсягом, ціною та датою виконання контракт купівлі (продажу) валюти за курсом, визначеним під час укладення угоди, і розрахунками на дату в майбутньому. Валютні ф'ючерси поширені як у суто міжбанківській торгівлі (over-the-counter), так і на спеціалізованих ринках-біржах. При цьому головний обсяг світової ф'ючерсної торгівлі припадає саме на біржі, де торги ведуться «з голосу». Такі біржі спеціалізуються, як правило, на торгівлі кількома ф'ючерсними інструментами, у тому числі й валютами. Основними світовими біржами є IMM (International Money Market) Чикаго, LIFFE (London International Futures and Options Exchange) Лондон, CBOT (Chicago Board of Trade), TFE (Toronto Futures Exchange) Торонто, CME (Chicago Mercantile Exchange) Чикаго, SFE (Sydney Futures Exchange) Сідней, Le MATIF Париж, TIFFE (Tokyo International Futures Exchange) Токіо, TSE (Tokyo Stock) Токіо, DTB (Deutsche Terminbourse).

Ринок своп —це ринок, на якому здійснюються валютні операції, що сполучають купівлю-продаж двох валют на умовах негайного постачання з одночасною контругодою на певний строк з тими ж валютами. Основними суб'єктами цього ринку є банки та корпорації. По операціях «своп» наявна угода

здійснюється за курсом «спот», що у контругоді (термінової) коректується з урахуванням премії чи дисконту в залежності від руху валютного курсу. При цьому клієнт заощаджує на маржі — різниці між курсами продавця і покупця по наявній угоді. При цьому виділяють операції *report* сполучення двох взаємно пов'язаних угод: наявного продажу іноземної валюти і покупки її на термін; *deport* — це сполучення тих же угод, але в зворотному порядку: покупка іноземної валюти на умовах «спот» і продаж на термін цієї ж валюти.

Ринок опціонів є відмінним від попередніх ринків строкових операцій, тим, що на ньому здійснюються операції на термін, про те вони є обов'язковими для однієї сторони, але надають право вибору іншій. На ринку опціонів, в залежності від прав, що надаються покупцям опціонів виокремлюють опціон *put* (на продаж) дає власнику (покупцю) опціону право на продаж через визначений час за наперед обумовленою ціною певного виду фінансового чи іншого активу та опціон *call* (на купівлю) дає власнику право на купівлю через визначений час за наперед обумовленою ціною певного активу, який йому зобов'язаний продати продавець опціону. Можна виокремлювати „європейський опціон", тобто такий, що може бути виконаний тільки у визначений час у майбутньому. Існують також опціони американського типу, або „американські", які можуть бути виконані протягом усього періоду часу до дати закінчення терміну опціонного контракту.

16.3. Міжнародні розрахунки

Міжнародні розрахунки охоплюють розрахунки по зовнішній торгівлі товарами і послугами, а також некомерційні операції, кредити і рух капіталів між країнами, в тому числі пов'язаних з будівництвом об'єктів за кордоном і наданням допомоги країнам що розвиваються.

Міжнародні розрахунки – це регулювання платежів по грошовим вимогам та зобов'язанням, які виникають в зв'язку з економічними, політичними, науково-технічними та культурними відносинами між державами, підприємствами та громадянами різних країн.

Розрахунки здійснюються через банки безготівково за допомогою записів на рахунках банків. Для цього банки використовують свій закордонний апарат та кореспондентські відносини із іноземними банками, що супроводжується відкриттям кореспондентських рахунків “лоро” (від латинського “loro” - їх) іноземних банків у даному (вітчизняному) банку та “ностро” (від латинського “nostro” - наш) даного банку в іноземному. Кореспондентські відносини визначають порядок розрахунків; розмір комісії, методи поповнення витрачених коштів.

Зовнішньоторгові контракти передбачають передачу товару або товаророзпорядчих документів, які пересилаються банками-експортера банку-імпортера або банку країни-платника для сплати у встановлений термін. Розрахунки здійснюються за допомогою різних засобів платежу, використовується у міжнародному обігу: векселів, чеків, платіжних доручень, телеграфних переказів, акредитивів.

Валютно-фінансові умови контрактів повинні включати такі обов'язкові складові:

- 1) валюту ціни;
- 2) валюту платежу;
- 3) курс їх переводу;
- 4) валютні застереження;
- 5) форми розрахунків;
- 6) умови платежу;
- 7) форми платіжних засобів та банки через які ці розрахунки здійснюються.

Валюта ціни – це валюта, в якій устанавлюються ціни контракту. Вона вибирається з найбільш сталих валют. Нею може бути валюта однієї з країн-учасниць контракту чи третьої країни.

Валюта платежу – це валюта, в якій здійснюється платіж. Вона не обов'язково збігається з валютою ціни. Якщо валюта ціна не дорівнює платежу.

Валютні застереження передбачають перегляд суми платежу відповідно до зміни курсу певної валюти, зокрема валюти ціни відносно валюти платежу.

Форми розрахунків відрізняються порядком документообороту і включають розрахунки по інкасо, за допомогою акредитивів, по відкритих рахунках, банківськими переказами.

Умови платежу передбачають або негайну оплату відвантажених товарів або відстрочки платежу, тобто продаж у кредит.

Форми платіжних засобів – це вид документів, за допомогою яких здійснюється розрахунки. Вони поділяються на фінансові й комерційні. До фінансових належать векселі, чеки, платіжні розписки; До комерційних – розрахунки-фактури, документи, що підтверджують відвантаження товарів, коносамент, залізничні, автомобільні, авіаційні накладні, поштові квитки, специфікації, страхові поліси та інше.

Велику роль у зовнішній торгівлі відіграє розрахунок чеком.

Чек - спеціальний документ, який містить письмове розпорядження банку видати перерахувати вказану в ньому суму грошей з поточного рахунку особи, яка підписала чек. Існують різні види чеків.

Банківський ордерний чек може за бажанням клієнта виступати замість переказу. Як правило, він відсилається банком безпосередньо отримувачу. Іноді чек вручається чекодавцю, щоб він передав або надіслав його отримувачу. В більшості випадків цей чек пред'являється отримувачем банку-кореспонденту банку чекодавця. Після перевірки підписів банку чекодавця може бути виписана сума в іноземній валюті. Якщо в банку-платника немає кореспондентських відносин з банком чекодавця, чек посилається банку, який має такі кореспондентські відносини, де й кредитується за рахунок отримувача. Якщо пред'являючи чек, виписаний, як правило, в іноземній валюті, покупець вимагає національну валюту, сума виплачується за касовим курсом, який котирується на день оплати чека на валютній біржі чи на міжбанківському валютному ринку з даного виду розрахункових документів. Іншим видом чека в міжнародному обігу є клієнтський чек, за допомогою якого чекодавець здійснює платіж безпосередньо своєму партнеру, що в цілому виявляється швидше, ніж платіж за допомогою переказів. На відміну від банківського, клієнтський чек виставляється клієнтам на

їхній банк. Це в більшості випадків розрахункові чеки на пред'явника, виписані в національній чи іноземній валюті залежно від домовленості сторін. Чекодавець пересилає чек своєму партнеру за кордоном, який пред'являє його своєму банку для кредитування рахунку. Якщо пред'явник чека визначається банком кредитоспроможним, йому одразу ж записується на кредит рахунку дана сума з відміткою "З умовою отримання". У даному випадку запис на кредитування рахунку отримувача здійснюється швидше, ніж при переказі. Якщо на думку банку, якому пред'явили чек, пред'явник не володіє відповідною платоспроможністю, банк не кредитує його рахунок відразу, а бере чек на інкасо і оплачує його після підтвердження свого кореспондента. За способом передачі розрізняють три види чеків: - чек на пред'явника - кожен власник чека вправі пред'явити його для оплати чи подати на інкасо. Його правомірність не підлягає перевірці; - ордерний чек - у ньому однозначно названо одержувача, який може передати свої права на чек з допомогою так званого індосаменту третій особі. Для цього він пише на звороті текст: „Для мене на ордер фірми „XXX” і підпис. Таким чином, фірма "XXX" стала правомірною і може, в свою чергу, скористатися правами, які надає наявність чека, щодо банку платника чи особи, що виписала чек. Вона може також передати чек через механізм індосаменту іншим особам чи фірмам (за ордером). Останній, хто отримує чек, зобов'язаний довести своє право, пред'явивши безперервний ланцюг індосаментів. Цей вид чеків, як правило, використовується на міжнародному рівні; - іменний чек. За способом оплати розрізняють: - наявні чеки; - розрахункові чеки; - кросовані чеки. Відомі також дві форми закреслення: - звичні кросовані чеки; - специфічно кросовані чеки. Особливим видом чеків у некомерційному міжнародному обігу є євробчек. Це національні чеки, які можуть використовуватися і за кордоном. Іншим видом чеків є дорожній (туристський) чек, який виписується як в національній валюті, так і в доларах США. Ризик неплатежу при чековому обігу суттєво вищий, ніж при переказі, особливо за клієнтськими чеками, коли немає гарантій, що банк, на який вони видані, здійснив платіж.

Одним з найважливіших інструментів розрахунків (і кредитування), які використовуються в міжнародній торгівлі, служить вексель. Існують два основних види векселів:

- соло-вексель (простий) - боргове зобов'язання однієї особи сплатити вказану суму іншій особі;
- тратта (переказний) (bill of exchange, draft) - безумовна пропозиція однієї особи, адресована іншій, сплатити в призначений термін третій особі певну грошову суму. У міжнародних розрахунках найчастіше використовується переказний вексель (тратта).

Форма векселя має важливе значення, оскільки при її недотриманні вексель втрачає силу зобов'язання. Реквізити векселя (тратти):

- вексельна позначка (мітка), тобто визначення документа як векселя (bill of exchange, Wechsel, lettre de change);
- сума векселя (безумовна вказівка вписати певну суму грошей);
- назва трасата (боржника);
- строк платежу;
- місце платежу;
- ремітент (отримувач);
- дата і місце складання векселя;
- підпис векселедавця (кредитора).

Вексель є абстрактною угодою, тому що не вказується матеріальна основа боргу. Звідси випливає: предметом вексельного зобов'язання завжди є гроші, а не товари і не цінні папери. Роблячи пропозицію платнику (трасату) здійснити платіж за векселем, векселедавець (трасант) також вступає в зобов'язувальні відносини з ремітентом, оскільки у випадку відмови трасата виконати пропозицію трасанту останній сам повинен здійснити платіж за векселем. Згода трасата заплатити за векселем оформляється у вигляді акцепту. Платник може обмежити акцепт частиною суми, тоді по решті суми вексель не прийнятий.

Термін платежу за векселем має бути одним для всієї вексельної суми.

Вексель без вказівки терміну платежу розглядається як такий, що має сплачуватись при пред'явленні.

Кредитор має три шляхи використання векселя:

- тримати до настання терміну оплати;
- використати для погашення своїх боргових зобов'язань;
- продати комерційному банку (облікувати вексель).

Перший спосіб очевидний. Другий шлях представляє собою передачу прав за векселем. Вона здійснюється шляхом нанесення передавального запису на звороті векселя (або аллонж) - індосаменту. Особа, яка поступається правами, називається індосантом, а особа, яка їх отримує, - індосатом. Здійснення індосаменту дорівнює по правовим основам видачі нового векселя, тому індосат отримує самостійне право вимоги.

Вексель може виписуватись у будь-якій валюті. Але, як правило, він виписується у валюті країни, в якій має здійснюватись платіж. Вексель може бути виданий і в валюті іншої країни з оплатою в валюті країни платежу.

Банківський переказ - це основна форма міжнародних розрахунків у сучасній практиці. Крім того, банківський переказ є елементом всіх інших форм міжнародних розрахунків (акредитиви, інкасо, чеки, векселі). Банківський переказ належить до платних комісійних операцій банку. Усі банки, які беруть участь у здійсненні банківського переказу, беруть комісію за проведення операції. Оплата переказом можлива на будь-якій стадії виконання контракту: до відвантаження товару, після відвантаження товару, через певний період. Оплата до відвантаження означає аванс. У цьому випадку імпортер у встановлені контрактом строки або після повідомлення експортера про готовність товару до відвантаження дає доручення банку здійснити переказ валюти на користь експортера. Отримавши таке повідомлення, експортер відвантажує товар. Боржник передає своєму банку відповідний формуляр у трьох примірниках і в такий спосіб доручає йому переказати на рахунок свого кредитора певну суму грошей. Порядок виконання банківського переказу такий: 1) переказ відбувається відповідно до умов укладення контракту проти повідомлення продавця про

відвантаження;2) експортер відвантажує товар і отримує товарні документи від перевізника; 3) експортер відправляє повідомлення про відвантаження та інші комерційні документи імпортеру;4) імпортер подає заявку на переказ;5) імпортер отримує товарі6) банк імпортера, отримавши заявку на переказ, здійснює списання грошей з валютного рахунку клієнта і зараховує їх на рахунок банка-кореспондента;7) банк експортера:а) перевіряє одержані документи;б) списує гроші з рахунку банку імпортера, зараховує їх на рахунок постачальника;в) передає документи про отримання ним грошей і виписує з рахунку клієнта.Для здійснення переказів, які надходять регулярно, призначені тому самому одержувачу й сума яких щоразу однакова, можна скористатися так званим дорученням банку на проведення операцій за зобов'язаннями клієнта за його рахунок. У такому випадку банк платника щоразу автоматично переказує у відповідний час заздалегідь визначену суму. Для боржника це не тільки заощадження часу, але й гарантія того, що він не пропустить термін сплати.

Інкасо — банківська операція, завдяки якій банк за дорученням клієнта отримує платіж від імпортера за відвантажені на його адресу товари та послуги, зараховуючи ці кошти на рахунок експортера в банку.

В інкасовій формі розрахунків беруть участь:

- 1) *доручитель – клієнт*, який доручає інкасову операцію своєму банку;
- 2) *банк-ремітент*, якому доручитель доручає операцію з інкасування;
- 3) *інкасуєчий банк*, який отримує валютні кошти;
- 4) *банк, який представляє документи імпортеру-платнику*;
- 5) *імпортер-платник*.

Схема розрахунків по документарному інкасо:

1. Експортер заключає контракт з імпортером про продажу товарів на умовах розрахунків по документарному інкасо і відправляє йому товар.

2. Експортер відправляє своєму банку інкасове доручення та комерційні документи.

3. Банк експортера пересилає інкасове доручення і комерційні документи банку, який представляє (чи банку імпортера).

4. Банк, який представляє, надає ці документи імпортеру.
5. Імпортер оплачує документи банку, який інкасує (чи своєму банку)
6. Банк, який інкасує, переказує платіж банку-ремітенту (чи банку експортера).
7. Банк-ремітент зараховує переказну суму на рахунок експортера.

Переваги:

- для імпортера — немає необхідності завчасно відволікати кошти зі свого обігу;
- для експортер — зберігає юридичне право розпорядження товаром до оплати імпортером.

Недоліки для експортера:

- ризик, пов'язаний з відмовою від платежу;
- значний проміжок часу між надходженням валюти по інкасо і відвантаженням товару.

Додаткові умови для запобігання недоліків інкасо:

- 1) імпортер оплачує проти телеграми банку експортера про прийом чи відсилку на інкасо товарних документів (телеграфне інкасо);
- 2) за дорученням імпортера банк видає на користь експортера платіжну гарантію, при цьому приймає на себе зобов'язання перед експортером оплатити суму інкасо за умовами неплатежу імпортером. Аваль (гарантія платежу) – вексельне поручительство;
- 3) експортер використовує банківський кредит для покриття іммобілізованих ресурсів.

Акредитив – угода, в якій банк зобов'язується на прохання клієнта оплатити документи третій особі (бенефіціару-експортеру), на користь якого відкрито акредитив, чи оплатити акцепт трати, яку виставив бенефіціар, чи неогоціацію (купівлю документів), виставлені йому експортером (бенефіціарієм) відповідно до певних умов.

Акредитив за формою буває:

- *грошовий* (виплачуються у зазначеній валюті, або у валюті країни, де акредитиви пред'являються, за курсом на день платежу) – це іменний грошовий документ, в якому зазначено розпорядження банку про виплату власнику вказаної суми повністю або частинами;

- *товарний (документарний)* - передбачає, що покупець дає доручення банку, який обслуговує, відкрити такий товарний акредитив, де вказується найменування товару та документи, які необхідно пред'явити для отримання платежу.

В розрахунках по документарному акредитиву беруть участь:

- *імпортер (наказодавець)*, який звертається до банку з проханням про відкриття акредитиву;

- *банк імпортера (банк-емітент)*, який відкриває акредитив;

- *банк, що авізує*, перевіряє дійсність акредитиву і повідомляє експортера про відкриття на його користь акредитиву та передає йому текст акредитиву;

- *бенефіціар–експортер*, на користь якого відкривається акредитив;

- *рамбурсний банк*, якщо між банком експортера та банком імпортера відсутні кореспондентські зв'язки;

- *перевізник та експедитор*.

Акредитивна форма розрахунків має наступний вигляд:

1. Укладання угоди між експортером та імпортером.
2. Заява на відкриття А.
3. Відкриття А банком–емітентом і направлення А бенефіціару через авізуючий банк.
4. Авізування (повідомлення) бенефіціару про відкриття А на його користь.
5. Відвантаження товару.
6. Оформлення і надання бенефіціаром в банк комплексу документів для отримання платежу по А.
7. Пересилка банком, що авізує, документів банку-емітенту.
8. Перевірка банком-емітентом отриманих документів та їх оплата.
9. Видача банком-емітентом документів, що оплачені, наказодавцю А.

10. Зарахування авізуючим банком коштів бенефіціару.

Акредитив для імпортера:

Висока комісія;

Застосовується банківський кредит;

Імобілізація та розпилення його капіталу – відкриття акредитиву до отримання і реалізації товарів.

Акредитив для експортера:

Існує зобов'язання банку оплатити;

Надійність розрахунків і гарантія своєчасної оплати товарів, тому що це здійснює банк;

Швидкість отримання платежу;

4. Отримання дозволу імпортера на переказ валюти в країну експортера при виставленні акредитиву в іноземній валюті.

Поділ акредитивів здійснюється за наступними ознаками:

1. З точки зору можливості зміни або анулювання акредитива банком-емітентом:

- безвідзивний
- відзивний

2. З т. з. додаткових зобов'язань іншого банку по акредитиву :

- підтверджений
- непідтверджений

3. З т. з. можливості поновлення акредитива:

- роловерні (револьверні, поновлені)

4. З т. з. можливості використання акредитивом другим бенефіціаром (непосередственным поставщиком товара):

- переказні (трансферабельні)

5. З т. з. існування валютного покриття :

- покритий
- непокритий

6. З т. з. можливостей реалізації акредитиву:

- акредитиви з оплатою проти документів;
- акцептні акредитиви, які передбачають акцепт тратт банком –емітентом при умові виконання усіх вимог акредитива;
- акредитиви з відстрочкою платежу;
- акредитиви з неоголошеною документацією.

Відзивний акредитив - у будь-який час може бути змінений або анульований банком-емітентом навіть без попереднього повідомлення бенефіціара. Відзивний акредитив не створює ніякого правового платіжного зобов'язання банку. Тільки тоді, коли банк-емітент або банк-кореспондент здійснили платіж по документам, відзив акредитиву залишається без юридичної сили. Отже, відзивний акредитив звичайно не надає бенефіціару достатнього забезпечення.

Безвідзивний акредитив — дає бенефіціару високу ступінь впевненості, що його поставки або послуги будуть оплачені, як тільки він виконає умови акредитиву, який у випадку коли пред'явлені всі пред'явлені документи і дотримані всі його умови, складає тверде зобов'язання платежу банку-емітента. Для зміни або анулювання умов акредитиву при безвідзивному акредитиві потрібна згода як бенефіціара, так і відповідних банків.

Безвідзивний непідтверджений акредитив — Банк-кореспондент лише авізує бенефіціару відкриття акредитиву. У цьому випадку він не бере ніякого зобов'язання платежу і, таким чином, не зобов'язаний його здійснювати на основі документів, що пред'явлені бенефіціаром

Безвідзивний підтверджений акредитив — якщо банк-кореспондент підтверджує бенефіціару акредитив, то цим самим він зобов'язується здійснити платіж по документам, що відповідають акредитиву і що подані вчасно.

Револьверний акредитив — якщо покупець віддає розпорядження поставити замовлений товар певними частинами через певні проміжки часу (договір про поставку партіями), то здійснення платежів може виконуватися за допомогою револьверного акредитиву, який, відповідно, покриває вартість часткових поставок.

Переказний (трансферабельний) акредитив — надає бенефіціару право давати вказівки банку, проводити оплату, акцепт або покупку тратт (документів), передати акредитив повністю або частинами одному або декільком третім особам (іншим бенефіціарам). Інші бенефіціари не мають права подальшого перекладу трансферабельного акредитиву.

Покриті — акредитиви, при відкритті яких банк-емітент заздалегідь надає в розпорядження виконуючого банку валютні кошти (покриття) у сумі акредитиву на термін дії зобов'язань банку-емітента з умовою можливості їх використання для виплат по акредитиву.

Акредитив з оплатою проти документів — найбільш широко застосовується. Розрахунки з бенефіціаром здійснюються безпосередньо після пред'явлення передбачених документів і тратт (коли це потрібно), якщо дотримані умови акредитиву. При цьому відповідно враховується час, необхідний для перевірки документів банком. Для виконання розрахунку банк-платник (виконуючий) повинен мати доступ до коштів, що призначені для платежу по акредитиву.

Акредитив з акцептом тратт — бенефіціар може вимагати, щоб після виконання умов по акредитиву тратта, яку він виставив на покупця, була повернена йому банком-емітентом, що відкрив акредитив, або банком-кореспондентом, забезпечена акцептом. Замість платежу виконується акцепт тратти (переказаного векселя). Акцептовану тратту бенефіціар може передати своєму банку або для платежу в день настання строку, або, якщо він хоче відразу розпоряджатися грошима, для дисконтування.

Акредитив з відстрочкою платежу — бенефіціар отримує платіж не при подачі документів, а в більш пізній термін, що передбачено в акредитиві (без виписки експортером векселів).

Акредитиви, що виконуються шляхом неогоціації тратт (купівлі-продажу векселів чи інших цінних паперів, що мають попит на ринку)— товарний акредитив, виставлений банком-емітентом в його національній валюті й адресований безпосередньо бенефіціару акредитиву.

Продаж на кредитних умовах, узгоджених між експортером та імпортером. Форма не вигідна для експортера, але дуже вигідна для імпортера. Імпортер отримує можливість не тільки одержати товар, але й здійснити його продаж до надання оплати - метод платежу, за яким продавець просто відправляє рахунок-фактуру покупцеві, який має заплатити у визначений час після її отримання (ніякого документарного підтвердження, використовується тільки з філіями та іншими підрозділами).

Система відкритих рахунків застосовується в основному в міжнародних розрахунках за товари, поставлені на консигнацію, а також при продажу запасних частин до раніше поставлених машин та обладнання. Система відкритих рахунків – найризикованіша для експортера форма розрахунку. Експортер, відправляючи товар покупцю разом з товаророзпорядчими документами, записує у своїх бухгалтерських документах у дебет відкритого для покупця рахунку суму поставки. Імпортер записує суму відвантаження у кредит рахунку постачальника. Протягом обумовленого у контракті терміну імпортер повинен сплатити вартість товару шляхом банківського переказу, чека або векселя. Після сплати сторони здійснюють у своїх бухгалтерських документах зворотні записи.

16.4. Оподаткування в системі міжнародних фінансових відносин

За формою оподаткування податки поділяються на прямі та непрямі. До *прямих податків* належать такі, які нараховуються безпосередньо, тобто прямо на доходи (або майно) платників податків. Наприклад, податок на прибуток, податок на доходи фізичних осіб, податок на нерухомість тощо. *Непрямі податки* – це податки, що нараховуються на вартість товару і є складовими ціни цього товару. До непрямих податків у системі міжнародних економічних відносин належать ввізне, вивізне мито та мито за транзит товару, податок на додану вартість, акцизи.

Як показує світова практика, рівень митного тарифного захисту держави має бути помірним: не більше 10-15%. Вважається, що максимальний рівень ввізного (імпортного) мита не повинен перевищувати 30%.

На оподаткування імпортних товарів суттєво впливає країна, з якої походить товар. Тому порядок визначення країни походження товару посідає значне місце в системі оподаткування імпортних товарів.

Країною походження товарів вважається країна, де товари були повністю вироблені або піддані достатній обробці. Перелік товарів, що обкладаються митом, із зазначенням митних ставок є митним тарифом. Митні ставки можуть бути:

- *специфічними*, тобто з кожної одиниці оподаткування (тонна руди, кубічний метр газу тощо) стягується тверда сума податку;

- *адвалерними*, коли податок стягується у певному відсотку від ціни одиниці експортного, імпортного чи транзитного товару;

- *змішаними*, що передбачає одночасне існування специфічної та адвалерної ставки для конкретного об'єкта оподаткування (товару, послуги); вибір виду ставки залежить у кожному конкретному випадку від країни, з якої імпортується товар, та інших якісних показників.

Поняття "подвійне оподаткування" означає обкладання одного податкового об'єкта або окремого платника тим самим (чи аналогічними) податком за один податковий період.

Проблема подвійного оподаткування перебуває на своєрідному стику категорій об'єкта оподаткування і платника. З одного боку, виникає досить складна ситуація при визначенні оподатковуваної бази, оскільки її непросто виділити при різноманітті доходів як за межами держави, так і в її межах. З іншого боку, розмежування платників на резидентів і нерезидентів вимагає своєрідної системи обліку доходів і, відповідно, податкових платежів.

Відповідно до статті 18 Закону України «Про систему оподаткування» від 18 лютого 1997 року, що регулює усунення подвійного оподаткування, сума доходу, отримана за кордоном, зараховується до загальної суми доходу, що підлягає

оподатковуванню в Україні і враховується при визначенні розміру податку. При цьому розмір зарахованих сум не може перевищувати суму податку, що підлягає сплаті в Україні. У такому разі обов'язковим є письмове підтвердження податкового органу відповідної іноземної держави про факт сплати податку і наявності міжнародних договорів про усунення подвійного оподаткування.

Виділяють кілька видів подвійного оподаткування, серед яких найбільш поширені:

1. Внутрішнє — подвійне оподаткування в країнах, де той самий податок стягується на рівні різних адміністративно-територіальних одиниць. Воно може бути

— вертикальне — сплата однакового податку на місцевому і державному рівнях (у Швеції, наприклад, сплачують місцевий і державний прибутковий податки);

— горизонтальне — оподаткування на одному адміністративному рівні за рахунок розбіжностей у визначенні об'єкта оподаткування (у США при сплаті прибуткового податку в деяких штатах вважаються доходом тільки доходи громадян, отримані в межах цього штату; в інших — тільки доходи, отримані за межами штату; у третіх — усі види доходів).

2. Зовнішнє (міжнародне) — оподаткування, за якого зіштовхуються національні законодавства у визначенні об'єкта оподаткування чи платника, розглядаючи його як зобов'язану особу за аналогією з законодавством іншої держави.

Подвійне оподаткування можна усунути двома шляхами:

— односторонньо — зміною національного податкового законодавства;

— двосторонньо (багатосторонньо) — на основі міжнародних угод, шляхом приведення у певну відповідність національних податкових законодавств.

Для усунення подвійного оподаткування використовують кілька методів.

1. Відрахування — обидві договірні країни обкладають доход податком, але за умови вирівнювання до рівня податку в країні з меншим розміром податку.

2.Звільнення — означає право на оподаткування певного виду доходу, що належить одній з договірних сторін. При цьому перераховують доходи, оподатковувані в одній країні та звільнені від обкладання в іншій.

3.Кредит (зовнішній податковий кредит) — залік сплачених податків за кордоном у рахунок внутрішніх податкових зобов'язань.

4.Знижка — розглядають податок, сплачений за кордоном, як витрати, на які зменшується сума доходів, що підлягають оподаткуванню¹. Кредит і знижка дуже схожі, хоча між ними існує принципова різниця: кредит зменшує розмір податку, що підлягає сплаті, а знижка зменшує об'єкт оподаткування.

Міжнародний договір є найважливішим джерелом міжнародного податкового права. Податкова угода має подвійну природу, з одного боку, вона регулюється міжнародним правом, з іншого — після її інкорпорації в національне податкове право стає елементом внутрішньодержавного податкового законодавства.

За юридичною силою міжнародні податкові угоди бувають двох видів.

1. Які мають більшу юридичну силу порівняно з національними податковими законами. Наприклад, в Україні, Російській Федерації, де міжнародні договори мають більшу юридичну силу, ніж національні закони, незалежно від того — раніше чи пізніше їх було прийнято (ст. 19 Закону України «Про систему оподаткування» від 18 лютого 1997 року № 77/97-ВР).

2. Які мають рівну юридичну силу (США, Великобританія). Така ситуація породжує багато суперечностей, в основі яких лежить зіткнення окремих положень рівних за силою національних і міжнародних норм, хоча після затвердження міжнародний договір стає актом, рівним національному, і за особливостями використання мало чим відрізняється від знов прийнятого національного закону.

Міжнародні угоди, що регулюють податкові відносини, можна об'єднати в три групи.

1.Умовно податкові — угоди, в яких питання оподаткування регулюються поряд з іншими, які не входять до предмету податкового чи фінансового права.

2. Загальноподаткові — угоди, присвячені загальним, основним проблемам оподаткування між договірними країнами (угоди про усунення подвійного оподаткування).

3. Обмежено-податкові — угоди, що обумовлюють застосування механізму оподаткування щодо конкретного виду податку, платника чи об'єкта оподаткування.

Завдання податкових угод (усунення подвійного оподаткування і механізм цього процесу, захист національного платника, доступ договірних сторін до необхідної інформації) реалізуються при розгляді чотирьох груп проблем:

- а) сфери застосування договору;
- б) закріплення конкретних видів податків за державами;
- в) усунення подвійного оподаткування і механізму, що його забезпечує;
- г) поведінка договірних сторін.

Загальна податкова угода про усунення подвійного оподаткування доходів і капіталу (майна) звичайно складається з трьох частин: у першій встановлюється сфера дії угоди, у другій визначаються податкові режими, у третій передбачаються методи і порядок виконання угоди.

Перша частина складається, як правило, з двох статей, що визначають коло осіб, охоплених угодою, і податки, про які йдеться в угоді.

До другої частини включено статті, що регулюють межі юрисдикції кожної країни з обкладання конкретних видів доходів і капіталу (майна). Ці статті можна умовно поділити на три групи: статті, що стосуються доходів від "активної" діяльності (тобто пов'язаної з присутністю на території іншої держави); статті, що регулюють режим обкладання "пасивних" доходів; статті про оподаткування капіталу (майна). Крім того, сюди ж включено статті, що дають визначення деяких термінів, що вживаються в угоді.

У третій частині згруповано статті, які визначають порядок відносин і співробітництва між компетентними органами з виконання угоди, а також дуже важливі статті про погоджений між сторонами метод усунення подвійного оподаткування і статті про вступ у силу і припиненні дії угоди.

16.5. Міжнародна інвестиційна діяльність

В міжнародному бізнесі існує досить велика різноманітність форм залучення фінансово-інвестиційних ресурсів із-за кордону, що дає змогу досягнути поставлених перед державами завдань. До цих форм необхідно відносити:

- міжнародну кооперацію;
- одержання кредитів на компенсаційній основі;
- одержання зарубіжних кредитів;
- одержання передових технологій на умовах лізингу;
- надходження капіталу на умовах концесії чи договорів про поділ продукції;
- створення спільних підприємств, з різними частками іноземного капіталу;
- створення підприємств із 100% іноземним капіталом у статутному фонді;
- співробітництво з іноземними компаніями в розвитку виробництва на базі договору без створення юридичної особи;
- створення вільних економічних зон та територій пріоритетного розвитку, що стимулюють вкладення іноземних активів.

Міжнародній кооперації відводиться роль постачальника іноземних новітніх технологій, і дозволяє вітчизняним інвесторам зберігати контроль над підприємствами і успішно виходити на світові ринки.

Незважаючи на різноманіття форм кредиту, всі вони передбачають ввезення фінансових коштів у формі позик і обов'язкове погашення суми зі сплатою відсотків через певний проміжок часу.. Більш того, в умовах нашої економіки ризик неповернення таких кредитів є все ще великим і держава не завжди охоче виступає гарантом. Загроза національній безпеці при використанні іноземних кредитів визначається такими факторами:

- 1) іноземні кредити переважно короткотермінові і їх треба повертати з процентами;

2) короткотермінові кредити ідуть головно на модернізацію підприємств, і є небезпека, що їхня продукція може виявитися неконкурентоспроможною;

3) у разі заборгованості перед бюджетною сферою значну частину кредитів використовує держава на поточні соціальні потреби.

4) виплата дивідендів, на вкладений іноземний капітал залежить від отриманого прибутку, на відміну від кредитів, вони зв'язані з кінцевим результатом, з ефективністю капіталовкладення. Ризик несе іноземна корпорація, а не суб'єкти національної економіки;

5) репатріація іноземного капіталу чи доходів регулюється країною, яка приймає інвестиції, на відміну від конкретних умов залучення кредиту і процентних ставок міжнародного грошового ринку;

6) більшість ТНК реінвестують частину прибутку, у зв'язку з чим нерідко трансферт прибутку від інвестиційної діяльності в обсягах буде меншим, чим виплати з обслуговування іноземного кредиту;

7) традиційним фактом, на користь прямих іноземних інвестицій, являється те, що вони не збільшують заборгованості країни, а навпаки стимулюють експортні доходи, створюють умови для її зменшення.

За умов повної впевненості в успішному освоєнні рентабельного виробництва й постачанні продукції на зовнішній ринок ця форма залучення закордонних фінансових ресурсів може виявитись для вітчизняного підприємця переважною, тому що власність на засоби виробництва залишається в його руках і виплати іноземному партнерові завершуються при погашенні всієї суми кредиту й відповідних відсотків [30].

Висока ефективність та інвестиційна гнучкість лізину, передбачають доцільність його використання як іноземного капіталу в речовій та матеріальній формах. Лізинг - це задача в оренду різних видів технічних засобів, будинків і споруд переважно на середньостроковий і довгостроковий період. Здійснюється в рамках трьохсторонньої угоди: лізингова фірма придбає у виготовлювача (власника) майно на вибір клієнта, що і передається в розпорядження останньому.

Важливе місце в програмах залучення іноземних інвестицій відводиться концесійним договорам чи договорам про поділ продукції, оскільки вони дозволяють практично без витрат вітчизняного капіталу прискорити освоєння видобутку певних природних ресурсів і одержувати досить значні доходи. Впровадження договорів концесії у реальність має місце в країнах де із-за гострої нестачі бюджетних коштів, недостатньо розвиненими залишають видобуток природних ресурсів. При цьому концесіонер отримує право на розробку і видобуток цих ресурсів. Здійснюючи свою діяльність інвестор вкладає кошти на свій ризик, при цьому на вітчизняні ринки повинна поставлятися отримана продукція, в розмірах зазначених в договорі, решта спрямовуватись за кордон. Доходами країни, приймаючої інвестиції є платежі роялті, відповідно диференційовані залежно від обсягу виробництва, та орендна плата за територію. Позитивним при цьому для країни, яка володіє природними багатствами є поповнення бюджету за рахунок податку на прибуток, надання робочих місць місцевому населенню та позиції на світових ринках. У відповідності зі статтею 22 Закону України «Про режим іноземного інвестування» право на укладення концесійних договорів з іноземними інвесторами належить Кабінету Міністрів України або уповноваженим на це державним органам.

Вивчення досвіду розвинених країн у галузі залучення іноземних інвестицій, необхідно виділити, що найбільш чітко – вираженою та прозорою формою участі іноземних інвесторів у вітчизняному бізнесі є створення спільних підприємств.

На сьогодні поняття і статус спільного підприємства визначається Законом України „Про зовнішньоекономічну діяльність», згідно якого спільні підприємства є самостійними учасниками зовнішньоекономічних відносин і відповідно до статті 1 цього Закону визначаються як підприємства, які базуються на спільному капіталі суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, на спільному управлінні та на спільному розподілі результатів та ризиків.

Згідно Господарського кодексу України (стаття 63), така організаційна форма підприємств, які спільні не вживається, а лише трактується визначення

підприємства з іноземними інвестиціями, у разі якщо в статутному фонді підприємства іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків. В іншому аспекті підприємство, в статутному фонді якого іноземна інвестиція становить сто відсотків, вважається іноземним підприємством.

Стаття 3 Закону України „Про режим іноземного інвестування” визначає, що однією із форм здійснення іноземного інвестування в Україні є часткова участь іноземних інвесторів у підприємствах, що створюються спільно з українськими юридичними і фізичними особами, або придбання частки діючих підприємств.

Спільні підприємства – це одна з форм найпрогресивніших комплексних форм довготермінового економічного, науково – технічного співробітництва, що ґрунтується на об’єднанні спільних інтересів, капіталів, раціоналізаторських пропозицій, маркетингових досліджень іноземних та вітчизняних підприємців та доповнює торгово – економічні відносини.

Спільне підприємство – це особлива форма співпраці, яка передбачає об’єднання та спільне використання матеріально-фінансових ресурсів партнерів і функціонує як єдиний економічний механізм. На основі вище розглянутих визначень, спільне підприємство можна ототожнювати як підприємство, що є юридичною особою, і частину статутного капіталу становить іноземний капітал.

Не останню роль у залученні іноземних коштів відводять підприємства із 100-відсотковою іноземною інвестицією у статутному капіталі. Більшість інвесторів вкладаючи кошти, прагнуть повністю, без участі вітчизняних інвесторів контролювати підприємство, здійснювати комерційну діяльність на свій розсуд та ризик. На сучасному етапі господарювання іноземних інвесторів менше цікавить партнерство у веденні бізнесу, а купівля рентабельних елементів контролю над виробництвом.

Крім того, у відповідності із Законом України "Про режим іноземного інвестування" спеціальний режим інвестиційної діяльності може бути встановлений на територіях спеціальних (вільних) економічних зон. Створення таких зон є одним із елементів інвестиційної політики, що надає можливість на основі збільшення надходжень інвестицій, у тому числі іноземних, до окремих

регіонів України сприяти прискоренню соціально-економічного розвитку цих територій, поліпшенню використання природно-господарського потенціалу, залученню і впровадженню нових технологій, насиченню внутрішнього ринку високоякісною продукцією, тощо.

В Україні законодавчо врегульовано створення наступних спеціальних економічних зон та запровадження спеціальних режимів інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку:

З метою створення нових робочих місць та працевлаштування персоналу, що вивільняється у зв'язку із закриттям гірничодобувних та інших підприємств на території Донецької області Законом України від 24.12.98 N 356-XIV "Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області" (зі змінами, Закон України від 07.02.02 N 3036-III). Спеціальна економічна зона "Донецьк" та спеціальна економічна зона "Азов" створюються на строк 60 років у межах таких територій: спеціальна економічна зона "Донецьк" знаходиться в південній частині міста Донецька; спеціальна економічна зона "Азов" знаходиться на півдні міста Маріуполя Донецької області. Спеціальний режим інвестиційної діяльності запроваджується на територіях пріоритетного розвитку на строк 30 років і діє у пріоритетних видах економічної діяльності, перелік яких визначає Кабінет Міністрів України. До територій пріоритетного розвитку належать у своїх адміністративно-територіальних межах міста Артемівськ, Вугледар, Горлівка, Дзержинськ, Димитров, Добропілля, Донецьк, Дружківка, Єнакієве, Жданівка, Зугрес, Іловайськ, Кіровське, Костянтинівка, Краматорськ, Красноармійськ, Красний Лиман, Макіївка, Маріуполь, Новогродівка, Селидове, Слов'янськ, Сніжне, Торез, Харцизьк, Шахтарськ, а також Амвросіївський, Волноваський, Костянтинівський, Мар'їнський, Слов'янський, Старобешівський та Шахтарський райони.

На строк до 1 січня 2020 року на території Львівської області в адміністративно-територіальних межах Яворівського району (за винятком територій військового полігону та військових частин) створено спеціальну

економічну зону "Яворів" (Закон України "Про СЕЗ "Яворів" від 15.02.98 N 402-XIV).

Відповідно до Закону України від 04.02.99 N 420-XIY "Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу "Курортполіс Трускавець" з метою стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності, спрямованої на збереження і ефективне використання природних лікувальних ресурсів курорту Трускавець, відповідну зону створено в адміністративно-територіальних межах міста Трускавець Львівської області на строк 20 років.

Законом України від 03.06.99 N 721 "Про спеціальну економічну зону "Славутич" з метою створення нових робочих місць для працевлаштування персоналу Чорнобильської АЕС, що вивільняється у зв'язку з достроковим виведенням її блоків з експлуатації створено СЕЗ "Славутич". З метою залучення інвестицій, створення сучасної транспортної і ринкової інфраструктури, а також подолання наслідків паводка у Закарпатській області у відповідності із Указом Президента України від 09.12.98 N 1339 "Про спеціальну економічну зону Закарпаття" на строк 30 років створено СЕЗ "Закарпаття".

З метою залучення інвестицій для створення робочих місць та працевлаштування працівників, які вивільняються у зв'язку із ліквідацією, перепрофілюванням гірничодобувних та інших підприємств у Волинській області Законом України від 05.04.2001 р. N2354 запроваджено строком на 30 років спеціальний режим інвестиційної діяльності щодо реалізації інвестиційних проектів у пріоритетних видах економічної діяльності. До території пріоритетного розвитку у Волинській області належать місто Нововолинськ та селище Жовтневе міста Нововолинська.

З метою створення умов для залучення інвестицій у пріоритетні види економічної діяльності, створення нових робочих місць, сприяння соціально-економічному розвитку Чернігівської області Указом Президента України від 27.06.1999 р. N729 запроваджено з 1 січня 2000 року строком на 30 років спеціальний режим інвестиційної діяльності. До територій пріоритетного розвитку належать у своїх адміністративно-територіальних межах Городнянський,

Корюківський, Новгород-Сіверський, Ріпкинський, Семенівський, Чернігівський, Щорський райони.

Законом України "Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку та спеціальну економічну зону "Порт Крим" в Автономній Республіці Крим" від 21.12.2000 р. N2189 визначено порядок запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку та порядок створення, функціонування і ліквідації спеціальної економічної зони "Порт Крим" в Автономній Республіці Крим. До територій пріоритетного розвитку належать: "Велика Ялта" (в адміністративно-територіальних межах міст Ялти та Алупки, селищ міського типу Гурзуф, Масандра, Лівадія, Гаспра, Корейз, Сімеїз, Форос, Краснокам'янка, Виноградне, Курпати, Ореанда, Нікіта, Восход, Відрадне, Советське, Берегове, Голуба Затока, Кацівелі, Паркове, Понизівка, Санаторне, селищ Данилівка, Лінійне, Партизанське, Високогірне, Гірне, Куйбишеве, Охотниче, Олива, села Оползневе); "Алушта" (в адміністративно-територіальних межах міста Алушти, селища міського типу Партеніт, селищ Розовий, Лаванда, Семидвір'я, Виноградний, Лазурне, Бондаренкове, Утьос, Чайка, сіл Ізобільне, Верхня Кутузовка, Нижня Кутузовка, Лучисте, Малий Маяк, Запрудне, Кипарисне, Лаврове, Нижнє Запрудне, Пушкіне, Малоріченське, Генеральське, Рибаче, Сонячногірське, Привітне, Зеленогір'я); "Судак" (в адміністративно-територіальних межах міста Судак, селища міського типу Новий Світ, селища Миндальне, сіл Веселе, Грушівка, Перевалівка, Холодівка, Дачне, Лісне, Міжріччя, Ворон, Морське, Громівка, Сонячна Долина, Багатівка, Прибережне); "Феодосія" (в адміністративно-територіальних межах міста Феодосія, селищ міського типу Коктебель, Орджонікідзе, Приморський, Щебетовка, Курортне, сіл Берегове, Степове, Нанікове, Насипне, Ближнє, Виноградне, Краснокам'янка, Піонерське, Підгірне, Сонячне, Южне); "Сиваш" (в адміністративно-територіальних межах міст Красноперекопська, Армянська та Красноперекопського району); "Керч" (в адміністративно-територіальних межах міста Керчі, за винятком територій, що віднесені до спеціальної економічної зони

"Порт Крим"); "Східний Крим" (в адміністративно-територіальних межах Ленінського району). Спеціальна економічна зона "Порт Крим" створюється на строк 30 років на території міста Керчі Автономної Республіки Крим.

Законом України "Про спеціальний режим інвестиційної діяльності у Закарпатській області" від 24.12.1998 р. N357 запроваджено на строк 15 років спеціальний режим інвестиційної діяльності у Закарпатській області щодо реалізації інвестиційних проектів у пріоритетних видах економічної діяльності.

Законом України "Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Луганській області" від 15.07.1999 р. N970 визначено порядок запровадження та функціонування спеціального режиму інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Луганській області. До територій пріоритетного розвитку належать у своїх адміністративно-територіальних межах міста Брянка, Краснодон, Свердловськ, Первомайськ, Стаханов, Красний Луч, а також Антрацитівський, Кременський та Краснодонський райони Луганської області.

Законом України "Про спеціальну (вільну) економічну зону "Порто-франко" на території Одеського морського торговельного порту" від 23.03.2000 р. N1607 визначено порядок створення, функціонування та ліквідації спеціальної (вільної) економічної зони "Порто-франко" на території Одеського морського торговельного порту.

З метою облаштування міжнародного транспортного коридору Гданськ - Одеса, залучення інвестицій, розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, транспортно-виробничої інфраструктури Указом Президента України від 22.06.1999 р. N702 утворена з 1 січня 2000 року на строк 20 років на території Волинської області спеціальна економічна зона "Інтерпорт Ковель".

Законом України від 13.07.2000 р. N1909 створена "Спеціальна економічна зона "Миколаїв" в місті Миколаєві на строк 30 років у межах земельних ділянок, наданих у користування суднобудівним підприємствам.

Законом України "Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Харкова" від 11.05.2000 р. N1714 визначено порядок

запровадження та функціонування спеціального режиму інвестиційної діяльності у пріоритетних видах економічної діяльності на території міста Харкова.

Законом України "Про спеціальну економічну зону "Рені" від 23.03.2000 р. №1605 створена спеціальна економічна зона "Рені", на строк 30 років, на території міста Рені Одеської області в межах земельної ділянки, наданої у користування Ренійському морському торговельному порту.

Указом Президента України "Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Шостки Сумської області" від 27.06.1999 р. №726 запроваджено на території міста Шостки з 1 січня 2000 року строком на 30 років спеціальний режим інвестиційної діяльності щодо реалізації інвестиційних проектів у пріоритетних видах економічної діяльності.

Законом України від 16.07.99 №991 "Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків "Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка", "Інститут електрозварювання імені Є.О.Патона", "Інститут монокристалів" визначені правові та економічні засади запровадження та функціонування спеціального режиму інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків у містах Києві та Харкові.

Законом України від 04.10.2001 № 2743 "Про внесення змін до Закону України "Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків "Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка", "Інститут електрозварювання імені Є.О.Патона", "Інститут монокристалів" доповнено "Вуглемаш" м. Донецьк" Постановою Кабінету Міністрів України від 17 грудня 1999 р. № 2311 затверджено Положення про порядок розгляду та затвердження пріоритетних напрямів діяльності технологічного парку, яким визначено процедуру розгляду та затвердження пріоритетних напрямів діяльності технологічного парку.

16.6. Тестові завдання

1. Міжнародні фінанси – це:

1) сукупність відносин пов'язаних із формуванням, розподілом та використанням грошових фондів;

2) відносини, пов'язані із акумуляцією грошових коштів у зовнішньоекономічних відносинах;

3) сукупність відносин, пов'язаних із розподілом фінансових ресурсів у процесі експорту та імпорту товарів, робіт, послуг;

4) сукупність відносин зі створенні грошових коштів для здійснення зовнішньоекономічної діяльності міжнародних фірм та організацій;

5) сукупність дій, що сприяють формуванню фінансових ресурсів підприємств.

2. До суб'єктів зовнішньоекономічних відносин відносять:

1) підприємства, що функціонують в Україні та здійснюють експорт товарів, робіт, послуг;

2) підприємства, що зареєстровані в Україні, але в статутному капіталі мають іноземні кошти і працюють виключно на експорт;

3) фізичні особи, що отримують послуги іноземних держав;

4) уряд держави, що отримує кредити в іноземних банках;

5) всі відповіді вірні.

3. Передумовами успішної фінансової політики є:

1) стабільний валютний курс;

2) низький темп інфляції;

3) сприятливий характер міжнародних економічних відносин;

4) всі відповіді вірні;

5) немає правильної відповіді.

4. Міжнародна фінансова політика за характером заходів і рекомендацій поділяється на:

1) податкову та кредитну;

2) поточну та термінову;

3) дисконтну та девізну;

4) довгострокову, поточну;

5) довгострокову, середньострокову, поточну.

5. Дисконтна політика – це:

- 1) сукупність дій, пов'язаних із регулюванням валютних курсів;
- 2) сукупність дій, спрямованих на регулювання грошової маси в обігу;
- 3) маневрування відсотковою ставкою комерційних банків;
- 4) сукупність дій з метою регулювання грошової маси в обігу за рахунок купівлі та продажу державних цінних паперів;
- 5) регулювання облікової ставки ЦБ з метою впливу на попит грошових ресурсів в державі.

6. Податкова політика у сфері міжнародних економічних відносин полягає у :

- 1) регулюванні грошової маси в обігу;
- 2) контролі за надходженням імпорту в країну;
- 3) стимулюванні чи дистимулюванні експорту;
- 4) регулюванні надходжень іноземних виробничих потужностей належної якості;
- 5) всі відповіді правильні.

7. Валютні інтервенції – це:

- 1) продаж іноземної валюти з метою збільшення курсу національної валюти;
- 2) продаж іноземної валюти з метою зменшення курсу національної валюти;
- 3) купівля іноземної валюти з метою збільшення курсу національної валюти;
- 4) регулювання грошової маси в обігу за допомогою облікової ставки;
- 5) знецінення курсу національної валюти.

8. Валютні обмеження – це:

- 1) зменшення можливості обміну валюти однієї країни на валюти інших країн;
- 2) регулювання експорту та імпорту через встановлення митних тарифів;
- 3) купівля стійких та продаж нестійких валют;
- 4) дії спрямовані на обмеження валютних операцій;

5) купівля та продаж іноземної валюти з метою регулювання валютного курсу.

9. Кредитна політика в галузі міжнародних фінансів включає:

1) сукупність принципів регулювання процесу прямого іноземного інвестування;

2) сукупність дій контролю за вкладенням іноземних ресурсів у країну;

3) сукупність дій спрямованих на регулювання процесу отримання міжнародних кредитів;

4) всі відповіді вірні;

5) немає правильної відповіді.

10. Основними чинниками розвитку міжнародних фінансів є:

1) активізація імпорتنих операцій;

2) активізація виробничого процесу вітчизняними підприємствами;

3) дефіцит бюджету;

4) всі відповіді вірні;

5) немає правильної відповіді.

11. У період золотого стандарту:

1) усі внутрішні та міжнародні розрахунки проводилися лише золотом;

2) золото вільно обмінювалося на будь-яку валюту;

3) тільки американські долари вільно обмінювалися на золото;

4) усі валюти мали золотий вміст, через який встановлювалися обмінні курси;

5) тільки золото виконувало функцію міжнародних грошей.

12. Співвідношення "\$35 за унцію золота" було встановлено внаслідок затвердження:

1) золотодевізного стандарту;

2) золотозливкового стандарту;

3) Бреттон-Вудської системи;

4) Ямайської системи;

5) Паризької валютної системи.

13. Єдина європейська валюта — євро — введена в безготівкові розрахунки:

- 1) 1 січня 1996 року;
- 2) 1 січня 1998 року;
- 3) 1 січня 1999 року;
- 4) 1 січня 2002 року;
- 5) 1 січня 2000 року.

14. Міжнародний валютний фонд був створений у період:

- 1) золотозливкового стандарту;
- 2) золотодевізного стандарту;
- 3) Бреттон-Вудської системи;
- 4) Ямайської системи;
- 5) Європейської валютної системи.

15. Ямайська валютна система формально затверджувала:

- 1) стандарт СДР;
- 2) \$35 за унцію золота;
- 3) стандарт ЕКЮ;
- 4) перехід європейських країн на євро;
- 5) резервною валютою євро

16. Зараз золото виконує функції:

- 1) міри цінності;
- 2) резерву в офіційних операціях;
- 3) резерву в приватних операціях;
- 4) засобу платежу в офіційних операціях;
- 5) засобу платежу в приватних операціях.

17. Золотий стандарт існував:

- 1) у XVII-XVIII ст.;
- 2) у кінці XIX та на початку XX ст.;
- 3) у період між Першою та Другою світовими війнами;
- 4) у 1945-1976 - х рр.;

5) з 1978 року до сьогодні.

18. Бреттон-Вудська система існувала:

1) у XVII-XVIII ст.;

2) кінець XIX - початок XX ст.;

3) у період між Першою та Другою світовими війнами;

4) у 1945-1976 – х рр.;

5) з 1978 року до сьогодні.

19. Ямайська валютна система існувала:

1) у XVII-XVIII ст.;

2) кінці XIX - початок XX ст.;

3) у період між Першою та Другою світовими війнами;

4) у 1945-1976 – х рр.;

5) з 1978 року до сьогодні.

11. Стандарт СДР був затверджений у рамках:

1) золотодевізного стандарту;

2) золотозливкового стандарту;

3) Бреттон-Вудської системи;

4) Ямайської системи;

5) Вашингтонської угоди.

12. В економічній літературі розрізняють валютні системи:

1) світову, регіональну;

2) національну та світову;

3) внутрішню та зовнішню;

4) національну, світову, міжнародну;

5) міжнаціональну, регіональну.

13. Функціями будь-якої валютної системи є:

1) активізація зовнішньої діяльності;

2) сприяння розвитку товарообмінних операцій;

3) паритет національної та світової валют;

4) створення сприятливих умов для міжнародного поділу праці;

5) міждержавне регулювання валютних обмежень.

14. Валюта в залежності від емітента поділяється на:

- 1) слабку та сильну;
- 2) резервну та звичайну;
- 3) внутрішню, зовнішню та змішану;
- 4) національну, іноземну та регіональну;
- 5) немає правильної відповіді.

15. В залежності від принципу побудови валюта поділяється на:

- 1) конвертовану, неконвертовану;
- 2) сильну, слабку;
- 3) звичайну, кошикового типу;
- 4) національну, іноземну;
- 5) валюту платежу, валюту клірингу, валюту векселя.

16. Внутрішня конвертованість – це:

- 1) право резидентів проводити операції як резидентами, так і з нерезидентами в країні та за її межами із національною валютою;
- 2) відсутність будь-яких обмежень щодо поточних та капітальних операцій з національною валютою як всередині країни, так і за її межами;
- 3) здатність резидентів здійснювати операції з національною валютою в середині країни;
- 4) відсутність обмежень на платежі та трансферти з поточними міжнародними операціями;
- 5) відсутність обмежень по операціях, пов'язаних із капіталовкладенням в національній валюті.

17. Які із факторів впливають на валютний курс:

- 1) темп інфляції;
- 2) продуктивність праці в країні;
- 3) роль і місце країни у світовій торгівлі;
- 4) всі відповіді вірні;
- 5) немає правильної відповіді.

18. Плаваючий валютний курс – це:

- 1) офіційно встановлене співвідношення між національними валютами;
- 2) курс, встановлений під впливом ринкових механізмів;
- 3) номінальний ефективний валютний курс, скорегований на зміну рівня цін або інших показників;
- 4) валютний курс, що вільно коливається під впливом попиту та пропозиції;
- 5) валютний курс, скорегований на рівень цін в країні.

19. Реальний ефективний валютний курс – це:

- 1) валютний курс розрахований як співвідношення між національною валютою і валютами інших країн, зважених відповідно до питомої ваги цих країн у валютних операціях даної країни;
- 2) різновид валютного курсу, що коливається та вимагає використання ринкового механізму валютного регулювання;
- 3) номінальний валютний курс, скорегований на зміну рівня цін чи інших витрат виробництва, що показує динаміку реального валютного курсу даної країни до валют країн основних торгівельних партнерів;
- 4) номінальний валютний курс, скоригований на відносний рівень цін у своїй країні і в тій країні, до валюти якої котирується національна валюта;
- 5) офіційно встановлене співвідношення між національними валютами, засноване на визначених у законодавчому порядку валютних паритетах.

20. Міжнародна валютна ліквідність визначається як співвідношення:

- 1) іноземної валюти, що перебуває у руках резидентів, до суми боргу даної країни світовому співтовариству;
- 2) золотовалютних резервів центральних банків до суми експорту товарів, робіт та послуг;
- 3) золотовалютних резервів центрального банку до загальної суми річного імпорту товарів та послуг;
- 4) боргу даної країни за імпортними операціями до суми коштів, що надійшли за експортними операціями;
- 5) відношення зовнішнього боргу до золотовалютних резервів країни.

21. Що є об'єктивними умовами для здобуття статусу резервної валюти:

- 1) високий рівень розвитку ринку капіталів у країні-емітенті;
- 2) незначна частка заборгованості країни у світовій спільноті;
- 3) входження країни до СОТ;
- 4) велика частка країни у світовому виробництві;
- 5) стабільність валютного законодавства.

22. Резервна валюта – це:

- 1) валюта, що накопичується центральними банками;
- 2) національна валюта провідних країн світу;
- 3) валюта, що утворює резерв коштів для покриття майбутніх витрат та здійснення міжнародних розрахунків;
- 4) всі відповіді вірні;
- 5) немає правильної відповіді.

23. Світовий фінансовий ринок – це:

- 1) простір, де відбувається купівля і продаж фінансових зобов'язань;
- 2) система відносин попиту і пропозицію фінансових ресурсів;
- 3) простір, де грошові ресурси рухаються на принципах поверненості, терміновості, платності і гарантованості;
- 4) система відносин попиту і пропозиції щодо фінансового капіталу, що обертається в міжнародній сфері в якості покупних і платіжних засобів;
- 5) система відносин щодо обслуговування міжнародного платіжного обігу.

24. Основна відмінність кредитного та ринку цінних паперів полягає у:

- 1) різниці термінів поверненості;
- 2) отриманні доходів;
- 3) формах вкладення капіталу;
- 4) всі відповіді вірні;
- 5) немає правильної відповіді.

25. За характером участі в операціях на фінансовому ринку суб'єктів поділяють на:

- 1) хеджерів та спекулянтів;

- 2) трейдерів та арбітражерів;
- 3) прямих та непрямих;
- 4) внутрішніх та зовнішніх;
- 5) хедерів та трейдерів.

26. Хеджери – це:

- 1) учасники міжнародного фінансового ринку, які не є біржовими членами і звертаються до послуг неопосередкованих учасників;
- 2) суб'єкти, що укладають угоди з метою заробити на сприятливому валютному курсі;
- 3) особи, що здійснюють страхування валютних ризиків за допомогою інструментів ринку деривативів;
- 4) особи, що купують контракти за нижчою ціною, щоб пізніше продати за вищою;
- 5) особи, що здійснюють свою діяльність на фінансовому ринку, купуючи контракти на одному із регіональних ринків та продаючи їх на інших регіональних фінансових ринках.

27. Трейдери – це особи, що:

- 1) купують контракти на одних регіональних ринках і продають на інших;
- 2) купують і продають контракти у різних часових межах;
- 3) страхують валютні ризики за допомогою ф'ючерсних та форвардних контрактів;
- 4) купують контракти, коли очікується підвищення їх ціни з метою наступного перепродажу;
- 5) діють на фінансовому ринку прямо неопосередковано.

28. Суб'єктів світового фінансового ринку за типами емітентів поділяють на:

- 1) міжнародні агентства, національні уряди;
- 2) муніципалітети, корпорації, банки;
- 3) регіональні уряди, міжнаціональні агентства;
- 4) всі відповіді вірні;

5) немає правильної відповіді.

29. Джерелами фінансових ресурсів світу є:

- 1) доходи фізичних осіб;
- 2) доходи компаній;
- 3) золотовалютні резерви приватних осіб, компаній, урядів;
- 4) кошти, сформовані під час здійснення зовнішньоекономічних операцій;
- 5) всі відповіді вірні.

30. За видами економічної діяльності валютні фінансові потоки поділяють на:

- 1) приватні, офіційні;
- 2) капітальні, спекулятивні, балансуючі;
- 3) розрахунки за товари, розрахунки за послуги,
- 4) короткострокові, середньострокові, довгострокові;
- 5) зовнішньоторговельні та капітальні.

31. Приватні джерела валютно-фінансових потоків включають:

- 1) кошти Світового банку;
- 2) кошти урядів іноземних держав;
- 3) чистий прибуток польської корпорації;
- 4) кошти Світового банку реконструкції та розвитку;
- 5) ресурси СОТ.

32. До капітальних валютно-фінансових потоків відносять:

- 1) купівлю та продаж валютних цінностей, з метою отримання прибутку;
- 2) рух коштів у процесі експортно-імпортних операцій;
- 3) надходження коштів з метою покриття дефіциту бюджету;
- 4) вкладення капіталу з метою розширеного відтворення промислових підприємств у приймаючій країні;
- 5) надходження за послуги надані резидентами.

33. До спекулятивних валютно-фінансових потоків відносять:

- 1) продаж євро резидентами Польщі на валютних ринках Німеччини;
- 2) надходження прямих іноземних інвестицій в Україну;

- 3) надходження кредитів від МВФ;
- 4) надходження за експорт промислової продукції;
- 5) надходження капіталу у формі портфельних інвестицій

34. Світовий валютний ринок – це:

- 1) система стійких економічних відносин, що пов'язанні із купівлею продажем цінних паперів;
- 2) система стійких економічних відносин, що пов'язанні із купівлею продажем іноземних та платіжних документів в іноземній валюті;
- 3) ринок, що поєднує операції з капіталом, що надходить в країну на умовах платності, поверненості, терміновості та гарантійності;
- 4) система відносин, пов'язаних із експортно-імпортними операціями;
- 5) всі відповіді вірні.

35. Функція світового валютного ринку, що полягає у диверсифікації валютних резервів банків має на меті забезпечити:

- 1) доходи учасникам валютного ринку;
- 2) зменшення валютних ризиків учасників валютного ринку за рахунок похідних фінансових інструментів;
- 3) надходження вільних грошових коштів у ті країни, що відчують їх нестачу;
- 4) прискорити розрахунки у зовнішньоекономічній діяльності;
- 5) зменшити валютний ризик за рахунок купівлі стійких та продажу нестійких валют.

36. За суб'єктами, що здійснюють операції, валютні ринки поділяються на:

- 1) вільні та обмеженні;
- 2) глобальні, регіональні та внутрішні;
- 3) спот ринок, форвардний ринок та ринок своп;
- 4) біржовий, клієнтський та міжбанківський;
- 5) ті, що обслуговують міжнародну торгівлю, та ті, що обслуговують ринки капіталу.

37. За об'ємом і характером валютних операцій валютні ринки поділяються на:

- 1) ринки, що обслуговують експортно-імпортні операції, та ринки, що обслуговують процеси міжнародного інвестування;
- 2) вільні та обмежені;
- 3) світові, міжнародні та національні;
- 4) своп, спот та форвардний;
- 5) міжбанківський, клієнтський та біржовий.

38. Маркет-мейкери – це:

- 1) суб'єкти валютного ринку, що працюють виключно з метою отримання прибутку на валютних курсах;
- 2) дрібні банки, що виконують свою діяльність на валютному ринку з метою забезпечення суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності кредитними ресурсами;
- 3) банківські інститути, що виконують операції з великим об'ємом валютних коштів і впливають на встановлення поточних курсів іноземних валют;
- 4) приватні особи, що здійснюють неторгові операції;
- 5) компанії, що виключно здійснюють вкладення фінансових ресурсів у закордонні фірми.

39. До інструментів валютного ринку відносять:

- 1) форварди;
- 2) факторинг;
- 3) лізинг;
- 4) опціонни;
- 5) немає правильної відповіді.

40. До конверсійних валютних операцій відносять:

- 1) нарахування процентів по залишках на рахунках;
- 2) купівлю та продаж іноземної валюти;
- 3) інкасо іноземної валюти та платіжних документів;
- 4) угоди типу "swop";

5) відкриття банком рахунків для проведення міжнародних розрахунків з іноземними банками.

41. До неторгових валютних операцій відносять:

- 1) кредитні операції;
- 2) лізингові операції;
- 3) випуск та обслуговування пластикових карток;
- 4) валютний арбітраж;
- 5) надання овердрафтів.

42. До операцій із залученням та розміщенням валютних коштів відносять:

- 1) угоди "spot";
- 2) встановлення прямих кореспондентських відносин між банками;
- 3) відкриття валютних рахунків;
- 4) купівлю дорожніх чеків;
- 5) лізингові операції.

43. Спот ринок – це:

- 1) ринок, на якому здійснюється купівля та продаж валюти;
- 2) ринок, на якому поставки валюти здійснюються протягом двох робочих днів;
- 3) ринок, що поєднує операції з купівлі валюти на умовах негайної поставки та її продажу на термін;
- 4) ринок, що поєднує операції з продажу валюти протягом двох робочих днів та її купівлі на термін;
- 5) ринок, на якому відбувається купівля-продаж термінових контрактів.

44. Найліквіднішим є ринок:

- 1) спот;
- 2) своп;
- 3) форвард;
- 4) опціонів;
- 5) ф'ючерсів.

45. Основними ознаками ринку спот є:

- 1) здійснення операцій протягом 3-ох робочих днів;
- 2) велика кількість учасників;
- 3) можливість швидко купувати та продавати валюту;
- 4) всі відповіді вірні;
- 5) немає правильної відповіді.

46. Валютний арбітраж – це:

- 1) операції, пов'язані із страхуванням валютних ризиків;
- 2) операції, пов'язанні із купівлею та продажем валюти з метою отримання прибутку в різниці курсів;
- 3) операції, що проводяться виключно на біржах;
- 4) операції, пов'язані із наданням валютних кредитів в одній валюті та повернення в іншій;
- 5) операції, що мають на меті забезпечити суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності валютними цінностями для здійснення міжнародних розрахунків.

47. Складний арбітраж полягає:

- 1) у здійсненні операцій на валютних ринках багатьох країн;
- 2) у купівлі іноземної валюти у момент зниження її курсу та продажу у момент росту;
- 3) у купівлі однієї валюти за іншу та її продаж за третю валюту;
- 4) в отриманні прибутку на різниці валютних курсів у часі;
- 5) купівлі (продажу) іноземної валюти за національну.

48. Довга позиція відкривається:

- 1) з метою отримання прибутку, в умовах росту курсу валют у майбутньому;
- 2) з метою отримання прибутку, в умовах зниження курсу валюти в майбутньому;
- 3) з метою страхування валютного ризику;
- 4) з метою продажу валютних цінностей на термін;
- 5) з метою купівлі валюти на другий робочий день за курсом зафіксованих у день укладення угоди.

49. Форвардні валютні курси розраховуються на основі:

- 1) курсу національної валюти до резервних валют;
- 2) рівня інфляції в країні, що є емітентом валюти, щодо якої здійснюється розрахунок;
- 3) процентних ставок за кредитами та депозитами в країні;
- 4) курсу спот;
- 5) рівня облікової ставки ЦБ.

50. Посередниками при укладенні ф'ючерсних контрактів є:

- 1) арбітражери;
- 2) спекулянти;
- 3) хеджери;
- 4) брокери;
- 5) дилери.

51. При форвардних контрактах комісійні:

- 1) сплачуються;
- 2) не сплачуються;
- 3) сплачуються лише при великих сумах контракту;
- 4) залежить від умов укладення контракту;
- 5) немає правильної відповіді.

52. Гарантійний внесок – це:

- 1) ціна, що сплачується при купівлі опціону;
- 2) різниця між доходами та витратами при укладенні ф'ючерсних контрактів;
- 3) початковий внесок при укладенні форвардних угод;
- 4) сума, що вноситься на рахунок покупця чи продавця ф'ючерсних контрактів;
- 5) сума коштів, що сплачується біржовим брокерам при укладанні ф'ючерсних контрактів.

53. Ф'ючерсні контракти:

- 1) реалізуються на міжбанківському ринку;
- 2) укладаються на суму базового активу за домовленістю сторін;

- 3) мають чітко встановлені терміни розрахунку;
- 4) укладаються без посередників;
- 5) не передбачають сплати комісійних при їх укладанні.

54 В умовах росту цін біржові учасники, що зайняли довгу позицію, отримують:

- 1) збитки;
- 2) прибутки;
- 3) прибутки в залежності від суми контракту;
- 4) збитки в залежності від суми контракту;
- 5) різницю між сумою прибутку та комісійними витратами.

55. Опціон пут передбачає:

- 1) право покупця продати визначену у контракті суму базових активів;
- 2) право продавця продати визначену у контракті суму базового активу;
- 3) право покупця купити визначену у контракті суму базових активів;
- 4) право продавця купити визначену у контракті суму базового активу;
- 5) зобов'язання покупця продати визначену у контракті суму базового активу.

56. Опціон колл передбачає:

- 1) право покупця продати визначену у контракті суму базових активів;
- 2) право продавця продати визначену у контракті суму базового активу;
- 3) право покупця купити визначену у контракті суму базових активів;
- 4) право продавця купити визначену у контракті суму базового активу;
- 5) зобов'язання покупця продати визначену у контракті суму базового активу.

57. Операції своп – це:

- 1) угоди, що укладаються на біржовому ринку;
- 2) угоди, що поєднують дві протилежні конверсійні операції;
- 3) операції, пов'язані із купівлею валюти за курсом зафіксованим на момент укладення угоди та її поставки на термін;

4) операції, пов'язані із продажем валютних цінностей за курсом спот, через певний проміжок часу у майбутньому;

5) операції, що пов'язані із стахуванням ризику при інвестуванні у зарубіжні фірми.

58. Короткі свопи – це свопи, термін виконання яких складає:

- 1) не більше двох місяців;
- 2) не більше трьох місяців;
- 3) не більше одного року;
- 4) не більше одного місяця;
- 5) не більше двох років.

59. Репорт – це:

1) купівля валюти сьогодні і продаж її на термін;

2) продаж валюти сьогодні і купівля її на термін;

3) операції, пов'язанні зі сплатою процентів за позиками у різних валютах у визначенні дати протягом терміну дії угоди;

4) термінові операції, що можуть бути реалізовані в будь-який момент до закінчення терміну контракту;

5) термінові операції, що можуть бути реалізовані лише у встановлений термін у майбутньому.

60. Операції своп використовуються для:

1) отримання доходів;

2) страхування кредитних ризиків;

3) страхування ризиків експортно-імпортних операцій;

4) купівлі валюти за нижчою ціною сьогодні та її продажу за вищою у майбутньому;

5) продажу нестійких та купівлі стійких валют.

61. Німецька компанія через місяць отримає UAH1 млн. Вона хоче прохеджувати свій ризик на ринку короткострокового капіталу. Місячна ставка за кредитами у гривнях — 10 %, за депозитами — 8 %. Що їй потрібно зробити:

- 1) покласти UAH925 925 на депозит на 1 місяць;
- 2) взяти UAH925 925 у кредит на 1 місяць;
- 3) покласти UAH909 091 на депозит на 1 місяць;
- 4) взяти UAH909 091 у кредит на 1 місяць;
- 5) покласти UAH80 000 на депозит на 1 місяць. Е. Взяти UAH80 000 у кредит на 1 місяць.

62. Визначити крос-курси купівлі та продажу валют CHF/UAH, якщо USD/UAH = 5,2800-5,4900 та USD/CHF = 1,9635-1,9955:

- 1) 10,3673-10,9553;
- 2) 2,6460-2,7960;
- 3) 2,6891-2,7512;
- 4) 3,3165-3,4945;
- 5) 2,6493-2,7816.

63. Інвестиції за джерелами надходження поділяються на:

- 1) прямі і портфельні;
- 2) підприємницькі і позичкові;
- 3) кредитні та інвестиційні;
- 4) коротко-, та довгострокові;
- 5.) офіційні та приватні.

64. Іноземні облігації – це:

- 1) облігації, випущені національними суб'єктами і номіновані в національній валюті;
- 2) облігації, випущені національними суб'єктами, але номіновані в іноземній валюті;
- 3) облігації, що випускаються іноземними позичальниками, проте номіновані в національній валюті;
- 4) облігації, що обертаються на декількох іноземних ринках;
- 5) немає правильної відповіді.

65. Облігація з глибоким дисконтом – це облігація, що:

- 1) випускається з фіксованою процентною ставкою без права довгострокового погашення;
- 2) не вимагає оплати відсотків за боргом, проте випускається з дисконтом до номіналу;
- 3) випускається з купоном, який може бути змінений у будь-який момент часу;
- 4) може бути конвертована в акції;
- 5) випускається з купоном, проте на вторинному ринку продається з дисконтом.

66. До членів біржі відносять:

- 1) хеджерів;
- 2) трейдерів;
- 3) спекулянтів;
- 4) дилерів;
- 5) комісіонерів.

67. За принципом організації біржі поділяються на:

- 1) приватні та державні;
- 2) державні та колективні;
- 3) відкриті акціонерні та закриті акціонерні;
- 4) публічні та приватні;
- 5) змішані, приватні та державні.

68. Відкрита біржа – це:

- 1) біржі, де з покупцями та продавцями участь в торгах беруть брокери та дилери;
- 2) біржа, де покупців та продавців не зобов'язують користуватись послугами посередників;
- 3) біржа, де участь можуть брати покупці, продавці, брокери, дилери та інші учасники;
- 4) біржа, де власниками є велика кількість осіб, що можуть продавати свою частку власності на вторинному ринку;

5) біржа, де учасниками біржової торгівлі виступають лише брокери та дилери.

69. Основними елементами біржової торгівлі є:

- 1) способи проникнення до біржових торгів;
- 2) види угод, що укладаються на біржі;
- 3) встановлення цін;
- 4) формування складу посередників;
- 5) механізм реалізації біржової торгівлі.

70. Під час біржової торгівлі розрізняють такі форми замовлень:

- 1) "державне";
- 2) "гарантоване";
- 3) "ринкове";
- 4) "приватне";
- 5) "помірне".

71. Буферне замовлення – це:

- 1) виконання замовлення, коли буде задоволено попит на певну кількість цінних паперів;
- 2) виконання замовлення, коли ціна буде рівна ринковій;
- 3) виконання замовлення, коли ціна буде задовольняти потреби контрагента;
- 4) виконання замовлення тоді, коли і ціна, і кількість базового активу будуть відповідати потребам контрагента;
- 5) виконання замовлення, коли ціни будуть зменшуватись чи збільшуватись відносно тих, що задовольняють контрагента.

72. Фіксингове котирування – це:

- 1) встановлення цін на фондовій біржі, в залежності від попиту та пропозиції;
- 2) встановлення ціни базових активів, відносно тих активів, що займають найбільшу частку в обороті біржі;
- 3) встановлення курсу ЦП більше одного разу в день відносно попиту та пропозиції;

4) встановлення курсу ЦП відносно цін аналогічних ЦП, що обертаються поза біржою;

5) немає правильної відповіді.

73. Міжнародні облігації включають:

- 1) іноземні облігації;
- 2) внутрішні облігації;
- 3) єврооблігації;
- 4) привілейовані облігації;
- 5) глобальні облігації.

74. Бульдожі облігації — це:

- 1) єврооблігації;
- 2) іноземні облігації, деноміновані в англійських фунтах;
- 3) іноземні облігації, деноміновані в євро;
- 4) іноземні облігації, деноміновані в японських ієнах;
- 5) іноземні облігації, деноміновані у швейцарських франках.

75. Самурайські облігації — це:

- 1) єврооблігації;
- 2) іноземні облігації, деноміновані в англійських фунтах;
- 3) іноземні облігації, деноміновані в євро;
- 4) іноземні облігації, деноміновані в японських ієнах;
- 5) не має правильної відповіді.

76. Янкі-бони - це:

- 1) єврооблігації;
 - 2) іноземні облігації, деноміновані в англійських фунтах;
 - 3) іноземні облігації, деноміновані в євро;
 - 4) іноземні облігації, деноміновані в канадських доларах;
 - 5) іноземні облігації, деноміновані в американських доларах;
 - 6) іноземні облігації, деноміновані у швейцарських франках.
- 1) кредит, що надається кількома банками у великому розмірі;

- 2) кредит, що надається експортерами своїм покупцям у товарній формі з умовою майбутнього покриття у грошовій формі;
- 3) кредит, що надається для будівництва окремих об'єктів;
- 4) кредит, що не має цільового спрямування;
- 5) кредит, що надається банком, у формі забезпечення оплати переказного векселя.

77. Комерційні кредити у міжнародній діяльності включають:

- 1) вексельний кредит;
- 2) акцептний кредит;
- 3) бланковий кредит;
- 4) фінансовий кредит;
- 5) ексортний кредит.

78. Основна відмінність факторингу від форфейтингу полягає у:

- 1) сумі боргу, що викупується в експортерів;
- 2) забезпеченні боргу;
- 3) наявності ризиків як для експортера, так і компанії, що викупляє борг;
- 4) всі відповіді вірні;
- 5) немає правильної відповіді.

79. Міжнародний лізинг поділяється на:

- 1) імпортний та експортний;
- 2) товарний та валютний;
- 3) експортний, транзитний та імпортний;
- 4) імпортний та транзитний;
- 5) немає правильної відповіді.

80. До переваг лізингу для лізингоодержувача відносять:

- 1) існування амортизаційних та податкових пільг;
- 2) включення лізингових платежів у собівартість;
- 3) зменшується ризик несплати;
- 4) зменшується валютний ризик;
- 5) існування гарантійних угод щодо обслуговування об'єкта лізингу.

81. Основна перевага лізингу відносно валютного кредиту полягає у:

- 1) вартості;
- 2) обсязі угоди;
- 3) терміні сплати боргу;
- 4) віднесенні витрат по обслуговуванні боргу на собівартість;
- 5) немає правильної відповіді.

82. Опціон:

- 1) зобов'язує свого власника продати або купити валюту в майбутньому;
- 2) надає право своєму власнику купити або продати валюту в майбутньому;
- 3) надає право своєму власнику купити або продати валюту у даний момент часу;
- 4) зобов'язує свого власника купити валюту в майбутньому;
- 5) надає своєму власнику гарантію майбутньої поставки фінансового активу.

83. Ф'ючерс:

- 1) зобов'язує свого власника продати або купити валюту в майбутньому;
- 2) надає право своєму власнику купити або продати валюту в майбутньому;
- 3) надає право своєму власнику купити або продати валюту;
- 4) зобов'язує свого власника купити валюту в майбутньому;
- 5) надає своєму власнику гарантію майбутньої поставки фінансового активу.

84. Ф'ючерс - це:

- 1) стандартизований форвард;
- 2) стандартизований опціон;
- 3) стандартизований своп;
- 4) стандартизована облігація;
- 5) конвертована акція.

85. Опціон, який може бути реалізований у будь-який день до дня закінчення дії контракту, називають:

- 1) кол-опціоном;
- 2) пут-опціоном;
- 3) європейським опціоном.

4) американським опціоном.

5) лондонським опціоном.

86. Опціон, який може бути реалізований тільки в день закінчення дії контракту, називають:

1) кол-опціоном;

2) пут-опціоном;

3) європейським опціоном;

4) американським опціоном;

5) лондонським опціоном

87. Для визначення форвардного курсу своп-ставки необхідно:

1) додати до поточного курсу;

2) відняти від поточного курсу;

3) помножити на поточний курс;

4) поділити на поточний курс;

5) додати або відняти від поточного курсу.

88. Скільки відсотків укладених ф'ючерських контрактів "доживають" до дати валютування:

1) 95%;

2) 85 %;

3) 25 %;

4) 50 %;

5) 75 %;

89. Якщо клієнт на ф'ючерській біржі займає строкову позицію, що утворилася за гри на підвищення, і курс даної валюти підвищується, то він:

1) виграє;

2) програє;

3) нічого не втрачає, але й не виграє;

4) виграє, за умови, що ріст курсу склав не менше 10%;

5) виграє, коли укладає офсетну угоду.

90. Біржа вимагає від клієнтів сплачувати нормативну маржу для того, щоб:

- 1) контролювати кількість проданих ф'ючерсів;
- 2) мати великі прибутки;
- 3) акумулювати валютні кошти;
- 4) запобігти ризику несплати клієнтом за його зобов'язаннями;
- 5) немає правильної відповіді.

91. Транснаціональний банківський капітал виражає відносини між:

- 1) підприємствами та державою;
- 2) національними банками та іноземними підприємствами;
- 3) транснаціональними банками та державами;
- 4) всі відповіді вірні;
- 5) немає правильної відповіді.

92. Принципом діяльності ТНБ, що характеризує наявність нових методів управління, контролю, планування та прогнозування, є:

- 1) якісне виконання своїх функцій;
- 2) матеріальне стимулювання якості роботи;
- 3) науковий менеджмент;
- 4) соціальна відповідальність за свої справи;
- 5) чітко виражена організаційна структура.

93. Згідно Базульської угоди з капіталу, передбачається, що власний капітал банків повинен складати не менше:

- 1) 50%;
- 2) 20%;
- 3) 5%;
- 4) 8%;
- 5) 21%.

94. Закордонне представництво банку – це:

- 1) територіально відокремлений структурний підрозділ;
- 2) об'єднання банків двох країн;

- 3) банки, що працюють за кордоном і здійснюють кредитування торгівлі;
- 4) форма міжнародного банківського менеджменту;
- 5) всі відповіді вірні.

95. Ностро-рахунок – це:

- 1) рахунок, відкритий іноземним банком в національному банку;
- 2) рахунок, відкритий національним банком в іноземному банку;
- 3) рахунок, відкритий в національному банку іноземним підприємством;
- 4) рахунок, відкритий в іноземному банку вітчизняним підприємством;
- 5) немає првилльної відповіді.

96. Банківський консорціум створюється:

- 1) об'єднанням ресурсів банку та підприємства з метою забезпечення діяльності останнього;
- 2) об'єднанням ресурсів банків різних країн для створення одного банку;
- 3) об'єднанням ресурсів національного та іноземного банків з метою спільного кредитування діяльності вітчизняних підприємств;
- 4) об'єднанням ресурсів вітчизняного та іноземного банків з метою здійснення спільної інвестиційної діяльності;
- 5) об'єднанням ресурсів вітчизняного та іноземного банків з метою ведення спільної бази даних позичальників;

97. Ностро-рахунок відкривається з метою:

- 1) отримання іноземних кредитів;
- 2) виконання платежів клієнтами банку;
- 3) проведення форексних операцій;
- 4) всі відповіді вірні;
- 5) немає правильної відповіді.

98. Акредитив, при якому банк лише авізує бенефіціару відкриття акредитиву, називається:

- 1) револьверний;
- 2) безвідзивний;
- 3) безвідзивний непідтверджений;

- 4) безвідзивний підтверджений;
- 5) відзивний.

99. Акредитиви, при відкритті яких банк-емітент надає в розпорядження банку експортера валютні кошти у сумі акредитиву на термін дії зобов'язань, називається:

- 1) акредитивом з оплатою проти документів;
- 2) покритим;
- 3) переказним;
- 4) револьверним;
- 5) безвідзивним підтвердженим.

100. Основною перевагою інкасо для експортера є:

- 1) надійність розрахунків і гарантія своєчасної оплати товарів;
 - 2) швидкість отримання платежу;
 - 3) існує зобов'язання банку оплатити;
 - 4) зберігається право розпорядження товарами до оплати імпортером;
 - 5) відсутність ризику з відмовою від платежу.
- обігу.

16.7. Практичні задачі

1. Банк у Харкові встановив таке котирування долара США до гривні: купівля – 5,95, продаж 6,02. Визначити, скільки гривень буде отримано при обміні 100 дол. США та скільки доларів при обміні 1000 грн.

2. Банк у Києві встановив таке котирування японської єни: купівля 4,31 грн за 100 єн, продаж – 4,38 грн за 100 єн. Скільки гривень буде отримано при обміні 10000 єн. Скільки єн буде отримано при обміні 1000 гривень.

3. Курс долара до фунта стерлінгів у лондонському банку становить : купівля – 1,6310, продаж – 1,6280. Скільки фунтів стерлінгів можна отримати при обміні 100 дол. США. Скільки доларів одержимо при обміні 1000 фунтів стерлінгів.

4. На основі наведених нижче даних визначити крос-курс між валютами угорський форинт/гривня. Відомі наступні дані:

	Купівля	Продаж
Долар США/угорський форинт	180	190
Долар США/гривня	5,95	6,02

5. Визначити крос-курс фунта стерлінгів до гривні, коли відомі наступні дані:

	Купівля	Продаж
Фунт стерлінгів/долар США	1,6280	1,6310
Долар США/гривня	5,95	6,02

6. Банк у Лондоні встановив наступний курс долара США: продаж - 2,2510 дол. США за фунт стерлінгів, покупка – 2,2520 долю США за фунт стерлінгів. Скільки фунтів стерлінгів можна отримати за 1000 дол. США. Скільки доларів можна купити за 1000 фунтів стерлінгів.

7. Необхідно обміняти американські долари на українські гривні. Припустимо, що обмінний банківський курс долара – 5,4 грн за долар. Але можна обміняти долари на гривні через іншу валюту, наприклад, євро. Курс долара в євро – 0,9658 євро за 1 дол, а євро обмінюється на 5,88 грн. Визначити крос-курс долара до гривні. Скільки доходу отримає арбітражер, купуючи за обмінним курсом банку долари за 5,4 грн і негайно продаючи їх за крос-курсом. Який результат отримав би арбітражер, купуючи за крос-курсом і продаючи за обмінним, якби обмінний курс перевищував крос-курс.

8. Український інвестор хоче продати банку отримані від іноземних інвестицій долари США через 5 місяців в обмін на гривні. Курс долара до гривні на валютному ринку становить 5,95-6,07. Ставки на грошовому ринку складають: гривня- 25-35%; долар – 10-18%. Визначити форвардний курс долара до гривні та оцінити ефективність здійснення форвардної операції.

9. Український інвестор хоче купити 300 тис.доларів США в обмін на гривні. Курс долара до гривні на міжбанківському ринку складає 5,8-6,0. Ставки на грошовому ринку складають: гривня- 25-35%; долар – 10-18%. Визначити форвардний курс долара до гривні, форвардну маржу та прибутковість форвардної операції.

10. Інвестор займає строкову позицію гри на підвищення 2 січня за двома безневими ф'ючерсними контрактами на японські єни (стандартна партія 12500000 єн) за ціною 0,0110 долара за одну єну. Гарантійний внесок 6000

доларів. Додаткове забезпечення 5600 доларів. Скільки грошей залишиться на рахунку інвестора 5 січня вранці, якщо останній єновий контракт відбувся 2 січня за ціною 0,0115 долара за одну єну; 3 січня за ціною 0,0135 долара за єну; 4 січня за ціною 0,009 долара за єну.

11. Необхідно знайти справжню вартість опціонів: американського на купівлю, американського на продаж, європейського на купівлю і європейського на продаж. Поточний курс доллар/єна — 1,3500; шестимісячний форвардний курс доллар/єна — 1,50; ціна виконання шестимісячного опціону доллар/єна — 1,40.

12 Українське підприємство „Хемосвіт” 1.01.2008 року реалізувало продукцію на суму 60000 гривень. На 01.01.2008 року курс долара до гривні на валютному ринку складав 6,05 гривень за один долар. Після відвантаження продукції було повідомлено, що іноземний покупець розрахується з вітчизняним продавцем через 5 місяців. З метою уникнення валютних ризиків український виробник вирішив купити опціон на 50% суми контракту та на решту укласти форвардну угоду. Премія за опціон складає 0,02 гривні за 1 дола. Ціна виконання опціону 5,95. Форвардний курс складає 6,00 грн за долар. Визначити прибутки чи збитки українського виробника на момент реалізації опціонної та форвардної угод, якщо через 5 місяців валютний курс долара до гривні складатиме 5,99 грн за один долар.

13. Іноземна фірма, що здійснює продаж будівельних матеріалів, реалізувала російській будівельній організації матеріали на суму 100000 \$ США з відстрочкою платежу на три місяці. Російська компанія вирішила скористатись опціонним контрактом. Визначити тип опціону, що використовується, розмір ціни опціону, якщо премія складає 15% від суми опціону. Визначити прибутки чи збитки російської компанії, якщо ціна виконання 10,6 рубля за 1 дола США, а на момент реалізації опціону відбулась девальвація рубля в розмірі 10 % від курсу, що існував на момент укладення угоди.

14. Визначити, яка з перелічених операцій є вигіднішою за умови, якщо інвестор хоче продати 1000 доларів на термін, ринкова ціна долара складає 5,95-

6,0 грошових одиниць за долар, а на момент продажу (через три місяці) 6,00 грошових одиниць:

а) опціон (премія 0,05 грошових одиниць за долар, ціна виконання 6,01 грошових одиниць за долар);

б) опціон (премія 7% від суми контракту, ціна виконання 6,02 грошових одиниць за долар);

в) опціон (премія 0,09 грошових одиниць за долар, ціна виконання 6,08 грошових одиниць за долар);

г) форвардна операція (ставки на грошовому ринку: грошова одиниця – 20-31 % річних; долар – 11.18% річних.

15. Розрахувати форвардний курс через 3 місяці та 5 днів, якщо спот-курс USD/DEM дорівнює 1,5905—1,5915, своп-ставки на 3 місяці 170—165, на 4 місяці – 220—210.

16. Визначити внутрішню вартість опціону, якщо:

а) ціна виконання опціону на купівлю швейцарських франків \$0,5507, а поточний курс CHF1 = \$0,5527;

б) ціна виконання опціону на купівлю канадських доларів \$0,5217, а поточний курс CAD1 = \$0,5427;

в) ціна виконання опціону на продаж канадських доларів \$0,5507, а поточний курс CAD1 = \$0,5527;

г) ціна виконання опціону на купівлю англійських фунтів \$1,5507, а поточний курс GBP1 = \$1,5527;

д) ціна виконання опціону на продаж англійських фунтів \$1,5507, а поточний курс GBP1 = \$1,5527;

е) ціна виконання опціону на купівлю швейцарських франків \$0,5547, а поточний курс CHF1 = \$0,5527.

17. Інвестор займає строкову позицію гри на пониження 10 січня за одним березневим ф'ючерсним контрактом на швейцарські франки (стандартна партія 100 000 швейцарських франків) за ціною 0,6405 дол. за один франк. Гарантійний внесок 1800 дол., додаткове забезпечення — 1400 дол. Скільки грошей залишиться на рахунку

інвестора 13 січня вранці, якщо останній контракт на швейцарські франки відбувся 10 січня за ціною 0,6410 дол за франк, 11 січня – 0,6380 дол., а 12 січня – 0,6400 дол.

18. Інвестор займає строкову позицію гри на пониження 5 квітня за одним червневим ф'ючерсним контрактом на англійські фунти стерлінгів (стандартна партія 62 500 фунтів) за ціною 1,7045 дол за один фунт. Гарантійний внесок 1200 дол., додаткове забезпечення — 900 дол. Скільки грошей залишиться на рахунку інвестора 8 квітня вранці, якщо останній фунтовий контракт відбувся 5 квітня за ціною 1,7100 дол. За фунт, 6 квітня – 1,7045 дол., а 7 квітня – 1,7005 дол.

19. Визначити внутрішню вартість опціону, якщо ціна його виконання на купівлю швейцарських франків становить CHF2,3255 – USD1, а поточний курс CHF2,3550 = USD1. Визначити прибутки або збитки держателя опціону від даного контракту, якщо він сплатив премію за його укладання розміром USD0,0040 за кожен одиницю швейцарського франка. Загальна сума контракту становить 50 тис. швейцарських франків.

20. Треjder купує 500 єврооблігацій на вторинному ринку за ціною 89, кожна облігація має номінальну вартість 1000 дол. та 9-відсотковий купон. На день розрахунку за угодою з дня останньої виплати процентів минуло 186 днів. Яку суму заплатити трейдер за облігації?

21. Треjder купує 100 єврооблігацій на вторинному ринку за ціною 95,5, кожна облігація має номінальну вартість 1000 дол. та 10-відсотковий купон. На день розрахунку за угодою з дня останньої виплати процентів минуло 148 днів. Яку суму заплатити трейдер за облігації?

22. Треjder купує 400 єврооблігацій на вторинному ринку за ціною 109, кожна облігація має номінальну вартість 1000 дол. та 6-відсотковий купон. На день розрахунку за угодою з дня останньої виплати процентів минуло 115 днів. Яку суму заплатити трейдер за облігації?

23. 10 липня трейдер купує 300 єврооблігацій номіналом 1000 USD за ціною 105, облігації мають 7-відсотковий купон. Щорічна виплата процентів за даними єврооблігаціями здійснюється 15 січня. Визначити повні витрати трейдера на придбання цих облігацій.

24. Визначити облікову вартість векселя, якщо його номінальна вартість становить 150 тис.доларів США, відсоток за кредитом – 12%, від моменту погашення залишилося 180 днів, кількість днів відстрочки за даним векселем становить 360 днів.

25. Обчислити приблизний прибуток за векселем номінальною вартістю 160 тис.грн та купівельною вартістю 135 тис.грн, якщо з моменту купівлі векселів до закінчення терміну погашення залишилося 150 днів, а кількість днів відстрочки становить 360.

26. Передбачений контрактом строк оплати відвантажених товарів становить 45 днів з моменту її надходження від клієнта. При здійсненні розрахунків протягом перших 15 днів після надходження товару знижка до базової ціни дорівнює 4 %. Розрахувати ефективну ставку процента за товарним кредитом, а також доцільність його використання, якщо ставка за аналогічним банківським кредитом – 40%.

27. Визначити номінальну вартість 4-х векселів, що підлягають форфетуванню, якщо вартість товару становить EUR 1 млн євро, щорічний відсоток за кредитом становить 12 %, а термін погашення — 8 місяців. Векселі мають різну номінальну вартість.

28. Обчислити приблизний прибуток за набором із 5 векселів, кожен з яких номінальною вартістю USD 100 тис. та купівельною вартістю USD 92 тис, якщо середньозважений термін погашення векселів — 2 роки.

РОЗДІЛ 17

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

17.1 Суть фінансової безпеки держави та її види.

17.2 Бюджетна та боргова безпека держави.

17.3 Безпека банківського, страхового та фондового ринку.

17.4. Необхідні умови підвищення фінансової безпеки України.

17.1 Суть фінансової безпеки держави та її види.

Актуальність дослідження суті фінансової безпеки пов'язана з економічними проблемами України на шляху побудови соціально-орієнтованого ринкового господарства розвитку, а саме: зростання зовнішнього та внутрішнього боргу країни, зростання рівня інфляції та рівня монетизації, зростання обсягів тіньової економіки.

Існує кілька визначень терміну «фінансова безпека».

Фінансова безпека – це стан фінансової сфери держави, який характеризується збалансованістю і якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення і в цілому - ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток.

Під фінансовою безпекою слід розуміти такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання.

Фінансова безпека держави загалом поняття досить багатопланове в економічному контексті та надзвичайно актуальне в політичному, бо є

результатом практичних заходів з боку законодавчої та виконавчої влад держави в сфері фінансів. Насамкінець вона визначається конкретними показниками функціонування економічної системи держави за певний проміжок часу. До числа цих показників належать: величина внутрішнього й зовнішнього боргів; рівень інфляції; стійкість національної валюти; сальдо платіжного балансу.

Функціонування фінансової системи великою мірою залежить від гармонійного взаємозв'язку та розвитку всіх її складових. Фінансова система України ще не набула рис, притаманних ринковій економіці, і знаходиться в стадії формування. Нині фінансові можливості держави, які залежать від обсягу фінансових ресурсів, залишаються досить обмеженими. До того ж дезорганізація цієї системи, що йде поряд з її криміналізацією створює значну загрозу економічній безпеці України і може призвести до вкрай негативних наслідків. Стабілізація економічної системи держави вимагає розробки та реалізації комплексної програми оздоровлення державних фінансів.

До напрямів, що забезпечують фінансову безпеку країни належать: безпека грошового й кредитного сектору, безпека бюджетного сектору, безпека валютного сектору, безпека банківського й інвестиційного сектору, безпека фондового й страхового сектору та боргова безпека.

Основними загрозами фінансовій безпеці держави признаються : недосконалість бюджетної політики і нецільове використання коштів бюджету; значні розміри державного та гарантованого державою боргу, проблеми з його обслуговуванням; різкі зміни рівня цін та курсу національної валюти; невисокий рівень капіталізації банківської системи, невеликі обсяги довгострокового банківського кредитування та значний рівень відсоткових ставок по кредитах; неспроможність банків до акумулювання коштів і довгострокового кредитування; криміналізація та масштабний вплив капіталу у «тінь» і за кордон.

Згідно методики затвердженої міністерством економіки фінансова безпека, у свою чергу, містить такі складові:

- бюджетна безпека - це стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів;

- валютна безпека - це такий стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, безперешкодного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках;

- грошово-кредитна безпека - це такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення;

- боргова безпека - це такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи;

- безпека страхового ринку - це такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування;

- безпека фондового ринку - це оптимальний обсяг капіталізації ринку (з огляду на представлені на ньому цінні папери, їх структуру та рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та держави в цілому.

17.2. Бюджетна та боргова безпека держави

Бюджетна безпека – це спроможність бюджетної системи забезпечити фінансову самостійність держави та ефективне використання нею бюджетних коштів в процесі виконання функцій соціального захисту; державного управління і міжнародної діяльності; фінансування науки, освіти, культури і охорони здоров'я; забезпечення національної безпеки і оборони, реалізації інвестиційної та екологічної політики.

Важливим інструментом державного регулювання соціально-економічних процесів є Державний бюджет України. Саме розбалансованість Державного бюджету є головним дестабілізуючим чинником кризи державних фінансів.

Найважливішими критеріями формування та виконання державного і місцевого бюджетів відповідно до вимог економічної безпеки повинні стати наступні:

відповідність бюджетної політики національним інтересам, а не інтересам політичної кон'юнктури;

забезпечення суверенітету держави у здійсненні національної бюджетної політики;

зміцнення держави на основі забезпечення фінансовими ресурсами можливостей реалізації її функцій у здійсненні внутрішньої і зовнішньої політики;

реальність цілей бюджетної політики та створення умов для їхнього досягнення;

забезпечення самостійності та незалежності Державного бюджету і стабільності його доходів як засобу забезпечення самостійності і незалежності центральної влади від регіонів;

підтримка в бюджетній системі необхідного ступеня залежності регіонів від Державного бюджету;

забезпечення цілісності і єдності бюджетної системи як фінансової основи і передумови цілісності та єдності Української держави;

здатність бюджетної системи забезпечити єдність ринкового економічного простору, фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської та податкової систем;

узгодженість у бюджетному процесі річних і стратегічних завдань державної політики економічного розвитку.

Вкрай негативно позначається на забезпеченні національної безпеки України хибна практика щорічного несвоєчасного прийняття Державного бюджету. Тому важливо законодавчо чітко регламентувати процедуру підготовки та прийняття Державного бюджету і передбачити відповідальність посадових осіб за зрив бюджетного процесу.

Досягнення на вимогу міжнародних фінансових організацій низького рівня дефіциту бюджету, що здійснюється в основному за рахунок невиконання бюджетних зобов'язань (головним чином хронічних затримок з виплатою заробітної платні та інших соціальних виплат) є неприпустимо з точки зору вимог економічної безпеки. Зниження рівня інфляції досягається засобами жорсткої монетарної політики, органічно не пов'язаної з оздоровленням фінансів.

Криза платежів, яка поглиблюється бюджетною заборгованістю, обмеженістю кредитних ресурсів, перебуванням значної частини грошей у позабанківському обігу, бартеризацією обміну, знижує рівень економічної безпеки і посилює соціальну напруженість у суспільстві. До того ж криза платежів призводить до формування так званої боргової економіки, в якій головним боржником виступає держава.

Загалом міжнародна фінансова практика доводить, що внутрішні й зовнішні борги давно стали невід'ємною складовою фінансової системи більшості країн світу. Вони зумовлені наявністю дефіциту бюджету, тобто держава не завжди має змогу провести скорочення витрат відповідно до наявних доходів. Тоді виникає потреба в додаткових фінансових ресурсах, які можна одержати або завдяки емісії грошей, або запозиченням як всередині держави, так і ззовні. Покриття дефіциту бюджету через запозичення має низку переваг, до яких належать: керованість

інфляційними процесами в державі; підвищення рівня касового виконання бюджету; зміцнення фінансового становища в державі тощо.

Однак непродумане й надмірне використання запозичень для покриття витрат бюджету має низку негативних ознак. Так, використання запозичень на покриття поточних витрат призводить у подальшому до зростання дефіциту бюджету. Значне використання запозичень протягом двох-трьох років створює фінансову піраміду, яка зумовлює фінансовий крах системи в цілому, оскільки повернення боргів і виплата відсотків за ними призводить до постійного зростання боргів, а це скорочує витрати бюджету за іншими статтями. Як правило, при надмірному зростанні боргів держава вдається до їх реструктуризації, що в свою чергу викликає недовіру до неї з боку інших держав і міжнародних фінансових інститутів.

Відповідно до міжнародних стандартів і загальноприйнятих наукою показників оптимальний розмір боргів держави не повинен перевищувати 70 відсотків від річного обсягу валового внутрішнього продукту. При перевищенні цього рівня держава може втратити фінансову незалежність і стати державою-банкрутом.

Звісно, використання запозичень має низку принципів, порушення яких може суттєво впливати на фінансову безпеку держави. Розміщення короткотермінових боргових зобов'язань створює нестабільність і постійне напруження в фінансуванні витрат бюджету, тому перевага повинна надаватися довгостроковим запозиченням. В свою чергу довгострокові запозичення можливі при наявності довіри до уряду і держави в цілому. Важливе значення має також наявність системи страхування ризиків.

При здійсненні запозичень повинна провадитися політика обмеження допуску нерезидентів на ринок державних цінних паперів, оскільки нерезиденти можуть суттєво вплинути на фінансову стабільність у державі шляхом спекулятивних дій як на первинному, так і на вторинному фондовому ринках. Крім того, нерезиденти здійснюють вивіз із держави капіталу, одержаного в формі відсотків.

Розміщення державних запозичень всередині держави повинно бути зорієнтовано також на участь населення, тобто фізичних осіб. Це, крім усього, сприятиме зростанню добробуту населення за рахунок одержаних відсотків на вкладені кошти.

Борги держави економічно виправдані лише в тому разі, якщо здійснювані за їх рахунок видатки сприяють збільшенню майбутніх доходів або приводять до скорочення майбутніх бюджетних видатків, тобто мають позитивний рівень прибутковості, що дає змогу державі в подальшому погасити основну суму боргу й сплатити відсотки за ним. До таких видатків належать інвестиції, і тому приріст державної заборгованості згідно з економічною теорією не повинен перевищувати суми державних інвестицій. У багатьох країнах таке обмеження закріплене в конституціях. Останніми роками щорічний приріст державних боргів в Україні на порядок перевищував обсяги бюджетних інвестицій.

Високі темпи зростання боргових зобов'язань, як наслідок збереження високого рівня бюджетного дефіциту, неминуче зменшують довіру до уряду з боку вітчизняних та іноземних інвесторів, а отже, призводять до зростання процентних ставок (як плати за ризик) і подальшого загострення бюджетних проблем — зростання видатків держави на обслуговування своїх зобов'язань, до необхідності скорочення видатків, не пов'язаних із виплатою відсотків, або ж необхідності нових запозичень.

На нашу думку, прорахунки із фінансуванням проектів розвитку зарахунок запозичених ресурсів мають системний характер й пов'язані із вадами політики державного інвестування в Україні. Основні недоліки діючої системи бюджетного інвестування полягають у наступному.

По-перше, розробка бюджету розвитку як складової частини Програми діяльності КМУ практично не узгоджується із підготовкою щорічного проекту бюджету, що призводить до фрагментарності процесу бюджетного інвестування.

По-друге, відсутні чіткі економічні критерії виділення державних капіталовкладень. Вибір об'єктів державного інвестування здійснюється без належного техніко-економічного обґрунтування й часто є прямим результатом

політичного лобіювання. Так, значна частина бюджетних інвестицій звичайно спрямовується на ремонт адміністративних будівель та будівництво житла для працівників центральних міністерств.

По-третє, інвестиційні програми та проекти затверджуються у Державному бюджеті на щорічній основі, незважаючи на середньостроковий характер їхнього фінансування. Це призводить до порушення планів інвестиційних програм та зниження віддачі від реалізації інвестицій.

Важливою перешкодою налагодженню належної стратегічної ефективності боргової політики в Україні є відсутність цілісної системи законодавчого забезпечення регулювання витрат з обслуговування і погашення державного боргу. Зволікання із прийняттям базового закону про державний борг призводить до виникнення суперечностей між положеннями окремих нормативних актів з питань погашення і обслуговування державного боргу.

Базовим нормативним актом, який здійснює регулювання даної сфери, є Бюджетний кодекс України, в якому зафіксовано загальні принципи боргової політики, в тому числі - обов'язковість зменшення державного боргу, якщо його обсяг зростає до 60 % ВВП. В законах про державний бюджет України на відповідні роки визначаються щорічні граничні показники окремих кількісних параметрів державного боргу, джерела його обслуговування та фінансування бюджетного дефіциту. Окремі постанови Уряду України визначають умови окремих видів державних запозичень.

Стосовно участі України на міжнародних ринках позичкового капіталу досить складно зробити довгострокові прогнози через відсутність постійного попиту на певні боргові інструменти та його ситуативність. Незважаючи на певну зацікавленість українськими борговими інструментами з боку іноземних інвесторів, їхня діяльність носить в більшій мірі дискретний спекулятивний характер і обумовлена високими відсотковими ставками, які іноді є не виправданими з точки зору світової кон'юнктури на ринках запозичень.

Між тим, загальна тенденція свідчить про поступове зростання довіри інвесторів до економіки України. Зокрема, обнадійливим є підвищення уваги з

боку іноземних інвесторів до ринку українських єврооблігацій, який демонструє позитивну динаміку розвитку протягом останніх років.

Періодичне підвищення кредитного рейтингу України як суверенного позичальника, присвоєння корпоративних кредитних рейтингів деяким українським компаніям та банкам розширюють можливості участі України на ринках міжнародного позичкового капіталу та сприяють більш вигідним умовам запозичень.

Втім, слід відзначити, що більшість фінансових аналітиків світу прогнозують зростання процентних ставок за кредитами в США та Великій Британії, що, враховуючи зростаюче занепокоєння зарубіжних кредиторів існуванням майбутніх піків боргових платежів України, може призвести до зменшення попиту на українські боргові цінні папери та зростання вартості запозичень.

Стратегічною метою державної боргової політики України має стати залучення фінансових ресурсів для ефективної реалізації програм інституційного та інвестиційного розвитку країни із одночасним забезпеченням стабільного співвідношення державного боргу та ВВП.

Враховуючи, що зовнішні запозичення являють собою фактичне вивезення капіталу з країни, оскільки є, по суті, продажем нерезидентам (навіть, якщо вони є підставними особами резидентів) права на отримання частини прибутку резидентів України, тобто декапіталізацію національної економіки, обсяг зовнішньої заборгованості України повинен підтримуватись на відносно невисокому рівні. В цьому контексті внутрішні запозичення, які є засобом перерозподілу прибутку всередині країни, видаються більш прийнятними для капіталодефіцитної економіки.

Проте боргове фінансування дефіциту бюджету видається припустимим понад межі потреб обслуговування попередніх заборгованостей, лише якщо воно формує потенціал майбутнього розвитку. Йдеться як про здійснення прямих бюджетних інвестицій, так і про створення умов для стійкого, швидкого та якісного економічного зростання економіки в цілому.

Такі умови можуть, зокрема, полягати у поліпшенні виробничої, транспортної, енергетичної, інформаційної та ін. інфраструктури. До цього ж розряду варто відносити частину інвестицій у розвиток людського капіталу, зокрема – у сфері підготовки та перепідготовки працівників згідно вимог ринку праці, розвитку відповідних освітніх закладів тощо.

Українським непродуктивним видається боргове фінансування статей споживчого спрямування. Видатки на споживання мають стимулюючий сенс у разі еластичності пропозиції. Між тим, приріст приватного споживання відбувається по галузях, в яких часто спостерігається «локальний перегрів», або які є неконкурентоспроможними на внутрішньому ринку. Відтак дефіцитне фінансування підвищує «номінальний» попит, але не підвищує «реальний», що створює потенційну можливість зростання інфляційних тенденцій та погіршення зовнішньоторговельного балансу.

Стратегічним завданням боргової політики є також пошук оптимального співвідношення між борговим та податковим фінансуванням бюджетних видатків. У короткостроковому періоді залучення позичкових ресурсів дає можливість дещо знизити фіскальне навантаження на національну економіку в розрахунку на спрямування додаткових коштів, які залишаються у суб'єктів господарювання, на їхній розвиток. Між тим, таким чином фінансування поточних бюджетних видатків здійснюватиметься за рахунок майбутніх ресурсів розвитку, а отже, економічний розвиток гальмуватиметься у довгостроковій перспективі.

Виходячи з вищезазначеного, стратегія формування і обслуговування ринку державних запозичень повинна базуватися на науково обґрунтованих засадах. Структура і розмір державного боргу мають прогнозуватися на часовому інтервалі в декілька років та навіть десятиріч з тим, щоб забезпечити збалансований бюджет, стабільне економічне зростання й потужну фінансову систему. За відсутності такої стратегії економічна криза загострюватиметься, а державний борг зростатиме.

Проблеми державного боргу повинні стати окремих напрямом дослідження у сферах економічного аналізу, прогнозування, фінансового менеджменту,

господарського права. До принципів моментів, на яких варто зосередити увагу при виробленні стратегії боргового управління, слід віднести чітко визначену граничну межу частки зовнішнього та внутрішнього боргу та витрат на їхнє обслуговування в структурі державних витрат; подальше зниження вартості обслуговування державного боргу та подовження терміну запозичень, поєднання ринкових та інституціональних механізмів управління державним боргом, використання світового досвіду врегулювання боргу тощо.

Спираючись на іноземний досвід управління державним боргом, слід акцентувати увагу на застосуванні методу «цільових орієнтирів» (benchmarking) в оцінці ефективності боргової політики, на основі якого може здійснюватися неупереджена оцінка ефективності боргової політики. Між тим, його застосування передбачає проведення активної політики в частині як здійснення запозичень, так і операцій із державним боргом на основі застосування стандартних схем та процедур: дострокового викупу, використання деривативів при емісії боргових зобов'язань, хеджування та сек'юритизації боргу. Функції управління поточного держборгом має здійснювати уповноважений державний банк-агент, в ролі якого може виступити «Укресімбанк».

Застосування операцій активного управління державним боргом дозволить заощадити значні кошти, що спрямовуються на обслуговування та погашення державного боргу. Це, в свою чергу, позитивно впливає на встановлення дохідності за новими випусками єврооблігацій України.

Крім використання інструментів активного управління державним боргом (наприклад, проведення заміни боргових зобов'язань держави на акції підприємства державної власності, викуп державних облігацій на вторинному ринку), слід взяти за мету зниження розміру боргу та сплати процентів перед міжнародними офіційними кредиторами, кредити яких нерідко обумовлюється нав'язуванням додаткових зовнішніх вимог, в тому числі - з політичним підтекстом. Замість цього - розробити стратегію переорієнтації на ринкові джерела запозичень із використанням широкого набору інструментів,

випробуваних зарубіжною практикою, сформувавши для цього необхідне правове та інституційне поле.

Міністерство фінансів повинно проводити постійний аналіз та моніторинг кон'юнктури на міжнародних ринках капіталу, котирувань облігацій зовнішньої державної позики на західних біржах, реакції інвесторів на українські єврооблігації, на ті чи інші економічні та політичні події в країні, здійснювати активну роботу щодо сприяння підвищенню суверенного кредитного рейтингу країни.

Комплексний підхід до реалізації стратегії управління державним боргом має знайти своє відображення в зміцненні координації боргової політики з бюджетно-фінансовою та грошово-кредитною політикою, метою чого є підвищення ефективності управління активами та пасивами держави.

Важливою характеристикою нових запозичень на міжнародних ринках капіталу є їхній «довгий» характер, що дозволяє використовувати їх для довготермінових інноваційно-інвестиційних проєктів. Тому нагальним питанням має стати розробка механізмів спрямування залучених коштів у пріоритетних напрямках наукомісткого розвитку.

Ключовим завданням використання державних запозичень є формування інноваційного розвитку української економіки, є наукове обґрунтування і методологічно вірне визначення напрямів використання запозичених коштів.

На думку дослідників, державні боргові запозичення, як внутрішні, так і зовнішні, здатні позитивно вплинути на всю економіку країни, тільки якщо вони будуть спрямовані на вирішення стратегічних завдань радикального підвищення ефективності використання інтелектуального і кадрового потенціалу України на шляху переходу від сировинного до наукомісткого розвитку, а саме:

1. Створення умов для розширеного відтворення природних ресурсів. Це означає реалізацію комплексу економічних, правових та організаційних заходів, які стимулюватимуть природокористувачів вести діяльність щодо відновлення (розвідки та освоєння) запасів корисних копалин в обсягах, що перевищують обсяги їхнього видобутку та експлуатації.

2. Розвиток енергетичного потенціалу і переведення країни на енергозберігаючий шлях розвитку. Вирішення цієї задачі дозволить зняти обмеження для швидкого економічного зростання та знизити енергетичну складову у вартості товарів та послуг. Це, в свою чергу, зменшить обсяги критичного імпорту та потребу у іноземній валюті, відтак полегшить обслуговування зовнішнього боргу.

3. Розвиток системи технічного регулювання, адекватної особливостям національної економіки, та забезпечення відповідності продукції українського виробництва світовим стандартам безпеки і якості. Це стане важливим чинником підвищення конкурентоспроможності продукції та нарощування високотехнологічного експорту.

4. Підвищення конкурентоспроможності транспортної системи України і реалізація її транспортного потенціалу. Інтеграція України до світової транспортної системи здатна за рахунок реалізації її транзитного

потенціалу суттєво збільшити експорт транспортних послуг. Створення і розвиток на території України міжнародних транспортних коридорів обумовлює необхідність модернізації і будівництва нових морських терміналів, удосконалення системи управління рухом, обробки і розподілу вантажів, здійснення комплексної модернізації автодорожньої та залізничної мережі, що традиційно є сферою для здійснення державних інвестицій.

5. Створення умов для формування на території України єдиного інформаційного простору, що є ключовою умовою реалізації потенційних конкурентних переваг України. В цьому контексті необхідно зосередити зусилля на побудові експортно-орієнтованої моделі українського ринку інформаційних технологій, інтеграції до світового ринку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Відтак залучені від іноземних позик кошти можливо спрямовувати на:

- сприяння розширенню попиту на інформаційно-комунікаційні послуги, які виробляються всередині країни;

- сприяння подоланню бар'єрів виходу вітчизняних компаній, які працюють у сфері ІКТ, на зовнішні ринки;
- регулювання (демонополізацію) сектора телекомунікацій;
- оптимізацію оподаткування сфери ІКТ;
- стимулювання ефективності і розвитку системи технопарків, розвиток системи венчурного інвестування;
- реалізацію програм розвитку систем профільної і вищої спеціальної освіти

17.3. Безпека банківського, страхового та фондового ринку

Важливою складовою фінансової безпеки держави є стан банківської системи. Стратегія розвитку банківської системи повинна визначати перспективу забезпечення стійкості грошової системи та розвитку національної економіки. Ступінь стабільності банківської системи є однією з домінант економічного зростання і характеризує ефективність грошово-кредитної та фінансової політики держави, її здатність забезпечити стабільність банківської системи і відповідно – зміцнення національної валюти.

Становлення і розвиток банківської системи України відбувається в умовах постійної зміни економічної кон'юнктури і непередбачуваності перспективи, що позначається на нестабільності багатьох українських банків і вимагає розробки заходів щодо державного захисту банків та їх клієнтів від підвищеного ризику. Однак вирішення проблеми стабільності банківської системи неможливе лише в рамках використання суто фінансово-грошового інструментарію, а повинно враховувати весь комплекс проблем, пов'язаних з піднесенням національної економіки.

До основних напрямків стратегії розвитку банківської системи слід віднести: забезпечення режиму чіткої узгодженості грошово-кредитної політики з вимогами зміцнення банківської системи і підвищення довіри до українських банків;

створення законодавчої бази функціонування банківської системи (всього необхідно розробити більше 20 законопроектів, зокрема, "Про банківську таємницю", "Про Національний банк України", "Про комерційні банки України");

забезпечення відповідальності банків за прийняті ними зобов'язання перед державою, іншими банками, фізичними та юридичними особами;

підвищення ролі Національного банку України в забезпеченні стійкого розвитку банківської системи, попередженні системних криз глобального характеру і масового банкрутства банків, що загрожує інтересам держави, суспільства, особи;

створення системи органів нагляду за фінансовим станом банків і вжиття в разі необхідності відповідних заходів;

активне включення банківського капіталу в структурні перетворення економіки;

досягнення збалансованості попиту і пропозиції грошей шляхом послідовного зниження ставки рефінансування НБУ і відповідно підвищення попиту суб'єктів підприємницької діяльності на позичкові кошти;

підвищення рівня управління активами і пасивами банків шляхом створення системи страхування ризиків.

Зміцненню банківської системи сприятиме розробка і прийняття комплексної програми фінансового оздоровлення українських банків.

Важливо домогтися, щоб національні гроші виконували функції накопичення. Однак це залежить не тільки від банківської системи, а великою мірою від економічної політики уряду. В інтересах держави щоб українські громадяни зберігали свої грошові заощадження в українських банках без страху їх втратити. Здійснити це можна лише за умов встановлення довіри до банківської системи з боку українського інвестора.

Також важливо, щоб представники банківської системи керувалися у своїй діяльності не лише власними інтересами, але й інтересами держави і суспільства, усвідомили важливу роль банківської сфери у розвитку національної економіки, становленні Української держави, зміцненні її економічної могутності.

Не менш важливим показником фінансової безпеки держави є рівень інфляції. Загалом інфляція — це системне явище, яке пов'язане не лише з грошовим обігом, а з усією економічною системою, із загальним становищем в економіці, її місцем у світовому розподілі праці. Слід зауважити, що інфляція не завжди проявляє себе в зростанні цін. Ціни можуть бути досить стабільними, а інфляція може бути прихованою, бути насамперед у формі бюджетної заборгованості громадянам із заробітної плати й інших соціальних виплат, неплатежів тощо.

Інфляція — це завжди сигнал про фінансову небезпеку, яка потребує певних заходів із боку владних структур держави. Вона є проявом порушення рівноваги всієї економічної системи і насамперед у сфері грошового обігу. Основною причиною інфляції є спад виробництва, коли товарне забезпечення грошей зменшується, що призводить до зростання цін. Обмеження грошової маси в обігу гальмує зростання цін, але негативно впливає на виробництво, породжує систему неплатежів і зростання боргових зобов'язань.

Спад виробництва може бути зумовлений, з одного боку, зменшенням споживчого попиту, а з другого — технологічною відсталістю виробництва, зростанням його матеріало- та енергомісткості, низьким рівнем використання виробничих потужностей тощо. З огляду на це й антиінфляційні заходи повинні бути різними.

При зменшенні споживчого попиту на товари інфляція в розмірі до 4 відсотків може сприяти зростанню виробництва і стати стимулом до економічного зростання. Коли темпи інфляції переходять межу 4—5 відсотків, темпи економічного зростання починають зменшуватися, а коли інфляція сягає 25—45 відсотків, економічне зростання припиняється, на зміну йому приходять стагнація й спад виробництва, який поступово поглиблюється. При стагнації понад 5 років фінансову незалежність держава втрачає.

Інфляція, зумовлена технологічними й технічними причинами, не може бути усунена лише монетарними заходами. Для цього потрібні інвестиції в економіку з метою її технічного переоснащення, вирівнювання умов господарювання для всіх

виробників, підвищення конкурентоспроможності продукції, стимулювання щодо збільшення населенням заощаджень у фінансових активах, які повинні згодом стати інвестиціями, спроможними пожвавити виробництво. Антиінфляційна політика в умовах перехідної економіки має вжити низку заходів у сферах зовнішньоекономічної, виробничої, інституційної, фінансової, кредитної, соціальної діяльностей. Заходи у всіх цих напрямках повинні проводитися паралельно, оскільки затримки з їх впровадженням в якій-небудь із них може зумовити зростання інфляції й поглиблення фінансової кризи.

В умовах розвитку ринкових відносин, зростання конкуренції, перманентних спроб посилення фіскального тиску великого значення набувають питання забезпечення функціонування господарюючих суб'єктів від існуючих і потенційних загроз, створення дієвої системи захисту їх від впливу можливих негативних факторів. Багато в чому вирішенню цієї проблеми сприяє формування досконалого, фінансово стійкого страхового ринку в Україні. Окрім того, страхові компанії (СК) мають відігравати суттєву роль в акумулюванні вільних коштів, проведенні активної інвестиційної політики. Для виконання цих завдань необхідно, передусім, забезпечити належний рівень фінансової безпеки самого вітчизняного страхового ринку.

Значущість звернення уваги на необхідність дотримання фінансової безпеки ринку страхових послуг зумовлена тим, що, по-перше, створення дієвої системи захисту громадян, підприємців, господарюючих суб'єктів, держави, підтримання соціальної стабільності суспільства неможливе без ефективного функціонування цього ринку. По-друге, як свідчить світовий досвід, страховий ринок – це вагоме джерело довгострокових інвестицій в економіку держави. По-третє, необхідність подальшого розвитку ринку страхування обґрунтовується також і тим, що кошти від нього можуть стати джерелом фінансування бюджету.

На думку Барановського О. І., під фінансовою безпекою ринку страхових послуг у цілому і конкретного страховика зокрема слід розуміти такий рівень забезпеченості СК фінансовими ресурсами, який дозволив би їм у разі потреби

відшкодувати обумовлені у договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування.

Фінансова безпека ринку страхових послуг, що залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних, внутрішніх і зовнішніх чинників, перш за все визначається станом його розвитку, фінансовою результативністю та ефективністю діяльності. Водночас вона зумовлена і реальним фінансовим станом господарюючих суб'єктів. Страхування суттєво впливає на соціально-економічну стабільність суспільства і як таке - належить до кола чинників, що безпосередньо визначають рівень економічної безпеки країни. Вітчизняний страховий ринок, попри стабільне нарощування обсягів страхових премій ще не набув статусу впливового соціально-економічного чинника. За окремими оцінками, СК, що займаються реальним страхуванням і мають достатньо власних ресурсів для обслуговування крупних клієнтів, не більше десяти. Та й вони не всі можуть самостійно покривати ризики понад \$10 млн.

Незважаючи на номінальне зростання головних показників рівня розвитку страхового ринку, він залишається вкрай незначним за обсягами статутних фондів, власного капіталу, активів, страхових резервів. СК не акумулюють вагомий обсяг інвестиційних ресурсів на процеси розширеного відтворення, зростання економіки держави та добробуту громадян. У конкуренції із залучення фінансових ресурсів страховий ринок поки що значно програє банківській системі.

Водночас, сьогодні слабо охопленні страхуванням ризики вітчизняних юридичних осіб, оскільки цей напрям ще десять років тому практично не розвивався, бо ризики промислових підприємств не були предметом страхування. Питання обов'язковості чи добровільності страхування сільськогосподарських ризиків залишається відкритим.

На думку експертів, страхування фінансових ризиків - практично не освоєна сфера українського страхового ринку. Реальні обсяги ринку страхування фінансових ризиків сьогодні не береться оцінити ніхто. Офіційні дані не дають навіть приблизного уявлення про те, що відбувається в цьому сегменті.

Відсутність чіткої регламентації страхування фінансових ризиків, на думку фахівців, робить його ідеальним інструментом для організації різного роду фінансових схем. Цьому багато в чому сприяє можливість довільного встановлення сум і тарифів, єдиної методики розрахунку яких для цього виду немає, а також віднесення платежів на витрати підприємств. Окрім того, договір страхування часто виписується так, що страховий випадок стає взагалі віртуальним. За оцінками експертів, левову частку так званого "псевдоперестраховування" сьогодні займають саме фінансові ризики.

За оцінками страховиків, найбільш недооціненими великими підприємствами видами страхування є: страхування від перерв у виробництві; страхування цивільної відповідальності; страхування життя співробітників; страхування машин від поломок. Банки ж недооцінюють: усі види страхування відповідальності (професійна, директорів); комплексне страхування; страхування електронних і комп'ютерних злочинів; страхування від перерв у виробництві. Не отримало належного розвитку й комплексне страхування банків (що включає поряд з іншим ризики шахрайства співробітників і ризики втрати інформації). Маловідомою сферою залишається і ломбардне страхування, страхові кредити тощо.

У цілому до проблем формування ринку страхових послуг в нашій країні можна віднести:

– організаційно-правові (відсутність чіткої державної політики в сфері страхування; неповну і часом неузгоджену нормативно-правову базу; недостатній рівень державного регулювання і контролю за страховим ринком; непослідовність дій щодо організації державного нагляду за страховою діяльністю; відсутність належного рівня конкуренції на страховому ринку і дієвих стимулів подальшого розширення мережі страхової справи; невирішеність питань взаємодії страхового і банківського секторів економіки; недостатній рівень забезпечення ефективного страхового захисту фізичних і юридичних осіб; несвоєчасне і не в повному обсязі виконання зобов'язань перед страхувальниками; порушення страхового законодавства);

– економічні (низький платоспроможний попит юридичних і фізичних осіб на страхові послуги; нестача бюджетних коштів для організації повноцінного обов'язкового страхування; незначні обсяги мінімального розміру статутного капіталу, фінансових активів СК і сукупних страхових резервів; необхідність перестраховання найбільш великих ризиків за кордоном; загострення конкуренції комерційних банків, СК та інших небанківських фінансових установ із залучення вільних коштів юридичних і фізичних осіб; недосконалість діючого порядку оподаткування СК;

– функціональні (порівняно вузький асортимент страхових послуг, що надаються клієнтам; малу частку перестрахових операцій; розбалансованість страхових портфелів; низька технологічність здійснення страхових операцій; відсутність належних традицій, тривалого позитивного досвіду роботи з клієнтами; низькі рівні менеджменту і маркетингу на ринку страхових послуг; недосконала інфраструктуру ринку);

– кадрові (недостатній професійний рівень спеціалістів, що працюють у СК; відсутність жорстких кваліфікаційних вимог до них; нестача кваліфікованих менеджерів, андеррайтерів, брокерів, актуаріїв, аварійних комісарів, експертів, фінансистів, бухгалтерів, юристів, суддів і програмістів, що знаються на нюансах страхової діяльності);

– інформаційно-аналітичні (недостатність наукових досліджень щодо формування й розвитку страхового ринку; недосконала статистична база в сфері страхування; неналежне інформаційне і консалтингове забезпечення страхової діяльності; відсутність спеціальних баз про недобросовісних страхувальників; недостатня кількість спеціалізованих видань з проблематики страхування; відсутність досконалих рейтингів СК). Наведене свідчить про все ще низьку ефективність, а отже, і фінансову безпеку вітчизняного страхового ринку. Страхування як нагальна необхідність нашим суспільством ще не визнана. Воно поки що не стало важливим фінансовим інструментом регулювання національної економіки. Страховий ринок в Україні все ще не відіграє належної ролі в

забезпеченні страхового захисту суб'єктів господарювання. До цього часу чітко не визначені місце і роль страхового комплексу у національній економіці.

Головними завданнями забезпечення формування повноцінного страхового ринку в Україні є: розробка дієвої державної політики у сфері страхування, приведення чинного законодавства у відповідність до вимог ЄС; забезпечення умов для розвитку конкуренції; вдосконалення державного страхового нагляду.

Важливою ланкою загальної фінансової безпеки держави є стан фондових та фінансових ринків.

Стійкість фінансових і фондових ринків є однією з мало вивчених проблем. Ще менш відомо про вплив стійкості цих ринків на економічну безпеку. Разом з тим саме стійкість ринків, розуміння причин, що порушують її, а також механізмів, що дозволяють управляти стійкістю (підтримувати стійкість), мають першорядне значення для економічної безпеки. Нестійкість фінансових і фондових ринків виявляється в різких, часто непередбачуваних коливаннях цін, прибутковості цінних паперів і ринкової вартості цінних паперів. Ці різкі коливання здатні порушити умови нормального функціонування не тільки окремих галузей і регіонів, але і економіки в цілому.

Відомі економічні показники не дозволяють прогнозувати нестійкість і не дають інструментів для її попередження. Це ж відноситься і до індикаторів економічної безпеки.

Нестійкість фінансових і фондових ринків - явище, яке у наш час придбало глобальні масштаби. Це виклик науці, яка покликана розкрити механізми виникнення і протікання нестійкості. Це виклик органам державного управління, для яких розуміння механізмів нестійкості є одним з найважливіших умов забезпечення економічної безпеки країни.

Нестійкість ринків, не тільки фінансових і фондових, але також і товарних, тісно пов'язана з функціонуванням спекулятивного капіталу. Загальноприйнятого терміну «спекулятивний капітал» не існує. Проте саме та частина капіталу, яка інтуїтивно сприймається як спекулятивний капітал, грає велику, а у багатьох

випадках вирішальну роль для економічного зростання, стагнації або деградації виробництва, для стійкості ринку і структури виробництва.

Досягнення критерійних вимог до фінансової безпеки держави в цілому і окремих її складових зокрема визначається системою конкретних індикаторів фондового ринку.

Індикатор при цьому відображає стан об'єкту, його якісні і кількісні параметри.

Першим з них є об'єм фондового ринку (його капіталізація).

Наприклад, об'єм всього ринку корпоративних ЦБ США оцінюється фахівцями в 9 трлн. дол.

Питома вага акцій компаній США на світовому фінансовому ринку складає приблизно - 45%; близько 20% - Японії; 10 - Великобританії; 3,6 - Франції; 3,5 - Німеччині; 2,5 - Канади, а останні 15% - інших країн світу.

Близько 70% повнолітніх працюючих громадян США регулярно направляють свої пенсійні накопичення не на банківські рахунки, а на інвестиційних фондів, розміщують ці засоби в акціях і інших цінних паперах.

Євросоюз є другим за величиною фондовим ринком миру з об'ємом близько 5 трлн. дол.

Наступним індикатором є співвідношення об'єму капіталізації до ВВП

Капіталізація Російського ринку оцінюється в більш ніж 20%, мексиканського - 34%. При цьому, ринки, що все розвиваються, підвищують рівень капіталізації.

Для динамічного аналізу використовується індекс темпів розвитку

Фондовий ринок США в середньому щорічно зростає на 10 - 15%. У Європі останніми роками динамічно розвивається Російський фондовий ринок.

Серед найбільш відомих в світі фондових індексів японські Nikkei і Topix (яка розраховується на основі всіх акцій на Токійській фондовій біржі); американські Dow Jones, Standard & Poor's - 500, NASDAQ Composite Index (індекс електронної біржі Насдак, де котируються ЦБ переважно технологічних

компаній); Лондонської фондової біржі FTSE; Паризької біржі CAC - 40, Міланський фондової біржі MIBTEL та інші.

17.4. Необхідні умови підвищення фінансової безпеки України

Одним з важливих напрямків реалізації фінансової стратегії у сфері безпеки України є протидія доларизації грошової сфери країни. Це вимагає посилення ролі держави в регулюванні валютних відносин.

Вкрай загрозливих масштабів сягнув вивіз за кордон українського капіталу, що набув масового некерованого характеру. За експертними оцінками щорічний експорт капіталу становить 3-5 млрд дол. США. Джерелом такого капіталу переважно є перерозподіл державної власності, неповернення виручки за експортовану продукцію, спекулятивні фінансові операції та ухилення від сплати податків. Для припинення "втечі" капіталу з України доцільно:

створити комплексну і цілісну систему валютного контролю міжнародних розрахунків українських резидентів;

розробити нормативно-правову базу, покликану встановити режим регулювання вивозу українського капіталу.

Нині доцільно обмежити вивіз українського капіталу за кордон, за винятком реалізації проектів, що сприяють просуванню вітчизняних товарів та послуг на зовнішні ринки.

Для встановлення режиму здійснення валютних операцій на території України, визначення повноважень і функцій державних органів у регулюванні валютних операцій, прав й обов'язків суб'єктів валютних відносин, порядку здійснення валютного контролю, відповідальності за порушення валютного законодавства необхідно прийняти Закон України "Про валютне регулювання".

Продаж валюти фізичним особам повинен мати цільовий характер і бути обмежений певною сумою, що встановлюється на рік для однієї особи. Вжиття заходів валютного регулювання, істотного обмеження обігу іноземної валюти

всередині країни збільшить ресурсно-валютну базу реформ, підвищить рівень економічної безпеки України.

В системі валютного регулювання важливе місце відводиться забезпеченню конвертованості національної валюти. Однак слід зазначити, що конвертованість є доволі неоднозначним за своїм змістом елементом грошової реформи, а тому вимагає зваженості і послідовності у її реалізації.

Слід пам'ятати про можливі негативні наслідки конвертованості. Насамперед вони пов'язані з ймовірним знеціненням національного багатства та робочої сили, обвальним банкрутством окремих видів виробництва, некерованого поглиблення соціальної диференціації населення тощо. Тому введенню конвертованості національної валюти повинен передувати комплекс заходів, які б унеможливили негативні наслідки цієї акції і, навпаки, сприяли зміцненню гривні та економічному зростанню.

Недостатньо аргументованими видаються рекомендації деяких радників та представників міжнародних фінансових організацій, а також вітчизняних науковців щодо необхідності прив'язки гривні до долара США чи якоїсь іншої твердої валюти. По-перше, деякі тверді валюти можуть незабаром припинити своє існування (в разі введення в країнах ЄС спільної грошової одиниці — євро), а по-друге, це перетворить гривню в сурогат більш стійкої валюти. Досвід Німеччини, Японії, деяких інших країн свідчить про те, що національна валюта може стати сильною і без її прив'язки до іншої валюти за рахунок зміцнення національної економіки, підвищення її конкурентоспроможності, активного виходу вітчизняних виробників на міжнародні ринки тощо.

У сфері зовнішньоекономічної діяльності замість надмірної лібералізації доцільно було б використовувати гнучку систему митних тарифів, диференційованих за різними видами товарів. Це дасть змогу вирівняти умови діяльності на національному ринку як вітчизняних, так і іноземних виробників.

У перехідній економічній системі як антиінфляційні мають бути використані заходи в сфері антимонопольної політики, спрямовані на стримування підвищення цін виробників-монополістів. Це підвищить ступінь конкурентності

ринку й знизить ціни. Додатковими заходами антиінфляційної політики є, зокрема, процес розвитку ринку цінних паперів і завдяки цьому мобілізація вільних коштів юридичних і фізичних осіб.

Ринок цінних паперів є також необхідним елементом у перетворенні наявних, але не працюючих нині заощаджень, в інвестиції, що дасть змогу поживавити інвестиційну сферу та ліквідувати накопичені у виробництві диспропорції.

Важливим елементом анти інфляційної політики може стати відома на заході теорія "бюджетного мультиплікатора". Суть її в тому, що за рахунок бюджетних витрат створюються нові підприємства й робочі місця. Це дає можливість отримати додаткові реальні доходи, які можуть знов спрямовуватися на нові інвестиції. Усе це безпосередньо сприяє розширенню попиту, який стимулює подальше виробництво.

Що стосується ролі бюджетних коштів у нинішніх умовах, то на цьому слід зупинитися окремо. Така увага саме до них зумовлена тим, що всі інші джерела інвестиційних ресурсів, необхідних для поновлення економічного зростання, нині дуже обмежені. Власні кошти підприємств поки що надто незначні, їх не вистачає не лише на інвестиції, а й на поточні витрати. Підприємства не можуть ні оплатити сировини, ні виплатити заробітної плати, ні розрахуватися з бюджетом. Про інвестиції, навіть за сприятливого податкового режиму, ніхто не дбає.

Слід враховувати й те, що в наявних умовах бюджетні ресурси обмежені, тому тут доцільно виділити державні інвестиції в окремий бюджет — бюджет розвитку. Джерелами формування його доходів можуть бути запозичення як на міжнародних фінансових ринках, так і на внутрішньому, в тому числі цільові запозичення — під конкретні проекти. Ними можуть бути доходи від приватизації та грошова емісія. Використання бюджетних коштів на інвестиційні цілі створює кращі умови для економічного зростання в порівнянні з витратами на соціальні цілі.

Створення бюджету розвитку — це лише перший крок, наступним має стати створення загального інвестиційного клімату для вітчизняних і зарубіжних інвесторів, у тому числі й за рахунок широкого застосування практики

прискореної амортизації та пільгового режиму оподаткування тих підприємств, які активно проводять інвестування у сферу розширення виробництва на території України за пріоритетними напрямками.

До найзручніших заходів держави, що спрямовані на створення сприятливого інвестиційного клімату, належать також заходи щодо стимулювання платоспроможного попиту кредитними важелями: кредитна експансія (збільшення пропозиції позиченого капіталу шляхом зниження обов'язкових резервів та облікової ставки); кредитування за рахунок бюджетних ресурсів тих сфер економіки, у розвитку яких зацікавлена держава; гарантування платоспроможності позичальників, у діяльності яких зацікавлена держава.

Для активізації у державі економічного життя і задоволення потреб у фінансових ресурсах при здійсненні структурної перебудови економіки може бути також використана кредитна емісія. Вона допомагає розв'язати проблему нестачі грошей в економіці та звужити сферу взаємозаліків, інших грошових сурогатів.

Важливим показником фінансової безпеки держави є стабільність і конвертованість національної валюти. Цього можна досягти за наявності досконалого валютного законодавства, достатніх резервів національного банку, ефективної валютної політики в державі. Звичайно, як зазначалося вище, основу стабільності національної валюти насамперед забезпечує стабільний розвиток економіки і відповідно рівень дефіциту бюджету. Про це йшлося вище.

Водночас стабільність національної валюти, її забезпечення мають свої особливі форми і методи виявлення та функціонування. Так, важливого значення набувають джерела надходження іноземної валюти в державу і напрямки її використання, можливість вільного доступу до купівлі валюти на ринку, проведення політики курсоутворення шляхом встановлення режиму "плаваючого" курсу тощо.

Для економічного зростання й успішного функціонування національної економіки необхідно також створити зрозумілу, стабільну, ефективну податкову систему. Існуюча податкова система є непомірним тягарем для товаровиробників,

пригнічує виробництво, провокує несплату податків у бюджет держави і створює серйозну загрозу економічній безпеці України.

З метою забезпечення фінансової безпеки важливо здійснювати постійний моніторинг її індикаторів, серед яких можна виділити наступні:

- рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет України;
- рівень монетизації ВВП;
- дефіцит Державного бюджету;
- ступінь доларизації національної економіки;
- швидкість обігу готівки;
- процентна ставка за банківській кредит;
- ставка рефінансування НБУ;
- відношення суми валових міжнародних резервів НБУ до загальної суми річного імпорту;
- валютний курс;
- питома вага довгострокових банківських кредитів у загальному обсязі наданих кредитів;
- питома вага податків в обсязі ВВП;
- відношення суми власних оборотних коштів підприємств до суми залучених оборотних коштів.

- Для забезпечення фінансової безпеки передусім необхідно вжити такі заходи:
- розробити Концепцію фінансової безпеки України;
 - забезпечити вчасне прийняття Державного бюджету;
 - створити ефективну систему контролю за використанням бюджетних коштів;
 - посилити платіжну дисципліну всіх суб'єктів господарської діяльності;
 - прийняти податковий кодекс України та підвищити ефективність податкової системи;
 - припинити "втечу" українських капіталів за кордон;
 - налагодити ефективний державний контроль за здійсненням валютних операцій.

Поглиблення кризових явищ в економіці України вимагає об'єктивної і неупередженої оцінки з точки зору фінансової безпеки політики фінансової стабілізації, яка здійснюється відповідно до вимог міжнародних фінансових організацій і негативно позначається на стані забезпечення економічної безпеки. Фінансова стабілізація не дала поштовху нагромадженню обігових коштів та інвестиційній діяльності. Натомість на тлі кризи платежів відбувається руйнація виробництва, "втеча" українського капіталу за кордон. Працює потужний насос висмоктування залишків потенціалу державного сектора і відбувається концентрація багатств у руках незначної групи людей. Вирішення зазначеної проблеми неможливе без внесення коректив в політику економічних реформ, вжиття адекватних дій з боку уряду.

Таким чином, стан фінансової безпеки є головним критерієм оцінки ефективності державної політики і діяльності владних структур під час реформування і розвитку фінансово-кредитної сфери. І тому так важливо саме на сучасному етапі розвитку нашої держави здійснити необхідні заходи, що стосуються підвищення рівня фінансової безпеки.

Для підвищення рівня фінансової безпеки необхідно: розробити стратегію фінансової безпеки України; створити надійну систему фінансового контролю; запровадити чіткий порядок у справі отримання і відшкодування іноземних кредитів для господарських суб'єктів усіх форм власності; створити єдину державну інформаційну базу, яка охоплювала б усі фінансово-кредитні установи; створити умови для збільшення реальних грошових доходів населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. А.І. Сухоруков «Фінансова безпека держави». - К.: Вища школа, 2007 – 300 с.
2. М.М. Єрмошенко «Фінансова безпека держави». - К.: 2001 – 350 с.
3. В.Ковалева Удивительная инфляция // Эксперт, - 2007, - №49 - с. 52-56.
4. www.bank.gov.ua
5. www.minfin.gov.ua

РОЗДІЛ 18.

ФІНАНСИ КРАЇН З РОЗВИНЕНОЮ РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ

18.1. Загальні риси та тенденції розвитку фінансових систем країн з розвинутою ринковою економікою

18.2. Фінансова система Сполучених Штатів Америки

18.3. Фінансова система Федеративної Республіки Німеччини

18.4. Фінансова система Великої Британії

18.5. Фінансова система Франції

18.6. Фінансова система Японії

ПРАКТИКУМ

18.1. Загальні риси та тенденції розвитку фінансових систем країн з розвинутою ринковою економікою

Країнами з розвинутою економікою вважають такі держави, для яких характерна наявність ринкових відносин в економіці, високий рівень прав і цивільних свобод в суспільному і політичному житті. Для всіх цих країн характерна капіталістична модель розвитку, яка в різних країнах має серйозні відмінності. Рівень ВВП на душу населення практично у всіх розвинених країнах не нижче 15 тис. доларів в рік, на достатньо високому рівні рівень соціального захисту (пенсії, допомоги по безробіттю, обов'язкове медичне страхування), що гарантується державою, тривалість життя, якість освіти і медичного обслуговування, рівень розвитку культури. Розвинені країни пройшли аграрну і індустріальну стадію розвитку з переважаючим значенням і внеском в створення ВВП сільського господарства і промисловості. Зараз ці країни знаходяться на стадії постіндустріалізму, для якого характерна провідна роль в національному господарстві сфери нематеріального виробництва, що створює від 60% до 80% ВВП, ефективним виробництвом товарів і послуг, високим споживчим попитом, постійним прогресом в науці і техніці, посиленням соціальної політики держави.

До країн із розвинутою ринковою економікою, або індустріально розвинутих країн, належать держави - члени Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР). Ця організація створена 1961 р. До неї входять: Австралія, Австрія, Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, США, Туреччина, Франція, ФРН, Швейцарія, Швеція та Японія.

Країни ОЕСР посідають провідне місце у світовому господарстві, про що свідчить, зокрема, їхня питома вага у світовій торгівлі. Про рівень економічного розвитку цих країн свідчить і те, що найбільша частина національного багатства сьогодні створюється в так званому третинному секторі економіки, тобто у сфері послуг.

Серед країн ОЕСР виділяється група лідерів, до якої входять: США, Японія, а також країни ЄС (серед країн ЄС, у свою чергу, виділяється ФРН). До лідерів за окремими економічними показниками належить також Канада.

У свою чергу до групи країн з розвинутою економікою МВФ відносить перш за все провідні капіталістичні країни, що входять до Великої сімки (G7), куди входять США, Японія, Німеччина, Великобританія, Франція, Італія і Канада. Дані держави займають домінуюче положення в світовому господарстві, перш за все унаслідок свого могутнього економічного, науково-технічного і військового потенціалу, великої чисельності населення, високого рівня сукупного і питомого ВВП.

Розвинені країни є головною групою країн в світовому господарстві. В кінці 90-х рр. на них доводилося 55% світового ВВП, 71% світової торгівлі і велика частина міжнародного руху капіталу. На країни „Сімки” доводиться більше 44% світового ВВП, зокрема на США - 21, Японію - 7, Німеччину - 5%. Більшість розвинених країн входять в інтеграційні об'єднання, з яких найбільш могутніми є Європейський союз - ЄС (20% світового ВВП) і Північноамериканська угода про вільну торгівлю, - НАФТА (24%).

Фінансова система розвинених країн (англ. financial system of developed countries) - система, що охоплює державний бюджет; муніципальні фінанси (у

федеральних державах, наприклад, США, ФРН - і фінанси членів федерації); позабюджетні спеціальні фонди; фінанси державних підприємств, корпорацій; фінанси приватних національних і транснаціональних корпорацій.

Кожна держава має свою бюджетну систему і встановлює принципи її побудови, структури, взаємозв'язок об'єднаних у ній складових, тобто бюджетний устрій. Організація бюджетної системи, або бюджетного устрою, визначається державним устроєм країни. Залежно від організації структури розрізняються унітарні (єдині), федеративні та конфедеративні держави.

Слід зазначити, що на перших етапах розвитку бюджетна система багатьох країн характеризувалась залежністю державного бюджету від місцевих фінансів. Після Другої світової війни процес централізації бюджетної системи стосовно доходів різко посилювався в усіх державах. Істотно зросла питома вага державного бюджету в загальному обсязі ресурсів бюджетної системи. Наприклад, у США цей показник становить понад 50%, у Великобританії - понад 70 %. За видатками спостерігається інша тенденція: збільшення питомої ваги в загальній сумі видатків бюджетної системи місцевих бюджетів, на які уряд перекладає значну частину витрат, спрямованих на розвиток економічної та соціальної інфраструктури, а також частину витрат на відтворення кваліфікованої робочої сили.

У кожній країні структура державного бюджету і бюджетний процес мають свої національні особливості. Це залежить від характеру адміністративної системи, структурних особливостей національного господарства, історичних та інших чинників. Наприклад, у різних державах початок бюджетного року є різним. Так, у Франції, Німеччині, Італії, Бельгії, Голландії, Швейцарії він збігається з календарним роком; у Великобританії, Японії, Канаді - з 1 липня по 30 червня; в США - з 1 жовтня по 30 вересня. Це пояснюється історичними причинами, традиціями, пов'язаними з термінами скликання сесій законодавчих органів. У федеративних державах бюджетний рік у членів федерації може не збігатися з федеральним бюджетом. У США, наприклад, багато штатів мають інший початок бюджетного року, ніж це встановлено для федерації. Крім того,

існує пільговий термін - це час, що надається для завершення фінансування окремих об'єктів, закриття фінансових рахунків. Цей період коливається в країнах від 1 до 5 місяців. Протягом цього часу уряд має право здійснювати фінансування за рахунок коштів, передбачених по вже закінченому бюджетному року, не випрошуючи нових дозволів. Бюджетний рік з включенням пільгового терміну складає рахунковий період, під яким розуміється фактичний період виконання бюджету з урахуванням пільгового терміну.

Провідною ланкою державної фінансової системи розвинених країн є державний бюджет - основний фінансовий план держави, що має силу закону. За матеріальним змістом - це централізований фонд грошових коштів держави, за соціально-економічним змістом - головне знаряддя перерозподілу національного доходу. У цій частині фінансової системи розвинених країн перерозподіляється до 40% різко зростаючого національного доходу країни. Податки складають від 70 до 90% і більше загальної суми доходів державного бюджету. За державним бюджетом в країнах з розвинутою економікою закріплені головні податки - прибутковий податок з фізичних осіб, податок на прибуток корпорацій, акцизи, податок на додану вартість (у тих країнах, де він застосовується), митні збори. З державного бюджету фінансуються витрати: на військові (оборонні) цілі, регулювання економіки, соціальні витрати, утримання державного апарату управління, субсидії і кредити країнам, що розвиваються. Державний бюджет здійснює вплив на всі ланки фінансової системи розвинених країн, надаючи субсидії і кредити місцевим органам влади, спеціальним урядовим фондам, державним корпораціям. Державні бюджети провідних західних країн в період після 2-ої світової війни і до 90-х рр. характеризувалися значними хронічними дефіцитами, що покривалися державними позиками. Особливо значний бюджетний дефіцит мали США, що до кінця ХХ ст знизився. Поліпшення стану державних фінансів США і низки інших розвинених країн пояснюється тривалим періодом економічного зростання, структурною перебудовою економіки, податковими реформами, проведеними в більшості розвинених країн в 80-х рр.,

що супроводжувалися значним зниженням податкових ставок і розширенням податкових пільг, деяким скороченням військових витрат.

Друга ланка фінансової системи розвинених країн - регіональні і муніципальні фінанси - включає муніципальні бюджети, фінанси підприємств, що належать муніципальним утворенням, і автономні муніципальні фонди. Провідне значення мають місцеві бюджети. В унітарних державах муніципальні бюджети не входять до державного бюджету, у федеральних державах муніципальні бюджети не входять в регіон, бюджети членів федерації (штатів - в США, провінцій - в Канаді, кантонів - в Швейцарії, земель - у ФРН тощо), а останні не включаються до державного федерального бюджету. За муніципальними бюджетами закріплені другорядні податки (в основному майнові). У муніципальних бюджетах порівняно з державним бюджетом більша частка коштів спрямовується на соціальні цілі. Муніципальні бюджети на фінансування своїх дефіцитів отримують кошти з державного бюджету шляхом дотацій, субвенцій, кредитів. Використовуються також надбавки до державних податків. У федеральних державах доходи бюджетів членів федерації формуються по-різному. Так, в США бюджети штатів базуються на непрямих податках (в основному на податку з продажів); у Німеччині бюджети земель - на надходженнях у певних відсотках від податку на прибуток корпорацій і прибуткового податку з населення, які діляться між федеральним бюджетом і бюджетами земель.

Третя ланка фінансової системи розвинених країн включає позабюджетні спеціальні фонди. У країнах з розвинутою ринковою економікою найбільш великими позабюджетними фондами є фонди національного страхування, що утворюються за рахунок страхових внесків працівників підприємств, підприємців і дотацій з державного бюджету. США - єдина країна, де фонд національного страхування об'єднаний з федеральним бюджетом. Кошти цих фондів використовуються на виплату пенсій за віком, по інвалідності, на випадок втрати годувальника, допомога з тимчасової безробітності, по вагітності і пологам, по безробіттю тощо.

Втручання уряду в економічне життя країни завжди було досить значним і стало ще суттєвішим протягом останніх десятиріч. Уряди багатьох країн витрачають та оподатковують близько половини ВВП. Значна частка цих видатків являє собою перерозподіл доходу серед громадян. Проте уряди є також і великими споживачами - жодний уряд неекономний у використанні свого бюджету. Часто мають місце дефіцити, і більшість урядів звичайно позичає в приватного сектора та за кордоном. У середньому державний борг в Європі становить приблизно половину річного ВВП.

Особливої уваги заслуговує проблема безпосередньої реалізації бюджетно-податкової політики в розвинутих ринкових країнах. За останні півстоліття розвинуті ринкові країни пережили два переломних періоди, в процесі яких істотно змінились модель господарювання, характер економічної політики, масштаби та методи державного втручання в економіку. Насамперед йдеться про повоєнний період (1946-1950 рр.), коли відбувся широкомасштабний перехід до мирної економіки. Саме в цей період сформувалась змішана система господарювання з великим сектором державних фінансів, які відігравали головну роль у кон'юнктурній, структурній і соціальній політиці, що будувалась на кейнсіанських рецептах. Бюджетно-податкова політика, що реалізувалась у цей період, характеризувалась активним субсидіюванням розвитку національних економік, оскільки вже у перші післявоєнні роки уряди цих держав володіли неабиякими фінансовими ресурсами завдяки перерозподільчій системі, що була створена в той період. Значна частка цих ресурсів була використана для субсидіювання пріоритетних галузей господарства (паливної, енергетики, суднобудування, металургії), а також спрямована в інфраструктуру - житлове і дорожнє будівництво, комунальне господарство. Держава фінансувала в цей період від 30 до 40 % валових інвестицій.

Значні бюджетні витрати вимагали відповідних податкових надходжень. Доходи були ще низькими, а від дефіцитного фінансування, що породжує інфляцію, уряди, як правило, утримались. Тому податкова політика була жорстка, відрізнялась широким діапазоном прогресивності прибуткового податку. Крім

того, при високому рівні податку на прибуток існували різні стимулюючі пільги, що сприяли накопиченню капіталу в пріоритетних галузях. Таким чином, цей період є періодом бюджетної активності держав.

Наступний 20-річний етап - до початку 70-х років - для індустріально розвинутих країн став періодом економічного зростання. Бюджетно-податкова політика держави була підпорядкована головній меті - створити „трансфертну державу”, державу добробуту з високим рівнем соціальних витрат. Доходи та витрати держави широко використовувались для проведення кейнсіанського антикризового регулювання.

Подальший переломний період - друга половина 70-х років, що характеризується нафтовою кризою та виникненням стагфляції. Ця ситуація спричинила кризу попередньої моделі розвитку, банкрутство кейнсіанських методів управління економікою. Змінились цільова спрямованість і методи макроекономічної політики, в тому числі бюджетно-податкового регулювання. Крім того, неможливо вже було не враховувати постійно зростаючу інтернаціоналізацію економіки, підсилення взаємовпливу та взаємозалежності країн у рамках світового господарства. Бюджетно-податкова політика на цьому етапі із зняття стабілізації та економічного зростання перетворилась на джерело гальмування, головний фактор інфляції. „Трансфертна держава” вийшла за оптимальні межі: 1) державні бюджети були гігантськими; 2) перерозподіл національного продукту на користь держави досягав великих розмірів: питома вага державних витрат у ВВП в Японії становила 27%, ФРН - 49, Франції - 43, Великобританії - 47, США - 35%; 3) при цьому понад 50% державних витрат складали допомоги та субсидії, пов'язані із соціальним страхуванням і забезпеченням; 4) високі податки не вирішували проблеми, тому з'явилися та стали зростати бюджетні дефіцити, які набули стійкого структурного характеру. Тож, виникла необхідність у радикальних змінах у бюджетно-податковій політиці.

Бюджетно-податкова політика у 70-80-ті роки у розвинутих ринкових країнах здійснювалась у рамках нового курсу економічної політики взагалі, що

змінився в зв'язку з переходом влади від сил реформістських, що застосовували принципи кейнсіанства, до консервативних, монетаристів, пріоритетами яких були грошово-кредитне регулювання та зміцнення ринкових засад. Кожна держава у цей період мала національні особливості проведення економічної політики, в тому числі її складової - бюджетно-податкової. Узагальнюючи викладене, можна дійти висновків, що нові орієнтири бюджетно-податкового регулювання принесли свої результати. У 80-ті роки темпи зростання витрат уповільнились. Питома вага державних витрат у ВВП дещо стабілізувалась. Відбулось також скорочення бюджетних дефіцитів, а головне - зміна джерел їх фінансування завдяки монетарним заходам, отже, істотно скоротились темпи інфляції. Крім того, скорочення податкового тиску стимулювало інвестування. Були створені умови для розвитку дрібного і середнього підприємництва. За рахунок приватизації скоротився державний сектор економіки країн і створились можливості структурної перебудови та стимулювання НТП. Такі зміни відбулися на базі нової моделі змішаної економіки, в якій було покладено край екстенсивному розширенню державного втручання, тобто бюджетно-податкова політика використовувалась у поєднанні з монетарними засобами регулювання.

У 90-ті роки ХХ століття основним чинником, що зумовив певні зміни в бюджетно-податковому регулюванні в розвинутих ринкових країнах, стало прискорення інтеграційних процесів в Європі, створення ЄВС (Європейської валютної системи), ЄЦБ (Європейського Центрального Банку) та ін. Слід зазначити, що в країнах Європи, з одного боку, відбувається поширення загальних принципів проведення бюджетно-податкової політики, насамперед щодо бюджетного дефіциту та державного боргу, а з іншого - у бюджетних і податкових системах, що формувалися протягом тривалого часу відповідно до національних особливостей і традицій, продовжують зберігатися істотні відмінності у структурі державних видатків, рівні бюджетних доходів, темпах діючих податків і способах їх стягнення.

Дослідження сучасних тенденцій розвитку світової фінансової системи обумовлено новітніми процесами як у світовому господарстві в цілому, так і у

його фінансовому секторі, зокрема. Розвиток світових економічних відносин пов'язаний з поширенням інтеграційних процесів, які охоплюють не лише економічні зв'язки, а й національні фінансові системи держав. Сама фінансова діяльність стає дедалі інтегрованішою. Поряд із цим уже заявив про своє існування ще один процес – глобалізація, що характеризується формуванням більш зрілого порівняно з інтернаціоналізацією рівня міжнародних економічних зв'язків та інших форм і способів людського спілкування та співіснування.

18.2. Фінансова система Сполучених Штатів Америки

Сполучені Штати Америки – федеративна держава. Тому сучасна система державних фінансів США складається з таких елементів:

- фінансова система федерації, яка включає федеральний бюджет, бюджет округу Колумбія (столичний), спеціальні фонди федерального рівня, фінанси державних підприємств;

- фінансові системи 50 штатів, кожен з яких має власний бюджет, спеціальні фонди та фінанси підприємств, що знаходяться у власності штату;

- місцеві фінанси, до яких належать місцеві бюджети адміністративних, господарсько-підприємницьких, культурно-освітніх та інших місцевих підрозділів (графств, муніципалітетів, сільських, шкільних, спеціальних округів тощо), фінанси комунального господарства, спеціальні фонди місцевого рівня.

Така система організації державних фінансів характеризується відсутністю єдності та високим рівнем автономності. Це означає, що кожний підрозділ державного управління (федерація, штати, місцеві органи) самостійно складає і затверджує свій бюджет, розробляє і здійснює податкову політику, управляє боргом. Бюджети штатів не входять до федерального бюджету, а місцеві бюджети – до бюджету штатів. Через державні фінанси країни перерозподіляється близько третини ВВП.

Бюджетна система США складається з трьох рівнів: федеральний бюджет, бюджети 50 штатів і місцеві бюджети, в тому числі: 19 тис. муніципалітетів, 17

тис. міських самоврядувань, 15 тис. шкільних округів, 29 тис. спеціальних районів, 3 тис. округів.

Центральне місце в системі державних фінансів США займає фінансова система федерації, зокрема федеральний бюджет. Про що свідчать параметри розподілу і перерозподілу коштів, що склалися в останні три десятиліття, між бюджетами трьох рівнів: близько 65% сукупних витрат консолідованого бюджету проходять через федеральний бюджет і 35% - частка решти двох рівнів, яка поділяється між штатами і місцевими органами влади в пропорції 2/1.

За федеральними органами закріплені витрати загальнонаціонального значення (на військові цілі, міжнародні справи; на фінансову підтримку яких-небудь галузей і секторів національного господарства; на утримання федерального державного апарату; на управління федеральним державним боргом тощо). На частку влади штатів і місцевих органів припадає значна частина державних витрат, пов'язаних з фінансуванням соціальних потреб місцевого господарства, адміністративного апарату. Що стосується доходів, то основним джерелом прибуткової частини бюджету є податкові надходження. Причому, в доходах федерального бюджету переважають прямі податки, в доходах штатів - непрямі, а в доходах місцевих органів влади - майнові податки.

У США бюджети регулюються через систему дотацій і відрахувань. Рух ресурсів відбувається одночасно по чотирьох каналах: з федерального бюджету - до бюджетів штатів і місцевих бюджетів; з бюджетів штатів - до місцевих бюджетів; з місцевих бюджетів - до бюджетів штатів; між місцевими бюджетами.

У базі власних доходів влади штатів і місцевих органів влади спостерігається неухильно зростаюча залежність від федеральних дотацій. Федеральна допомога штатам ($\approx 23\%$) і місцевим органам влади ($\approx 6\%$) носить яскраво-виражений програмно - цільовий характер. Дотації і субсидії в США розподіляються нерівномірно. З їх допомогою на рівні штатів реалізується більше 500 цільових програм. Така зростаюча залежність від федеральних дотацій дає підставу стверджувати, що „федеральна допомога” ($\approx 29\%$ загальної суми доходів штатів і

місцевих органів) перетворилася на засіб прямого контролю федерації за фінансовою політикою штатів і місцевих органів влади.

Федеральний бюджет в США - це складний фінансовий механізм управління і контролю за діяльністю всіх федеральних міністерств і відомств, що повністю визначає економічні основи державного будівництва і впливає на стан економіки в цілому. За формою він є регулярно затверджуваним докладним кошторисом (загальним обсягом близько 3 тис. сторінок) всіх урядових витрат і доходів, що розподіляються за джерелами надходжень, основними напрямками і програмами витрачання коштів. Під бюджетними доходами в США зазвичай розуміється грошова сума податкових надходжень та інших платежів, зібрана з населення і підприємств федеральним урядом через федеральні або місцеві органи влади. Бюджетні доходи включають також різного роду подарунки і внески. У доходи не включаються суми від розпродажів федерального майна, доходи по відсотках, виплати по позиках і внутрішніх грошових переказах між урядовими рахунками.

Федеральний бюджет будується за принципом „повного бюджету” і складається з двох частин: власне урядового бюджету та довірчих (траст) фондів. За рахунок урядового бюджету фінансуються суспільні економічні і соціальні програми. Довірчі фонди мають в основному цільовий характер і пов’язані з діяльністю інфраструктури (федеральні автошляхи, аеропорти, електростанції тощо). Статус довірчих мають соціальні та пенсійні фонди. Доходи довірчих фондів формуються за рахунок надходжень від використання державної власності. Соціальні фонди формуються в основному за рахунок внесків працюючих в державному або приватному секторі, відрахувань уряду та підприємств.

Структура витратної і прибуткової частин федерального бюджету зазнає щорічні зміни. Слід зазначити, що на структуру федерального бюджету США суттєво впливають політичні події, що відбуваються в цій країні. І тому аналіз доходів і витрат федерального бюджету цікавий з погляду динаміки цих змін.

Так, наприклад, федеральний бюджет був полем битви в багатомісячних суперечках демократа Б. Клінтона і республіканського конгресу перед

президентськими виборами 1996 р. в США. Перед адміністрацією Клінтона стояла не тільки проблема переобрання в 1996 р., але й необхідність зміцнення політичної бази демократів. А це означало таку конфігурацію бюджетних пріоритетів, за якої повинне поступово відбуватися заміщення військових витрат на соціальні. Бюджетна стратегія і система бюджетних пріоритетів адміністрації Б. Клінтона передбачала скорочення частки федеральних витрат у ВВП до 21,5% та збільшення сукупного податкового тягара до 19,2% або на 1% ВВП. В цілому вона припускала деяке підвищення частки прибуткових податків в сукупних доходах федерального бюджету (до 44%) та податків на прибутки корпорацій і непрямих податків на бізнес (до 15%), та зниження частки податків на соціальне забезпечення (до 36,5%). Основні зміни стосувалися витратної частини бюджету. Витрати на національну оборону при Клінтоні динамічно скорочуються, у федеральному бюджеті в 1997 фін. р. вони були зменшені майже на 10 млрд. дол., до 272,1 млрд. дол., або 17,8% всіх федеральних витрат. Головним пріоритетом адміністрації оголошувалася соціальна сфера – витрати на охорону здоров'я, освіту, перепідготовку робочої сили, реформування системи пенсійного забезпечення і медичного обслуговування незаможних. На соціальні потреби з бюджету 1997 фін. р. виділяються більше 60% федеральних асигнувань (приблизно 936 млрд. дол.). Найшвидшими зростаючими статтями в соціальному бюджеті при Клінтоні стали витрати на охорону здоров'я і соціальне забезпечення. Що стосується економічних програм, то адміністрація практично заморозила витрати на сільське господарство, транспорт, енергетику, охорону навколишнього середовища, науку і техніку.

Поряд із цим, пріоритетним напрямком бюджетної політики адміністрації Б. Клінтона було зменшення державного боргу та економія бюджетних витрат. В середині 90-х років борг федерального уряду наблизився до відмітки 5 трлн. дол., або близько 85% ВВП. У 2000 році державний борг США вдалося значно скоротити до 3,4 трлн. дол., що становить близько третини ВВП. До 2011 р. планувалося розмір державного боргу привести до рівня 7% від ВВП. Доходи в

1997 фін. р. росли випереджаючими темпами по відношенню до витрат - 7,1 порівняно з 5,3%, що склало різницю в 10 млрд. дол. в абсолютному вираженні.

Для республіканців традиційно притаманна підтримка менш значного втручання держави в економіку. За адміністрації республіканця Дж. Буша суттєво зросли видатки уряду, особливо на фінансування оборони через військові дії в Іраку та боротьби з тероризмом. В проекті бюджету на 2007/2008 фін. р. адміністрація Дж. Буша запропонувала збільшити видатки на оборону на 10% до 481 млрд. дол. США. Проте суттєвому скороченню підлягали витрати на науку й освіту, бюджети служби зайнятості населення і соціального забезпечення. В цілому пропонувалося через скорочення більш ніж 140 державних програм зекономити 12 млрд. дол.

Загалом доходи бюджету у 2007/2008 р. планувалися у розмірі 2,66 трлн. дол., а витрати 2,9 трлн. дол., тобто у проекті бюджету закладався бюджетний дефіцит близько 239 млрд. дол.

Останніми роками продовжує швидкими темпами зростати сума зовнішнього боргу США. На кінець 2005 року вона становила 8,84 трлн. дол. Загальний розмір державного боргу сьогодні сягає 65% від ВВП.

Таким чином, структура витрат і доходів безпосередньо залежить від того, хто знаходяться біля „керма влади” - республіканці чи демократи, оскільки вони мають різні бюджетні пріоритети, які і визначають статті витрат і доходів федерального бюджету в США.

Бюджети штатів і місцевих органів в США. У США всі 50 штатів формально наділені автономними правами в області фінансів. Вони самостійно складають, затверджують і виконують свої бюджети, які ні за доходами, ні за витратами не входять до федерального бюджету країни. Певною мірою вони самостійні у визначенні обсягу бюджетів, структури витрат і доходів. Федеральні органи влади не уповноважені прямо контролювати бюджети штатів. Влада штатів не звітує перед федерацією про стан фінансів і бюджету.

У більшості штатів складання бюджету знаходиться у веденні глави виконавчої влади і здійснюється підпорядкованим йому фінансовим органом. При

цьому кошторис витрат розробляють бюджетні і фінансові бюро, а кошторис доходів - податкові та інші органи. Проект бюджету направляється в місцеві законодавчі органи.

Найбільш великими у складі витрат бюджетів штатів є витрати на освіту ($\approx 35\%$ від витратної частини бюджетів), соціальне забезпечення ($\approx 13\%$), охорону здоров'я ($\approx 9\%$), дорожнє будівництво та утримання доріг, охорону навколишнього середовища, житлове будівництво і комунальне господарство.

Основним джерелом доходів бюджетів штатів, як і федерального бюджету, є податкові надходження. У післявоєнні роки у складі податкових доходів помітно зросла роль прибуткового податку з населення і обов'язкового внеску до фондів соціального страхування. Сьогодні основним джерелом доходів бюджетів штатів є податок на продаж - 29% від прибуткової частини. А індивідуальний прибутковий податок складає 17% . Нестача власних коштів штатів перекривається за рахунок фінансової підтримки з федерального бюджету (23% від прибуткової частини) і надходжень з бюджетів місцевих органів влади ($\approx 1,5\%$) (табл. 18.1).

Що стосується місцевих адміністративних одиниць і місцевих функціональних органів та установ, то вони також мають певний ступінь автономії щодо складання, затвердження і виконання своїх бюджетів, які не входять ні до федерального бюджету, ні до бюджетів штатів США. Функції зі складання місцевих бюджетів покладені на глав виконавчої влади, функції затвердження бюджетів - на представників місцевої законодавчої влади.

Таблиця 18.1

Структура доходів бюджетів штатів США у 90-тих роках

Джерело доходу	<u>% до підсумку</u>
Податок на продаж	<u>29</u>
Індивідуальний прибутковий податок	<u>17</u>
Податок з прибутку корпорацій	<u>5</u>
Майновий податок	<u>1</u>
Різні збори і надходження	<u>16</u>
Фінансова підтримка з федерального бюджету	<u>23</u>
Надходження з бюджетів місцевих органів влади	<u>1,5</u>
Інші доходи	<u>7,5</u>

В складі витрат місцевих бюджетів більше половини їх загальної суми припадає на частку витрат, пов'язаних з фінансуванням державної податкової школи. Крім того, значна частка коштів щорічно виділяється на фінансування утримання доріг, комунального і міського господарства, протипожежної охорони, лікувальних та інших установ.

До джерел фінансування витрат місцевих бюджетів відносяться: місцеві податки, доходи від послуг комунального господарства та інші неподаткові доходи, дотації з федерального бюджету і бюджетів штатів, надходження від випуску місцевих позик і лотерей. Основним джерелом доходів є місцеві майнові податки (на їх частку припадає близько 29% податкових доходів) (табл. 18.2).

Таблиця 18.2

Структура доходів бюджетів місцевих органів влади США у 90-тих роках

<u>Джерела доходів</u>	<u>% до підсумку</u>
Майнові податки	<u>29</u>
Податок на продаж	<u>6</u>
Прибутковий податок з фізичних осіб і корпорацій	<u>2,3</u>
Різні збори і надходжень	<u>23</u>
Фінансова допомога від урядів штатів	<u>1,3</u>
Фінансова допомога від федерального уряду	<u>6</u>
Інші доходи	<u>32,4</u>

Таким чином, важливо відзначити, що при єдності податкової системи США кожна адміністративна одиниця вибирає свою структуру податків з урахуванням різноманітності місцевих умов і рівня життя населення.

Спеціальні фонди США. Важливе місце в системі державних фінансів належить спеціальним фондам США, які функціонують відокремлено як самостійні фінансово-кредитні установи. Вони є сукупністю грошових ресурсів, що мають цільове призначення. Доходи цих фондів формуються за рахунок податкових і неподаткових надходжень, також за рахунок коштів федерального бюджету.

Найбільш значними є фонди соціального страхування. До основних загальнонаціональних систем (фондів) соціального страхування і забезпечення

відносяться страхування через старість, з нагоди втрати годувальника і страхування здоров'я. Крім того, існує страхування по безробіттю, з тимчасової непрацездатності і, нарешті, система державної допомоги престарілим, інвалідам і тим, хто її потребує. Також є вельми урізані системи сімейної допомоги, яка частково фінансується федерацією, але знаходиться у веденні влади штатів і місцевих органів.

Право на отримання пенсії через старість в США у повній сумі виникає лише у осіб, що досягли 65 років і мають необхідний стаж страхування. Допомога зі страхування здоров'я виплачуються особам після досягнення 65 років. Фонд допомоги з безробіття формується за рахунок внесків підприємців (у розмірі незначного відсотка до фонду заробітної плати).

Також в США залежно від цілей використання виділяють наступні спеціальні фонди:

- економічні фонди, призначені для регулювання господарського життя. До них відносяться інвестиційні, кон'юнктурні, фонд перебудови і розвитку тощо. Кошти цих фондів спрямовують на фінансування чесних компаній і малорентабельних державних підприємств, особливо в періоди циклічних криз. Допомога надається у формі безвідплатних субсидій і пільгових кредитів;

- науково - дослідницькі фонди, що використовуються для фінансової підтримки наукових досліджень в промисловості, будівництві, а також утримання державних наукових центрів, що здійснюють розробку фундаментальних досліджень;

- військово - політичні фонди - резерви, що знаходяться головним чином у розпорядженні президента США, за рахунок яких фінансуються додаткові цільові заходи що мають особливу важливість. У США до них відносяться конфіденційні (секретні) фонди федерального бюджету. З них фінансують секретні великомасштабні науково - технічні проекти;

- інші фонди.

Таким чином, спеціальні фонди США мають цільовий характер і формуються за рахунок податкових і неподаткових надходжень та за рахунок коштів федерального бюджету.

Бюджетний процес і фінансовий контроль в США. Бюджетний рік федерального уряду починається з 1 жовтня і завершується 30 вересня наступного року, а більшості штатів - починається 1 липня і закінчується 30 червня наступного року. При цьому понад половина штатів практикує складання бюджету на два роки. У більшій частині місцевих адміністративних одиниць бюджетний рік збігається з календарним.

Історію бюджетного процесу в США можна розділити на три основні етапи: до 1921 року; з 1921 по 1976 рік; з 1976 року. До 1921 року всі органи виконавчої влади США подавали свої окремі бюджетні запити безпосередньо в конгрес. До того часу в США, строго кажучи, не було єдиного федерального бюджету у вигляді продуманого і ретельно розробленого загального фінансового плану, який би ґрунтувався на скоординованих витратних потребах федерального уряду з урахуванням розмірів наявних фінансових надходжень.

Лише у 1921 р., коли вперше був ухвалений зведений американський закон „Про бюджет і звітність” (Budget and Accounting Act of 1921), що визначив напрям бюджетної реформи, конгрес вперше доручив президентові представляти бюджетний проект, який би повністю відображав державні пріоритети і служив відправним пунктом для подальшого ухвалення і затвердження федерального бюджету. Американський президент, будучи главою виконавчої влади, згідно із законом - основна юридична особа, відповідальна перед законодавчою владою за розробку і виконання федерального бюджету. З цією метою йому додано в 1921 р. Бюджетне бюро (в майбутньому - Адміністративно-бюджетне управління або АБУ) - як самостійний відділ в міністерстві фінансів. Конгрес зберіг право контролю за фінансовою діяльністю виконавчої влади і зміцнив його: тим же законом було встановлено Головне контрольно - фінансове управління (ГКФУ), назване незабаром „сторожовим псом конгресу”. Проте американська адміністрація фактично дістала можливість ініціативи і контролю в бюджетно -

податкових питаннях і в розподілі фінансових коштів, чого до цих пір у неї не було.

Після другої світової війни, особливо в 60-ті роки, різко зросли масштаби федерального бюджету, посилювалися тенденції довгострокового програмування фінансової сторони урядової діяльності. Виникла потреба в новому рівні координації, взаємної ув'язки і оцінки ефективності програм бюджетного фінансування. Результатом стало створення в 1970 р. АБУ, що поглинуло Бюджетне бюро і додало до колишніх його функцій ще й управлінські, а також отримало повноваження оцінювати ефективність федеральних програм, розширювати міжвідомче узгодження урядових дій як на рівні федеральної адміністрації, так і в штатах. Посилилася централізація бюджетного процесу, концепція чергового бюджету тепер готувалася після серії нарад президента з директором АБУ за участю міністра фінансів, голів Економічної ради і Ради керівників Федеральної резервної системи, тобто всіх головних економічних радників президента і керівників основних органів, що формують економічну політику країни.

Американський конгрес не раз різко реагував на будь-яку спробу посилення централізації бюджетного процесу і впливу виконавчої влади у фінансових справах. Незабаром після урядової реорганізації 1970 р. в кожній з палат були створені бюджетні комітети - для попереднього аналізу президентських варіантів бюджету, що представляються конгресу; для інформаційно - аналітичної допомоги при конгресі організували Бюджетне управління.

З 1 жовтня 1976 року набув чинності закон, прийнятий конгресом в 1974 році „Про контроль над бюджетом і заморожуванням фондів”, який вніс суттєві зміни до сутності федерального бюджетного процесу, порядку роботи над бюджетом в законодавчих і виконавчих органах, розподілу ролей серед учасників цього процесу. За глибиною проведених змін закон був названий „бюджетною реформою 1974 р.”.

У результаті був видозмінений порядок розгляду і затвердження федерального бюджету в конгресі США. Палати конгресу наділені правом не

тільки схвалювати проекти бюджету, але й переглядати його, а також відкидати бюджетні рекомендації президента; палати можуть змінювати запропонований рівень витрат і доходів, додавати нові програми, вносити законопроекти про зміни в податкових та інших джерелах доходів.

Конгрес США схвалює два документи по бюджету в цілому (рішення конгресу оформляються у вигляді двох сумісних резолюцій палат конгресу з бюджету на майбутній рік). Перша резолюція підлягає схваленню конгресом не пізніше за 15 травня того року, в якому починається виконання даного бюджету. Вона є схваленим конгресом проектом бюджету у вигляді контрольних цифр, що встановлюють нижчі і вищі межі для основних показників бюджету: для загальної суми бюджетних витрат і нових бюджетних повноважень; для загальної суми витрат і нових бюджетних повноважень відносно кожної функціональної категорії і для утворення резервних фондів, необхідних для даної категорії; для очікуваного перевищення доходів над витратами або очікуваного дефіциту; для рівня федеральних доходів, що рекомендується; для очікуваного рівня державного боргу і необхідних змін в рівні постійного або тимчасового ліміту державного боргу. Друга резолюція приймається обома палатами конгресу не пізніше за 15 вересня. Вона по суті і є бюджетом в цілому, затвердженим конгресом, і має директивний характер для решти всіх органів конгресу, а також урядових органів і організацій.

Докладний графік роботи над проектом федерального бюджету США подано у табл. 18.3.

Після затвердження федерального бюджету конгресом починається його виконання: міністерства і відомства федерального уряду виконують витратну, а міністерство фінансів - прибуткову частину. Важливу роль в касовому виконанні федерального бюджету виконують федеральні резервні банки і банки - члени федеральної резервної системи. В основі касового виконання бюджету лежить принцип єдності каси. Це означає, що всі зібрані на території США доходи поступають на рахунок міністерства фінансів в банки ФРС. Це дозволяє

міністерству фінансів контролювати надходження коштів, запобігати касовим розривам.

Таблиця 18.3

Графік роботи над проектом федерального бюджету США

<u>Період між першим понеділком січня і першим понеділком лютого</u>	<u>Президент представляє в конгрес проект бюджету, включаючи попередню доповідь з питання про секвестрування.</u>
<u>Шість тижнів опісля</u>	<u>Комітети конгресу повідомляють оцінки бюджетних параметрів бюджетним комітетам загальних палат.</u>
15 квітня	<u>Завершення робіт над бюджетною резолюцією конгресу.</u>
15 травня	<u>Може починатися розгляд в палаті представників законів про щорічні асигнування.</u>
15 червня	<u>Завершення роботи з погодження бюджетних параметрів.</u>
30 червня	<u>Завершення роботи палати представників над законами про асигнування.</u>
15 липня	<u>Президент представляє проміжний огляд про стан бюджету.</u>
20 серпня	<u>АБУ представляє проміжну доповідь з питання про секвестрування.</u>
1 жовтня	<u>Починається фінансовий рік.</u>
Через 15 днів після завершення сесії конгресу	<u>АБУ подає завершальну доповідь з питання про секвестрування, і президент видає у разі потреби указ про проведення секвестрування.</u>

Контроль за виконанням бюджету покладений на управління з питань адміністрації і бюджету та на міністерство фінансів. Значними правами в області поточного і подальшого контролю наділене Головне контрольне управління, безпосередньо підзвітне конгресу США.

Податкова система США з організаційної точки зору є трирівневою і включає федеральні податки, податки штатів і місцеві податки (графств, муніципалітетів, округів та інших державних територіальних одиниць). До федеральних податків належать: податок на доходи фізичних осіб, відрахування до фондів соціального страхування, податок на прибуток корпорацій, акцизи, податки на подарунки і спадок, мито та ін.

Практична реалізація фіскальної функції в податковій системі США характеризується насамперед тим, що в її основі лежить оподаткування фізичних осіб (населення). При цьому основними видами податків є:

- прибутковий податок (податок на доходи фізичних осіб), за рахунок якого формується більше 40% доходів федерального бюджету і приблизно така ж частка податкових доходів штатів. На федеральному рівні застосовується прогресивна шкала за ставкою від 10 до 35%. Цей вид податку застосовується в 44 штатах. Кожен штат додатково справляє свій податок за різними ставками від 0,5 до 9,5%;

- відрахування до фондів соціального страхування, які в рівних частках роблять роботодавець (юридична особа – суб'єкт господарювання) і працівники (цей платіж населення складає більше 15 % доходів федерального бюджету).

Оподаткування юридичних осіб (господарюючих суб'єктів) в даній системі обмежене переважно застосуванням таких податків, як: податок на прибуток корпорацій (близько 9% доходів федерального бюджету і в середньому не більше 5% доходів бюджетів штатів); податок з продажу; податок штатів на ділову активність, що визначається розмірами капіталу і оборотом. Останні два податки не мають істотного фінансового значення, а несуть регулююче навантаження.

В США застосовується прогресивне оподаткування доходів корпорацій, яке припускає збільшення ставок податку на прибуток при зростанні бази оподаткування: за перші 50 тис. дол. – 15%, за подальші 25 тис. дол. – 25 і лише на суму, що перевищує 75 тис. дол., ставка становить 34%. Особливістю є те, що із загальної суми податку вираховуються суми податку на прибуток, вже внесені в бюджети штату і місцеві бюджети. Крім того, суми, які витрачені з прибутку на інвестиції, науково-технічні розробки, оподатковуються за зниженими ставками.

Оподаткування власності (майна) в системі оподаткування носить в основному регіональний характер. Майновий податок сплачується як фізичними, так і юридичними особами в розмірі від 0,33 (Гонолулу) до 6,75% у м. Уінтон (штат Іллінойс). Важливою характерною рисою системи оподаткування США є незначна роль акцизів: федеральними акцизними зборами обкладається обмежена кількість видів товарів і послуг, а ставка податку з продажів в окремих штатах

коливається від 0 до 8%. Відносно новою групою податків є екологічні податки, запроваджені у 80-ті роки і спрямовані на захист навколишнього середовища від шкідливих промислових виробництв.

Останнім часом сформувалася відчутна тенденція збільшення власних податкових доходів штатів, наприклад, в таких сферах, як соціальне забезпечення, охорона здоров'я, охорона громадського порядку (утримання поліції), що забезпечують близько 90% витрат. Проте головним джерелом формування доходів регіональних бюджетів (більше 70%) залишаються субсидії федерального бюджету.

В економіці США історично переважає приватний сектор, тому фінанси державних підприємств займають незначну частину у складі фінансової системи країни. Державна власність збережена головним чином у таких сферах, як наука, освіта, охорона здоров'я, енергетика, транспорт, пошта, переважно у сфері послуг і менше у промисловості.

18.3. Фінансова система Федеративної Республіки Німеччини

За рівнем економічного розвитку та фінансового потенціалу Федеративна Республіка Німеччини – найпотужніша країна Європейського Союзу. Сучасні особливості фінансової системи країни зумовлені політичним та соціально-економічним становленням держави у минулому. Німецький народ пройшов через драматичні випробування історичної долі. На рубежі XVIII і XIX ст. німецька земля була конгломератом трьохсот самостійних князівств, 50 суверенних міст, 1500 автономних володінь рицарів. Окупація наполеонівською Францією покінчила з квазідержавним утворенням, що існувало протягом тисячі років (800-1806 рр.) під назвою Священної Римської імперії германської нації. За свою історію Німеччина зазнала два об'єднання країни – в 1871 р. і в 1990 р., поразки в Першій і Другій світових війнах, періоди гітлерівського режиму та післявоєнної відбудови країни. Після Другої світової війни економічний розвиток, частково завдячуючи „плану Маршалла”, був настільки бурхливим, що отримав назву

„Німецького дива”. Крім суто економічних аспектів він ґрунтувався на соціальній злагоді в суспільстві.

В наш час ФРН входить до числа провідних держав світу. Володіючи значним економічним і науково-технічним потенціалом, вона займає третє місце, після США і Японії, за обсягом промислового виробництва і перетворилася на одного з найбільших імпортерів та експортерів капіталу. За рівнем продуктивності праці в оброблювальній промисловості, національного доходу на душу населення ФРН випереджає США та інші провідні країни світу.

Устрій державних фінансів має особливо важливе значення у федеральній державі, оскільки воно не лише визначає матеріальну основу економічного регулювання і соціальної політики, але й забезпечує збалансоване розділення владних повноважень і відповідальності різних рівнів державного управління і, тим самим устрій самої федерації.

Характеристика фінансової системи ФРН. Федеральний бюджет як головна ланка фінансової системи. Фінансова система ФРН включає федеральний бюджет, бюджети 16 земель, общин, спеціальні урядові і позабюджетні фонди, фінанси Федеральної залізниці (Бундесбан) і Федеральної пошти (Бундеспост), державних підприємств, органів соціального страхування, федерального відомства з праці. Вся країна розбита на фінансові округи. Зв'язуючою ланкою між бюджетом федерації і бюджетами земель є вищі фінансові дирекції. Вони об'єднують декілька фінансових округів.

Бюджетна система ФРН в її сучасному вигляді почала формуватися в 20-х роках ХХ століття, на початку 90-х років ХХ століття суттєво доповнилась приєднаними землями колишньої НДР.

Сучасний бюджетний устрій ФРН як федеративної держави включає три рівні – федеративний, земельний і общинний (комунальний). Формально всі ланки бюджетної системи автономні, тобто самостійно складають бюджет, стягують податки, збори, витрачають кошти на виконання функцій, що підпадають під їх юрисдикцію.

Бюджетний процес і фінансовий контроль. Бюджет виступає головною ланкою фінансової системи ФРН, його структура і бюджетний процес відповідають федеральному характеру державного ладу. До держбюджету включаються доходи і витрати трьох рівнів адміністративного управління - федерації (центрального бюджет), земель (регіональні бюджети), і общин (місцеві бюджети). Зведений (консолідований) держбюджет отримують шляхом складання доходів і витрат бюджетів всіх трьох рівнів за вирахування міжбюджетних трансфертів (субсидій, дотацій). З 1974 р. до держбюджету включаються кошти фонду соціального страхування і соціального забезпечення.

В бюджетному процесі беруть участь наступні органи влади та їх структурні підрозділи – уряд (Міністерство фінансів), представницькі органи влади – Бундестаг (бюджетний комітет, Контрольно-рахункова палата), Бундесрат або Рада земель, а також окремий державний орган – Федеральний казначейський двір. Федеральний казначейський двір є незалежним державним закладом, який діє згідно Федеральної і земельної Конституції. В його функції входить контроль економічної і фінансової діяльності, і він може перевіряти роботу Міністерства фінансів.

Згідно з Конституцією ФРН на рівні земель діє уряд і парламент (ландтаг). В складі уряду землі діє Міністерство фінансів. Головні фінансові управління і податкові інспекції є структурними підрозділами Міністерства фінансів і в той же час вони діють як представники федерації.

Головне фінансове управління або Верховна фінансова дирекція існує тільки на рівні земель і керує підвідомчими податковими інспекціями. Голова Головного фінансового управління, президент призначаються по черзі федерацією і землею.

Міністерство фінансів земель впорядковує податки землі, організовує роботу податкових інспекцій і по відомчій лінії підпорядковується федеральному Міністерству фінансів.

Бюджетний рік у ФРН збігається з календарним. Федеральний бюджет затверджується бундестагом (парламентом). Складання, затвердження і виконання федерального бюджету передбачає визначення очікуваних доходів і

витрат в бюджетному плані і ведення бюджетного обліку, фактичне віддзеркалення виконання бюджету.

На стадії складання центрального бюджету міністерства і відомства направляють в міністерство фінансів передбачувані кошториси витрат наступного року, приблизно за 9 місяців. Міністерство фінансів на основі прогнозованих доходів уточнює витратну частину бюджету і передає проект бюджету на затвердження до федерального уряду. Схвалений кабінетом міністерств проект бюджету прямує на затвердження в законодавчі органи. Спочатку бюджет прямує у верхню палату парламенту (бундесрат), де розглядається протягом трьох тижнів. З бундесрата законопроект про бюджет прямує в нижню палату парламенту (бундестаг). У разі внесення однієї з палат парламенту поправок до бюджету, він повертається на повторний розгляд. Після ухвалення законопроекту бундестагом законопроект підписується главою уряду і стає законом.

У ті ж терміни в такій же послідовності складаються проекти бюджетів земель і общин. Проте якщо федеральний уряд формально не має права контролювати фінанси земель, то землі зобов'язані встановити такий контроль за бюджетами общин. Бюджети земель затверджуються ландтагами (парламентами земель) на один рік, але в окремих випадках можуть бути розраховані на триваліший період. Для покриття касового розриву у зв'язку з тим, що податки поступають нерівномірно, землі мають право випускати короткострокові позики. У всіх інших випадках до позик вдаються з особливого дозволу.

Найвищим контрольним органом ФРН в області державних фінансів є федеральна рахункова палата. Звіт про виконання бюджету складається міністерством фінансів і прямує до парламенту і рахункову палату. Після висновку рахункової палати парламент затверджує закон про виконання бюджету.

Бюджетна політика ФРН підкоряється загальним цілям економічної політики і спирається на відладжений в післявоєнний період механізм її реалізації, на багатий арсенал засобів і методів формування прибуткових і витратних статей держбюджету.

Доходи федерального бюджету. Податкова система ФРН. Формування доходів держбюджету - це могутній регулюючий процес, він визначає такий важливий для економіки показник як „квота держави” (її частка у ВВП). Держава у ФРН на початку 80-х років перерозподіляла через держбюджет (включаючи фонд соціального страхування) до половини ВВП.

Формування доходів визначають цілу систему фінансових каналів по яких у казну надходять кошти від фізичних і юридичних осіб. Тут особливу роль грає податкова політика як найважливіша підсистема бюджетної політики. Податкові надходження складають 4/5 всіх доходів бюджету, причому на 2/3 податкові надходження формуються за рахунок прямих податків (прибуткового або податку на зарплату, корпоративного, промислового). Проте їх частка в бюджетах різних рівнів різна. У бюджетних доходах федерації, земель і общин вона складає відповідно: 9/10; 7/10 і 1/3.

У ФРН податки використовуються як засіб дії на накопичення приватного капіталу в ім'я стимулювання темпів економічного зростання. Податкова регламентація умов накопичення суспільного капіталу є в даний час одним з основних інструментів державного регулювання економіки. До головних методів податкового регулювання належать:

1) зниження або підвищення загального рівня оподаткування (ставки прямого індивідуального прибуткового податку, податку на прибуток корпорацій, непрямих податків);

2) система прискореної амортизації капіталу підприємств;

3) податкові знижки на інвестиції („податковий кредит”);

4) різноманітні спеціальні податкові пільги, що заохочують ділову активність в окремих сферах або регіонах.

Федерація отримує повністю податок на спиртогорілчані вироби, всі податки на споживання (окрім податку на пиво) і страхове мито, так само як і всі митні збори. Спільні податки розподіляються таким чином: з прибуткового податку 42,5% отримує федерація, 42,5% - землі, 15% - общини; 50% податку на корпорації надходить до федерального бюджету, 50% до бюджету земель; з

податку з обороту до центрального бюджету (федерації) надходить 65%, до регіональних бюджетів (земель) - 35%.

Податкова система ФРН включає прямі і непрямі податки. Основними платниками податків є робочі та службовці. На їх частку доводиться близько 70% всіх податкових надходжень в країні. Податкове обкладення не обмежується тільки федеральними податками. Воно доповнюється внесками на соціальне страхування і місцевими податками.

Податкова система ФРН спирається перш за все на прибутковий податок. Частка прибуткового податку перевищує 1/3 загальної суми податкових надходжень. Даним податком обкладаються всі громадяни що мають дохід. Прибутковий податок включає два види податку: податок на заробітну плату і податок з капіталу. Мінімальна ставка прибуткового податку - 19%, максимальна - 53% (до 1990 р. вона складала 56%). Ставка податку на доходи з капіталу - 25%.

Майновим податком або податком на власність оподатковується майно фізичних і юридичних осіб. Податок стягується з сумарної оцінки всіх елементів рухомого і нерухомого майна, що приносить прибуток. Ставка для фізичних осіб - 0,5%, для юридичних осіб - 0,6%.

Оподаткування юридичних осіб здійснюється за допомогою податку на корпорації. Ставка податку на корпорації для нерозподіленого прибутку - 50%, для розподіленого прибутку - 36%. В наш час з початком функціонування єдиного європейського внутрішнього ринку у всіх країнах - членах Європейського Союзу вводиться одноманітна ставка: мінімальна - у розмірі 30%, максимальна - 40%.

Промисловим податком обкладаються не результати діяльності фізичних і юридичних осіб, а капітал і доходи підприємства як господарюючого суб'єкта. Промисловий податок стягується при розподілі прибутку до сплати корпоративного податку. Стягування податку здійснюється по двох ставках: 5% суми промислового податку і 0,2% балансової вартості основного капіталу.

Земельним податком обкладаються земельні ділянки підприємств, лісове господарство, сільськогосподарські угіддя. Діапазон ставок цього податку коливається від 0,6 % до 3,1%. Ставка складається з двох частин: основної ставки,

що встановлюється фінансовим відомством, і надбавки відповідної общини, яка визначається станом місцевих фінансів.

Податок на транспортні засоби сплачують власники мотоциклів, легкових і вантажних автомобілів. Принцип стягування податку: об'єм двигуна для мотоциклів і легкових автомобілів, загальна вага автомобілів - для вантажних.

До непрямих податків ФРН відносять податок на додану вартість, земельний податок з обороту, індивідуальні акцизи (на нафтопродукти, тютюн, каву), податок з обороту імпорту, фіскальна монополія і митні збори. ПДВ займає головне місце серед непрямих податків. На його частку доводиться близько 43% всіх непрямих податкових надходжень в країні.

ПДВ обкладається кінцевий споживач в приватній і державній сфері споживання товарів і послуг. Застосовуються дві ставки ПДВ: загальна (14%) і пільгова (7%).

Монополістичному капіталу надаються великі пільги при обкладенні ПДВ. По-перше, ПДВ не стягується з прибутку при його оподаткуванні. По-друге, постачання сільськогосподарській продукції, сировини і допоміжних матеріалів, товарів від однієї компанії до іншої, товари на експорт обкладаються по пільговій ставці.

Окрім ПДВ ряд товарів обкладається індивідуальними акцизами. Ці акцизи називаються у ФРН податками на споживання і є другою групою непрямих податків в країні. Питома вага податків на споживання в загальній сумі непрямих податків перевищує 40%.

До важливих непрямих податків відносяться і митні збори. Ними обкладаються як імпортні, так і експортні товари. Питома вага митних зборів в загальній сумі податкових надходжень складає близько 3%. ФРН належить до країн, що застосовують адвалорні (відсоткові мита). Діючий у ФРН митний тариф, підрозділяється залежно від країни походження товару.

Крім того у ФРН існує так званий імпортний податок. Їм обкладаються товари, що ввозяться, які отримують експортні пільги в країнах їх виробництва.

Визнання разом з податками таких платежів, як мито традиційно для німецького права. Мито стягується за індивідуальне користування державними послугами або установами, збори - за надання можливостей організації, що виражає інтереси певної групи.

Принцип забезпечення фінансової системи держави за рахунок податків жодною мірою не виключає права законодавця вводити інші види відрахувань. На цій основі розвинулася практика введення спеціальних платежів, які передбачають особливу фінансову відповідальність платника за вирішення завдань державного фінансування.

Обов'язковим загальнодержавним податком є церковний податок. Встановлюючи церковний податок як обов'язковий, центральний уряд хотів заручитися підтримкою католицької церкви.

Турбота про збереження природного середовища існування спричинила введення „екологічного податку”, який, по суті є добавкою до земельного податку.

Політичні події останніх років не обійшли стороною податкове законодавство країни: у березні 1991 року була введена надбавка на солідарність, надходження від якої прямують на фінансування великомасштабних проектів в колишній ГДР. Ставка „надбавки на солідарність” коректується щорічно.

Окрім податкових надходжень доходи центрального бюджету складаються з прибутку від економічної діяльності державних підприємств і рентних платежів. У цю статтю доходів регулярно включаються багатомільярдний прибуток центрального банку ФРН. Декілька менше значення мають надходження відсоткових виплат за надані міждержавні кредити, доходи від участі в капіталі, а також кошти від реалізації цих часток в капіталі.

У глобальному аспекті досягненню мети вирівнювання доходів служить ступінчаста структура податкової системи. Велику роль у формуванні бюджетних доходів грають надходження від „загальних” (сумісних) податків - прибуткового, корпоративного, ПДВ, що розподіляються у відповідній пропорції між бюджетами трьох рівнів влади (вертикальне вирівнювання). Потім земельна

частка в ПДВ перерозподіляється від благополучних у фінансовому плані земель до бідних (горизонтальне вирівнювання). Крім того з бюджету федерації слабкі землі отримують „додаткові федеральні дотації” (вертикальне вирівнювання).

Витрати федерального бюджету. Одним із знарядь дії держави на процес суспільного відтворення виступають державні витрати. Вони відображають особливості розвитку країни. За рахунок бюджету насамперед забезпечується фінансування традиційних сфер діяльності федерації, земель і общин.

Питома вага витрат центрального уряду у ВВП залишається порівняно стабільною: від 13% в підвищувальних фазах до 15% в роки криз. Такий незначний розмах коливань обумовлений законодавчо встановленою межею кредитної бази фінансування витрат, що допускаються за рахунок залучення додаткових позик (емісія казначейських векселів і облігацій). Конституція ФРН обмежує щорічні кредитні запозичення федерації величиною інвестиційних витрат бюджету.

Структура витрат федерального бюджету відображає функції, що виконуються федеральним урядом. На центральний уряд покладено всі військові витрати і витрати на зовнішні стосунки, основна частина соціальних витрат, а також витрат на фінансове сприяння (субсидування, пільгове кредитування або пряме фінансування) окремих галузей, виробництв і регіонів, на науку і освіту, на утримання адміністративного апарату.

Важливе місце в системі державного регулювання належить бюджетним витратам на економіку (витрати на житлове будівництво, комунальне господарство, енергетику, добувну промисловість, оброблювальну промисловість, зв'язок, транспорт і сільське господарство). З них до 90% йде на фінансування виробничої інфраструктури: будівництво і підтримка доріг, аеродромів, федеральної залізниці і пошти.

Військові витрати у федеральному бюджеті країни складають приблизно 25-30%. Причому потрібно відмітити, що велика частка військових витрат доводиться на бюджети земель і общин.

Фінансування науково - технічних програм здійснюється через міністерство досліджень і технологій. Частка витрат на науку і освіту невелика (2-5%) в порівнянні з соціальними виплатами, субсидіями на економіку і витратами на управління. Фінансування НІОКР - 2,9% від ВВП. Витрати на управління складають близько 3% витрат федерального бюджету, і включають витрати на утримання верховних органів влади і федерального державного апарату.

Федеральний уряд починаючи з 1951 р. перейшов до постійного випуску позик. Відповідно збільшувалися витрати на погашення і відсотки по державному боргу.

Центральний уряд, використовуючи свої фінансові ресурси, прагне розширити можливості і укріпити позиції монополій ФРН і на зовнішніх ринках. З цією метою з федерального бюджету щорічно виділяються кошти на зовнішню „допомогу”. Ці кошти дозволяють розширити ринки збуту, отримати сировину, забезпечувати умови для експорту приватного капіталу.

Одна з цілей бюджетної політики – пом'якшення соціальної нерівності в суспільстві. Вирішується вона як характером оподаткування, так і трансфертами з бюджету сім'ям, що мають потребу. З середини 70-х років на цілі соціального забезпечення спрямовано 46-47% всіх витрат держбюджету, включаючи фонд соціального страхування і соціального забезпечення. Відносно висока питома вага витрат на соціальні цілі пояснюється прямою зацікавленістю держави у відтворенні кваліфікованої робочої сили.

При формуванні бюджетних витрат важливим параметром є їх структура, як функціональна, по галузях, так і народногосподарські питомі ваги блоків витрат в поточних і капітальних витратах.

Держава ФРН акумулює в бюджеті значну частину грошового капіталу країни. Він йде перш за все на фінансування власних капвкладень держави, решта частина заощаджень у вигляді кредитів і субсидій йде на заохочення капвкладень в приватному секторі.

Одночасно держава за допомогою податкової й амортизаційної політики робить масовий вплив на накопичення капіталу в приватному секторі. Великі

недонадходження до бюджету обертаються високою питомою вагою самофінансування підприємств.

Кінець 80-х початок 90-х років характеризується зниженням державних інвестицій і соціальних витрат. Проте, в другій половині 80-х років за рахунок поступового зниження бюджетного дефіциту спостерігалось деяке розширення соціальних послуг. В цілому спостерігається достатньо стабільне зростання державних витрат.

Державний борг і бюджетний дефіцит. Відносно стійкий і високий бюджетний дефіцит початку 80-х р. (від 3,3% до 4,9% від ВВП) гостро поставив питання про бажані масштаби державної діяльності. Вже при уряді Г. Шмідта почався перехід до обмеження частки держави у ВВП. Уряд Г. Коля з 1982 р. переглянув розподіл між державою і приватним сектором з метою усунення перекосу у бік держави .

При уряді Г. Коля зниження бюджетного дефіциту стало важливим стартовим заходом. У процес зниження держквоти і бюджетного дефіциту були залучені всі народногосподарські компоненти державних витрат, стримувався приріст витрат на персонал, на товари і послуги, соціальні трансферти, капітальні вкладення.

В цілому успіх в обмеженні зростання витрат був значним. Державна активність була значно обмежена, що створило сприятливі можливості для приватного сектора.

З 1990 р. у зв'язку з об'єднанням Німеччини виявилася тенденція до досить значного зростання бюджетного дефіциту. Для уповільнення зростання витрат на виплату відсотків по держборгу Міністерство фінансів ФРН використовує некредитне покриття витрат, а також продаж державної власності.

Головною матеріальною базою, на яку спиралися нові землі при виходу з кризи були трансферти з держбюджету, а також кошти різних фондів. Оскільки цих коштів було не досить уряд пішов на збільшення податків.

Відновний процес в нових землях супроводжувався новим устроєм державних фінансів на їх території. Разом з тим структура бюджетів нових земель

і общин свідчить про їх повну фінансову несаможиттєвість: 75% усіх доходів - трансферти із Західної Німеччини. Слід зазначити, що при обвальних фінансових потоках в нові землі уряд як і раніше переслідує мету зниження державних витрат і податків у ВНП.

Державний борг ФРН, як і інших промислово розвинених держав, став одним з чинників функціонування фінансової системи. За величиною і темпами зростання боргу ФРН стоїть на третьому місці після США, Великобританії. Особливістю розвитку державного боргу ФРН є тенденція до скорочення частки федерального уряду і земель при зростанні заборгованості общин.

Разом із зростанням державної заборгованості збільшується і кредитна діяльність держави. Впродовж декількох останніх років сума наданих кредитів перевищує суму отриманих позик. ФРН розміщує позики усередині країни і за кордоном.

Ринок державних цінних паперів Німеччини - четвертий найбільший міжнародний ринок урядових зобов'язань після США, Японії і Великобританії. Відмінною його особливістю є те, що він за своїм обсягом не превалює над ринком решти типів боргових фондових інструментів, але значно перевищує ринок акцій. У загальному обсязі облігацій, розміщених на території ФРН, останніми роками частка державних облігацій не перевищувала 40%, тоді як питома вага облігацій, випущених приватними банками, складала більше 60%. Слід відзначити, що завдяки активній політиці уряду по розміщенню цінних паперів, значення сектора державних облігацій постійно зростає.

Іншою важливою рисою ринку державних облігацій у ФРН є наявність єдиного статусу і універсальних правил здійснення операцій з різними видами урядових боргових інструментів. Як емітенти державних цінних паперів виступають: федеральний уряд; спеціальні його служби (залізниця і пошта); уряди земель; місцеві органи влади (общини комуни). Всі ці органи здійснюють позики від свого імені. Основним позичальником на ринку державних облігацій є федеральний уряд.

Для фінансування державного боргу федеральний уряд випускає наступні види цінних паперів: облігації ФРН; федеральні облігації; боргові сертифікати; федеральні касові облігації; ощадні сертифікати; казначейські фінансові зобов'язання; безвідсоткові казначейські сертифікати.

Велика частина державного боргу ФРН розміщена у банках, ощадних касах і Фонді соціального страхування. Кредиторами уряду насамперед виступає державна кредитна система - державні іпотечні та спеціальні банки, Бундесбанк.

Спеціальні урядові фонди. Спеціальні фонди - важлива ланка фінансової системи ФРН. За обсягом ці фонди стоять на другому місці після державного бюджету країни. Головне місце серед них займає Фонд соціального страхування, який складається з великого числа автономних фондів, що охоплюють окремі види страхування, - це фонди страхування з тимчасової непрацездатності, на випадок безробіття, від нещасних випадків.

Загальною для всіх фондів соціального страхування є система мобілізації доходів. Кошти фондів утворюються за рахунок трьох джерел: обов'язкових відрахувань, внесків підприємців і державних субсидій з федерального бюджету. Найбільшу частку складають відрахування підприємців.

Фонди соціального страхування включають страхування від нещасних випадків, страхування на випадок хвороби, пенсійне страхування робочих і службовців, пенсійне страхування осіб, що не працюють по найму.

Найзначнішими, окрім податків є внески на соціальне страхування. Ці внески є фінансово-економічною основою колективної підтримки на випадок старості, хвороби і кризи. Згідно основного закону Федерація має конкуруючу законодавчу компетенцію в області соціального страхування, включаючи страхування по безробіттю. Це право регулювання спеціального грошового фонду для покриття соціальних потреб використовується також для фінансування соціального страхування, тобто для введення податків по соціальному страхуванню. Соціальна допомога та інші види соціальних послуг, що надаються державою, фінансуються за рахунок податків, тобто всього суспільства, і в масштабі всього суспільства, за рахунок державного бюджету.

Система пенсійного забезпечення Німеччини містить поєднання двох систем фінансування забезпечення громадян в старості: перерозподільчу і накопичувальну. Ця система називається „Системою трьох рівнів”. Перший - (близько 80% всіх пенсійних виплат в основному фінансується перерозподільчим способом) - охоплює перш за все обов’язкове пенсійне страхування всіх працівників по найму. Перерозподільча система характеризується тим, що на виплати пенсій немолодим використовуються надходження до фонду пенсійного страхування (відомства пенсійного страхування). У Німеччині цими надходженнями є страхові внески застрахованих осіб і працедавців, а також дотації держави. Цієї пенсії досить для забезпечення нормального рівня життя літньої людини. Другий і третій рівні пенсійного забезпечення з фондів підприємств і приватні накопичення, фінансуються накопичувальним способом.

Страхування і виплати по безробіттю здійснюються федеральним відомством зайнятості. Страхові відрахування обов’язкові для робочих і службовців незалежно від їх доходів. Безробітні отримують допомогу, яка залежить від загального трудового стажу, від розмірів останньої заробітної плати, від віку, від наявності зобов’язання по утриманню дітей. Безробітні, „зняті” зі страхування по безробіттю, тобто ті, хто вичерпав право на допомогу, що належить, отримують виплату по безробіттю. Розмір такої виплати складає для безробітних, що мають дітей, - 58%, для безробітних без дітей - 56%. Фінансування виплат по безробіттю здійснюється за рахунок коштів федерального бюджету.

У фінансову систему країни входять також позабюджетні фонди, що знаходяться у розпорядженні центрального уряду: Фонд вирівнювання тягаря війни, Фонд розвитку європейської економіки та інші цільові фонди.

Фонд вирівнювання тягаря війни був створений з метою „надання допомоги населенню, пострадавшему від війни”. Кошти фонду складаються з внесків підприємців у розмірі 2-3% оцінної вартості майна. Внески підприємців включаються в ціну продукції, що випускається ними, і покладаються на її споживачів. Фонд також поповнюється дотаціями з федерального і місцевих бюджетів, а також виручкою від емісії позик.

Фонд розвитку європейської економіки створений у зв'язку з дією після другої світової війни американського „плану Маршалла”. До фонду відраховувалися кошти з еквівалентних рахунків, що утворюються при реалізації товарів, що поставляються у ФРН по цьому плану. Кошти з цього фонду спрямовують на видачу середньострокових і довгострокових кредитів по пільговому відсотку. З нього видаються гарантії по позиках приватному сектору у ФРН, а частина його надається у вигляді допомоги країнам, що розвиваються. Кошторис витрат і доходів цього фонду складається щорічно і підлягає обов'язковому затвердженню і розгляду парламентом.

Кошти інших спеціальних фондів ФРН можуть бути використані урядом для надання допомоги приватному господарству в періоди економічних труднощів.

Бюджети земель і общин Німеччини. Фінанси земель і общин займають важливе місце у фінансовій системі країни. Частка бюджетів земель і общин в національному доході ФРН складає понад 20%. Землі і общини несуть майже 100% загальнодержавних витрат на комунальне господарство, установи освіти або охорони здоров'я, понад 80% всіх витрат на транспорт, дорожнє або житлове господарство, майже 3/4 витрат на утримання державного апарату і понад 40% витрат по управлінню державним боргом. Зростання витрат бюджетів земель і общин не супроводжується розширенням їх прибуткової бази. У зв'язку з цим питома вага власних джерел доходів знижується і збільшується частка дотацій з вищестоящої ланки бюджетної системи. Ростає обсяг позикових операцій місцевих органів влади, що зрештою призводить до посилення дефіцитності цих бюджетів.

Податкова система земель налічує близько 25 податків. Землі отримують податки на майно, спадок, податок, що стягується при придбанні земельної ділянки, податок на автомобілі, на пиво, на проведення лотерей, скачок і утримання ігрових будинків, податок на пожежну охорону. Ці податки дають понад 85% всіх податкових надходжень земель. Велику питому вагу займають платежі по соціальному страхуванню, що включають внески на медичне і пенсійне страхування і страхування по безробіттю.

Общини отримують промисловий, земельний податок і місцеві податки (на собак, на охорону і рибалку, на друге житло). Земельним податком обкладаються сільськогосподарські і лісові підприємства, а також земельні ділянки. Податок зачіпає широкі верстви населення і стягується з отриманого доходу у розмірі 1-2%.

У дохід бюджетів обшин поступають різні адміністративні збори і доходи від видачі місцевих ліцензій. До доходів від місцевого господарства відносяться доходи від муніципальних будинків, водопостачання, газових заводів, електростанцій, мостів.

Проте витрати земель і обшин жодною мірою не забезпечуються надходженнями податків. Для фінансування витрат місцевих бюджетів земель і общин отримують від федерального уряду дотації - цільові і загальні.

Місцеві бюджети, як вже наголошувалося, хронічно дефіцитні. Вони обтяжені боргами. Особливо висока частка боргів у общин. Постійне використання позик на покриття бюджетних дефіцитів і фінансування капіталовкладень підсилює зростання місцевої заборгованості і є однією з причин погіршення фінансового стану місцевих бюджетів.

Державні підприємства. Основу державних промислових підприємств складають великі концерни, в руках яких зосереджено близько 2/3 всього акціонерного капіталу державних підприємств.

Фінанси державних підприємств - складова частина фінансової системи країни. ФРН має розвинений сектор державної власності. У руках влади земель, общин і федерального уряду повністю знаходиться транспорт і зв'язок, гірська промисловість, чорна і кольорова металургія, все виробництво електроенергії, алюмінію, близько 50% виробництва автомобілів і судів, здобичі нафти і газу. Держава зосереджує у своїх руках галузі, недостатньо рентабельні для монополістичного капіталу, зокрема дорожнє господарство, будівництво автострад, аеродромів, житлове господарство.

Значні суми коштів з бюджету спрямовують на будівництво об'єктів військового призначення і наукові дослідження військового характеру. Державні капіталовкладення направляють також в інфраструктуру.

Діяльність державних підприємств у ФРН в цілому збиткова, бо на їх продукцію, що реалізовується приватним монополіям, встановлені низькі ціни. Збитки покриваються за рахунок короткострокових і середньострокових кредитів, внаслідок чого зростають борги державних підприємств. У тому випадку, коли державні підприємства не збиткові, вони сплачують податки до бюджетів відповідних рівнів нарівні з підприємствами інших форм власності.

Фінансовий капітал країни представлений групами зрощених між собою промислових, фінансових та інших монополій, що охоплюють все національне господарство. Особливістю ФРН є менше число фінансових груп не тільки порівняно з США, але і з тими розвиненими капіталістичними країнами, економіка яких за своїми масштабами зіставна із західнонімецькою: у Японії, Франції, Великобританії кількість таких груп складає 15-20, а у ФРН не досягає і 10 (не рахуючи регіональних груп, що не мають загальноекономічного значення). Це пояснюється величезною концентрацією банківського капіталу в руках трьох гроссбанків – „Дойче банк”, „Дрезден банк”, „Комерцбанк”: вони контролюють близько 80% акціонерного капіталу країни. Три головні фінансові групи сформувалися навколо цих гроссбанків. Їх структури частково переплітаються. Особливістю німецьких фінансових груп є те, що вони, порівняно з фінансовими групами інших країн, мають менш чіткі межі. Можна назвати лише сукупність концернів, що складають ядро тієї або іншої групи. Між окремими групами також існують багатоманітні зв'язки, що продовжують умножатися.

18.4. Фінансова система Великої Британії

Склад фінансової системи Великої Британії. Повна офіційна назва країни – Об'єднане Королівство Великої Британії та Північної Ірландії. До складу Об'єданого Королівства входять Англія, Шотландія і Уельс, розташовані на

острові Великобританія, а також провінція Північна Ірландія, що складається з 6 округів і міститься на острові Ірландія. Крім того, Об'єднане Королівство має тісні політичні й економічні зв'язки із самоврядними територіями - такими як острів Мен в Ірландському морі і Нормандські острови, що лежать біля північно-західного узбережжя Франції, у протоці Ла-Манш.

Великобританія є унітарною державою. Главою держави є Королева. За Конституцією вона також є главою виконавчої і судової влади, а також невід'ємною частиною законодавчої влади.

Вища законодавча і верховна влада в Об'єднаному Королівстві представлена Вестмінстерським Парламентом, що складається з трьох частин: Королеви, Палати лордів і Палати громад.

Усі витрати, які несе Королева у зв'язку з виконанням нею державних обов'язків, фінансуються за рахунок коштів, які виділяються Парламентом на утримання королівських палаців та її переїзди.

У 1991 р. такі витрати були затверджені в сумі 7,9 млн. ф. ст. на десятирічний термін. Близько 70% цих коштів йдуть на оплату праці тих, хто працює на Королеву. З 1993 р. Королева добровільно сплачує прибутковий податок зі своїх особистих доходів.

Основним завданням Вестмінстерського Парламенту, а точніше Палати громад, в галузі державних фінансів є затвердження ставок податків і зборів, видаткових статей і сум за кожною з них. Палата також стежить за тим, щоб виділені суми витрачалися тільки на передбачені Парламентом цілі.

У травні 1999 р. з установою Шотландського парламенту Шотландії були передані певні повноваження, що стали сферою дії Шотландського парламенту й органів виконавчої влади, наприклад, надання соціальної допомоги, охорона здоров'я, місцеве самоврядування, освіта, забезпечення житлом, спорт, мистецтво, сільське і лісове господарства, рибальство, питання залучення зовнішніх коштів і внутрішніх інвестицій для економічного розвитку Шотландії та ін. Також парламент має право змінювати ставки оподаткування на території Шотландії.

У 1998 р. Вестмінстерський Парламент прийняв закон про управління Уельсом, який передбачає встановлення для Уельсу Національної Асамблеї. Вона не володіє, на відміну від Парламенту Шотландії, повним правом законодавства, а може лише вносити деякі виправлення в закони, прийняті Вестмінстерським Парламентом. Асамблея має право розробляти і реалізовувати політику в ряді галузей, таких як сільське господарство, культура, економічний розвиток, освіта, охорона здоров'я, туризм та ін.

Асамблея Північної Ірландії наділена правом законотворчості в таких галузях: зайнятість, підготовка кадрів, освіта, охорона здоров'я, навколишнє середовище, культура, мистецтво, сільське господарство, торгівля, розвиток сільських регіонів, внутрішні і зовнішні інвестиції. Таким чином, частина законодавчих повноважень в окремих галузях і сферах передана певним територіям. Тому цілком законодавчі функції Вестмінстерського Парламенту поширюються лише на територію Англії.

Фінансова система Великобританії після другої світової війни одержала подальший розвиток у напрямку більш активного втручання держави в економіку країни і соціальні процеси. В даний час фінансова система включає чотири ланки:

- державний бюджет;
- позабюджетні спеціальні фонди;
- фінанси місцевих органів влади;
- фінанси державних корпорацій.

Головною ланкою є державний бюджет, йому належить основна роль у забезпеченні політичних і економічних умов відтворення, через державний бюджет перерозподіляється біля 40% національного доходу країни. Він виступає як головна зброя державно-монополістичного регулювання і стимулювання економіки країни. За рахунок ресурсів бюджету здійснюється мілітаризація господарства і капіталовкладення в ряд нових галузей, що потребують значних витрат.

На сучасному етапі в розвитку окремих ланок фінансової системи спостерігаються нові явища і процеси, це насамперед виражається в усе більшій

концентрації фінансових ресурсів у державному бюджеті й в інших централізованих урядових фондах.

Фінансова політика уряду спрямована на збільшення доходів державного бюджету, посилення процесу нейтралізації коштів, що дозволяє здійснювати основні витрати, що забезпечують утримання державного апарата, втручання в економіку, отримання максимальних прибутків головними капіталістичними монополіями.

У той же час у загальнодержавних витратах значне місце займають місцеві бюджети. Витрати на соціальні цілі, особливо на освіту (крім системи вищої освіти), центральний уряд перекладає на цю ланку фінансової системи. Крім того, із місцевих бюджетів фінансуються витрати на житлове і шкільне будівництво, спорудження доріг, мостів та інших об'єктів місцевого господарства.

Ріст витрат місцевих бюджетів не супроводжується розширенням їх власної дохідної бази. Більше половини витрат місцевих органів влади покривається за рахунок субсидій із державного бюджету, істотний вплив робить бюджет і на фінанси державних підприємств. Багато націоналізованих галузей промисловості дефіцитні. Тому на фінансування капітальних вкладень із державного бюджету цим підприємствам направляються значні кошти у формі кредитів і субсидій.

Таким чином, основні фінансові ресурси Англії поєднуються в державному бюджеті, що впливає на всі ланки фінансової системи, на всі сторони економічного і соціального життя.

Бюджетний рік Великобританії охоплює період з 1 квітня по 31 березня наступного року. Бюджет є найважливішим із законів, які щорічно приймаються. За його основу береться Бюджетне послання Канцлера казначейства, з яким він виступає в жовтні-листопаді кожного року. У посланні викладається аналіз розвитку економіки за минулий рік і думка уряду щодо перспективи економічного розвитку на середньострокову і довгострокову перспективи, а також проголошується валютна і фіскальна політика держави, розглядаються питання стану державних фінансів і з'являються зміни в податковій та інших фінансових сферах. Детальний розгляд державних витрат проводиться в спеціальних

комітетах Палати громад (наприклад, Комітет з рахунків державних установ) і в установах, яким делеговані відповідні повноваження.

У бюджетному процесі вирішальна роль належить уряду в особі Казначейства, тоді як проходження бюджету в Парламенті зводиться до формального схвалення дій уряду. Депутати не можуть вносити, а Палата громад не може приймати законів про збільшення загальної суми бюджетних витрат, запропонованої урядом. Таке правило розширює можливості уряду впливати на мінливу економічну ситуацію в країні. Палата громад формально має право відхилити законопроект про бюджет, але практично це ніколи не робиться. Незважаючи на тривалу процедуру, Парламент завжди затверджує бюджет у сумах, запропонованих урядом.

Особливість бюджетного процесу полягає в тому, що замість єдиного бюджетного закону Парламент щорічно приймає так званий „фінансовий закон”, який фіксує зміни, внесені в систему бюджетних доходів, а також один чи кілька законів, що уповноважують уряд витратити протягом року з тією чи іншою метою певну кількість грошей. При цьому бюджет виноситься на розгляд по частинах і в різний час (спочатку по витратах, потім по доходах). Після схвалення Палатою громад бюджетний законопроект передається на схвалення до Палати лордів, підписується главою королівської влади і стає законом. Звіт про виконання бюджету доводиться до відома Парламенту, але ним не затверджується.

З 1 червня 1998 р. новим лейбористським Кабінетом у Великобританії розпочата масштабна реформа органів управління фінансовим ринком. Суть реформи - створення єдиного органу -Управління з фінансового регулювання і нагляду, відповідального за регулювання і нагляд за діяльністю всіх інвестиційних, фінансових і банківських компаній, що здійснюють діяльність на території Великобританії. Нова організація замінила систему роз'єднаних і малоефективних саморегульованих і просто регулюючих організацій, які функціонували на фінансовому ринку Великобританії. В даний час Управлінню з фінансового регулювання і нагляду вже передані чи передаються функції таких організацій: Ради з цінних паперів та інвестицій; Організації з регулювання

управляючих; Управління з цінних паперів; Управління з приватних інвестицій; Комісії з будівельних суспільств; Комісії з діяльності суспільств взаємного кредитування; Реєстру кредитних союзів і суспільств взаємного кредитування; Дирекції зі страхування Казначейства.

Зміни в структурі органів регулювання фінансовим ринком у Великобританії відбивають об'єктивні тенденції на ринку. На сучасному етапі діяльність банків та інвестиційних компаній стає дедалі універсальнішою, ризики на різних сегментах ринку перемішуються. У цих умовах ідея єдиного регулюючого і наглядового органу виглядає дуже логічною.

Перевагою нового режиму регулювання є те, що він передбачає чіткий *поділ сфер відповідальності* між Казначейством і Управлінням з фінансового регулювання й нагляду, при цьому міністри відповідають за законодавчу базу, а Управління - за ефективну роботу відповідно до діючого в даний час законодавства.

Управління з фінансового регулювання і нагляду відповідає за стосунки з фінансовими інститутами з метою забезпечення дотримання ними нормативних вимог. До його функцій входить:

- оцінка фінансових ускладнень становища організації і безпосередній вплив колапсу на інші установи;
- проведення оцінки можливості виведення даної організації з кризи за участю інших комерційних організацій (якщо виходу нема й існує ризик для усієї фінансової системи в цілому, тоді підключається Банк Англії. Він повинен оцінити характер системної загрози і виправданість підтримки будь-якого виду з боку представників державного сектору, буде вона забезпеченням короткострокової ліквідності чи необхідністю капіталовкладень. У тому випадку, якщо потрібно вкладення капіталу, підключається Казначейство, оскільки розмова вже йде про державні кошти;
- надання необхідних консультацій населенню (розповсюдження посібників з використання індивідуальних ощадних рахунків приватними клієнтами в майбутньому євро, телефонні лінії допомоги, які щодня обслуговують тисячі

дзвінків, зустрічі в різних містах країни, що дозволяє ввійти в безпосередній контакт з інвесторами);

- зниження, наскільки це можливо, ступеня використання легальних форм фінансової діяльності в кримінальних цілях. До складу витрат нової організації включені як власні витрати, так і витрати регульованих фірм, що в цілому перевищує прямі витрати в пропорції 4:1. Об'єднання дев'яти різних організацій дало можливість одержання економії, обумовленої зростанням масштабу роботи, зокрема в галузі забезпечення поточної діяльності, це дозволило відшкодувати витрати багатьох фірм, повернувши переплачені ними кошти.

Отже, нова модель органу фінансового регулювання має дві основні переваги, одна з яких - здатність до своєчасного реагування на зміни ринкового середовища, а інша - її ефективність.

Державний бюджет. Його доходи і витрати. Державний бюджет Великобританії містить дві частини: Консолідований фонд, за яким проходять поточні доходи і витрати, і Національний фонд позик, за яким відбиваються витрати на капітальні вкладення.

Основна частина бюджету - Консолідований фонд. Перевищення доходів над витратами Консолідованого фонду зараховується в дохідну частину Національного фонду позик. Якщо ж у Консолідованому фонді присутній дефіцит, то він покривається позичкою з Національного фонду позик, і на цю суму уряд збільшує свій борг.

Основними доходами Консолідованого фонду є податки (*табл. 18.4*).

Серед прямих податків основне місце займає прибутковий податок з фізичних осіб і стягується за трьома ставками 10, 22 і 40% (залежно від рівня річного доходу). Стягується з усіх видів доходів фізичних осіб-резидентів у формі заробітної плати чи прибутку. Дозволяється відраховувати з доходу певні види збитків і необхідні для діяльності витрати; надаються знижки окремим категоріям платників податків. Нерезиденти обкладаються податком з доходів, отриманих у Великобританії, для них діють спеціальні знижки.

Структура податкових доходів і витрат державного бюджету, %

<i>Доходи</i>	<i>100</i>	<i>Витрати</i>	<i>100</i>
Прибутковий податок	25-30	Військові асигнування	23
Податок на прибуток корпорацій	11	Витрати на втручання в економіку	7
Податок на реєстрацію автомобілів	15	Допомога місцевим органам влади	16
ПДВ	15	Витрати на соціальні цілі	43
Податок на соціальне страхування	20	На утримання державного апарату	3
Неподаткові надходження від держпідприємств	7	Внески в бюджети Європейських країн	2
Інші доходи	4-6	Інші витрати	6

Податок на прибуток корпорацій (юридичних осіб): обкладаються корпорації за податковою декларацією на центральному і місцевому рівнях.

Ставка податку для дрібних компаній (прибуток менше 300 тис. ф. ст.) становить 19%, для великих компаній - 30%. Звільняються від податку компанії, чий прибуток менший 10 тис. ф. ст. Стягується з усього прибутку компаній-резидентів (крім дивідендів та інших доходів, отриманих від інших компаній-резидентів). Дозволяється відраховувати витрати, пов'язані з бізнесом і прискореною амортизацією деяких видів капіталовкладень. Особливий податковий режим застосовується відносно інвестиційних, страхових, будівельних, промислових і ощадних компаній, капіталовкладень. З нерезидентів податок стягується з прибутку, отриманого від операцій у Великобританії.

Податок на приріст капіталу: ставки з фізичних осіб еквівалентні ставкам прибуткового податку (від 10 до 40%), а з компаній - ставкам податку на корпорації (від 19 до 33%). Стягується з фізичних і юридичних осіб, резидентів і нерезидентів, що займаються комерційною діяльністю і мають представництво у Великобританії, при продажі, обміні чи безоплатній передачі капіталомістких активів. Фізичні особи-нерезиденти сплачують податок з власності, що переводиться у Великобританію. Компанії можуть виключити з оподаткування збитки протягом року чи звітного періоду.

Податок на майно: стягується з власників чи орендарів нерухомого майна, включаючи землю; ставка податку різна по графствах і містах.

Підприємницькі податки: стягуються з орендарів земельних ділянок і будівель, які належать нерезидентам і використовуються у підприємницьких цілях. Ставки податків щорічно міняються залежно від потреб місцевого бюджету.

Податок на реєстрацію автомобілів. Ставка податку при реєстрації легкового автомобіля становить 130 ф. ст. на рік.

Серед непрямих податків найбільш розповсюджений універсальний акциз, що діє в багатьох країнах у вигляді податку на додану вартість (ПДВ). Стандартна ставка на сьогодні - 17,5%. Стягується з підприємців, які мають оборот понад 54 тис. ф. ст. у рік. Нульова ставка встановлена на продовольчі товари, друковані видання, ліки, дитячий одяг і взуття, енерго- і водопостачання для побутових потреб, а також на деякі операції з золотом, цінними паперами, комунальні платежі, будівництво і реконструкцію житла, пасажирський транспорт, страхові і деякі інші послуги. ПДВ у розмірі 5% стягується з оплати палива та електроенергії для житлових приміщень і застосування енергозберігаючих матеріалів при реалізації певних урядових програм.

Акцизи стягуються з нафтопродуктів, тютюнових виробів, міцних спиртних напоїв, вина, пива, сидру, а також з грального бізнесу. Ставки залежать від видів підакцизних товарів.

Гербовий збір стягується при оформленні правових і комерційних документів; ставки податку залежать від характеру документа: наприклад, при продажу акцій та інших цінних паперів - 0,5-1,5% від продажної ціни, при оренді землі та іншої нерухомості - 1-4% від щорічної вартості оренди в залежності від її терміну.

Внески у Фонд соціального страхування платять і роботодавці і працівники, якщо загальний заробіток працівника на тиждень становить 89 ф. ст. і вище (мінімальна заробітна плата у Великобританії становила для працівників віком від 18 до 21 року 3,20 ф. ст. за годину, а для працівників, старших 21 року, - 3,60 ф.

ст. за годину). Внесок працівника при заробітку від 89 до 585 ф. ст. на тиждень становить 11%. Роботодавець сплачує 12,8% з суми виплати працівнику в 89 ф. ст. на тиждень і вище.

Витрати Консолідованого фонду включають дві групи: витрати щорічно затверджені Парламентом; витрати з Консолідованого фонду для постійного обслуговування, не розглянуті в Парламенті.

У затвердженні входять основні витрати: військові асигнування, що підрозділяються на прямі і непрямі військові витрати; цивільні статті, у яких відбиваються витрати на промисловість, сільське господарство та інші галузі, утримання апарату управління, соціальні витрати, субсидії місцевим органам влади і країнам, що розвиваються (див. *табл.18.4*).

До витрат з втручання в економіку належать і витрати на науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки (НДДКР) - 0,6%.

У витратах на соціальні цілі 15% припадає на пенсії, 11% - на допомогу особам з низькими доходами і по безробіттю, 13% - на медичне обслуговування, 4% - на всі інші витрати.

Витрати на утримання державного апарату управління включають: витрати на утримання органів законодавчої і виконавчої влади, суду, прокуратури, поліції, різних міністерств і відомств.

Витрати для постійного обслуговування включають:

- відсотки по державному боргу (ці кошти передаються в Національний фонд позик і виплачуються з нього);

- витрати по цивільному листу (утримання королеви та її найближчих родичів; у 2000 р. вони становили 9 млн. 385 тис. ф. ст.).

Друга частина бюджету Великобританії - *Національний фонд позик*, за яким відбиваються витрати на капітальні вкладення.

Дохідна частина Національного фонду позик створюється за рахунок відсотків, які надходять від державних корпорацій і місцевих органів влади за надані Казначейством довгострокові кредити, прибутки емісійного департаменту

Банку Англії, коштів, наданих з Консолідованого фонду для постійного обслуговування.

Витрати Національного фонду позик включають відсотки по державному боргу і керуванню ним, довгострокові кредити на капітальні вкладення державним корпораціям і місцевим органам влади.

Спеціальні урядові фонди. У Великобританії нараховується більше 80 значних спеціальних урядових фондів:

- фонд національного страхування;
- пенсійні фонди державних підприємств;
- зрівняльний валютний фонд (для підтримки курсу Фунта стерлінгів);
- фонд Департаменту гарантії експортних кредитів;
- фонд національної корпорації по розвитку наукових досліджень і ін.

Найважливіше значення має фонд національного страхування, він створюється за рахунок внесків трудящих, підприємців і державних дотацій. Внески трудящих у цей фонд являють собою відрахування з заробітної плати. Внески підприємців за формою є також прямими відрахуваннями з їхніх фондів, проте по суті - це непряме оподаткування споживачів оскільки надалі через механізм цін ці суми як правило перекладаються на широкі верстви населення.

Внески сплачуються по одному з чотирьох класів. До першого, основного класу відноситься ліга найманої праці і їх роботодавців. До Другого класу - особи, що не вступали у відношення по найму (фермери, торговці, особи вільних професій). По третьому класу внески добровільно сплачує непрацююче населення або особи, що не можуть бути віднесені до перших двох класів. У четвертий клас включаються особи, що сплачують внески по другому класу, якщо їхній прибуток перевищує визначену суму. У цьому випадку для них установлені додаткові внески.

Клас внесків визначає право на відповідні виплати. Так допомогу по безробіттю одержують тільки особи, що вносили внески по першому класу, допомогу через хворобу і материнство - особи, що сплачували внески по першому і другому класам.

Основні кошти фонду національного страхування (біля 70 %) витрачаються на пенсії за віком. Особа не одержує право на пенсію, якщо число внесених внесків менше встановленого.

Положення пенсіонерів у Великобританії значно гірше, ніж в інших країнах Західної Європи. Розмір пенсії самотнього чоловіка складає менше четвертої частини середнього заробітку промислового робітника. Це змушує багатьох пенсіонерів звертатися за додатковою допомогою, що виплачується лише після „перевірки потреби”.

Значною видатковою статтею фонду національного страхування є допомоги через хворобу. Право на повну допомогу мають особи, що за рік до захворювання сплатили не менше 50 тижневих внесків; розмір допомоги скорочується, якщо виплачене менше за число внесків, при внесках менше ніж за 26 тижнів допомога не виплачується.

У зв'язку із широкими масштабами безробіття важливе значення одержують допомоги по безробіттю. Проте для її одержання необхідно сплатити 26 тижневих внесків у поточному році і мати 50 тижневих внесків у році, що передував настанню безробіття. При внесках від 26 до 49 тижнів розмір допомоги скорочується. Протягом перших трьох днів допомога по безробіттю не виплачується. У результаті різноманітних обмежень допомогу, як правило, одержують менше 50% офіційно зареєстрованих безробітних.

Фінанси місцевих органів влади. Як вже було сказано, у адміністративно-територіальному відношенні Великобританія ділиться на Англію, Уельс, Шотландію і Північну Ірландію. Центральною частиною, де мешкає 87% населення країни, є Англія й Уельс.

У період із 1973 по 1975 р. у Великобританії була проведена реформа місцевих органів влади, у результаті якої замість трьохланкової стала діяти в основному двухланкова система керування місцевими органами влади (розподіл на графства й округи).

Хоча реформа місцевого керування не супроводжувалася реформою місцевих фінансів, проте вона не могла не позначитися на стані місцевих адміністративних

одиниць, особливо фінансів міст. Значно скоротилося число місцевих бюджетів, збільшився їх обсяг, розширилися соціальні функції, а також використання для проведення регіональної політики, особливо, у районах розвитку, посилюється контроль центрального уряду за витратою коштів місцевими органами влади. Все це підвищило регулюючу роль місцевих фінансів і їх використання для втручання в процес відтворення.

Витрати місцевих бюджетів у наш час складають 30% витрат бюджетної системи Великобританії і 1/6 частину валового внутрішнього продукту країни. Залежно від характеру використання коштів і джерела їх фінансування витрати підрозділяються на поточні і капітальні. До поточним ставляться витрати на утворення, деяка частина витрат на охорону здоров'я, утримання поліції, суду, виплату відсотків по державному боргу, експлуатацію житлового і комунального господарства, місцевого транспорту, охорону навколишнього середовища. Капітальні витрати включають інвестиції на житлове будівництво, а також будівництво шкіл, лікарень, шляхів. Поточні витрати фінансуються за рахунок місцевих прибутків, а також субсидій із державного бюджету; капітальні витрати покриваються в значній частині позиками.

Самою значною статтею поточних витрат місцевих бюджетів (біля 40%) є асигнування на освіту. У Великобританії з місцевих бюджетів фінансується більш 85% всіх видатків на освіту. В умовах науково-технічної революції все більше коштів з місцевих бюджетів направляється на професійну освіту й перепідготовку кадрів.

18.5. Фінансова система Франції

Бюджетна та податкова система. Фінансова система Франції складається з багатьох ланок, але відрізняється високим ступенем централізації. Центральний бюджет (загальний бюджет, приєднані бюджети різних державних організацій, спеціальні рахунки казначейства) акумулює приблизно 80% усіх доходів і витрат фінансової системи Франції.

На частку державного бюджету припадає 47% місцевих бюджетів, 9 фондів соціального страхування, 40% державних підприємств і приблизно 4% усіх коштів фінансової системи. Через бюджетну систему Франції перерозподіляється приблизно 20% ВВП і 50% національного доходу.

Бюджетний процес у Франції має 4 стадії і продовжується більше 3-х років.

Перша стадія - складання проекту бюджету, здійснюється під контролем Міністерства економіки і Фінансів (МЕФ). Протягом 9 місяців кожне міністерство і відомство, керуючись інструкціями і контрольними цифрами складає свій кошторис.

Франція використовує програмно-цільовий метод розробки бюджету, що отримав назву „раціоналізація вибору бюджетних рішень”. Проект бюджету після схвалення урядом направляється в парламент.

Друга стадія - розгляд і затвердження бюджету, триває приблизно 3 місяці. Проект бюджету розглядається у фінансовій комісії кожної палати. Спочатку обговорюється в нижній палаті (національні збори), після передається у верхню палату (сенат). Якщо проект бюджету після двох спільних обговорень обома Палатами не отримав схвалення, то президент може своїм указом оголосити бюджет законом.

Третя стадія - виконання бюджету, називається фінансовим роком, і у Франції збігається з календарним. Доходна частина виконується через розгалужену мережу фінансових агентів. Виконанню видаткової частини бюджету передують процедура розподілу коштів.

Касове виконання здійснюється через систему казначейських кас. Вони мають поточні рахунки в Банку Франції, здійснюють розрахунково-касові бюджетні операції.

Четверта стадія - починається після закінчення бюджетного року - складання МЕФ звіту про виконання бюджету.

У ході бюджетного процесу здійснюється фінансовий контроль. Спеціальним органом державного контролю є рахункова палата, на яку покладено функції попереднього, поточного і наступного контролю.

Центральний бюджет містить 2 розділи: 90% - операції остаточного характеру (безповоротне фінансування), які поділяються на поточні, цивільні, капітальні і військові витрати; 10% - операції тимчасового характеру (кредити).

Більшість дослідників сходиться в думці про негативний вплив на французьку економіку експансіоністської бюджетної політики. Значний приплив державних коштів у націоналізовані промислові компанії не забезпечив очікуваного збільшення інвестицій. Внаслідок цього, державний сектор не зміг зіграти очікувану від нього роль каталізатора економічного відродження.

У 80-хх роках відбулася націоналізація 84 кредитно-фінансових інститутів, в т.ч. 26 комерційних банків, у результаті чого держава стала контролювати 84,7% розміру кредиту.

У Франції немає єдності бюджетної системи. Кожен бюджет формально відособлений. У дійсності існує відома централізація: Бюджети нижчестоящих адміністративних одиниць затверджуються виконавчою владою вищестоящої ланки.

Фінансове підпорядкування місцевих органів забезпечується системою державних субсидій і позик, а також надбавками до центральних податків. Кошти місцевих органів влади зберігаються на рахунках органів казначейства. Це дає можливість центральному уряду контролювати фінансову діяльність місцевостей. Випуск місцевих позик також вимагає схвалення держави.

Державний бюджет Франції є основною ланкою фінансової системи. На його частку припадає половина всіх фінансових ресурсів держави. В цілому державний бюджет не затверджується законодавчою владою, а щорічно складається як допоміжний документ, що механічно поєднує загальний бюджет, численні спеціальні рахунки казначейства і приєднані бюджети.

Доходи бюджету складаються з прямих податків (36%), непрямих податків (59,2%), неподаткових надходжень (4,8%).

Головними доходами бюджету є податки. Податкова система включає прямі і непрямі податки і внески на соціальне страхування. Непрямі податки відіграють провідну роль. У країні діють три види непрямих податків (акцизи, митні збори,

фіскальні монопольні податки). Але вирішальне значення належить універсальному акцизу - податку з обороту, який функціонує як ПДВ.

Податки Франції поділяються на 3 групи: прибуткові податки, які стягуються з доходу в момент його отримання; податки на споживання, що стягуються, коли дохід витрачається; податки на капітал, що стягуються з власності, тобто з матеріалізованого доходу. Податкова система Франції націлена на оподаткування споживання.

ПДВ доповнюється рядом непрямих митних зборів (акцизів), які також представляють собою податки на споживання. Деякі з них стягуються на користь держави. Інші перераховуються до бюджетів місцевих органів управління.

До числа податків на споживання належать і митні збори. Основною їх метою є не отримання прибутку, а охорона внутрішнього ринку. Митні збори виступають інструментом державної економічної політики. Вони повинні зрівнювати ціни на імпортні товари та аналогічні товари внутрішнього ринку.

Що стосується прибуткових податків Франції, то підприємства сплачують податок з чистого прибутку. Загальна ставка оподаткування 34%, але може збільшуватися до 42%. Більш низька ставка застосовується для прибутку від землекористування і від вкладів у цінні папери. Тут ставка від 10% до 24%.

Фіскальною одиницею для прибуткового податку з фізичних осіб є сім'я, що складається з двох подружжя та осіб, що перебувають у них на утриманні. Прибутковий податок має прогресивний характер зі ставкою від 0 до 56,8%.

Великі доходи Франції приносять податки на власність. Прогресивна ставка від 0 до 1,5%. Причому сума прибуткового податку і податку на власність не перевищує 85% усього доходу.

Із системи місцевих податків слід виділити 4 основні податки: земельний податок на забудовані ділянки; земельний податок на незабудовані ділянки; податок на житло; професійний податок.

Ставки податків встановлюються місцевими органами влади, але не можуть перевищувати законодавчо встановленого максимуму.

Фінанси місцевих органів влади. Головна роль у місцевих фінансах Франції належить місцевим бюджетам. Місцеві бюджети перебувають у віданні місцевих органів управління. Їх діяльність регламентується Конституцією Франції та поточного законодавства. Кожна адміністративна одиниця має свій бюджет. Всього налічується близько 39 тис. місцевих бюджетів. Ради (регіональні, департаментів, комун) складають бюджети і розпоряджаються місцевими ресурсами. Проте вся повнота влади належить на місцях префектам, що призначаються директором президента.

Основні різновиди місцевих бюджетів Франції:

- бюджети різних місцевих колективів;
- бюджети територіальних колективів (бюджети регіонів, департаментів і комуни), а також їх об'єднань: міських громад, районів, синдикатів.

У Франції більше третини всіх поточних витрат місцевих органів влади припадає на адміністративно-поліцейський апарат (поліцію, цивільну оборону, пожежну охорону, управління), одна третина - на освіту, культуру, решта - це витрати на економічну інфраструктуру. Місцеві влади здійснюють великі капіталовкладення, на них припадає понад 52% всіх капітальних державних витрат.

Доходами місцевих органів влади є власні (податки та неподаткові надходження) та залучені (державні субсидії і позики) кошти. Вирішальне значення, як і в державному бюджеті, належить непрямим податкам. Основним непрямим податком виступає надбавка до податку на додану вартість, що забезпечує більше 40% всіх податкових надходжень. Серед місцевих податків діють: два земельних податки, податок на житлові будинки, податок на професію, що стягується з будь-якої особи, що здійснює торговельно-промислову діяльність і ряд інших.

Брак фінансових ресурсів викликає необхідність залучення додаткових коштів. Держава надає місцевій владі субсидії, що становлять близько 20% всіх доходів місцевих бюджетів. Існують два види субсидій: на поточні витрати, головним чином на соціальну допомогу (близько 60% всіх субсидій) і на

капбудівництво. Крім субсидій місцеві органи використовують позикові кошти, що залучаються на грошовому ринку.

Спеціальні фонди. Спеціальні фонди являють собою сукупність грошових ресурсів що знаходяться в розпорядженні держави або місцевих органів влади і мають цільове призначення. До них відносяться численні спеціальні рахунки казначейства, приєднані бюджети, різноманітні фонди фінансово-кредитних установ і соціальний бюджет.

Організаційно вони відділені від бюджетів і мають певну самостійність. Спеціальні фонди можна розділити на 2 основні групи. Першу групу утворюють фонди доходів і витрат, які включаються в бюджет (фонд економічного і соціального розвитку Франції). Другу групу складають позабюджетні фонди, що мають юридичну самостійність. Найбільші з них пов'язані із соціальною сферою. Сукупність таких фондів називають соціальним бюджетом Франції. Джерела коштів соціальних спеціальних фондів складаються з: внесків підприємців (60%); внесків застрахованих (18%); надходжень держави (20%); інших доходів (2%).

Це Пенсійний фонд, фонд страхування на випадок хвороби, інвалідності, материнства, фонд допомоги сім'ям, національний фонд допомоги безробітним. Найбільш важливі спеціальні фонди перебувають у розпорядженні центрального уряду. Серед спеціальних фондів, створюваних місцевими органами влади, найбільше значення мають позикові фонди, кошти яких використовуються для інвестицій, а в окремих випадках - для покриття касових розривів у місцевих бюджетах. До них відносяться численні спеціальні рахунки казначейства, приєднані бюджети, різноманітні фонди фінансово-кредитних установ і соціальний бюджет.

Рахунки казначейства відкриваються державним організаціям, які не користуються правами юридичних осіб та фінансовою автономією. І затверджуються парламентом. Кошти спецрахунків проходять за двома розділами бюджету в його доходній та видатковій частині. Найбільший Фонд соціального та економічного розвитку, який видає кредити від 3-5 років націоналізованим і приватним підприємствам, які здійснюють інвестиції відповідно до

загальнодержавної програми розвитку. Значна частина рахунків казначейства використовується на військові цілі.

Приєднані бюджети складаються організаціями, які користуються фінансовою автономією. Вони включаються до державного бюджету. Витрати кожного бюджету покриваються його доходами.

Фінанси місцевих підприємств відокремлені від місцевих бюджетів. Зазвичай до них відносяться: підприємства, що забезпечують водопостачання і каналізацію, майстерні, друкарня, житлове господарство.

Особливу групу складають фінанси місцевих громадських організацій: палати сільського господарства, торгово-промислові палати, професійні об'єднання, а також служби, що доповнюють місцеві органи влади (різні бухгалтерські служби).

В цілому, в системі суспільних фінансів місцеві фінанси займають виключно важливе положення. Загальний обсяг видатків місцевих бюджетів становить 44,5% державних витрат. Частка загальної суми відрахувань на користь держави - 43,9% (24,6% за рахунок податків, 29,3% за рахунок відрахувань на соціальне страхування).

Фінанси державних підприємств. Франція займає одне з перших місць серед розвинених капіталістичних країн за величиною державного сектору, що розвивався в післявоєнні роки в результаті буржуазної націоналізації. На нього припадає близько 1/10 ВВП, більше чверті всіх інвестицій і близько 15% всього зайнятого населення країни. Державні підприємства зосереджені в енергетиці (вугільної, нафтової, газової, енергетичної), сфері головних споживачів енергії (майже всі види транспорту), а також найбільш динамічних і нових галузях (аеронавтики, електроніки, хімії). Ці підприємства, будучи юридичними особами, мають певну фінансову самостійність. Вони складають автономні бюджети або фінансові кошториси. Контроль з боку парламенту за ними незначний. Відповідно до статуту державні підприємства правомочні укладати контракти, відповідати за своїми зобов'язаннями, розподіляти прибуток, приймати рішення щодо інвестування.

Ресурси державного сектору формуються з різних джерел: власних коштів (25%), безповоротних дотацій і субсидій з держбюджету (18%), довгострокових кредитів, внутрішніх і зовнішніх позик, отриманих на грошовому ринку (57%).

Державні підприємства поділяються на прибуткові та збиткові. Прибуткові підприємства вносять до бюджету податок на прибуток корпорацій і відрахування від прибутку.

Основна причина збитковості підприємств - політика занижених цін і тарифів на товари та послуги, що надаються монополіям.

Дефіцит державних підприємств покривається безповоротними субсидіями і дотаціями, а також кредитами з бюджету і спеціальних фондів.

18.6. Фінансова система Японії

Нинішні позиції Японії у Світовому господарстві - результат її економічного розвитку в другій половині ХХ ст. У 1938 р. на її частку припадало всього 3% валового світового продукту. Хоча розмови про „японське диво” припинилися, феномен японської економіки продовжує викликати підвищений інтерес. Справді, чому країна з величезною зовнішньоекономічною залежністю, практично позбавлена природних ресурсів, незважаючи на всі безладдя і катаклізми останніх десятиріч, зберігає роль світового лідера за багатьма найважливішими напрямками науково-технічного прогресу. Японія при цьому демонструє надзвичайно високий ступінь адаптації до мінливих умов розвитку економіки. Ці зміни відбуваються не просто на базі технологічних інновацій, а в безупинній і дуже складній взаємодії техніки, технології, економічних і соціально-політичних факторів.

На високі темпи зростання японської економіки був націлений її господарський механізм, що склався після Другої світової війни, своєрідність рис якого дозволяє говорити про особливу модель.

Протягом тривалого часу ВВП був єдиним критерієм розвитку японської економіки. Вважалося, що економічне зростання автоматично веде до підвищення

добробуту, тому спеціальні заходи в цій галузі відкладалися, поки країна не досягне рівня інших країн. У 60-і рр. близько 60% державних інвестицій йшло на розвиток промислової інфраструктури і лише незначна частина вкладалася в соціальну сферу.

Забезпечення швидких темпів економічного зростання вимагало високого рівня нагромадження. Воно майже цілком забезпечувалося внутрішніми заощадженнями, кожен компонент яких був крупним за міжнародними стандартами. У зв'язку з цим реальні дисконтні ставки були нижчі, ніж в інших країнах, що створювало умови для зростання інвестицій.

Бюджетний устрій і бюджетна система Японії. Японія - конституційна монархія. Відповідно до діючої з 1947 р. конституції імператор є „символом держави і єдності народу”, його статус визначається волею всього народу, якому належить суверенна влада.

Вищий орган державної влади і єдиний законодавчий орган - парламент, що складається з двох палат: Палати представників (512 депутатів) і Палати радників (252 депутати). Виконавча влада здійснюється кабінетом міністрів на чолі з прем'єр-міністром.

Крім традиційного фінансування країни через поточний бюджет, дохідна частина якого формується за рахунок податків, у Японії існує і паралельна, теж державна, система фінансування економічних проектів, але із залученням позабюджетних, у традиційному розумінні, коштів. Ця система називається державною інвестиційною програмою і використовується для розвитку пріоритетних, з погляду держави, виробництв та об'єктів. Таким чином, фактично уряд Японії має реальний важіль проведення структурної і промислової політики.

Подібне розмежування в державному фінансуванні має в Японії давню історію. Воно виникло ще в період Мейдзі (1868-1912 р.) і бере свій початок з рішення уряду в 1878 р. використовувати поштові заощадження громадян з метою промислового розвитку. Сьогодні ця система існує у вигляді так званої Програми державних позик та інвестицій.

Крім джерел надходження коштів, Програма державних позик та інвестицій відрізняється від загальнодержавного бюджетного фінансування і тим, що її кошти виділяються на умовах зворотності, терміновості і платності. Капіталовкладення і позики, отримані компаніями в рамках цієї програми, підлягають повному поверненню з нарахуванням відсотків, які сьогодні встановлюються в основному на рівні приватних кредитних установ.

Програма розробляється урядом одночасно з підготовкою проекту „звичайного” поточного бюджету, але окремо від нього. Японський інвестиційний бюджет також проходить щорічне затвердження в парламенті. Фінансовими джерелами Програми державних позик та інвестицій є: 1) система поштових заощаджень громадян; 2) система поштового страхування життя; 3) пенсійні фонди; 4) спеціальний рахунок промислового інвестування; 5) гарантовані урядом зобов'язання і позики.

Програма державних позик та інвестицій оперує в даний час капіталами, що досягають 10% вартості ВВП. Це приблизно відповідає сумі, що становить 2/3 загальних витрат бюджету.

Державний бюджет, склад і структура його доходів та витрат. Доходи і витрати бюджету мають певне групування, яке містить розділи, статті і параграфи. Доходи підрозділяються на 7 розділів, 11 статей і 43 параграфи, витрати - на 13 розділів, 41 статтю і 242 параграфи. Характерною рисою бюджету Японії є те, що невикористані кошти переходять на наступний бюджетний рік.

Дохідна частина бюджету Японії складається з податкових і неподаткових надходжень. Серед податкових надходжень близько 40% становить прибутковий податок з фізичних осіб, близько 30% - податок на прибуток юридичних осіб (на прибуток компаній) і також близько 30% - непрямі податки (стягнуті з продажу алкогольних напоїв, сигарет, предметів розкоші). У порівнянні з іншими країнами частка неподаткових надходжень у Японії досить висока. Сюди входять доходи від орендної плати, продажу земельних ділянок та іншої нерухомості, пені, штрафи, доходи від лотерей, позики і т.п. Особливість Японії полягає в тому, що

показник питомої ваги державних витрат у ВВП країни є одним з найменших серед показників розвинутих країн (9,3% у 1991 р.).

Реалізація державного бюджету здійснюється в трьох основних формах: прямі виплати (в основному на утримання адміністративного апарату), витрата коштів по спецрахунках (пенсійне забезпечення, соціальне страхування, громадські роботи, оборона) і фінансова допомога місцевим адміністраціям.

Величезну частину витрат державного бюджету становлять соціальні витрати. А серед них - пенсії по старості й інвалідності. Це пов'язано з тим, що чисельність даної категорії постійно зростає і до 2025 р. досягне 5,2 млн. чоловік проти 2 млн. у 1993 р. Крім того, через зростання тривалості життя і збільшення періоду трудової активності цієї категорії населення, а також недостачі молодій робочій силі люди похилого віку стануть важливим компонентом ринку праці.

Пенсійна система Японії досить складна і багатосарова. Коштами державного бюджету забезпечується 1/3 виплат базової пенсії. Інше виплачується за рахунок різних пенсійних фондів.

За рахунок бюджету фінансується в Японії так звана суспільна допомога. Вона охоплює тих, хто сам не може забезпечити мінімальний рівень життя. Така допомога надається на основі Закону „Про гарантії прожиткового мінімуму” і виплачується за сімома номінаціями: на повсякденні потреби, освіту, житло, медичне обслуговування, материнство, по безробіттю, на похорони. У середині 90-х рр. її одержували 0,7% населення проти 2,4% у 1951 р., коли закон був прийнятий. До 2025 р. планується підняти витрати на соціальне забезпечення і, зокрема, підвищити рівень соціальної захищеності всіх нужденних. 75% виплат по суспільній допомозі надаються з центрального бюджету, 25% - з бюджетів місцевих органів влади.

Реалізуючи програму науково-технічного прогресу, уряд Японії збільшує державні асигнування на НДДКР. Особлива увага, що приділяється науці й освіті, пояснюється тим, що вони перетворилися в головний структурний фактор економічного зростання: якщо в 1960-1970 рр. приріст ВВП забезпечувався за їх рахунок на 57%, то в 1985-1995 рр. цей показник піднявся до 75-80%. Серед

витрат на науку 13% становлять асигнування на соціальні науки, а 87% - на природні і технічні. В найближчі роки намічено ліквідувати існуючий перекис у фінансуванні.

За рахунок державного бюджету фінансуються дорожнє будівництво, роботи з розвитку авіаційного і залізничного транспорту, системи зв'язку, витрати з ліквідації наслідків стихійних лих і т.п.

Що стосується військових витрат, то їх рівень у Японії, у порівнянні з іншими розвинутими капіталістичними країнами, досить низький. Військові витрати в Японії не виходять за межі 1% ВВП.

Щорічно росте така стаття бюджету, як витрати по державному боргу. У 1997-1998 рр. їхня частка становила 21,7%. Наприкінці 1997 р. парламент Японії прийняв закон „Про реформу фінансової системи”, де було запропоновано до 2000 р. домогтися, щоб витрати поточного року не перевищували витрати попереднього.

Бюджетний процес і державний фінансовий контроль. Фінансовий рік у Японії починається 1 квітня і закінчується 31 березня наступного року. Підготовка проекту бюджету здійснюється Міністерством фінансів і його департаментами. Інші міністерства і відомства готують пропозиції щодо обсягу і структури своїх бюджетів, а також з деяких інших фінансових питань і не пізніше 31 серпня направляють відповідні документи в бюджетний департамент міністерства фінансів.

Бюджетний департамент міністерства фінансів з вересня по грудень розглядає матеріали, що надійшли, порівнює ці запити з передбачуваними доходами і на їх основі розробляє проект бюджету. Проект направляється для узгодження в Управління економічного планування, а потім - на розгляд кабінету міністрів.

Після схвалення кабінетом міністрів уряд вносить виправлення, у січні представляє проект бюджету на затвердження в парламент і намагається забезпечити його прийняття до початку нового фінансового року. Після обговорення в бюджетній комісії парламент затверджує бюджет у вигляді закону.

Відповідно до Конституції Японії парламенту належить виключне право розпоряджатися державними фінансами.

Виконання бюджету здійснюється міністерством фінансів та іншими міністерствами і відомствами. Касове обслуговування бюджету здійснює Японський банк і його відділення. Міністерства і відомства в межах встановлених їм витрат представляють у міністерство фінансів свої платіжні кошториси, які міністерством розглядаються і затверджуються. Далі копії кошторисів направляються в Японський банк і останній здійснює відповідні операції.

Контроль за витратою затверджених асигнувань проводиться поквартально у формі звітів міністерств і відомств. Контролери міністерства фінансів вивчають отримані звіти, перевіряють дані і складають загальний звіт про виконання бюджету з доходів і витрат. Загальний звіт представляється уряду, що, у свою чергу, відправляє його на розгляд ревізійного бюро. Після того як ревізійне бюро дасть висновок, звіт затверджується урядом і передається на розгляд і затвердження в парламент.

Бюджети місцевих органів влади, фінансове вирівнювання. У Японії усього нараховується 14 округів і 47 префектур, які об'єднують 3045 міст, селищ, районів із самостійним бюджетом. Дохідна частина місцевих бюджетів складається з податкових і неподаткових надходжень. У 90-х рр. загальні доходи місцевих органів управління становили 80,41 трлн. єн. З них власні податкові надходження - 33,45 трлн. єн, або 41,6% дохідної частини місцевих бюджетів; 14,33 трлн. єн, або 17,8%, дали відрахування від загальнодержавних податків; 10,65 трлн. єн, або 13,2% становили дотації держави на здійснення загальнонаціональних заходів; інші 21,98 трлн. єн, або 27,3% доходів місцевих бюджетів, - це неподаткові надходження, включаючи позики.

В Японії місцеві податки не домінують у місцевих бюджетах, становлячи менше половини їх дохідної частини. Це відрізняє японську податкову систему від північноамериканської, де місцеві податки перевищують 2/3 бюджету муніципалітетів. Місцеві органи влади Японії мають право регулювання своїх податків, але не встановлення їх.

За рахунок коштів місцевих органів влади в Японії фінансуються розвиток виробничої інфраструктури, заходи, пов'язані з ліквідацією наслідків стихійних лих. Крім того, через місцеві бюджети здійснюються витрати на підготовку робочої сили, виплату різних допомог, пенсій. Значна частина бюджетних коштів витрачається на утримання місцевих органів влади, у тому числі поліції, органів суду і прокуратури. Питома вага витрат місцевих органів влади у ВВП значно більше питомої ваги у ВВП витрат центрального уряду.

Місцеві бюджети в Японії зводяться без дефіциту. Крім загального балансу року, враховується реальний баланс, що розраховується шляхом виключення з загального балансу залишку фінансових ресурсів попереднього року.

З метою перерозподілу фінансових ресурсів для вирівнювання фінансового потенціалу префектур у Японії створена спеціальна установа - Фонд фінансового вирівнювання. Формується він у складі бюджету центрального уряду. З метою визначення територій, які мають право на одержання коштів з Фонду вирівнювання, розраховуються бюджети так званих стандартних територій. Стандартною вважається префектура з чисельністю населення 1,7 млн. чоловік і площею 6900 км² і муніципалітет з такими показниками: 100 тис. осіб і 160 км². Бюджетна діяльність місцевих органів поділяється на 6 категорій: охорона громадського порядку, громадські роботи, освіта, соціальне забезпечення, сприяння ринку зайнятості і розвитку промисловості й економіки. Для кожної категорії визначається одиниця виміру витрат і загальні витрати. Сума витрат за всіма категоріями діяльності дає показник базових фінансових потреб стандартної території. Базові фінансові потреби стандартної території коригуються на коефіцієнти модифікацій для визначення базових фінансових потреб реальних територіальних органів влади. Використовується ціла система коефіцієнтів модифікацій:

1) видові - розраховуються на основі одиниці витрат на утримання кожної галузі, наприклад, на одного учня середньої і вищої школи, на одного учня академічного, технічного чи сільськогосподарського навчального закладу і т.п.;

2) економії за масштабами - застосовується, якщо розширення обсягів бюджетної діяльності веде до зниження окремих складених витрат;

3) густота населення - враховує збільшення витрат залежно від густоти населення;

4) спеціальні - коригують соціально-економічні, інституціональні та інші відмінності окремих територій;

5) зонально-кліматичні - коригують витрати територій з холодним кліматом;

6) демографічні - застосовуються для територій з високими темпами зростання чисельності населення;

7) буферні - передбачають різке зменшення обсягів фінансування у випадку падіння показника, що вимірюється, наприклад чисельності населення;

8) коефіцієнти бюджетної прибутковості територій.

Після розрахунку витрат за окремими категоріями з урахуванням коефіцієнтів модифікацій визначаються сумарні базові фінансові потреби кожної реальної території. Базові фінансові потреби, розраховані таким способом, є основою для наділення територій базовими доходами. Префектурам за рахунок Фонду вирівнювання гарантується базовий дохід в обсязі 80%, а муніципалітетам - в обсязі 75% від їх базових фінансових потреб.

Фонд вирівнювання формується за рахунок таких відрахувань: 32% надходжень особистого прибуткового податку, податку на прибуток корпорацій і акцизу на алкогольні напої; 24% надходжень податку на товари і послуги; 25% надходжень від акцизу на тютюнові вироби.

ПРАКТИКУМ

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко В.Л., Данілов О.Д. Податкові системи зарубіжних країн. - К.: Комп'ютер прес, 2004.

2. А.М. Балтина, В.А. Волохина, Н.В. Попова. Финансовые системы зарубежных стран: учеб. пособие. Пер. 2007. - 304 с.: ил.

3. Карлін М.І. Фінанси зарубіжних країн: навч. посіб. / М.І. Карлін. - К.: Кондор, 2009. - 384с.
4. Карлін М.І. Фінансові системи країн Західної Європи: навч. посіб. / М.І. Карлін. - К.: Академія, 2009. – 318 с.
5. Кравченко В.І. Місцеві фінанси України: навч. посіб. / Кравченко В.І. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 1999. – 487 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
6. Миргородська Л.О. Фінансові системи зарубіжних країн [Текст]: навч. посіб. / Миргородська Л.О. [Вид. друге, перероб. та доп.]. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 317 с.
7. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн. Навчальний посібник. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: Знання-Прес, 2003. - 523 с. - (Вища освіта ХХІ століття).
8. Рудый К.В. Финансовые, денежные и кредитные системы зарубежных стран: Учеб. пособие / К.В. Рудый. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Новое знание, 2004. – 400 с.
9. Шамова І. В. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: Навч. посібник. - К.: КНЕУ, 2001. - 195 с.

РОЗДІЛ 19

ФІНАНСИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Вступ

19.1. Основні цілі та завдання Європейського союзу

19.2. Виникнення Європейського валютного союзу і запровадження єдиної валюти євро

19.3. Особливості функціонування бюджетної системи ЄС

19.4. Склад доходів та видатків бюджету ЄС.

19.5. Європейський інвестиційний банк, як основна інституція функціонування фінансової системи ЄС

Позначення

ФРН – Федеральна Республіка Німеччина;

Євроатом - Європейське співтовариство з атомної енергії;

ЄЕС - Європейське економічне співтовариство;

ЄС – Європейський союз;

ЄАВТ – Європейська асоціація вільної торгівлі;

ЄОВС – Європейське об'єднання вугілля та сталі;

ЕВС – Економічний та валютний союз;

ЄФВС – Європейський фонд валютної співпраці;

ЕКЮ – Єдина грошова одиниця Європейського союзу;

ВНП – Валовий національний продукт;

ЕМС – Економічний монетарний союз;

ПДВ – податок на додану вартість;

ЄІБ – Європейський інвестиційний банк;

ЄІФ – Європейський інвестиційний фонд;

ЄФК – Тимчасовий Единбурзький фонд кредитування;

ЄФР – Європейський фонд розвитку.

Вступ

Інтеграційні процеси у Західній Європі розпочалась 18 квітні 1951 року, коли було підписано між ФРН, Францією, Італією та країнами Бенілюксу Паризької угоди про створення Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС), діяльність якого розпочалась у серпні 1952 року. Метою об'єднання було утворення спільного ринку продуктів добувної промисловості (вугілля, залізної руди, металобрухту). Згідно угоди, яка була укладена між ними передбачались регулювання обсягів виробництва, рівня цін та реалізація спільних інвестиційних програм у цих сферах. У 1955 р., на конференції у Мессині міністри закордонних справ шести держав: Бельгії, Франції, Голландії, Люксембургу, Німеччини та Італії, прийняли рішення про початок підготовки плану економічної інтеграції європейських держав. Наступним етапом стало укладення угоди про створення Європейського співтовариства з атомної енергії (Євроатом) та Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) 25 березня 1957 році у місті Рим. Суб'єктами угоди були ФРН, Франція, Італія та країни Бенілюксу. Згідно з положеннями Договору, цілями Співтовариств є підтримка гармонійного розвитку економічної діяльності на території всього Співтовариства, сталого і рівномірного розвитку держав-членів, зміцнення стабільності, швидкого зростання рівня життя, зміцнення стосунків між державами, що входять до Співтовариства.

Для досягнення цих цілей, діяльність Спільноти повинна включати: ліквідацію митних та кількісних обмежень на ввіз і вивіз товарів та всіх інших подібних засобів у торгівлі між державами-членами, встановлення спільного митного тарифу і проведення спільної торговельної політики щодо третіх країн, усунення всіх перешкод для руху осіб, капіталу та послуг між державами-членами, спільну політику в галузі сільського господарства, спільну політику в галузі транспорту, встановлення системи, що попереджує порушення конкуренції в межах спільного ринку, створення механізму для координації економічної політики держав-членів і запобігання виникненню дефіцитів їх платіжних

балансів, гармонізацію законодавства держав-членів у тих сферах, які необхідні для нормального функціонування спільного ринку.

Окремо метою Євроатома було створення спільного ринку сировини та обладнання для атомної енергетики, що повинно було стати передумовою проведення спільних дій в галузі ядерних досліджень. А метою ЄЕС передбачалось, а саме: ліквідація торгівельних бар'єрів між країнами-учасницями; усунення перешкод для переміщення населення, вкладення капіталів та надання послуг країнам ЄЕС; прийняття спільних законодавчих актів; ведення спільної політики в галузі транспортної діяльності та сільського господарства.

Великобританія, яка не стала учасником інтеграційних процесів, зробила спробу протиставити цьому власне об'єднання. У червні 1959 року у Стокгольмі на нараді Великобританії, Австрії, Данії, Норвегії, Португалії, Швейцарії та Швеції було ухвалено рішення про створення Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ). А 4 січня 1960 року було укладено договір про створення ЄАВТ, однак діяльність цього об'єднання виявилась неефективною. У 1973 році Великобританія, Данія та Ірландія стали членами ЄЕС, у 1981 році членом ЄЕС стала Греція.

Початковим етапом європейського політичного співробітництва стала зустріч країн-членів у Гаазі у грудні 1969 року. У лютому 1986 року Єдиний європейський акт юридично закріпив функції європейського політичного співробітництва в межах Європейського співтовариства. Геополітична ситуація в світі, яка припадала на 80-90 ті рр. поставила Співтовариство перед необхідністю вирішення трьох головних завдань: забезпечення подальшої участі об'єднаної Німеччини у європейських інтеграційних процесах, сприяння економічним та політичним реформам у країнах Центральної та Східної Європи, розробка ефективного механізму співробітництва в галузі зовнішньої політики та політики безпеки.

11 грудня 1991 року керівники держав та урядів дванадцяти країн-членів ЄЕС зібралися у місті Маастріхт (Голандія) і уже у 1992 році було укладено Маастрихтську угоду, яка поглибила процеси економічної та політичної

інтеграції. Згідно Маастрихтської угоди ЄЕС було трансформовано у Європейський Союз (ЄС), який повинен був представляти собою єдиний економічний простір без внутрішніх кордонів, в якому передбачалось вільне переміщення капіталів, товарів та послуг, а також громадян. На основі цієї угоди започатковувалась спільна політика в галузі промислового виробництва, сільського господарства, транспорту, охорони навколишнього середовища, в напрямку наукових досліджень, енергетики, соціальних заходів, зовнішньоекономічних відносин, безпеки, юстиції та внутрішніх справ. Виконання усіх угод передбачає розширення прерогатив головних інститутів Європейського Союзу – Ради міністрів, Європейського парламенту, Комісії європейських спільнот, Судової палати, Фінансової палати.

У 1957 році ЄС був утворений Францією, Німеччиною, Італією, Бельгією, Нідерландами, Люксембургом. У 1973 році до його складу увійшли Великобританія, Данія та Ірландія. У 1981 році – Греція. У 1986 році – Португалія, Іспанія, У 1995 році – Австрія, Фінляндія, Швеція. У 2004 році – Латвія, Литва, Естонія, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Чехія, Угорщина, Кіпр. У 2007 році – Болгарія, Румунія. У 2009 році – Республіка Македонія, Туреччина, Хорватія.

Виконавча влада у ЄС належить Європейській комісії. Основними функціями Європейської комісії є законотворча ініціатива, виконання бюджету, спостереження за виконанням європейських законів та бюджетів. Європейську комісію часто представляють як виконавчий орган ЄС, хоч насправді вона має обмежені повноваження та можливості втілювати політику ЄС. Точніше роль Комісії відбиває неформальна назва "двигун європейської інтеграції". І не лише тому, що в рамках повноважень першого стовпа вона має майже виняткове право на законодавчу ініціативу, але також і через її історію, склад, культуру й радше європейський, ніж національний світогляд. Крім того, Комісія наглядає за тим, щоб не порушувались угоди, і традиційно захищає інтереси малих держав-членів.

Законодавча влада належить Раді Європейського союзу, яка вирішує законодавчі та бюджетні питання і заключає міжнародні договори. Рада ЄС – це

інституція Європейського Союзу, (Рада або Рада міністрів) головний орган ухвалення рішень у Європейському Союзі. До її складу входять по одному міністрові від кожної країни Союзу. Залежно від порядку денного, збираються міністри закордонних справ (Рада з загальних справ та зовнішніх відносин), економіки й фінансів, сільського господарства тощо – загалом 9 конфігурацій Ради. Кількість засідань протягом року залежить від масштабів та інтенсивності законодавчого процесу в ЄС і політичних рухів того чи іншого особливого питання. Деякі конфігурації Ради збираються раз на місяць; інші – раз на півроку. Попри те, що склад Ради міністрів змінюється, це єдина інституція.

Також законодавчу владу має Європейський парламент, який вирішує законодавчі та бюджетні питання і контролює діяльність Європейської комісії. Європейський Парламент (англ. *European Parliament*) – одна з п'яти інституцій Європейського Союзу, асамблея представників його населення. Починаючи з 1979 року Європейський Парламент обирають прямим загальним голосуванням. Число місць у ньому кілька разів збільшувалося і досягло 785 починаючи з 2004 року; ці місця розподілені між країнами-членами відповідно до чисельності населення. Станом на 2009 рік кількість місць в парламенті складає 732.

Судову владу очолює Суд Європейських Спільнот, що забезпечує одноманітність у інтерпретації європейських законів.

Вищі інституції ЄС доповнюють інші важливі органи: дорадчі – Європейський соціально-економічний комітет (виражає позицію організованого громадянського суспільства з соціальних та економічних питань) і Комітет регіонів (виражає позицію регіональних та місцевих органів влади); фінансові – Європейський центральний банк (відповідає за монетарну політику та євро) та Європейський інвестиційний банк (фінансовий інструмент досягнення цілей Союзу) і з захисту прав людини – європейський омбудсмен (опікується скаргами громадян на інституції та органи ЄС). Є також чимало інших органів і установ, наприклад "Агентства Європейського Союзу", які допомагають досягненню цілей ЄС.

19.1. Основні цілі та завдання Європейського союзу

Основними цілями Європейського союзу є:

- сприяння економічному та соціальному розвитку, високому рівню зайнятості, досягненню збалансованого стабільного розвитку, створення єдиного простору без внутрішніх кордонів;
- провадження спільної зовнішньої політики, створення спільної оборонної системи;
- захист прав та інтересів громадян держав-членів ЄС;
- забезпечення свободи, безпеки, справедливості, вільного пересування громадян, запобігання злочинності та боротьба з нею;
- збереження правової системи та дотримання нормативних актів усіма країнами-членами союзу.

Реалізація основних цілей та контроль за їх досягненням покладається на Європейську Раду, до складу якої входять голови держав чи урядів держав-членів та Голова Європейської комісії. Допомогу у провадженні спільних дій та їх узгодженості надають міністри закордонних справ держав-членів ЄС та члени Європейської комісії. Європейська рада збирається щонайменше двічі на рік на чолі з головою держави чи уряду держави-члени, що виконує обов'язки головуєчого на засіданні. Після кожного засідання подаються доповіді Європейському парламенту про сучасний стан та подальші дії ЄС. Основними принципами ЄС є свобода, демократія, верховенство права, захист прав людини. Основні права людини, які підтримуються у ЄС гарантовано Європейською Конвенцією про захист прав людини та її свободи, підписаною 4 листопада 1950 року в Римі та конституційними нормами держав-членів і трактуються як загальні принципи права Спільноти.

Державам-членам ЄС необхідно активно й беззастережно підтримувати спільну зовнішню та політику національної безпеки Союзу з метою взаємної солідарності. Держави, які входять до ЄС повинні утримуватись від будь-яких дій,

що суперечать інтересам Союзу чи можуть зашкодити його ефективності в міжнародних відносинах.

ЄС базується на трьох опорах інтеграції:

- Європейська спільнота, яка складається з трьох спільнот (ЄСВС, ЄЕС та ЄВРОАТОМ) – до неї належать економічні та соціальні питання;
- спільна зовнішня політика та політика безпеки;
- співпраця в галузі юстиції та внутрішніх справ.

Рішення за питаннями, які належать до першої опори, ухвалюються союзними органами і обов'язкові для виконання всіма членами ЄС (наприклад, регулювання у галузі торгівельної, сільськогосподарської, транспортної політики та ін.). До основних цілей у сфері економічної інтеграції належать: гармонічний і збалансований розвиток економічної діяльності; досягнення високого рівня конкурентоспроможності та зближення економічних показників; стійке та безінфляційне зростання. До основних цілей у сфері соціальної інтеграції належать: високий рівень зайнятості та соціальний захист; високий рівень зайнятості та соціальний захист; рівноправність чоловіків та жінок; захист та покращення стану навколишнього середовища; підвищення життєвого рівня та якості життя; соціальна інтеграція та солідарність. В цьому випадку ЄС визначає мінімальні стандарти, які повинні бути дотримані країною-членом.

Питання другої опори вирішуються, насамперед, на міжурядовому рівні, рішення ЄС носять лише рекомендаційний та консультативний характер. До основних цілей у сфері зовнішньої політики і політики безпеки належать: захист спільних цінностей, основних інтересів, незалежності і цілісності Союзу; зміцнення безпеки всіма можливими способами; збереження миру та зміцнення міжнародної безпеки; сприяння міжнародній співпраці; розвиток та консолідація демократії та законності, визнання основних прав і свобод людини.

Питання третьої опори також вирішуються, насамперед, на міжурядовому рівні, рішення ЄС носять лише рекомендаційний та консультативний характер. До основних цілей у сфері зовнішньої політики і політики безпеки належать

забезпечення усім громадянам-членам Союзу високого рівня безпеки у рамках забезпечення свободи та справедливості.

19.2. Виникнення Європейського валютного союзу і запровадження єдиної валюти євро

Економічна криза 1970-их рр. (зростання безробіття та інфляції) негативно вплинула на функціонування тогочасної міжнародної валютної системи (ревальвація німецької марки, девальвація французького франка). Виникла необхідність захистити від регресу досягнуту економічну інтеграцію і розвиток торгівлі між країнами Співтовариства. Держави-члени вирішили розпочати підготовку до міцнішої економічної інтеграції та утворення єдиного економічного та валютного простору. У 1969 р., на самміті в Гаазі, глави держав та урядів країн ЄЕС прийняли рішення про створення Економічного та Валютного Союзу (ЕВС). Створення такого Союзу мало зміцнити позиції Співтовариства у світі, а також вплинути на зростання добробуту у державах-членах. Було створено групу експертів, котрі в рамках Комітету Вернера підготували доповідь про поступову реалізацію ЕВС. Доповідь Вернера, що визначала форму Союзу, була прийнята Європейською Радою у 1971 р.. Згідно з доповіддю він мав бути створений у три етапи, до 1980 р. Суттю цього плану була координація економічної політики, яка мала створити основи для валютної інтеграції. Проте, економічні труднощі у державах-членах (розвал Бреттон-Вудської валютної системи, коливання курсу долара, нафтовий шок, часті зміни курсів валют) спричинили сповільнення процесу економічної та валютної інтеграції. Єдиним результатом тогочасних прагнень до валютної інтеграції була "валютна змія", тобто механізм, що обмежував коливання ринкових курсів валют країн Співтовариства між собою до 2,25 %. Коли зміна курсу даної валюти відносно валют інших держав-членів перевищувала допустиму межу, центральні банки повинні були здійснювати інтервенції на валютних ринках, щоб повернути курс на попередню позицію. Оскільки для інтервенцій на валютних ринках з метою утримання бажаного курсу

валюти потрібні були значні кошти, у 1973 році країни ЄЕС створили Європейський Фонд Валютної Співпраці (ЄФВС). Метою цього Фонду було надання національним центральним банкам кредитів для інтервенцій, а також координація політики, яку проводили центральні банки держав-членів. ЄФВС існував до кінця 1993 р., тобто до утворення Європейського Валютного Інституту. Створена система функціонувала, на жаль, далеко не ідеально (часті зміни центральних курсів), тому необхідність стабілізації курсів валют у рамках економічної інтеграції наштовхнула на пошуки нових розв'язків.

У відповідь на світову кризу Співтовариство зробило спробу підтримати стабільність обмінних курсів валют країн-членів. Неспроможність стабілізувати "плаваючі" курси валют змусило розпочати пошук більш ефективного інструменту. В 1979 році виникла Європейська монетарна (валютна) система з референційним інструментом – Єдиною грошовою одиницею (ЕКЮ). ЕКЮ було лише розрахунковою одиницею, воно не мало матеріальної форми (банкноти, монети). ЕКЮ було кошиком, який складався з валют держав-членів Співтовариства. Кількість валюти держав-членів у кошику ЕКЮ залежала в першу чергу від: частки ВВП держави-члена в сукупному ВВП Співтовариства, частки експорту та імпорту держави-члена у внутрішній торгівлі Співтовариства, значення даної валюти як деномінатора інструментів ринків капіталу та грошей (кількість операцій у даній валюті на обох ринках). Вага валюти в кошику - це відношення між кількістю даної валюти, що входила до кошика ЕКЮ і вартістю ЕКЮ, вираженій у цій валюті. Натомість, вартість ЕКЮ виражена в одній з валют кошика дорівнювала сумі кількості цієї валюти в кошику ЕКЮ і кількості решти складових валют ЕКЮ, перерахованій на цю валюту за чинним тоді центральним курсом.

Проект по відновленню ЕМС розпочався в 1988 році, коли була зібрана команда під керівництвом Жака Делора, який був президентом Європейської Комісії. План "Делора" передбачав створення загального ринку, заохочення конкуренції в ЄС, координацію економічної, бюджетної, податкової політики з метою стимулювання інфляції, стабілізації цін і економічного росту, обмеження

дефіциту держбюджету й удосконалення методів покриття. На основі плану "Делора" до 1991 року був підготовлений Маастрихтський договір про Європейську спілку, що передбачає поетапне формування валютно-економічної спілки.

Перший етап розпочався фактично у липні 1990 року одночасно з повним скасуванням валютних обмежень щодо надходження капіталів у ЄС. Основна увагу зосереджувалась на зближенню рівнів економічного розвитку, зниженню темпів інфляції і скороченню бюджетного дефіциту. Другий етап розпочався із січня 1994 року створенням Європейського валютного інституту у Франкфурті-на-Майні в складі керуючими центральними банками країн-членів. Ціллю створення Європейського валютного інституту було підготування до організації Європейської системи центральних банків і емісії банкнот ЕКЮ. Європейська рада, що проходила в грудні 1995 року в Мадриді, підтвердила рішення про введення єдиної європейської валюти з 1 січня 1999 року, що стане заключним етапом у процесі встановлення валютної одиниці союзу. Учасниками було вирішено про відмову від ЕКЮ і перехід до євро, яке стане єдиною валютою для всіх учасників ЄС і остаточно замінить марки, фунти, франки.

У процесі встановлення єдиної валюти, було визначено основні критерії, якими повинні характеризуватись країни-члени Європейської спілки:

1) рівень інфляції не повинен перевищувати більш як на 1,5% середній рівень трьох країн-членів ЄС із найбільш низьким рівнем інфляції;

2) державний борг повинен складати менше 60% від валового національного продукту (ВНП);

3) державний дефіцит повинен складати менше 3% від ВНП;

4) протягом щонайменше двох років повинні дотримуватись межі коливань валютного курсу, передбачені механізмом обмінних курсів, без девальвації стосовно валюти інших країн-членів ЄС;

5) довгострокові процентні ставки не повинні перевищувати більш ніж на 2% середній показник для трьох країн із найбільш низьким рівнем інфляції.

Реалізація Угоди про ЕМС здійснювалась протягом трьох фаз, кожна з яких відзначається притаманною їй значимістю, особливим характером і тривалістю. Перша фаза тривала з 1 липня 1990 року до грудня 1993 року. Друга фаза припадала на період з 1 січня до грудні 1998 року. Третя фаза характерна для січня 1999 року і по липень 2002 року. Створення ЄВС є об'єктивним наслідком розвитку інтеграційних процесів на Європейському континенті, однак необхідність його створення супроводжувалась наступними чинниками, які викликали потребу у запровадженні єдиної валюти:

1. Високі витрати обміну національних валют, які становили 0,1% у великих міжбанківських операціях, 2-3% при переказах між підприємствами і 5-25% при обмінні банкнот, загалом 0,3% ВВП ЄС.

2. Посилення взаємозалежності держав-членів ЄС.

3. Споріднення географічних, історичних, релігійних, культурних та комерційних умов і традицій.

4. Потреба у здійсненні єдиної макроекономічної політики та економічних реформ у країнах-членах ЄС з однаковими термінами провадження.

5. Розвиток інформаційних технологій, комунікацій і транспортної системи, що зближує усі країни світу та Європи зокрема.

6. Посилення структурного безробіття в країнах-членах ЄС.

7. Втрата країнами-членами ЄС конкурентних позицій на світових ринках, що обумовлена високою вартістю робочої сили та низьким рівнем технологічних інновацій відносно США та Японії.

Серед позитивних наслідків утворення ЄВС можна виокремити:

- ліквідацію витрат на обмін валют, великі заощадження;
- усунення курсового ризику в діяльності підприємств та банків;
- покращення планування виробництва, розвиток виробництва в масштабах цілого європейського ринку;
- прозорість цін, зростання конкуренції;
- поглиблення спеціалізації економік окремих держав-членів;
- злиття національних ринків капіталів у єдиний європейський ринок;

- євро стане валютою, здатною конкурувати з долларом;
- прискорення темпів економічного зростання у державах-членах.

Створення ЕВС дає його членам шанси швидкого розвитку, але несе із собою і загрози, пов'язані із:

- втратою можливості державами-членами ЕВС користуватись політикою валютного курсу, відсотковими ставками, а також значною мірою, фіскальною політикою з метою протидії сповільненню економічного зростання;

- труднощами у виробленні економічної та монетарної політики, що відповідала б потребам усіх держав-членів (через відмінності у рівнях економічного розвитку);

- браком можливостей підтримки ресурсами з бюджету ЄС проблемних регіонів, що могло б компенсувати втрату традиційних інструментів.

19.3. Особливості функціонування бюджетної системи ЄС

Основна роль у становленні фінансової системи ЄС належить бюджетній системі. На початку становлення бюджетної системи одним із завдань була уніфікація національних бюджетів країн-учасниць, яка полягала:

- вирівнюванні частки бюджетних доходів у ВВП;
- гармонізації структури бюджету;
- координації бюджетної політики;
- систематизації та ефективності податкової політики.

Враховуючи складність процесу уніфікації бюджетної політики, основні етапи його реалізації проходили поступово. Так на початку 60-х років Комісія ЄС розробила програму гармонізації національних бюджетів, якою передбачалась розробка рекомендацій щодо уніфікації бюджетної статистики, зіставлення та аналізу бюджетів розробки методики гармонізації бюджетної політики.

В основу бюджету Спільноти покладено кілька принципів, зокрема:

- принцип єдності: згідно з цим принципом усі витрати і доходи ЄС мають бути об'єднані в єдиний бюджетний документ. У перші роки інтеграції інститути

європейських співтовариств були незалежними і кожне мало власний окремий бюджет;

- принцип універсальності: цей принцип полягає в тому, що доходи, що надходять до єдиного бюджету, не повинні направлятися на фінансування конкретних бюджетних заходів. Бюджетні доходи утворюють загальний фонд ЄС, з якого потім фінансуються всі заходи. Всі доходи і витрати повинні бути вказані в єдиний бюджет в повному обсязі;

- принцип щорічно: для того щоб забезпечити необхідний контроль за надходженням і використанням фінансових ресурсів, бюджет розробляється на один фінансовий рік, що збігається з календарним роком. З іншого боку, в рамках єдиного бюджету здійснюється фінансування довгострокових програм, розрахованих на декілька років, і в цьому випадку застосовується поняття диференційованих асигнувань, які розпадаються на зобов'язальні асигнування (загальні витрати в поточному фінансовому році за зобов'язаннями, що впливають з програм, розрахованих більш ніж на один фінансовий рік) та платіжні асигнування (витрати на проведення багаторічних програм, що впливають із зобов'язань поточного та / або попередніх фінансових років). На відміну від диференційованих асигнувань недиференційовані асигнування складають обсяг коштів, які спрямовуються на проведення операцій, які повинні бути повністю завершені в поточному фінансовому році;

- принцип рівноваги: при складанні бюджету плановані доходи і витрати кожного бюджетного року повинні бути збалансовані. Фінансовий регламент забороняє здійснювати запозичення для покриття бюджетного дефіциту. Якщо наприкінці фінансового року фіксується перевищення доходів над витратами, то позитивне сальдо переноситься на наступний рік. Якщо спостерігається дефіцит бюджету, то його величина переноситься на рахунок видатків ЄС у майбутньому році. На сьогоднішній день нормальною є ситуація, коли доходи бюджету більше, ніж його витрати;

- принцип специфікації: згідно з цим принципом усі витрати спільноти розподіляються по конкретних розділах. Принцип специфікації визначає

горизонтальну структуру побудови бюджету (розподіл витрат з шести розділів, за числом інститутів Співтовариства) та вертикальну структуру бюджету. Бюджетна номенклатура дозволяє групувати витрати за розділами, підрозділами, статтям.

Повноваження щодо прийняття бюджету розділені між двома гілками бюджетної влади - Радою і Парламентом. Розробка та прийняття бюджету проходить у декілька етапів, послідовність яких, як і терміни розгляду проекту бюджету в Раді та Парламенті, детально описані у статтях 268-280 Амстердамського договору 1997 р. Стаття 272 договору передбачає, що до 1 липня кожен з інститутів Співтовариства повинен розробити і представити Комісії кошторис своїх витрат на майбутній рік. Комісія має об'єднати всі кошториси, включаючи і свої витрати, в попередній проект бюджету і передати його на розгляд Ради не пізніше 1 вересня року, що передує року виконання бюджету. Рада повинна прийняти попередній проект бюджету і передати його на розгляд Європейському Парламенту не пізніше 5 жовтня. Коли Рада, отримує від комісії попередній проект бюджету, проводить перше його читання і може вносити поправки і зміни в попередній проект, консультуючись з Комісією та іншими зацікавленими інститутами ЄС. Прийняття попереднього проекту бюджету Радою відбувається кваліфікованою більшістю голосів. Процедура проходить таким чином, що Рада передає проект бюджету на розгляд Парламенту. Якщо протягом 45 днів після отримання проекту бюджету Європейський Парламент схвалює його, то бюджет вважається остаточно прийнятим. Якщо протягом цього періоду Парламент не змінює проект бюджету і не пропонує поправок, то бюджет вважається остаточно прийнятим. Однак на практиці цього не відбувається і з моменту подання проекту бюджету до Парламенту починаються конфлікти між двома гілками бюджетної влади. Парламент має право вносити зміни до проекту бюджету, але його повноваження залежать від того, стосовно якої категорії витрат пропонуються поправки. Розподіл бюджетних витрат на дві категорії - «обов'язкові» і «необов'язкові» - має важливе фінансове і політичне значення, хоча воно не було передбачено Римським договором і носить умовний характер. Комісія, яка запропонувала такий розподіл, виходила з того,

що витрати на фінансування спільних інтеграційних заходів, передбачених договорами про Європейське Співтовариство (наприклад, витрати на фінансування єдиної сільськогосподарської діяльності) і витрати, зумовлені міжнародними угодами (наприклад, допомога третіх країн), вважаються «обов'язковими». Всі інші витрати відносяться до категорії «необов'язкових».

Розподіл витрат на дві категорії також визначає і розділення повноважень між Парламентом і Радою щодо бюджету. Відповідно до бюджетної процедури Раді належить вирішальне слово при затвердженні «обов'язкових» витрат, а Парламенту - «необов'язкових». Парламент має право вносити до проекту бюджету зміни, що стосуються «необов'язкових» витрат, якщо за це проголосує більшість його членів. В Амстердамському договорі збільшення цих витрат відбувається з використанням такзваної максимальної ставки «необов'язкових» витрат. Ця ставка передбачає максимально можливе зростання всього обсягу «необов'язкових» витрат у порівнянні з попереднім фінансовим роком. Вона щорічно встановлюється Комісією після консультацій з Комітетом з економічної політики з урахуванням динаміки ВВП у Співтоваристві, середньорічної зміни бюджетів держав-членів і змін вартості життя протягом попереднього фінансового року. Максимально допустима ставка зростання витрат бюджету має бути своєчасно повідомлена всім інститутам ЄС, щоб вони могли врахувати її при підготовці своїх кошторисів. У межах ставки Парламент може збільшити суму «необов'язкових» витрат, передбачену проектом бюджету. Якщо темп зростання «необов'язкових» витрат, запланований у проекті бюджету, менше половини встановленої максимальної ставки, то Парламент має право збільшити всю суму «необов'язкових» витрат до рівня, що відповідає максимальній ставці зростання. У тому випадку, якщо передбачений проектом бюджету темп зростання «необов'язкових» витрат складає більше половини максимальної ставки, то Парламент може запропонувати подальше збільшення витрат на суму, що не перевищує половини максимальної ставки. У відношенні до «обов'язкових» витрат Парламент має право звернутися до Ради з пропозицією про внесення змін в ці бюджетні статті, якщо за це висловиться абсолютна більшість депутатів.

Проект бюджету з поправками і пропозиціями Парламенту повертається до Ради всередині листопада, коли відбувається друге читання бюджету в Раді. Якщо протягом 15 днів Рада не змінила жодної поправки до «необов'язкових» витрат і схвалила пропозиції Парламенту по «обов'язковим» витратам, то бюджет вважається прийнятим. Однак, згідно Амстердамського договору Рада має право змінити будь-яку з поправок Парламенту до «необов'язковим» витрат, діючи кваліфікованою більшістю голосів. Якщо Рада не вносить ніяких змін до поправок бюджету, що були здійсненні Парламентом, то ці суми автоматично включаються до бюджету. Що стосується пропозицій Парламенту щодо зміни «обов'язкових» витрат, то по відношенню до них діють такі правила. Якщо запропоновані зміни не збільшують загальної суми витрат того чи іншого інституту або збільшення витрат одного із кошторисів компенсується скороченням витрат за іншими кошторисом і Рада не відкидає їх більшістю голосів, то вони вносяться до проекту бюджету. У тому випадку, якщо запропоновані Парламентом зміни збільшують загальну суму витрат бюджету, Рада може схвалити запропоновані зміни, діючи кваліфікованою більшістю голосів. За відсутності такого рішення зміни, запропоновані Парламентом, вважаються відкинутими. У результаті реформи було введено поняття «фінансової перспективи» - середньостроковій фінансової програми. Уклавши міжінституційну угоду на період дії фінансової перспективи, Парламент, Рада та Комісія заздалегідь визначають основні бюджетні пріоритети на майбутній період (4-6 років) і беруть на себе зобов'язання не перевищувати рівні витрат, зазначені у фінансовій перспективі. Таким чином, правило максимальної ставки зростання «необов'язкових витрат», через яку відбувалися конфлікти між Радою і Парламентом, значно трансформувалося. Тепер дві гілки бюджетної влади застосовують ту ставку збільшення «необов'язкових» витрат, яка не порушує максимальних обсягів видатків Спільноти, передбачених фінансовою перспективою. У всіх випадках, коли до початку нового фінансового року бюджет ЄС ще не прийнятий, в силу вступає Ст.273 Амстердамського договору, відповідно до якої починає діяти так званий «Режим дванадцятої долі». Для функціонування ЄС Комісія має право проводити фінансування видатків

щомісячно в межах 1/12 частки відповідних статей бюджету минулого фінансового року. Коли бюджет остаточно прийнятий, Комісія не має права перевищувати встановлені суми витрат по окремих статтях. Винятки з цього правила допускаються лише у наступних випадках: перерахування з дозволу Ради або Парламенту (в залежності від виду асигнувань) окремих сум з одного розділу в інші в разі економії по окремих статтях або у разі виникнення непередбачених витрат. У результаті перенесення невитрачених з яких-небудь причин асигнувань в минулому фінансовому році на поточний рік, вони вважаються частиною того бюджету, у складі якого були затверджені. Деякі з таких асигнувань, що впливають із зобов'язань, що виникли протягом фінансового року, переносяться на наступний рік автоматично. Згідно з фінансовим регламентом інститути ЄС (Рада, Парламент, Суд, суд аудиторів, Економічний і соціальний комітет, Комітет регіонів) здійснюють витрати відповідно до затверджених кошторисів, куди головним чином входять адміністративно-управлінські витрати. Кошторис Комісії включає фактично всі витрати на проведення інтеграційних заходів та на здійснення спільних політик ЄС. Комісія також може витрачати кошти на адміністративні витрати. Рада ЄС має право у всіх випадках, коли не приймаються поправки Парламенту щодо «необов'язкових» витрат, або зберегти початкову суму асигнувань, передбачену в проекті бюджету, або змінити її. На стадії вторинного розгляду проекту бюджету Радою знову виникає проблема застосування максимальної ставки зростання «необов'язкових» витрат. За домовленістю, яка була досягнута між країнами в березні 1979 р., Парламент може вимагати збільшення максимальної ставки понад того рівня, який був затверджений Радою раніше (при першому схвалення проекту бюджету). Тоді Рада повинна спробувати переконати Парламент не перевищувати допустимого обсягу витрат, затвердженого максимальною ставкою. Якщо ці переговори не призведуть до досягнення згоди, то суми поправок Парламенту повинні бути пропорційно знижені, так, щоб загальна сума збільшення «необов'язкових» витрат відповідала максимальній ставці зростання. Рішення Ради після другого читання проекту бюджету вважається остаточною відносно групи «обов'язкових» витрат.

Схвалений вдруге Радою бюджет надходить до Парламенту 22 листопада для остаточного прийняття. Парламент може протягом 15 днів змінити або відхилити внесені Радою зміни, що стосуються «необов'язкових» витрат, і прийняти відповідно до цього бюджету. Для цього у голосуванні повинно брати участь більшість членів Парламенту і 3/5 від тих, хто проголосував повинні висловитися за прийняття або відмову від змін, запропонованих Радою. Якщо протягом цього періоду Парламент не прийняв ніякого рішення, що стосується внесених Радою змін, то бюджет також вважається остаточно прийнятим. Після завершення цих процедур Голова Європейського Парламенту оголошує бюджет остаточно прийнятим. Однак при другому читанні бюджету Парламент може відхилити проект бюджету і запропонувати представити новий проект. Для цього у голосуванні повинно брати участь більшість членів Парламенту і 2/3 осіб, що проголосували повинні висловитися за те, щоб був розроблений новий проект бюджету.

19.4. Склад доходів та видатків бюджету ЄС

Всі надходження ЄС та його видатки вносять до бюджету Спільноти на основі щорічних прогнозів. Втім винятком з цього правила є фінансування операційних витрат, пов'язаних з реалізацією положень розділів V та VI Договору про ЄС, яке може здійснюватися за рахунок коштів країн-членів. Найважливіші бюджетні статті реалізуються через спеціальні структурні фонди ЄС: Фонд орієнтації та гарантій в галузі сільського господарства, відповідальний за реалізацію спільної сільськогосподарської політики ЄС; Фонд регіонального розвитку, відповідальний за програми допомоги регіонам, що відстають у своєму розвитку (наприклад, уражених структурною кризою в промисловості); Соціальний фонд, що стимулює перекваліфікацію трудящих у регіонах і галузях з високим рівнем безробіття, а також відповідає за професійне навчання молоді; Фонд сприяння економічному зближенню держав-членів (Фонд згуртування), створений відповідно до Маастрихтського договору і орієнтований на розвиток

країн з найменшими показниками ВВП на душу населення. Існує також спеціальний Фінансовий інструмент сприяння рибальства, через який виділяються кошти для підвищення конкурентоспроможності підприємств, пов'язаних з рибальським промислом в прибережних районах ЄС.

На 2003 рік (останній рік перед розширенням ЄС) бюджет Спільноти був визначений у розмірі 97,5 млрд. євро. Близько половини бюджетних коштів витрачається на виконання завдань спільної сільськогосподарської політики ЄС; ще третина спрямовується на структурні заходи – розвиток найбільш бідніших регіонів, соціально-економічна перебудова проблемних регіонів та боротьба з безробіттям. Решта коштів (приблизно 20%) розподіляються між внутрішніми потребами (науково-дослідні програми, енергетика, ядерна безпека, охорона довкілля, освіта і професійна підготовка, молодіжні та культурні програми, захист споживачів, транс'європейські мережі тощо) та зовнішньою діяльністю Союзу (зокрема, допомога країнам-кандидатам і третім країнам).

Спершу бюджет організації формувався з внесків країн-членів, але на початку 1970-х років була створена система власних ресурсів Спільноти.

Починаючи з 1988 року, річний бюджет ЄС визначається згідно з середньотерміновими фінансовими перспективами (перспективний фінансовий прогноз), які обмежують річні витрати. На Берлінському саміті в березні 1999 року глави держав та урядів ухвалили нову фінансову перспективу розвитку бюджету ЄС на період 2000-2006 рр.; 2003 року її поправили у зв'язку з розширенням ЄС. Наразі триває робота над новою фінансовою перспективою на період з 2007 по 2013 рр.

Бюджет ЄС формується за рахунок надходжень від країн Союзу. Усі доходи бюджету можна поділити на внески країн-членів та доходи бюджету ЄС. Внески кожної країни до бюджету, які включаються до доходів бюджету визначаються залежно від рівня економічного розвитку країни. Економічний розвиток країни визначається розмірами її ВВП. Специфікою бюджету ЄС є наявність власних доходів, які формуються за рахунок 1) мита і сільськогосподарських податків, якими обкладаються продукти, що імпортуються з країн-членів ЄС; 2) податку на

додану вартість (ПДВ), який установлюється за єдиною для всіх країн ставкою відносно уніфікованого в усіх країнах об'єкта оподаткування. Частина ПДВ з 1979 надходить до євробюджету на правах власних ресурсів Союзу. Щорічно встановлюється частка ПДВ, яка підлягає відрахуванню країнами-учасницями ЄС до його бюджету. Обсяги ПДВ, що перераховуються кожною державою, не повинен перевищувати 1% розрахованого податку, який передбачений єдиною системою стягнення податку у ЄС. Ліміт бюджету ЄС складає не менше 1,2% загального обсягу ВВП Союзу. Видатки бюджету ЄС поділяються на адміністративні (складають приблизно 5%) та операційні (приблизно 95%). Операційні видатки спрямовані на фінансування сільського господарства (приблизно 50%), структурних перетворень в економіці країн Союзу, наукових досліджень, освіти, зовнішньої діяльності (реструктуризація економіки країн Центральної і Східної Європи та підготовка їх до вступу в ЄС, надання технічної і гуманітарної допомоги тощо). Довгостроковий економічний розвиток та працевлаштування упевнено залишаються найбільшими витратами Європейського Союзу, маючи частку близько 45% у проекті бюджету 2009, що на 3% більше, ніж у 2008 році. Проект бюджету на 2009 рік також відображає тенденцію збільшення витрат на енергетику та захист навколишнього середовища світової спільноти. Найбільшими "споживачами" бюджету Євросоюзу в 2008 році стали Франція, Іспанія, Німеччина та Італія. На ці чотири країни із бюджету ЄС було виділено 47,3 млрд євро (однак, їхня загальна частка бюджетного "пирога" впала з 48 відсотків у 2007 році до 45 відсотків у 2008-му). Це зазначалось у фінансовій доповіді за 2007 рік, яку оприлюднила Єврокомісія.

До 19 відсотків (19,7 млрд євро) зростає бюджетна доля 12 "нових" членів ЄС. Серед них абсолютним рекордсменом є Польща, яка у 2007 році отримала із бюджету ЄС 7,6 млрд євро на потреби власного розвитку.

Загалом, за даними доповіді, більше 90 відсотків із бюджету Євросоюзу (або 105 млрд євро) витрачено у 27 країнах ЄС, і усього 5 відсотків від бюджету спрямовано на інвестиції за кордонами ЄС.

Упродовж 2008 року рекордна частина загального бюджету ЄС - більше 40 відсотків із загального обсягу в 116,5 млрд євро - була прямо спрямована для підтримки ринку праці, економічного зростання та розвитку конкурентоспроможності європейської економіки.

У доповіді Єврокомісії міститься висновок про те, що виконання бюджету ЄС у 2008 році заклало надію на швидке поновлення економіки після кризи.

Незважаючи на спалах економічної кризи, бюджет за 2008 рік Євросоюзу вдалося виконати без збільшення фінансового навантаження на країни-члени. При цьому в порівнянні із долею у загальному ВВП європейських країн у минулому році бюджет Євросоюзу дещо збільшився - з 0,93 відсотка від загальноєвропейського ВВП у 2007 році до 0,93 відсотка від ВВП за показниками 2008 року.

Головні витрати 2008 року, які були спрямовані у такі сфери, як дослідження, інновація та перепідготовка людей для входження на ринок праці, допомагають європейським країнам рухатися до відродження. У порівнянні з 2007 роком у 2008 році значно (до 37 відсотків від загального бюджету ЄС) зменшилися витрати на підтримку сільського господарства. На пряму підтримку фермерських господарств та на ринкові інтервенції у цьому секторі витрачено 43,3 млрд євро. Найбільшу сільськогосподарську підтримку у 2008 році вже традиційно отримала Франція (10 млрд євро), за нею слідує Іспанія (7,1 млрд євро) та Німеччина (6,6 млрд євро).

Прибуткова частина бюджету ЄС у 2010 році складатиме 122,9 млрд євро, витратна - 141,4 млрд євро. Крім того, наступного року буде потрібно ще 2,4 млрд євро на реалізацію плану економічного оновлення.

19.5. Європейський інвестиційний банк, як основна інституція функціонування фінансової системи ЄС

Функціонування фінансової системи ЄС тісно пов'язано із діяльністю Європейського інвестиційного банку (ЄІБ) та фондів, що створені у його рамках.

До цих фондів необхідно віднести Європейський інвестиційний фонд (ЄІФ), Тимчасовий Единбурзький фонд кредитування (ЄФК), Європейський фонд розвитку (ЄФР) та Премію ЄІБ .

Європейський інвестиційний банк виконує роль основного інвестиційного інституту ЄС і був створений у 1958 році, відповідно до Римського договору, підписаного в 1957 р. Банк є юридично самостійною та фінансово автономною організацією в рамках Союзу. Головні завдання банку визначаються рішенням Європейської ради, а статут ЄІБ є частиною договору про Європейський союз. Європейський банк має відділення в Римі, Афінах, Лісабоні, Лондоні, Мадриді і представництво в Брюсселі. Фінансові ресурси банку формуються за рахунок оплаченої частини статутного капіталу, накопичених резервів, а також отриманих позичок. За межами Європейського Союзу він здійснює фінансові операції як за рахунок власних коштів, так і (за умови одержання відповідних повноважень) за рахунок бюджетних коштів ЄС або окремих країн — учасниць Союзу.

Головним завданням ЄІБ є сприяння вирівнюванню економічного розвитку країн, що є членами ЄС, шляхом фінансування проектів у менш розвинутих країнах, а також підтримка проектів загальноєвропейського масштабу в галузях транспорту, зв'язку, охорони навколишнього середовища, енергетики. ЄІБ може надавати кредити іншим країнам, що не є членами ЄС. Так фінансову підтримку з боку ЄІБ отримують учасники Ломейської конвенції, до складу яких входять 66 країн, що розвиваються з Африки, Карибського басейну і Тихого океану, які свого часу в місті Ломе (Тоголезька Республіка) підписали відповідні конвенції, що передбачають досить широку кооперацію між цими країнами і ЄС, у тому числі надання учасникам Ломейської конвенції фінансової допомоги і кредитів.

Інвестиційний фонд, що утворений у 1994 році і діє в рамках ЄІБ, надає довгострокові гарантії для фінансування європейських транспортних, комунікаційних, енергетичних сіток та забезпечує підтримку розвитку малих і середніх підприємств.

Тимчасовий Единбурзький фонд кредитування заснований у 1992 році, згідно з рішенням Європейської ради в місті Единбург (Великобританія). Основною

метою його створення є прискорення фінансування проектів розвитку капітальної інфраструктури для забезпечення економічного зростання в країнах ЄС. Премія ЄІВ (12 тис. євро) присуджується раз на два роки за докторську дисертацію на тему інвестицій і фінансування.

Європейський фонд розвитку (European Development Fund) здійснює фінансування стабілізаційних фондів і венчурного капіталу, надає спеціальну допомогу у випадку стихійних природних лих, фінансує допомогу біженцям, а також структурні перетворення в країнах, які здійснюють економічні реформи. Фінансує Стабекс (Stabex) — спеціальний фонд стабілізації експортної виручки при реалізації країнами — учасницями Ломейської конвенції сільськогосподарської сировини; Сисмін (Sysmin) — фонд підтримки гірничодобувної промисловості країн Ломейської конвенції, продукція якої надходить на ринки ЄС.

Контрольні питання

1. Що стало передумовою створення ЄС?
2. Що мало на меті створення ЄС?
3. Що мало на меті створення Євроатома?
4. Хто очолює виконавчу, законодавчу та судову владу ЄС?
5. Що є основними цілями функціонування ЄС?
6. Які завдання ставить перед собою ЄС?
7. Назвати основні етапи функціонування ЄВС.
8. Що стало передумовою створення єдиної валюти ЄС?
9. Назвати основні проблеми країн ЄС, обумовлені створенням ЄВС.
10. Охарактеризувати основні принципи формування бюджету ЄС.
11. На кого покладені повноваження щодо розробки попереднього проекту та затвердження бюджету ЄС?
12. Як проходить процедура затвердження проекту бюджету ЄС чи повернення на доопрацювання в першому читанні?

13. Що собою являють «обов'язкові» та «необов'язкові» статті витрат бюджету ЄС і хто визначає їх склад?
14. Як здійснюється процес затвердження останнього варіанту проекту бюджету ЄС на наступний календарний рік?
15. Які основні фонди у ЄС реалізують функцію поповнення бюджету ЄС?
16. Назвати склад доходів бюджету ЄС.
17. Який податок складає основне джерело формування доходів бюджету ЄС?
18. Які основні функції виконує ЄІБ?